

**VISNYK
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Series Law

Серія юридична

Issue 82

Випуск 82

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year

Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1949

Виходить з 1949

Electronic professional publication

Електронне фахове видання

Ivan Franko National
University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2026

Засновник: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Опубліковано за ухвалою Вченої ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Протокол № 6/4 від 29 квітня 2026 року

«Вісник Львівського університету. Серія
Юридична» включено до категорії «Б» Переліку
наукових фахових видань України (Наказ МОН
від 24.09.2020 р. № 1188) та перенесено до
Переліку електронних фахових видань
(Наказ МОН України від 23.12.2022 р. № 1166)

У «Віснику» опубліковано статті, що висвітлюють актуальні проблеми теорії та історії держави і права, питання удосконалення інститутів конституційного, цивільного, трудового, кримінального та інших галузей права України. Прокаханалізовано шляхи поліпшення правового регулювання процесуально-юридичної діяльності в сучасній Україні. Для викладачів, аспірантів, студентів, працівників органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій, суду, правоохоронних органів, юристконсультів, адвокатів.

«Visnyk» contains articles on current issues of theory and history of the state and law, the ways of improving institutions of civil, labor, constitutional, criminal and other branches of law. Various legal regulation methods of improving procedural activities in contemporary Ukraine are analyzed in this edition. Recommended for professors, post-graduate and undergraduate students, employees of local self-government, state administration and law enforcement bodies, national economy officials, judges and lawyers.

Редакційна колегія:

головний редактор – проф. *Володимир Бурдін / Volodymyr Burdin*, Львівський національний університет імені Івана Франка / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; заступник головного редактора – проф. *Алла Герц / Alla Herts*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; відповідальний секретар редколегії – *Юрій Піх / Yuri Pikh*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; члени редколегії – проф. *Володимир Бурдін / Volodymyr Burdin*, Львівський національний університет імені Івана Франка / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; проф. *Алла Герц / Alla Herts*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; prof. dr hab. *Marek Mozgawa*, Maria Curie-Skłodowska University, Польща; prof. dr hab. *Maciej Jońca*, University of Łomża, Польща; проф. *Світлана Гринько / Svitlana Hryenko*, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Україна; проф. *Іванна Мацелиух / Ivanna Matseliukh*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна; проф. *Іван Тітко / Ivan Titko*, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна; проф. *Назар Бобечко / Nazar Bobechko*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; проф. *Світлана Синчук / Svitlana Synchuk*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна / Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Professor V. Burdin – Editor-in-Chief,

Professor A. Herts – Assistant Editor,

Assistant Professor Yu. Pikh – Managing Editor.

Відповідальний за випуск: проф. В. М. Бурдін

«Вісник Львівського університету. Серія юридична» індексується в міжнародній наукометричній базі **Index Copernicus International**.

Реєстрація суб'єкта у сфері онлайн медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2232 від 27.06.2024 р. Ідентифікатор медіа R40-04816

Адреса редакційної колегії:

ЛНУ імені Івана Франка, юридичний
факультет, вул. Січових Стрільців, 14
Львів, Україна, 79000
тел.: (032) 239 41 85
e-mail: law.faculty@lnu.edu.ua

Editorial office address:

Ivan Franko National University of Lviv,
Law Faculty, 14, Sichovykh Striltsiv Str.,
Lviv, 79000, Ukraine
tel.: 38 (032) 239 41 85
<http://law.lnu.edu.ua/research/our-publisher>

Редактор Ю. Глиняна. Комп'ютерне верстання А. Радченко. Редагування текстів англійською мовою Ю. Піх

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет
імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000

Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. 24,83

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2026

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12

LEGAL REGULATION OF REPRODUCTIVE RIGHTS IN UKRAINE: CURRENT STATE, PROBLEMS, AND PROSPECTS

Dobrianskyi Sviatoslav*, Kolishko Viktor**

**Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: svatolex@gmail.com
ORCID ID: 009-006-3620-2212*

***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: victor210@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-8919-8342*

The article examines the state of legal regulation of human reproductive rights in Ukraine. The general features and distinctive characteristics of human reproductive rights as a subsystem of somatic rights are analysed, and a refined classification of human reproductive rights is proposed. In the course of analysing the nature of human reproductive rights, particular attention is paid to the influence of certain dynamic parameters of societal development on the formation of the said rights.

Among such parameters, the article highlights the role of the technological dimension of social development and the patterns by which social values influence the acceptability of applying particular technologies in the field of human reproductive rights. It is argued that the complex of social values serves as the decisive limiting factor in the process of implementing scientific and technological achievements in the sphere of fundamental human rights.

A general theoretical analysis of the concept of the “right to procreation” is conducted as one of the central behavioural entitlements within the system of reproductive rights. This concept is put forward in Draft Law № 13683, dedicated to improving the legal regulation of human reproductive rights in Ukraine.

The substance, content, and scope of the concept of the “right to procreation” are defined, and a definition of this concept is proposed. The research was conducted with due regard to the case law of the European Court of Human Rights and domestic scholarly works, which enabled a comprehensive understanding of the concept to be formulated.

Keywords: reproduction, legal regulation, right to procreation, assisted reproductive technologies.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.003>

Introduction. It is well established that the legal regulation of reproductive rights is one of the most sensitive topics of the twenty-first century. This group of rights is intimately linked to the technological development of society, its moral and ethical convictions, and the resolution of questions regarding the acceptability of applying scientific achievements in the exercise of human reproductive rights.

Against the backdrop of Russian aggression and the demographic crisis, Ukraine must continue the process of regulating reproductive rights in a manner consistent with

the relevant legal standards of the European Union (hereinafter – the EU) in this field, while simultaneously preserving the established values of Ukrainian society.

At the time of writing, the legal regulation of human reproductive rights in Ukraine is carried out primarily at the level of subordinate legislative acts. It should be noted that such a legislative approach to regulating this subgroup of rights is objectively unable to provide comprehensive answers to all the challenges that arise in the exercise of reproductive rights within the legal systems of contemporary states.

An attempt at renewed regulation of human reproductive rights has been embodied in Draft Law № 13683. This draft law represents the most recent step in the legal regulation of reproductive rights, governing the procedure for applying assisted reproductive technologies in Ukraine. A special place therein is accorded to the human reproductive right referred to as the “right to procreation.”

At the doctrinal level, significant contributions to the understanding of the nature of this group of rights have been made by such scholars as A. Dutko, M. Zabolotna and V. Chechersky. Their works outline the conceptual foundations and identify the key characteristics of reproductive rights.

In the sphere of legislative regulation and law-enforcement practice, particular attention should be drawn to the works of T. Popovych, N. Starikova, L. Orel, V. Savchenka, O. Partenadze, E. Mukhamiedova and O. Bajtaliuk, who analyse current problems and propose directions for reforming national legislation in the field of reproductive rights.

For our part, we would like to focus on the analysis of one of the most contentious aspects of ensuring human reproductive rights.

Today, the question of defining the permissible limits of applying assisted reproductive technologies, as well as establishing the list of rights that are, in fact, reproductive in nature, has become acutely pressing. There is a need to formulate a definition of the concept of the “right to procreation,” to determine its content and scope, its place within the system of non-property rights, and, consequently, the question of its current legislative entrenchment.

Main Discussion. In developing a theoretical approach to the legal regulation of reproductive rights as a somatic group of fourth-generation human rights, it is necessary to rely on certain general theoretical notions of the concept of “human rights.” These should be understood as certain behavioural entitlements of the individual and the natural capacity to exercise them. The most apt definition, in our view, was proposed by the Ukrainian scholar Petro Rabinovych: *“human rights are certain possibilities of the human being that are necessary for satisfying the needs of their existence and development in specific historical conditions, objectively determined by the level of societal development achieved, and secured by the obligations of other subjects”* [18, p. 12].

From the foregoing definition it follows that reproductive rights are determined by human needs and the level of societal development achieved. Particular attention should be paid to the role of the degree of societal development as a factor. As P. Rabinovych emphasises, existential human rights have a social nature, since they arise predominantly within the framework of society, although they rest upon biological properties and anthropogenic potentials of the human being [17, p. 17]. The biological property underlying reproductive rights is the individual’s capacity for reproduction and everything associated therewith. Examining the specific features of this group, it is worth referring to the work of T. Chernetska, who identifies certain characteristics of somatic rights which manifest, inter alia, in their dependence on knowledge from the fields of

biology, genetics and medicine, as well as in the ambiguous attitude towards them on the part of religious doctrines and the moral and ethical views prevailing in society [12, p. 47].

Taking into account the foregoing positions of P. Rabinovych and T. Chernetska, we shall formulate our own stance on the determinants of human reproductive rights. In our view, not only scientific achievements in the field of reproductive technologies shape the content and scope of human reproductive rights; the factor of prevailing moral and ethical norms (a certain climate of societal values) – expressed in one or another model of bioethics – also constitutes a decisive determinant in the implementation of scientific advances in the exercise of certain human rights, including reproductive rights.

In light of the foregoing, it should be emphasised that the system of factors determining a particular group of fundamental human rights must be regarded as a certain interconnected yet flexible system of interrelated elements that define the content and scope of human rights.

Having conducted a doctrinal analysis of human reproductive rights, we shall now proceed to examine the contemporary draft legislation on the regulation of such rights.

The Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine has identified two components of reproductive rights: (1) the right to procreation; and (2) the right to reproductive health [9, p. 1]. It should be noted that such an approach to understanding human reproductive rights is conditional and, naturally, cannot fully accommodate the distribution of all human reproductive rights into particular groups; it does, however, make it possible to determine the place of each subgroup within the overall system of reproductive rights.

We consider a more appropriate approach to the classification of reproductive rights – based on the criterion of their purposive orientation – to be the division of reproductive rights into: (1) those aimed at procreation; and (2) those aimed at the protection of the reproductive function. These two groups are interdependent, and in the majority of cases the exercise of one involves the other. A similar conception is proposed by V. Chechersky in his work, where he indicates that the reproductive sphere serves as the unifying factor forming the group of reproductive rights, differentiating these groups by nature, features, content, and principles of exercise [23, p. 59].

In Ukrainian legislation, the second of the proposed groups (aimed at the protection of the reproductive function) has more substantive legislative regulation. The regulation of this group of rights is carried out at the level of subordinate legislative acts and medical protocols, including: Order of the Ministry of Health № 787 [13], Order of the Ministry of Health № 1408 [15], Resolution of the Cabinet of Ministers № 78 [14], and others.

It should be noted that, at present, there is no corresponding law that fully regulates both groups; however, Draft Law № 13683 (hereinafter – the Law) [16], which governs the application of assisted reproductive technologies, has been submitted to the Verkhovna Rada for consideration.

With regard to the first subgroup of human reproductive rights and its central element – the right to procreation – the preamble of this Draft Law enshrines this right (the right to procreation) for the first time as a non-property right of men and women.

However, no definition of this concept has been proposed. Accordingly, the question arises as to the advisability of formulating a definition and of legislatively entrenching the content and scope of this right. To resolve this dilemma, it is necessary to turn to the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR) as the principal international human rights guarantor for the States of Europe.

In the case law of the ECHR, the right to procreation and other related reproductive rights fall within the scope of Article 8(1) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter — the Convention) [11]. In such cases as *P. and S. v. Poland* [2], *Evans v. the United Kingdom* [1], and *R.R. v. Poland* [3], the right to procreation falls within the concept of ‘private life’, which is the object of protection under Article 8(1) of the Convention. Procreation is possible both by natural means and through the application of certain reproductive technologies. As we have noted, the regulation of such matters is a sensitive subject and requires account to be taken of a certain moral climate of society, as confirmed in the case of *S.H. and Others v. Austria* [4].

Accordingly, the content of this right encompasses such elements as the exercise of the reproductive function, its form, and the intentions of the individual; in particular, this right includes: the free choice of the conditions of childbirth (*Ternovszky v. Hungary* [5]), access to reproductive technologies (*S.H. and Others v. Austria*) [4], access to prenatal tests and medical information (*P. and S. v. Poland*) [2], protection against forced sterilisation (*V.C. v. Slovakia*) [6], and the right to abortion (*A., B. and C. v. Ireland*) [7].

It should be noted that the limitations on the scope of this right are implemented by States with due regard to the European consensus. As Sinkevych O. and Melnyk I. observe in their work, consensus operates on two levels. The first is the level of rules, by which are meant the specific implementing measures adopted to give effect to a legal principle within a particular system. Secondly, consensus may operate at the level of principles themselves, by which are meant the general concepts underlying national legal standards [8, pp. 173–174]. And once again, the limiting factor is the moral outlook and the acceptability – within society – of certain methods of exercising human reproductive rights.

Analysing Ukrainian legislation, it may be observed that the right to procreation is not separated from other non-property rights. Pursuant to para. 3.1 of Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 2-рп/2012 [19] concerning the interpretation of Article 32 of the Constitution of Ukraine, this is due to the fact that it is impossible to encompass and precisely define all possible manifestations of the conduct of a natural person in the sphere of personal and family life.

Under the provisions of the Civil Code, the content of the right to the inviolability of personal and family life consists in the freedom of a natural person to independently determine their own conduct in the private sphere, to decide on the access of other persons thereto, and to preserve in confidence the circumstances of personal life (Articles 270, 271, 301 of the Civil Code of Ukraine) [22].

In the Family Code, the right to procreation is divided into the right to maternity and the right to paternity (Articles 49 and 50 of the Family Code of Ukraine) [21]. As A. Dutko and M. Zabolotna observe in their study of family legislation in relation to reproductive rights, the free exercise of the reproductive function may be carried out by a man and woman independently, while they also propose amendments to Article 49 of the Family Code, as well as the equal participation of both spouses in the matter of the artificial termination of pregnancy [10, pp. 259–260]. As Z. Romovska notes: “the sale of a car by one of the spouses requires the consent of the other, yet the question of whether to carry out an artificial termination of the wife’s pregnancy she has the right to decide independently” [20, p. 161].

Conclusions. The foregoing analysis of the various components of the subsystem of human reproductive rights allows us to state that the regulation of human reproductive rights in Ukraine is currently in a state of active legal modelling, and the right to

procreation (as one of the central concepts of the act), which appears in the text of Draft Law № 13683, requires a legislative definition and the determination of its content and scope. This right is closely linked to the application of assisted reproductive technologies and to the exercise of the reproductive function both by an individual independently and by spouses jointly. This will necessitate amendments to a whole series of legislative acts, with due regard to the contemporary case law of the ECtHR in the application of Article 8 of the Convention. However, the legislative changes and the extent of implementation of the relevant ECtHR case law within the legal system of Ukraine must be carried out with mandatory regard to the moral perceptions of the acceptability of certain assisted reproductive technologies within Ukrainian society.

In this context, the definition of the right to procreation – one of the central rights within the group of reproductive rights – may, in our view, be formulated as follows: “the right to procreation is the right of every person to the free exercise of the reproductive function, manifested in an informed and deliberate intention to give birth to a genetically related child or the absence of such an intention, encompassing the determination of the number of children and the intervals between their births, as well as the exercise of this right with the possibility of using assisted reproductive technologies and protection against unlawful and coercive interference.”

Список використаних джерел

1. Case of Evans v. United Kingdom (Application № 6339/05) : Judgment European Court of Human Rights (10 April 2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80046>.
2. Case of P. and S. v. Poland (Application № 57375/08) : Judgment European Court of Human Rights (30 January 2013). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114098>.
3. Case of R. R. v. Poland (Application № 27617/04) : Judgment of European Court of Human Rights (28 November 2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-104911>.
4. Case of S. H. and Others v. Austria (Application № 57813/00) : Judgment of European Court of Human Rights (3 November 2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107325>.
5. Case of Ternovszky v. Hungary (Application № 67545/09) : Judgment of European Court of Human Rights (14 March 2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102254>.
6. Case of V.C. v Slovakia (Application № 18968/07) : Judgment of European Court of Human Rights (8 November 2011). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107364>.
7. Case of A, B and C v. Ireland (Application № 25579/05) : Judgment of European Court of Human Rights (16 December 2010). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102332>.
8. Sinkevych O. V., Melnyk I. I. Human reproductive rights in the practice of the European Court of Human Rights: impact on law enforcement practice and constitutional legal doctrine in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2024. № 6. P. 170–176. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.25>.
9. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства про особливості застосування допоміжних репродуктивних технологій у зарубіжних державах. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32674.pdf> (дата звернення: 06.01.2026).
10. Дутко А., Заболотна М. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві : збірник наукових праць. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 257–262.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995004#Text> (дата звернення: 15.01.2026).

12. Правове регулювання прав людини у сфері приватного права : матеріали круглого столу (м. Острого, 12 травня 2021 року) / за ред. Блашук Т. В., Балацької О. Р. та ін. Острого : Видво Національного університету «Острозька академія», 2021. 64 с.
13. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ МОЗ від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 15.01.2026).
14. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства : Постанова КМУ від 24.01.2025 № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-п#Text> (дата звернення: 15.01.2026).
15. Про затвердження Стандарту медичної допомоги «Планування сім'ї» : Наказ МОЗ від 09.09.2025 № 1408. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-09-09-2025-1408-pro-zatverdzhennya-standartu-medichnoyi-dopomogi-planuvannya-sim-yi> (дата звернення: 15.01.2026).
16. Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій : Проект Закону № 13683. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179> (дата звернення: 15.01.2026).
17. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
18. Рабінович П. М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Право України*. 2010. № 2. С. 18–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2013_2_4.
19. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі № 1-9/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.
20. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
21. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.01.2026).
22. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 18 листоп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.01.2026).
23. Чечерський В. І. Співвідношення права людини на репродуктивне відтворення і репродуктивних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Т. 1. № 61. С. 56–59.

References

- 1 *Case of Evans v. United Kingdom (Application № 6339/05) : Judgment European Court of Human Rights (10 April 2007)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80046>.
- 2 *Case of P. and S. v. Poland (Application № 57375/08) : Judgment European Court of Human Rights (30 January 2013)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114098>.
- 3 *Case of R.R. v. Poland (Application № 27617/04) : Judgment of European Court of Human Rights (28 November 2011)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-104911>.
- 4 *Case of S.H. and Others v. Austria (Application № 57813/00) : Judgment of European Court of Human Rights (3 November 2011)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107325>.

- 5 *Case of Ternovszky v. Hungary (Application № 67545/09) : Judgment of European Court of Human Rights (14 March 2011)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102254>.
- 6 *Case of V.C. v Slovakia (Application № 18968/07) : Judgment of European Court of Human Rights (8 November 2011)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107364>.
- 7 *Case of A, B and C v. Ireland (Application № 25579/05) : Judgment of European Court of Human Rights (16 December 2010)*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102332>.
- 8 Sinkevych, O. V., Melnyk, I. I. (2024). Human reproductive rights in the practice of the European Court of Human Rights: impact on law enforcement practice and constitutional legal doctrine in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6, 170–176. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.25>.
- 9 Analitichna zapyska z pytan' porivnial'noho zakonodavstva pro osoblyvosti zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohij u zarubizhnykh derzhavakh. *Doslidnyts'ka sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32674.pdf> (data zvernennia: 06.01.2026).
- 10 Dutko, A., Zabolotna, M. (2016). Zakriplennia reproduktyvnykh prav osoby u simejnomu zakonodavstvi : zbirnyk naukovykh prats. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*. Seriia: *Yurydychni nauky*, 845, 257–262.
- 11 *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 : stanom na 1 serp. 2021 r.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 15.01.2026).
- 12 Pravove rehuliuвання прав liudyny u sferi pryvatnoho prava : materialy kruhloho stolu (m. Ostroh, 12 travnia 2021 roku) / za red. T. V. Blaschuk, O. R. Balats'koi ta in. Ostroh : Vyd-vo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», 2021.
- 13 Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohij v Ukraini : Nakaz MOZ (09.09.2013 No. 787). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 14 *Pro zatverdzhennia Poriadku zdijsnennia zaboru, kriokonservatsii ta zberihannia reproduktyvnykh klityn vijs'kovosluzhbovtiv ta inshykh osib na vypadok vtraty reproduktyvnoi funktsii pid chas vykonannia obov'iazkiv iz oborony derzhavy, zakhystu Vitchyzny ta inshykh pokladyenykh na nykh obov'iazkiv vidpovidno do zakonodavstva : Postanova KMU (24.01.2025 No. 78)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-p#Text> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 15 *Pro zatverdzhennia Standartu medychnoi dopomohy «Planuvannia sim'i» : Nakaz MOZ (09.09.2025 No. 1408)*. Retrieved from <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-09-09-2025-1408-pro-zatverdzhennya-standartu-medichnoyi-dopomogi-planuvannya-sim-yi> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 16 *Proekt Zakonu pro zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohij : Proekt Zakonu No. 13683*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 17 Rabinovych, P. M. (2021). *Osnovy teorii ta filosofii prava : navch. posibnyk*. L'viv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo».
- 18 Rabinovych, P. M. (2010). Osnovopolozhni prava liudyny: sotsial'no-antropna sutnist', zmistova klasyfikatsiia. *Pravo Ukrainy*, 2, 18–23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_2_4.
- 19 *Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy (20 sichnia 2012 roku No. 2-rp/2012 u spravi No. 1-9/2012)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.
- 20 Romovs'ka, Z. V. (2009). *Ukrains'ke simejne pravo : pidruchnyk [dlia stud. vysch. navch. zakl.]*. Kyiv : Pravova iednist'.

- 21 *Simejnyj kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy (10.01.2002 No. 2947-III : stanom na 12 veres. 2025 r.)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 22 *Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy (16.01.2003 № 435-IV : stanom na 18 lystop. 2025 r.)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 15.01.2026).
- 23 Chechers'kyj, V. I. (2020). Spivvidnoshennia prava liudyny na reproduktyvne vidtvorennia i reproduktyvnykh prav liudyny. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 1, 61, 56–59.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ПЕРСПЕКТИВИ

Святослав Добрянський*, Віктор Колішко**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: svatolex@gmail.com
ORCID ID: 009-006-3620-2212*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: victor210@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-8919-8342*

Досліджено сучасний стан та перспективи удосконалення правового регулювання репродуктивних прав в Україні. Підкреслено подвійний характер цих прав: вони ґрунтуються на біологічних властивостях людини, але водночас залежать від рівня розвитку суспільства, його морально-етичних переконань та прийнятності використання біомедичних технологій. Виокремлено дві основні групи репродуктивних прав: спрямовані на продовження роду та спрямовані на охорону репродуктивного здоров'я. Якщо друга група частково врегульована підзаконними нормативно-правовими актами та медичними протоколами, то перша залишається недостатньо визначеною у законодавстві.

Особливу увагу приділено поняттю «право на продовження роду», яке було вперше введено у законопроекті № 13683, проте не має законодавчої дефініції. У статті розкрито його зміст, обсяг та сутність, а також запропоновано авторське визначення. Аналіз здійснено з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, який у низці справ («*Evans v. United Kingdom*», «*S. H. and Others v. Austria*», «*Temovszky v. Hungary*») визнає репродуктивні права складовою права на приватне і сімейне життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зміст права на продовження роду охоплює свободу прийняття рішення щодо народження генетично спорідненої дитини, доступ до допоміжних репродуктивних технологій, пренатальних тестів та медичної інформації, захист від примусової стерилізації, а також право на аборт. Водночас його реалізація обмежується державами з огляду на європейський консенсус та моральні стандарти суспільства.

Український контекст розглянуто крізь призму положень Конституції, Цивільного та Сімейного кодексів, а також практики Конституційного Суду України. Зазначено, що право на продовження роду не відокремлене від інших немайнових прав, а в Сімейному кодексі воно поділене на право на материнство та право на батьківство. Наголошено на необхідності законодавчої конкретизації цього права, його гармонізації з європейськими стандартами та забезпечення балансу між автономією особи й суспільними цінностями.

Зроблено висновок, що репродуктивні права в Україні перебувають у перехідному стані розвитку. Введення права на продовження роду у законодавство потребуватиме

внесення змін до низки нормативних актів, узгодження з практикою ЄСПЛ та врахування біоетичних обмежень. Запропонована дефініція права на продовження роду як права кожного на вільну реалізацію репродуктивної функції через обізнане й зважене рішення щодо народження дитини, з можливістю використання допоміжних репродуктивних технологій та захистом від неправомірного втручання, покликана забезпечити правову визначеність і створити основу для подальших реформ у сфері репродуктивних прав.

Ключові слова: репродукція, правове закріплення, право на продовження роду, допоміжні репродуктивні технології.

*Стаття: надійшла до редакції 24.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 341.231.14:349.2

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРАВА ЯК «ПРАВА ДРУГОГО ПОКОЛІННЯ»: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Юрій Древаль* , Світлана Заїка**

**Національний університет
водного господарства та природокористування,
вул. Соборна, 11, Рівне, Україна, 33000,
e-mail: drevaly@ukr.net*

ORCID.ID: 0000-0002-7347-9433

***Державний біотехнологічний університет,
вул. Алчевських, 44, Харків, Україна, 61002,
e-mail: zaika.svitlana1975@gmail.com*

ORCID.ID: 0000-0001-8132-7643

Розглянуто питання щодо процесу формування та міжнародно-правового регулювання соціально-трудова права як «прав другого покоління». Сутність концепції «прав людини» полягає у класифікації чи групуванні прав людини за допомогою певних історичних критеріїв, що дає змогу простежити складний процес формування та поступового вдосконалення захисту прав і свобод людини. Наголос зроблено на виокремленні соціально-трудова чинника в загальній сфері соціальних прав.

Проаналізовано міжнародно-правові засади регулювання прав людини, в межах яких відповідні положення отримують нормативне закріплення у вигляді міжнародних стандартів. Відзначено, що універсальне утвердження ідеї прав людини на міжнародному рівні пов'язується із прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 р.

Доведено та аргументовано положення про те, що деякі компоненти «прав другого покоління» було задекларовано та закріплено в 1919 р. в Статуті та первинних документах Міжнародної організації праці (МОП). Встановлено, що перші конвенції МОП були спрямовані не лише на регулювання умов праці, а й на забезпечення соціального захисту працівників, що засвідчує і тодішнє міжнародне визнання соціально-трудова права як складової загальної системи прав людини. Відтак якраз тодішньою діяльністю МОП було закладено фундамент міжнародних трудова та соціально-трудова стандартів, а водночас і початки формування на міжнародному рівні «прав другого покоління».

Ключові слова: права людини, покоління прав людини, соціально-економічні права, верховенство права, міжнародні стандарти.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.012>

Постановка проблеми. Соціальні та соціально-економічні права охоплюють питання охорони здоров'я, трудова права, права профспілок, соціальні пільги та пенсії, а також деякі супутні проблеми, такі як житло, права конкретних соціально незахищених груп тощо. Невід'ємну складову соціально-економічних прав становлять соціально-трудова права, які охоплюють сферу праці та найперше регулюють відносини між працівником і роботодавцем, забезпечуючи правовий захист обох сторін, а також відносини між працівниками, роботодавцями та державою (такі права охоплюють відносини, пов'язані з правом на працю, на справедливу оплату праці, на безпечні і здорові умови праці, на відпочинок та на соціальний захист працівників).

Міжнародно-правове регулювання соціально-економічних та соціально-трудових прав має давню історію. Важливе значення щодо цього належить концепції «покоління прав людини», за допомогою якої видається можливим внести додаткову ясність у питання щодо складного процесу формування та поступового вдосконалення захисту прав і свобод людини в різних сферах суспільних відносин. Сутність цієї концепції полягає у класифікації чи групуванні прав людини за допомогою певних історичних критеріїв. Також важливо в цьому відношенні акцентувати увагу на міжнародно-правовому регулюванні прав і свобод людини, в якому наявні концепції знаходять практичне перевтілення у вигляді міжнародних норм та стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природно, що концепції покоління прав у тлумаченні її автора Карела Васака (*Karel Vasak*) традиційно приділяли увагу західні вчені, які не були обтяжені класово-ідеологічними шорами. Проте віднедавна зазначеній проблематиці дедалі частіше присвячують власні праці й українські дослідники, зокрема А. Андрушко, М. Антонович, О. Дашковська, І. Литвиненко, В. Сичевський, О. Турута, Д. Шебаніц та І. Шумляєва. Для нашого дослідження непересічне значення має зауваження А. Андрушко, що «виникнення ідеї соціального права пов'язується в державі саме з концепцією прав людини «другого покоління», або «нового покоління» (до яких належить право на працю, на оплату праці, на охорону праці тощо), сутність якого в обов'язку держави забезпечувати такі закони, які стоятимуть на охороні та захисті цих прав» [5, с. 14]. Цінний аналітичний матеріал містять і ті праці, в яких акцентується увага на суперечностях концепції покоління прав людини. Наприклад, В. Сичевський підкреслює, що «права другого і третього покоління не завжди визнаються як такі» [14, с. 321]. Утім, у спеціальному дослідженні С. Домарацького (*S. Domaradzki*) та його колег, у якому сучасний дискурс прав людини розглядається у зв'язку з концепцією К. Васака, на основі майже півстолітнього досвіду її існування обґрунтовується, що, попри тривалу й доволі гостру критику з боку опонентів, поділ прав людини на покоління став корисним інструментом для систематизації наукового дискурсу, а також для аналітичної роботи науковців, експертів і правозахисників [3, с. 423–424]. Водночас сьогодні поки що залишаються недостатньо з'ясованими окремі аспекти концепції «прав людини», зокрема і щодо започаткування процесу міжнародно-правового регулювання соціально-трудової та соціальної сфери суспільних відносин.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є з'ясування процесу формування та міжнародно-правового регулювання соціально-трудових прав як складової «права другого покоління». Досягнення зазначеної мети завдячує виконанню наступних дослідницьких завдань: розкрити сутність сучасних дискусій на тему «покоління прав», охарактеризувати соціальний аспект у змісті базових міжнародно-правових документів, проаналізувати та систематизувати основні документи Міжнародної організації праці, які були прийняті в 1919 р. (хронологічне уточнення вимагається якраз для з'ясування початків участі міжнародних організацій у справі формування соціально-трудових прав як «прав другого покоління»).

Методологічна основа дослідження. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, на основі чого виявляються загальні закономірності розвитку прав людини як основи сучасного цивілізаційного розвитку. Повноцінне розкриття дослідницької проблематики завдячує використанню необхідної кількості загальнонаукових та спеціальних методів, а саме – загальнонаукових

методів аналізу та синтезу, узагальнення й абстрагування, індукції та дедукції, а також спеціалізованих історичного, аксіологічного та порівняльно-правового методів. Застосування історичного методу обумовлено довготривалим процесом зародження та вдосконалення соціального права, яке розтягнулося у часі від періоду античності (поява в зародковому стані різнобічних концепцій захисту прав людини) і до сьогодення (з проміжним етапом у ХХ ст., якому й властиве міжнародно-правове оформлення соціального захисту працівників). За критеріями аксіології станом забезпечення прав та свобод як основоположної цінності визначаються усі інші аспекти державної політики. Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою зіставлення базових документів міжнародних документів у сфері соціальних та соціально-трудова прав, що якраз і надало можливість уточнити особливості початкової стадії формування соціально-трудова прав як «прав другого покоління».

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини, як стверджується у виданні Оксфордського університету під назвою «Вступ до прав людини», – це динамічний процес, заснований на розвитку вимог та зміні поглядів на те, чого вимагають права людини [1, р. 162]. Наголос на такій динамічності чітко простежується і в концепції «трьох поколінь прав людини», автором якої став французько-чеський юрист Карел Васак (*Karel Vasak*; 1929–2015).

У 1970-х рр., обіймаючи посаду юридичного радника ЮНЕСКО, він запропонував розділяти історичну спадщину та перспективи розвитку прав людини на «три покоління». Суто формально такі покоління загалом мали відповідати гаслам Великої французької революції: перше покоління – громадянські та політичні права (*liberte*); друге – соціально-економічні та культурні права (*egalite*); третє – права колективні чи солідарні (*fraternite*) [4].

Згідно із зазначеною концепцією, до прав другого покоління належать соціальні, економічні, культурні права, або в більш лаконічному вигляді – соціально-економічні права. Формування таких прав безпосередньо пов'язане з цивілізаційним розвитком суспільних відносин та розповсюдженням цінностей гуманізму, найперше – поширенням ліберальних ідей, які вимагали поваги до людської гідності та реального забезпечення соціальної справедливості, зокрема – і у сфері праці.

Усі зазначені права належать до позитивних прав, які вимагають безпосереднього втручання держави та відповідного правового регулювання, тоді як права першого покоління іноді називають негативними, а права другого покоління – позитивними, оскільки негативні права передбачають утримання держави від втручання у сферу особистої свободи людини та її захист від посягань з боку інших осіб, тоді як позитивні права потребують активних організаційних, матеріальних і юридичних дій держави для їх реалізації.

Наприклад, І. Шумляєва стверджує, що віднесення соціальних прав «до цієї групи означає, що участь держави та суспільства в закріпленні й забезпеченні цих прав є обов'язковою, тому органи державної влади повинні дотримуватися доволі жорстких вимог в частині формування засад соціальної системи» [15, с. 27]. Водночас, на що звертає увагу І. Іванків, «слід зазначити, що поділ на негативні й позитивні права є умовним і почасти відображає поділ на свободу від держави (права першого покоління) і свободу через державу (права другого покоління)», причому зазначена умовність полягає в тому, що «як перші, так і другі права потребують від держави певних дій» [10, с. 25].

Соціально-економічні права становлять невід'ємну складову загальної системи прав людини і громадянина. У доповіді «Генезис прав людини», яка розміщена на сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, акцентовано: «Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними...» [6]. Доволі часто та до появи цивілізованих відносин майже завжди відверта перевага належала якраз державам та правлячим колам, які приборкували численні народні виступи та використовували у власних цілях окремі успішні спроби повалити несправедливий лад (яскравим прикладом чого став більшовицький переворот та експлуатація компартійною верхівкою загалом пустопорожніх гасел на кшталт «заводи – робітникам», «землю – селянам»).

Початки ж повноцінної участі держави в забезпеченні соціально-економічних прав припадають уже на новітні часи, коли інтенсивно розпочалися процеси формування сучасних національних та міжнародно-правових систем. Сьогодні дискусійним залишається питання щодо причин започаткування та повноцінного ствердження таких прав. Дехто у зв'язку з цим підкреслює значущість посилення боротьби за соціально-економічні та культурні права, що відображало потребу суспільств у демократизації та «соціалізації» державної політики [11, с. 200].

Першим і нині найбільш довершеним міжнародним вираженням універсальних невід'ємних прав людини стала Загальна декларація прав людини, яку було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. Одним з основоположних прав, яке було закріплене в Декларації, є право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. До соціальних та соціально-трудова прав, окрім іншого, в ній віднесено право на працю, на рівну оплату за рівну працю, на справедливую і задовільну винагороду, на створення професійних спілок, на відпочинок тощо. Зокрема, в п. 1 ст. 23 Декларації вказано: «Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття» [9].

Прийняття Декларації, на що звертає увагу П. Рабінович, «започаткувало формування нової, так би мовити, «праволюднинної» галузі міжнародного права» [13, с. 16]. У складних умовах сьогодення наведені положення не лише не втратили власної актуальності, а й набули додаткового смислу. Наприклад, як зазначають С. Добрянський та Ю. Фартух, саме після завершення Другої світової війни «вперше в історії людської цивілізації було зафіксовано каталог основоположних прав та свобод людини», а відтак «розпочався процес інституціоналізації системи міжнародних стандартів прав людини» [7, с. 106].

Більш конкретні приписи у сфері соціальних і культурних прав людини містить Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який прийнято 16.12.1966 р. і який підписано одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, причому цей пакт базується на постулаті про те, що економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними так само, як і громадянські та політичні права [12].

Відтак не випадково у фаховій літературі сформувався підхід, відповідно до якого на міжнародному рівні ідея прав людини повноцінно утвердилася якраз у Загальній декларації прав людини, а більш детальне закріплення дістала в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Так, Дж. Донеллі (*Jack Donnelly*) зазначає, що, за незначними винятками, проблема прав людини не була об'єктом міжнародних відносин аж до завершення Другої світової війни [8, с. 15].

Проте якраз на міжнародному рівні окремі права, які нині належать до прав другого покоління, були задекларовані та нормативно закріплені дещо раніше, передусім у Статуті та первинних актах Міжнародної організації праці 1919 р. У Преамбулі Статуту МОП чітко заявлено, що загальний та міцний мир може бути встановлений лише на основі соціальної справедливості, а також окреслено і завдання у сфері вдосконалення соціально-трудових відносин: «Беручи до уваги, що існують умови праці, що тягнуть за собою несправедливість, злиденність та страждання для великої кількості людей, що породжує невдоволення, яке наражає на небезпеку мир і згоду в усьому світі; та беручи до уваги нагальну необхідність поліпшення цих умов шляхом, наприклад: регламентації робочого часу, включаючи встановлення максимального робочого дня та робочого тижня; регламентації набору робочої сили; боротьби з безробіттям; гарантії заробітної плати, що забезпечує задовільні умови життя; захисту робітників від хвороб, професійних захворювань та від нещасних випадків на виробництві; захисту дітей, підлітків та жінок; пенсій за старістю та інвалідністю тощо...» [2].

Вже на першій сесії Міжнародної конференції праці (МКП), яка розпочала роботу 29 жовтня 1919 р., прийнято перші шість конвенцій, що й знаменувало початок ствердження міжнародного врегулювання соціально-трудових відносин. Це конвенції про робочий час у промисловості, про безробіття, про охорону материнства, про працю жінок у нічний час, про мінімальний вік для прийому на роботу в промисловості та про нічну працю підлітків у промисловості (табл. 1).

Таблиця 1

Конвенції Міжнародної організації праці, прийняті в 1919 р.

№ конв.	Назва конвенції	Статус конвенції
1	Конвенція про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень	Чинна
2	Конвенція про безробіття	Чинна
3	Конвенція про охорону материнства (до і після пологів)	Переглянута у 1952 р.
4	Конвенція про працю жінок у нічний час	Переглянута у 1934 р.
5	Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості	Переглянута у 1937 р.
6	Конвенція про нічну працю підлітків у промисловості	Переглянута у 1948 р.

Зміст наведеної вище таблиці найперше свідчить про значущість соціально-трудових норм, які ухвалено понад століття тому і які й сьогодні складають важливий ресурс соціального права та соціального забезпечення (або в статусі безпосередньої сукупності чинних правових норм, або в статусі джерела для подальшого вдосконалення певної частки соціально-трудових відносин).

Водночас немає сумнівів і в тому, що в згаданих Декларації та Пакті міститься широкий і доволі розгалужений перелік соціальних прав, який не лише охоплює вже наявний досвід міжнародного врегулювання у соціально-трудових відносин, а й узагальнює основні підходи до врегулювання соціально-трудових відносин на основі природного права.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З-поміж декількох класифікацій людських прав одне з чільних місць відводиться концепції «трьох поколінь прав людини». Ця концепція упродовж декількох десятиріч існування отримала і палке схвалення, і масив критичних

зауважень. Проте, не вдаючись у деталі дискусій щодо правомочності підходу до розподілу прав людини на три покоління, маємо визнати, що використання зазначеної концепції сприяє поглибленому розумінню сутності сучасних соціально-трудова відносин. Відтак у ній міститься значний потенціал і для сучасного розуміння прав і свобод людини взагалі.

Відзначено, що в основу «прав другого покоління» покладено системні зрушення у сфері забезпечення економічних, соціальних та культурних прав, тому природно, що початок повноцінного забезпечення таких прав на міжнародному рівні пов'язується зі змістом таких епохальних документів, як Загальна декларація прав людини 1948 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Проте, за нашою оцінкою, саме на міжнародному рівні деякі з таких прав прийнято та погоджено світовою спільнотою значно раніше, що має пов'язуватися з формуванням та початковою діяльністю Міжнародної організації праці (МОП). Якраз ухвалення Статуту та прийняття перших конвенцій МОП ознаменувало новий етап упорядкування соціально-трудова відносин, який передусім полягав у міжнародному визнанні соціально-трудова прав як однієї з підвальных засад загальних прав і свобод людини. Відтак і початки формування «прав другого покоління» на міжнародному рівні мають пов'язуватися якраз із діяльністю цієї поважної організації, яка вже понад століття опрацьовує та успішно стверджує міжнародні трудові стандарти.

Список використаних джерел

- 1 Clapham A. *Human Rights: A Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 2007. 193 p. URL: <https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Law/Human%20Rights%20a%20Very%20Introduction%20by-Clapham,%20Andrew.pdf> (дата звернення: 10.01.2026).
- 2 *ILO Constitution*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/publication/wcms_818973.pdf (дата звернення: 12.02.2026).
- 3 Domaradzki S., Khvostova M., Pupovac D. Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 2019. Vol. 20. No. 4. P. 423–443. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.
- 4 Vasak K. Pour une troisième génération des droits de l'homme. *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*. Geneva : The Hague, 1984. P. 837–850. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a12244.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).
- 5 Андрушко А. В. Призначення трудового права у соціальній державі. *Актуальні проблеми юридичної науки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Двадцять осінніх юридичних читань «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики»» (1–2 жовтня 2021 року, м. Хмельницький). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 13–15. URL: https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-mizhnarodnykh-naukovo-praktychnykh-konferentsiy-osinni-yurydychni-chytannya?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.01.2026).
- 6 Генезис прав людини. URL: <https://old.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/> (дата звернення: 06.02.2026).
- 7 Добрянський С., Фартух Ю. Міжнародні стандарти прав людини: поняття, ознаки, функції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. Т. 12. № 4 (48). С. 105–115. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.105>.
- 8 Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці. Львів : Кальварія, 2004. 280 с.

- 9 Загальна декларація прав людини : резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.01.2026).
- 10 Іванків І. Права людства : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 158 с. URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/1/483674.pdf> (дата звернення: 20.02.2026).
- 11 Линник В. П., Костенко І. В. Генезис прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 198–202. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.29>.
- 12 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 16.01.2026).
- 13 Світовий маніфест правового гуманізму. Загальна декларація прав людини як основа міжнародного та національного правозахисту : монографія / за ред. проф. П. М. Рабіновича. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПР України*. Львів : БФ «Медицина і право», 2018. Вип. 33. 180 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2630/1/Vypusk_33.pdf.
- 14 Сичевський В. Покоління прав людини та права на індивідуальну та колективну безпеку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 30. С. 317–324. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10202797>.
- 15 Шумляева І. Міжнародні та європейські засади забезпечення соціальних прав людини органами публічної влади. *Аспекти публічного управління*. 2023. Т. 11. № 1. С. 26–34. DOI: <https://doi.org/10.15421/152304>.

References

- 1 Clapham, A. (2007). *Human rights: A very short introduction*. New York : Oxford University Press. Retrieved from <https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Law/Human%20Rights%20a%20Very%20Short%20Introduction%20by-Clapham,%20Andrew.pdf>.
- 2 *ILO Constitution*. (n.d.). Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/publication/wcms_818973.pdf.
- 3 Domaradzki, S., Khvostova, M., & Pupovac, D. (2019). Karel Vasak’s generations of rights and the contemporary human rights discourse. *Human Rights Review*, 20(4), 423–443. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.
- 4 Vasak, K. (1984). Pour une troisième génération des droits de l’homme. In *Studies and essays on international humanitarian law and Red Cross principles in honour of Jean Pictet*. Geneva : The Hague, 837–850. Retrieved from <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a12244.pdf>.
- 5 Andrushko, A. V. (2021). Pryznachennia trudovoho prava u sotsialnii derzhavi [The purpose of labour law in a social state]. In *Aktualni problemy yurydychnoi nauky : zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. “Dvadtsiati osinni yurydychni chytannia ‘Prava liudyny v suchasnomu sviti: problemy teorii ta praktyky’”*. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava im. Leonida Yuzkova, 13–15. Retrieved from https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-mizhnarodnykh-naukovo-praktychnykh-konferentsiy-osinni-yurydychni-chytannya?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
- 6 *Henezys prav liudyny* [Genesis of human rights]. (n.d.). Retrieved from <https://old.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/> [in Ukrainian].
- 7 Dobrianskyi, S., & Fartukh, Yu. (2025). Mizhnarodni standarty prav liudyny: poniattia, oznaky, funktsii [International human rights standards: concepts, features, functions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”*. Seriya: Yurydychni nauky, 12(4), 105–115. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.105> [in Ukrainian].
- 8 Donnelly, J. (2004). *Prava liudyny u mizhnarodnii politytsi* [Human rights in international politics]. Lviv : Kalvaria [in Ukrainian].

- 9 *Zahalna deklaratsiia prav liudyny: rezoliutsiia 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku* [Universal Declaration of Human Rights: Resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. (1948). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
- 10 Ivankiv, I. (2020). *Prava liudstva* [Rights of humanity]. Kyiv : Vaite. Retrieved from <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/1/483674.pdf> [in Ukrainian].
- 11 Lynnyk, V. P., & Kostenko, I. V. (2024). Henezys prav liudyny [Genesis of human rights]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pravo"*, 82(1), 198–202. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.29> [in Ukrainian].
- 12 *Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava* [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
- 13 Rabinovych, P. M. (ed.). (2018). Svitovi manifest pravovoho humanizmu. Zahalna deklaratsiia prav liudyny yak osnova mizhnarodnoho ta natsionalnoho pravozakhystu [World manifesto of legal humanism. Universal Declaration of Human Rights as the basis of international and national human rights protection]. *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia NAPR Ukrainy*, 33. Lviv : BF "Medytsyna i pravo". Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2630/1/Vypusk_33.pdf [in Ukrainian].
- 14 Sychevskiy, V. (2021). Pokolinnia prav liudyny ta prava na indyvidualnu ta kolektyvnu bezpeku [Generations of human rights and the right to individual and collective security]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 30, 317–324. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10202797> [in Ukrainian].
- 15 Shumliaieva, I. (2023). Mizhnarodni ta yevropeiski zasady zabezpechennia sotsialnykh prav liudyny orhanamy publichnoi vlady [International and European principles of ensuring human social rights by public authorities]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 11(1), 26–34. DOI: <https://doi.org/10.15421/152304> [in Ukrainian].

**SOCIAL AND LABOR RIGHTS
AS "SECOND-GENERATION RIGHTS":
THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT**

Yurii Dreval*, Svitlana Zaika**

*National University of Water and Environmental Engineering,

11, Soborna Str., Rivne, Ukraine, 33000,

e-mail: drevaly@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7347-9433

**State Biotechnological University,

44, Alchevskykh Str., Kharkiv, Ukraine, 61002,

e-mail: zaika.svitlana1975@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8132-7643

The article examines the process of formation and international legal regulation of social and labor rights as a component of second-generation rights. The concept of generations of human rights is considered as a way of classifying human rights according to historical criteria, which makes it possible to trace the gradual formation and legal consolidation of different groups of rights. Particular attention is paid to the social and labor component within social and economic rights, since this sphere covers the right to work, fair remuneration, safe and healthy working conditions, rest, social protection of employees, and relations between the employee, the employer and the state.

The study is based on the analysis of the concept of generations of human rights, the basic international legal acts in the field of human rights, as well as the statutory and convention documents of the International Labour Organization adopted at the initial stage of its activity. It is established that second-generation rights are linked with the consolidation of the idea of social justice in law and with the duty of the state to ensure proper legal, organizational and social conditions for their implementation. It is shown that social and labor rights occupy a distinct place within the system of social and economic rights due to their direct connection with the regulation of labor relations and the protection of the worker.

The international legal foundations of social and labor rights are analyzed. It is noted that the universal affirmation of human rights at the international level is traditionally associated with the adoption of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, which enshrined the right to work, free choice of employment, just and favorable conditions of work, protection against unemployment, equal pay for equal work, the right to form trade unions, rest, and social security. At the same time, it is proved and argued that the beginnings of the international normative consolidation of certain components of second-generation rights in the social and labor sphere were laid much earlier, namely in 1919 in connection with the establishment of the International Labour Organization.

It is established that the first ILO documents were aimed not only at regulating working conditions, but also at ensuring social protection of workers. The initial ILO conventions addressed working time regulation, unemployment, maternity protection, limitation of child labor, and other minimum guarantees in the field of labor, which later formed the basis of international labor and social standards. On this basis, it is concluded that the activity of the ILO laid the foundation for international labor and social and labor standards and initiated the international legal formalization of a wide range of social and labor rights even before their universal proclamation in the acts of the United Nations. The obtained results allow social and labor rights to be considered as an important component of second-generation rights, whose international recognition developed gradually through legal doctrine, international norm-making, and the development of mechanisms for the protection of the individual in the sphere of labor.

Keywords: human rights, generations of human rights, social and economic rights, rule of law, international standards.

*Стаття: надійшла до редакції 02.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 341.24:342.4:340.132(477)

**ПРІОРИТЕТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
НАД НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ (АНАЛІЗ ПРАКТИКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ)**

Анастасія Зварич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: Anastasiya.Zvarych@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0006-5595-1411*

Досліджено зміст і межі пріоритету міжнародного права над національним правом в Україні крізь призму рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду. На підставі класичних теорій монізму Ганса Кельзена та дуалізму Альфреда Фердросса, а також досліджень українських науковців (М. Козюбра, Н. Пархоменко) обґрунтовано, що пріоритет міжнародного права варто відрізнити від монізму як структурної моделі: перший стосується ієрархії норм у разі колізії, другий – способу інтеграції міжнародних норм у національну правову систему.

Встановлено, що на міжнародному рівні пріоритет означає заборону посилання на внутрішнє право як виправдання невиконання договорів (ст. 26-27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.), тоді як у національному вимірі він набуває форми особливого режиму співвідношення між міжнародними договорами, законами та Конституцією України.

Проаналізовано конституційні (ст. 9 Конституції України) і законодавчі норми (ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), а також норми кодексів і судові рішення, що дає підстави характеризувати українську модель як «обмежений пріоритет» міжнародного права: ратифіковані договори інтегруються до системи національного законодавства та мають пріоритет над звичайними законами, але не можуть суперечити Конституції. На основі аналізу рішень Конституційного Суду України (рішення № 9-р(II)/2023 від 01.11.2023, № 6-р(II)/2024 від 13.05.2024, № 6-р(II)/2021 від 16.09.2021) встановлено, що Суд, з одного боку, забезпечує верховенство Конституції через конституційний контроль міжнародних договорів, а з іншого – формує принцип «дружнього ставлення до міжнародного права», вимагаючи тлумачення конституційних норм у світлі міжнародних зобов'язань і практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Аналіз постанов Верховного Суду (постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18.09.2025 у справі № 922/82/20, від 18.04.2019 у справі № 910/22752/17 та від 10.05.2018 у справі № 910/14259/17, постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 9-484/2004 (Со-77/04), постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 17.10.2019 у справі № 2а-16434/12/2670 та від 20.11.2019 у справі № 815/371/18) окреслює підходи до застосування ратифікованих міжнародних договорів і рішень ЄСПЛ як складника системи джерел права, зокрема в аспекті пріоритету договору над законом. Досліджено застосування принципу *pacta sunt servanda* в господарських, кримінальних та адміністративних справах, а також рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України» від 12 жовтня 2017 р.

Визначено основні проблеми і шляхи їх розв'язання: статус нератифікованих міжнародних актів, форми надання згоди на обов'язковість договорів та їх ієрархія

потребують законодавчого уточнення; межі конституційного контролю міжнародних договорів – чіткої процедури попереднього контролю; механізм імплементації рішень ЄСПЛ – системного підходу й координації між органами влади.

Зроблено висновок, що українська модель пріоритету міжнародного права є динамічною й еволюціонує від формального визнання до практичної інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему через судову практику.

Ключові слова: національне право, міжнародне право, джерела права, міжнародний договір, судова практика, Конституційний Суд України, Верховний Суд.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.021>

Вступ. Питання співвідношення міжнародного й національного права є одним із найбільш дискусійних у сучасній юридичній науці та практиці. Особливої актуальності воно набуває у контексті європейської інтеграції України, виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з Європейським Союзом та використання рішень ЄСПЛ у правозастосовній практиці. Конституція України у ст. 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [8]. Однак ця норма не вичерпує всієї складності питання про пріоритет міжнародного права, оскільки відкритими досі є питання про співвідношення міжнародних договорів із Конституцією, про статус рішень міжнародних судових установ, про механізми імплементації міжнародних договорів у національну систему джерел права.

Метою статті є дослідження змісту та меж пріоритету міжнародного права над національним правом в Україні на основі аналізу рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Об'єктом дослідження є міжнародне право та право України.

Предмет дослідження – пріоритет міжнародного права над національним правом.

Методологічна основа дослідження. У процесі роботи використано соціологічну методологію – проаналізовано значну кількість офіційних документів і наукових джерел. Застосовано загальнотеоретичну, порівняльно-правову методологію, а також галузеву методологію (науки конституційного права, міжнародного права тощо).

Наукова новизна полягає у всебічному дослідженні практики Конституційного Суду України та Верховного Суду щодо пріоритету міжнародного права над національним, а також у формулюванні пропозицій щодо усунення прогалин і суперечностей у правовому регулюванні.

Вклад основного матеріалу. Питання співвідношення міжнародного й національного права традиційно розглядається крізь призму двох основних теоретичних концепцій – монізму та дуалізму. Ці теорії визначають не лише структурні особливості правопорядку, а й механізми інтеграції міжнародних норм у національну правову систему.

Монізм, представлений насамперед Гансом Кельзенем, розглядає міжнародне й національне право як єдину систему норм, у межах якої міжнародне право має пріоритет [29]. Натомість дуалізм, обґрунтований Альфредом Фердроссом, трактує міжнародне й національне право як дві окремі системи, що не взаємодіють безпосередньо [30].

Сучасна доктрина, однак, визнає, що жодна з цих теорій у чистому вигляді не відповідає реальній практиці держав. Як зазначає М. Козюбра, пріоритет між-

народного права варто відрізнити від монізму як структурної моделі правопорядку: перший стосується ієрархії норм у разі колізії, другий – способу інтеграції міжнародних норм у національну правову систему [7]. Н. Пархоменко зауважує, що міжнародні договори є особливим джерелом права, яке поєднує риси і зовнішнього, і внутрішнього права [10].

На міжнародному рівні пріоритет міжнародного права закріплений у ст. 26–27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., які встановлюють принцип *pacta sunt servanda* та забороняють державам посилаючись на своє внутрішнє право як виправдання невиконання міжнародного договору [3]. Однак ці норми не визначають, яким чином держава має забезпечити пріоритет міжнародного права у своїй внутрішній правовій системі – це питання залишається на розсуд національного законодавця та судової практики.

Конституційно-правові основи пріоритету міжнародного права в Україні закладено у ст. 9 Конституції України, яка проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [8]. Ця норма встановлює два важливі принципи: по-перше, інкорпорацію міжнародних договорів у національну правову систему (монізм), по-друге, вимогу ратифікації як умови набуття міжнародним договором юридичної сили у внутрішньому правопорядку.

Деталізацію конституційних положень здійснено в Законі України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. Ст. 19 цього Закону встановлює, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [20]. Це положення чітко закріплює пріоритет ратифікованих міжнародних договорів над законами України.

Особливий статус мають рішення ЄСПЛ. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. встановлює, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [18]. Ст. 17 цього Закону передбачає обов'язковість рішень ЄСПЛ для України та механізм їх виконання.

Процесуальні кодекси України також закріплюють пріоритет міжнародних договорів. Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 4) [27], Господарський процесуальний кодекс України (ст. 4) [5] та Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 9) [6] встановлюють, що якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені процесуальним законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Матеріальні кодекси також містять відповідні положення. Цивільний кодекс України (ст. 10) [26], Сімейний кодекс України (ст. 13) [25], Податковий кодекс України (ст. 3) [11], Митний кодекс України (ст. 4) [9] та Бюджетний кодекс України (ст. 4) [2] закріплюють пріоритет міжнародних договорів над відповідними нормами національного законодавства.

Однак важливо наголосити, що пріоритет міжнародних договорів не є абсолютним. Конституція України є законом держави з найвищою юридичною силою, і міжнародні договори не можуть їй суперечити. Це впливає із системного тлумачення ст. 8 і 9 Конституції України та підтверджується практикою Конституційного Суду України.

У постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 р. № 13 визначено загальні принципи застосування міжнародних договорів судами України [19]. Пленум наголосив, що міжнародні договори України є частиною національного законодавства і мають пріоритет над внутрішніми законами. Окрім того, зазначено, що під час здійснення правосуддя суди мають враховувати, що частиною національного законодавства є не тільки міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України, а й ті, згоду на обов'язковість яких надано в інших формах, погоджених сторонами, зокрема шляхом підписання, прийняття, затвердження і приєднання. Саме через ці форми держава виражає свою згоду на обов'язковість міжнародного договору.

Практика Конституційного Суду України. Конституційний Суд України відіграє ключову роль у визначенні меж пріоритету міжнародного права. Подальший аналіз рішень Конституційного Суду України демонструє еволюцію від формального визнання пріоритету міжнародних договорів до формування принципу «дружнього ставлення до міжнародного права».

Рішення Конституційного Суду України № 9-р(П)/2023 від 1 листопада 2023 р. було присвячене питанню конституційності безальтернативних фіксованих штрафів за порушення вимог щодо нехарчової продукції [24]. У цьому рішенні Суд, спираючись на акти права Європейського Союзу (зокрема Регламент № 765/2008 та Директиву 2001/95/ЄС), наголосив на необхідності узгодження національного законодавства у сфері ринкового нагляду з європейськими стандартами та підкреслив, що заходи державного реагування мають бути не лише стримувальними, а й пропорційними. Визнавши неконституційною безальтернативну санкцію, яка не дає змоги врахувати характер діяння, форму вини та майновий стан особи, Суд зазначив, що така модель відповідальності суперечить принципам верховенства права, індивідуалізації юридичної відповідальності та призводить до надмірного втручання у право власності. Водночас Конституційний Суд України виходив із того, що міжнародні договори, хоча й інтегровані до національної правової системи, не можуть мати статусу, вищого за Конституцію України, яка є актом найвищої юридичної сили.

У Рішенні Конституційного Суду України № 6-р(П)/2024 від 13 травня 2024 р. предметом конституційного контролю стали норми, що регулюють доступ до правосуддя на стадії виконання судових рішень [23]. Посилаючись на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ, Суд зазначив, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою «судового розгляду» в конвенційному розумінні. Конституційний Суд України наголосив, що держава зобов'язана забезпечити не ілюзорний, а ефективний механізм контролю за виконанням судових рішень, а покладення на стягувача обов'язку сплачувати судовий збір за оскарження дій чи бездіяльності виконавця є необґрунтованим обмеженням доступу до суду. Такий підхід було визнано несумісним із принципами справедливості та розумності, оскільки фактично він змушує особу додатково сплачувати за реалізацію вже підтвердженого судом права.

Особливе значення для гуманізації національного правопорядку має рішення Конституційного Суду України № 6-р(П)/2021 від 16 вересня 2021 р., у якому Суд розглянув інститут довічного позбавлення волі крізь призму людської гідності [22]. З огляду на те, що гідність людини є найвищою конституційною цінністю та джерелом усіх прав, Суд дійшов висновку, що довічне ув'язнення без реалістичної

перспективи звільнення суперечить ст. 28 Конституції України і за своїм змістом наближається до нелюдського поводження. З урахуванням правових позицій ЄСПЛ, зокрема у справі «Петухов проти України (№ 2)» від 12 березня 2019 р., Конституційний Суд України наголосив, що пенітенціарна система має бути спрямована на виправлення й ресоціалізацію засудженого та забезпечувати йому «право на надію» через створення чіткого, передбачуваного механізму перегляду довічних вироків на аналогічних підставах. У такий спосіб міжнародний стандарт обов'язкового перегляду довічних покарань було інтегровано в національний правопорядок, а на державу покладено обов'язок гарантувати засудженим реальну можливість довести власне виправлення.

За результатами аналізу рішень можна зробити висновок, що Конституційний Суд України у своїй практиці послідовно підкреслює: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄСПЛ є важливими орієнтирами для тлумачення конституційних прав і свобод людини. У рішеннях № 6-р(II)/2021 та № 6-р(II)/2024 Суд виходить із того, що під час з'ясування змісту гарантій, закріплених у ст. 28 Конституції України та положеннях про право на справедливий суд, національний конституційний контроль має здійснюватися з урахуванням стандартів, сформованих ЄСПЛ, навіть попри те, що ані сама Конвенція, ані прецеденти Страсбурзького суду формально не мають конституційного статусу.

Водночас Конституційний Суд України наголошує, що обов'язковість рішень ЄСПЛ для України прямо впливає зі ст. 46 Конвенції та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [18], який інкорпорує практику ЄСПЛ у національний правопорядок і покладає на державні органи, зокрема суди, обов'язок її враховувати. У цьому контексті прецеденти ЄСПЛ розглядаються не лише як допоміжне джерело аргументації, а як елемент нормативного середовища, що обмежує дискрецію національного законодавця й орієнтує тлумачення Конституції України в напрямі європейських стандартів захисту прав людини. Конституційний Суд України наголошує, що значення практики ЄСПЛ виходить за межі окремих проваджень у Конституційному Суді України. У своїх правових позиціях він виходить із того, що тлумачення Конвенції, надане ЄСПЛ, з урахуванням вимог зазначеного Закону має враховуватися всіма національними судами при застосуванні і конвенційних, і конституційних гарантій, що фактично формує обов'язок українських судів орієнтуватися на стандарти Страсбурзького суду навіть у справах, які не були безпосередньо предметом його розгляду.

Практика Верховного Суду. Верховний Суд у своїй практиці послідовно застосовує принцип пріоритету міжнародних договорів над національним законодавством та використовує практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Показовою для розуміння підходу господарської юрисдикції до співвідношення міжнародних договорів і внутрішнього права є постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 18 квітня 2019 р. у справі № 910/22752/17 [15], що стосувалася застосування положень міжнародного договору про уникнення подвійного оподаткування. Розглядаючи спір щодо правильності визначення податкових зобов'язань, Суд виходив із того, що в разі, коли міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені нормами національного податкового законодавства, підлягають застосуванню саме положення такого договору відповідно до ст. 19 Закону

України «Про міжнародні договори України» та ст. 3 Податкового кодексу України. У такий спосіб КГС ВС фактично підтвердив, що у сфері оподаткування міжнародний договір, ратифікований Верховною Радою України, виконує функцію *lex specialis*, який обмежує дію загальних норм внутрішнього законодавства.

У постанові КГС ВС від 10 травня 2018 р. у справі № 910/14259/17 [16], присвяченій застосуванню міжнародного договору у сфері зовнішньоекономічної діяльності, ця логіка отримала подальший розвиток. Суд прямо зазначив, що міжнародні договори України є складовою національного законодавства і в разі колізії норм мають пріоритет над внутрішніми законами, що узгоджується з положеннями Закону України «Про міжнародні договори України». При цьому КГС ВС не обмежився констатацією формальної ієрархії джерел, а звернувся до засадничого принципу міжнародного договірної права – *pacta sunt servanda*, закріпленого у ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Суд наголосив, що цей принцип покладає на державу обов'язок добросовісно виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання, а отже, національні органи, зокрема суди, не можуть ігнорувати чи довільно обмежувати дію ратифікованих міжнародних договорів.

Подібний підхід простежується і в постанові КГС ВС від 18 вересня 2025 р. у справі № 922/82/20 [17], яка стосувалася застосування міжнародного договору про взаємне визнання та виконання судових рішень. У цьому рішенні Суд виходив із того, що міжнародні договори України у сфері міжнародного цивільного процесу, які регулюють порядок визнання й виконання іноземних судових актів, у разі колізії норм мають пріоритет над положеннями національного процесуального законодавства і можуть застосовуватися судами безпосередньо. Акцент на безпосередньому застосуванні договору свідчить про відхід від суто трансформаційної моделі до практики, у якій міжнародний договір, ратифікований у встановленому порядку, функціонує як самостійне джерело прав та обов'язків для учасників приватноправових відносин.

У кримінальній юрисдикції ключове значення має постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 р. у справі № 9-484/2004 (провадження № 13-9зв018) [12], ухвалена за результатами перегляду справи у зв'язку з рішенням ЄСПЛ у справі «Зосимов проти України». Велика Палата наголосила, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄСПЛ підлягають застосуванню судами України як джерело права. У мотивувальній частині Суд прямо послався на ст. 17 цього Закону, яка зобов'язує національні суди враховувати практику ЄСПЛ під час розгляду справ, а також на ст. 2 цього Закону і ст. 46 Конвенції, що встановлюють обов'язок України виконувати остаточні рішення Страсбурзького суду.

Велика Палата виходила з того, що поняття «практика ЄСПЛ» охоплює не лише рішення, ухвалені у справах проти України, а й рішення щодо інших держав, за умови, що в них сформульовано релевантні правові стандарти, придатні для застосування у схожих за предметом національних спорах. Такий підхід фактично означає визнання універсального характеру конвенційних стандартів та сприйняття рішень ЄСПЛ як «живого» джерела тлумачення прав і свобод, гарантованих і Конвенцією, і Конституцією України.

Особливу увагу Велика Палата приділила питанням виконання рішень ЄСПЛ та механізм *restitutio in integrum* на національному рівні. Аналізуючи положення Закону № 3477-IV та Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 2,

Суд докладно розглянув можливі форми індивідуальних і загальних заходів, зокрема повторний розгляд справи та відновлення провадження. Хоча в постанові прямо не сформульовано загальної «тестової» формули за якої здійснюється тлумачення, Велика Палата фактично виходить із потреби інтерпретувати норми національного законодавства у спосіб, сумісний з вимогами Конвенції та практики ЄСПЛ, а не ізольовано від них. У доктринальному плані це відповідає принципу *friendly* або *harmonious interpretation*: за наявності кількох можливих тлумачень національної норми суд має віддати перевагу тому, що найповніше узгоджується з міжнародними зобов'язаннями України, мінімізуючи ризик повторних констатацій порушень Конвенції.

У справі № 9-484/2004 Велика Палата водночас окреслила й певні межі такого перегляду: Суд відмовив у скасуванні ухвали апеляційного суду, констатувавши, що порушення, встановлені ЄСПЛ, стосувалися насамперед стадії досудового розслідування та недоліків процесуального законодавства, а не безпосередньо судових рішень, які могли б бути виправлені шляхом перегляду. Цей підхід демонструє намагання поєднати повагу до висновків ЄСПЛ із принципом правової визначеності й обмеженням втручання у судові рішення лише тими випадками, коли національний перегляд справді здатен забезпечити *restitutio in integrum*.

У площині адміністративної юрисдикції питання співвідношення міжнародних договорів і внутрішнього права яскраво проявляється у податкових і митних спорах. Показовою є постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (далі – КАС ВС) від 17 жовтня 2019 р. у справі № 2а-16434/12/2670 [13], де йшлося про застосування міжнародного договору у сфері оподаткування у контексті спору з податковим органом. Суд, аналізуючи положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів, Податкового кодексу України та відповідного договору, виходив із того, що в разі колізії між нормами національного законодавства та міжнародним договором України перевага має віддаватися саме договору, який підлягає безпосередньому застосуванню судами. У рішенні наголошено, що така перевага зумовлена не тільки нормами внутрішнього права, а й загальноновизнаними принципами міжнародного права, зокрема принципом *pacta sunt servanda*, який вимагає від держави утримуватися від прийняття або тлумачення внутрішніх актів у спосіб, що нівелює її міжнародні зобов'язання.

Схожий підхід відображено в постанові КАС ВС від 20 листопада 2019 р. у справі № 815/371/18 [14], яка стосувалася застосування міжнародного договору у сфері митного регулювання. Суд послався на ст. 4 Митного кодексу України, відповідно до якої якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у Митному кодексі, застосовуються правила такого міжнародного договору, а також на ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України». На цій підставі КАС ВС дійшов висновку, що міжнародні договори у сфері митного права мають пріоритет у разі колізії з положеннями Митного кодексу та повинні застосовуватися судами як безпосередній критерій законності дій та рішень митних органів.

Сукупно аналізовані рішення адміністративної юрисдикції демонструють, що Верховний Суд послідовно сприймає міжнародні договори не як суто декларативний елемент правової системи, а як реальний інструмент корекції внутрішнього правопорядку, здатний обмежувати дискрецію органів публічної

влади й забезпечувати узгодженість національної практики з міжнародними стандартами.

Особливе місце в контексті взаємодії національної судової системи з ЄСПЛ посідає рішення у справі «Бурмич та інші проти України» від 12 жовтня 2017 р. [21], що є продовженням «пілотного» рішення у справі «Ivanov v. Ukraine» та стосується хронічної проблеми невиконання державою рішень національних судів. ЄСПЛ дійшов висновку, що невиконання або надмірно тривале виконання остаточних судових рішень в Україні має системний характер і призводить до масових порушень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) і ст. 1 Протоколу № 1 (право на мирне володіння майном). У зв'язку з цим Суд передав до Комітету міністрів Ради Європи контроль за виконанням великого масиву подібних справ, фактично вказавши на необхідність комплексних загальних заходів, спрямованих на усунення структурних недоліків правової системи, а не лише на виплату індивідуальної сатисфакції заявникам.

У подальшій практиці Верховного Суду на це рішення неодноразово посилалися як на ключовий прецедент, що формує загальний контекст виконання судових рішень та окреслює обсяг міжнародних зобов'язань України. У низці постанов Суд наголошував, що держава має обов'язок забезпечити ефективний механізм виконання рішень і національних судів, і самого ЄСПЛ, а тривале невиконання таких рішень не може бути виправдане ані бюджетними, ані організаційними міркуваннями. Вказувалося також, що ігнорування висновків ЄСПЛ у справі Бурмич та пов'язаних справах не лише породжує ризик нових звернень до Страсбурзького суду та нарахування додаткової справедливої сатисфакції, а й негативно впливає на міжнародну репутацію України як держави, що взяла на себе зобов'язання поважати верховенство права і права людини. У доктринальному вимірі ця практика підсилює тезу про те, що виконання рішень судів – і національних, і міжнародних – є невід'ємною частиною конституційного принципу верховенства права й позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини.

Аналіз практики Конституційного Суду України та Верховного Суду дає змогу виділити кілька ключових проблем, пов'язаних із пріоритетом міжнародного права в Україні, та окреслити шляхи їх розв'язання.

Однією з найбільш дискусійних проблем є статус міжнародних актів, які не були ратифіковані Верховною Радою України. Ст. 9 Конституції України встановлює, що частиною національного законодавства є лише ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8]. Однак на практиці виникають ситуації, коли суди посилаються на нератифіковані міжнародні акти, зокрема на рекомендації міжнародних організацій, резолюції Генеральної Асамблеї ООН тощо.

Як зазначає Я. Берназюк, суди повинні чітко розрізняти ратифіковані міжнародні договори, які мають обов'язкову юридичну силу, та інші міжнародні акти, які можуть використовуватися лише як допоміжні засоби тлумачення [1]. Н. Камінська наголошує, що органи конституційної юрисдикції повинні розробити чіткі критерії для визначення того, які міжнародні акти можуть враховуватися під час тлумачення конституційних норм [28].

Закон України «Про міжнародні договори України» передбачає різні форми надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів: ратифікацію Верховною Радою України, затвердження іншими органами державної влади, підписання

тощо [20]. Водночас залишається незрозумілим, чи всі ці форми надають міжнародному договору статус частини національного законодавства відповідно до ст. 9 Конституції України [8].

О. Водянніков у своєму дослідженні конституційного контролю міжнародних договорів зазначає, що потрібно законодавчо уточнити, які саме міжнародні договори підлягають конституційному контролю та які форми згоди на обов'язковість надають договору конституційний статус [31]. Ю. Волошин та О. Стрельцова, аналізуючи імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, вказують на необхідність розроблення чіткої ієрархії міжнародних договорів залежно від їхнього предмета й форми згоди на обов'язковість [4].

Практика Конституційного Суду України свідчить, що міжнародні договори підлягають конституційному контролю [23; 24]. Однак залишаються відкритими питання про те, чи може Конституційний Суд України здійснювати попередній контроль міжнародних договорів (до їх ратифікації) та які наслідки має визнання міжнародного договору неконституційним після його ратифікації та набуття чинності.

Як зазначає Н. Камінська, потрібна чітка процедура попереднього конституційного контролю міжнародних договорів, яка б давала змогу виявити їх невідповідність Конституції ще до ратифікації [28]. О. Водянніков наголошує, що визнання міжнародного договору неконституційним після його ратифікації створює складну ситуацію, оскільки держава вже взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання, невиконання яких може призвести до міжнародної відповідальності [31].

Висновки. Дослідження змісту і меж пріоритету міжнародного права над національним правом в Україні крізь призму рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду дає змогу зробити такі висновки.

Українська модель пріоритету міжнародного права є моделлю «обмеженого пріоритету»: ратифіковані міжнародні договори інтегруються до системи національного законодавства і мають пріоритет над звичайними законами, але не можуть суперечити Конституції України. Це впливає зі системного тлумачення ст. 8 і 9 Конституції України та підтверджується практикою Конституційного Суду України.

Пріоритет міжнародного права варто відрізнити від монізму як структурної моделі правопорядку: перший стосується ієрархії норм у разі колізії, другий – способу інтеграції міжнародних норм у національну систему. Українська модель поєднує елементи монізму (інкорпорація міжнародних договорів у національну правову систему) та дуалізму (збереження верховенства Конституції).

Конституційний Суд України формує принцип «дружнього ставлення до міжнародного права», згідно з яким конституційні норми повинні тлумачитися у спосіб, що забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України. Цей принцип дає змогу поєднати верховенство Конституції з пріоритетом міжнародного права через механізм тлумачення.

Верховний Суд послідовно застосовує принцип пріоритету міжнародних договорів над національним законодавством у господарських, кримінальних та адміністративних справах. Суд також визнає практику Європейського суду з прав людини джерелом права в Україні відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Принцип *pacta sunt servanda*, закріплений у ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, є основою для застосування міжнародних договорів судами України. Суди визнають, що держава не може посилатися на своє внутрішнє право як виправдання невиконання міжнародних зобов'язань.

Станом на сьогодні потребують вирішення питання щодо: статусу нератифікованих міжнародних актів; форми згоди на обов'язковість договорів та їхньої ієрархії; меж конституційного контролю міжнародних договорів; механізму імплементації рішень ЄСПЛ.

Українська модель пріоритету міжнародного права є динамічною й еволюціонує від формального визнання до практичної інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему через судову практику. Ключовими напрямками розвитку є законодавче уточнення статусу міжнародних актів, розробка процедури попереднього конституційного контролю, удосконалення механізму імплементації рішень ЄСПЛ та посилення діалогу між національними й міжнародними судовими установами.

Отже, пріоритет міжнародного права в Україні не є абсолютним, але забезпечується через комплекс конституційних, законодавчих і судових механізмів, які дають змогу поєднати виконання міжнародних зобов'язань зі збереженням верховенства Конституції України та захистом національних конституційних цінностей.

Список використаних джерел

- 1 Берназюк Я. О. Пріоритетність міжнародних договорів при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 201–204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/48>.
- 2 Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI (станом на 01.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 3 Віденська конвенція про право міжнародних договорів : міжнар. док. від 23.05.1969 (ратифікована Законом України від 14.04.1986). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 4 Волошин Ю. О., Стрельцова О. В. Імплементація угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: конституційно-правові аспекти. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4(37). С. 6–20. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4\(37\)-1](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4(37)-1).
- 5 Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII (станом на 31.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 6 Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (станом на 01.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 7 Козюбра М. Місце Європейської конвенції з прав людини у правовій системі України. *Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі* : матер. наук.-практ. конф. / за ред. О. П. Корнієнко. Київ : А.П.Н., 2006. С. 15–28.
- 8 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 9 Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI (станом на 04.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.

- 10 Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 336 с.
- 11 Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (станом на 01.01.2026). : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 12 Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 9-484/2004 (провадження № 13-9зв018). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74505960> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 13 Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 17.10.2019 у справі № 2а-16434/12/2670. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84986983> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 14 Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 20.11.2019 у справі № 815/371/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85902340> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 15 Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18.04.2019 у справі № 910/22752/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435238> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 16 Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 10.05.2018 у справі № 910/14259/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570862> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 17 Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18.09.2025 у справі № 922/82/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131882931> (дата звернення: 22.03.2026). Назва з екрана.
- 18 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (станом на 02.12.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 19 Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанову Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 20 Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV (станом на 15.03.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 21 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України» (заява № 46852/13) від 12.10.2017 [Електронний ресурс]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-192193%22%5D%7D> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 22 Рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2021 від 16.09.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення: 18.03.2026). Назва з екрана.
- 23 Рішення Конституційного Суду України № 6-р(II)/2024 від 13.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-24#Text> (дата звернення: 18.03.2026). Назва з екрана.
- 24 Рішення Конституційного Суду України № 9-р(II)/2023 від 01.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text> (дата звернення: 18.03.2026). Назва з екрана.
- 25 Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III (станом на 04.03.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.

- 26 Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (станом на 01.02.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 27 Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV (станом на 17.07.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.03.2026). Назва з екрана.
- 28 Kaminska N. Authority of organs of constitutional jurisdiction on issues of international agreements: the experience of foreign states and Ukraine. *ScienceRise*. 2023. No. 3. P. 45–52. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.283460>.
- 29 Kelsen H. Principles of International Law. New York : Rinehart and Winston, 1966. 461 p. URL: https://archive.org/details/principlesofinte0000kels_u2i3 (дата звернення: 23.03.2026).
- 30 Verdross A. Völkerrecht. 5-th ed. Vienna : Springer, 1964. 639 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/2194488>.
- 31 Vodiannikov O. Constitutional review of international treaties of Ukraine. *Public Law*. 2022. № 4(48). P. 9–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-48-1>.

References

- 1 Bernaziuk, Ya. O. (2022). Prioritytnist mizhnarodnykh dohovoriv pry vyrishenni kolizii u zakonodavstvi: analiz sudovoi praktyky. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal*, 8, 201–204. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/48>.
- 2 *Biudzhetni kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (08.07.2010 № 2456-VI)* (stanom na 01.01.2026). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 3 *Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv : mizhnar. dok. (23.05.1969) (ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 14.04.1986)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (data zvernennia: 20.03.2026).
- 4 Voloshyn, Yu. O., Streltsova, O. V. (2021). Implementatsiia uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom: konstytutsiino-pravovi aspekty. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 4(37), 6–20. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4\(37\)-1](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-4(37)-1).
- 5 *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (06.11.1991 № 1798-XII)* (stanom na 31.10.2025). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 6 *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy (06.07.2005 № 2747-IV)* (stanom na 01.01.2026). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 7 Koziubra, M. (2006). Mistse Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny u pravonii systemi Ukrainy. *Dosvid zastosuvannia Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny v sudochynstvi Ukrainy ta Polshchi : mater. nauk.-prakt. konf. / za red. O. P. Korniienko*, 15–28.
- 8 *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy (28.06.1996 № 254k/96-VR)* (stanom na 01.01.2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 9 *Mytnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (13.03.2012 № 4495-VI)* (stanom na 04.01.2026). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 10 Parkhomenko, N. M. (2008). *Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii* : monohrafiia. Yurydychna dumka.
- 11 *Podatkovi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (02.12.2010 № 2755-VI)* (stanom na 01.01.2026). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).

- 12 *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (30.05.2018 u spravi № 9-484/2004) (provadzhennia № 13-9zvo18)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74505960> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 13 *Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu Verkhovnoho Sudu (17.10.2019 u spravi № 2a-16434/12/2670)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84986983> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 14 *Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu Verkhovnoho Sudu (20.11.2019 u spravi № 815/371/18)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85902340> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 15 *Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (18.04.2019 u spravi № 910/22752/17)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435238> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 16 *Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (10.05.2018 u spravi № 910/14259/17)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570862> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 17 *Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (18.09.2025 u spravi № 922/82/20)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131882931> (data zvernennia: 22.03.2026).
- 18 *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy (23.02.2006 № 3477-IV) (stanom na 02.12.2012)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 19 *Pro zastosuvannia sudamy mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia: postanova Plenumu Vyschoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav (19.12.2014 № 13)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 20 *Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Zakon Ukrainy (29.06.2004 № 1906-IV) (stanom na 15.03.2022)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 21 *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Burmych ta inshi proty Ukrainy» (zaiava № 46852/13) (12.10.2017)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22: \[%22001-192193%22\] }](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22%3A%22001-192193%22%3A%22%3A%22) (data zvernennia: 20.03.2026).
- 22 *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 6-r(II)/2021 (16.09.2021)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (data zvernennia: 18.03.2026).
- 23 *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (№ 6-r(II)/2024 13.05.2024)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-24#Text> (data zvernennia: 18.03.2026).
- 24 *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (№ 9-r(II)/2023 01.11.2023)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-23#Text> (data zvernennia: 18.03.2026).
- 25 *Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (10.01.2002 № 2947-III) (stanom na 04.03.2026)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 26 *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (16.01.2003 № 435-IV) (stanom na 01.02.2026)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 27 *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (18.03.2004 № 1618-IV) (stanom na 17.07.2025)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvernennia: 20.03.2026).
- 28 Kaminska, N. (2023). Authority of organs of constitutional jurisdiction on issues of international agreements: the experience of foreign states and Ukraine. *ScienceRise*, 3, 45–52. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.283460>.

- 29 Kelsen, H. (1966). *Principles of International Law*. Rinehart and Winston. Retrieved from https://archive.org/details/principlesofinte0000kels_u213 (data zvernennia: 23.03.2026).
- 30 Verdross, A. (1964). *Völkerrecht*. Springer. DOI: <https://doi.org/10.2307/2194488>.
- 31 Vodiannikov, O. (2022). Constitutional review of international treaties of Ukraine. *Public Law*, 4(48), 9–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-48-1>.

**THE PRIORITY OF INTERNATIONAL LAW
OVER DOMESTIC LAW (ANALYSIS OF THE CASE LAW
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE
AND THE SUPREME COURT)**

Anastasiya Zvarych

*Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: Anastasiya.Zvarych@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0006-5595-1411*

The article explores the content and limits of the priority of international law over domestic law in Ukraine through the lens of decisions issued by the Constitutional Court of Ukraine as well as the Supreme Court. Based on the classical theories of Hans Kelsen's monism and Alfred Verdross's dualism, as well as research by Ukrainian scholars (M. Koziubra, N. Parkhomenko), it is established that the priority of international law should be distinguished from monism as a structural model: the former concerns the hierarchy of norms in cases of conflict, while the latter refers to the method of integrating international norms into the national system. It is found that at the international level, priority entails a prohibition on invoking domestic law as a justification for failure to perform a treaty (Articles 26–27 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties), whereas, in the domestic sphere, it takes the form of a special regime governing the relationship between international treaties, statutes, and the Constitution of Ukraine.

The study analyzes constitutional provisions (Art. 9 of the Constitution of Ukraine), legislative norms (Art. 19 of the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine", Art. 17 of the Law of Ukraine "On the Enforcement of Judgments and the Application of the Case Law of the European Court of Human Rights"), codes, and judicial decisions that characterize the Ukrainian model as one of "limited priority" of international law: ratified treaties are integrated into the national legal system and take precedence over ordinary laws but cannot contradict the Constitution. Based on a detailed analysis of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine (No. 9-r(II)/2023, No. 6-r(II)/2024, No. 6-r(II)/2021), it is established that the Constitutional Court, on the one hand, ensures the supremacy of the Constitution through the constitutional review of international treaties, and on the other hand, forms the principle of a "friendly attitude toward international law", requiring the interpretation of constitutional norms in light of international obligations and the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR).

Drawing on the analysis of Supreme Court rulings (including cases No. 922/82/20, No. 910/22752/17, No. 9-484/2004, etc.), the article outlines approaches to applying ratified international treaties and ECtHR judgments as components of the system of sources of law, particularly regarding the priority of a treaty over a statute and the consistent (conform) interpretation of national legislation. The principle of *pacta sunt servanda* is analyzed within the practice of the Supreme Court in commercial, criminal, and administrative cases, alongside the ECtHR case *Burmych and Others v. Ukraine*.

The author identifies several challenges and proposes solutions regarding: the status of unratified international acts and the hierarchy of forms of consent; the limits of constitutional review of treaties (necessitating clear ex-ante control procedures); and the mechanism for

implementing ECtHR judgments, which requires a systemic approach and inter-agency coordination. It is concluded that the Ukrainian model of the priority of international law is dynamic and evolving from formal recognition to the practical integration of international standards into the domestic legal system through judicial practice.

Keywords: domestic law, international law, sources of law, international treaty, judicial practice, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court.

*Стаття: надійшла до редакції 30.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 340.134

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
У ЗВ'ЯЗКУ З ОНОВЛЕННЯМ (РЕКОДИФІКАЦІЄЮ) ПОЛОЖЕНЬ
КНИГИ ПЕРШОЇ»: ВІДПОВІДНІСТЬ ВИМОГАМ
ДО ЗМІСТУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Віталій Косович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,*

e-mail: kosovych_v@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6551-2686

Присвячено моніторингу Проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (законопроект № 14056 від 21.09.2025 р.) – далі Проект. Критеріями оцінки якості цього законопроекту обрано вимоги та правила нормопроектної техніки. Як джерельну основу використано сам Проект, чинні нормативно-правові акти, науково-правові висновки експертів й представників вітчизняної цивілістики та інших галузей приватного права.

Проаналізовано Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» і виокремлено ті засоби нормопроектної техніки, які використовуватимуться для експертування Проекту.

На основі проведеного юридико-технічного аналізу встановлено, що Проект загалом відповідає наступним вимогам нормопроектної техніки: відповідності складовим верховенства права та стандартам права ЄС, людиноорієнтованості, доцільності та обґрунтованості; логічним правилам (послідовність викладу тексту нормативно-правового акта, несуперечність, узгодженість, недопустимість дублювання). З'ясовано, що засоби формування змісту нормативно-правового акта: принципи права, правові конструкції, правові дефініції, правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми в Проекті загалом використані належно. Розглянуто рівень дотримання у Проекті вимог щодо однозначності розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації), передбачуваності (прогнозованості) результатів реалізації, відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженості з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили, уніфікованості вжитої термінології, охоплення всієї необхідної сфери дії.

Висловлено окремі пропозиції стосовно можливості удосконалення тексту Проекту в призмі нормопроектної техніки.

Ключові слова: рекодифікація Цивільного кодексу України, нормопроектна техніка, приватне право, експертування проекту нормативно-правового акта, принцип верховенства права.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.036>

Верховною Радою України 22.10.2025 р. прийнято за основу з продовженням строку підготовки Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (законопроект № 14056 від 21.09.2025 р.). Голова Верховної Ради Руслан Стефанчук наголосив, що після скасування Господарського кодексу ми разом із великою групою науковців і практиків напрацювали пропозиції для оновлення

Цивільного кодексу України, щоб зробити його справжнім «супермаркетом» правових можливостей для кожного українця [1].

Розробка проєкту нового цивільного закону викликала активну дискусію серед вітчизняних науковців та практиків¹. Формується доктринальне підґрунтя для оновлення цивільного права України. Тому дослідження наявних напрацювань наших народних депутатів щодо книги першої цивільного кодексу є актуальним та практично необхідним.

Концепція оновлення цивільного законодавства базується на працях визнаних українських вчених – А. Довгерта, О. Кота, Н. Кузнецової, Р. Майданика, Р. Стефанчука, Є. Харитонова та інших фахівців права, що стало основою змістовної досконалості запропонованих новацій. Проблематика рекодифікації Цивільного кодексу України стала предметом дослідження у монографіях, наукових статтях, тезах доповідей на конференціях. Водночас якість законопроєкту, як відомо, обумовлюється і рівнем його відповідності правилам нормопроектної техніки. Тому вважаємо за доцільне провести юридико-технічний аналіз законопроєкту № 14056 від 21.09.2025 р., створення якого є фактично початком оновлення Цивільного кодексу України.

З цією метою проаналізуємо Проєкт Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» у призмі нормопроектної техніки.

Джерельною основою для формування оцінки щодо рівня використання у даному законопроєкті юридико-технічного інструментарію слугуватиме також значний масив фундаментальних науково-правових висновків експертів й представників вітчизняної цивілістики та інших галузей приватного права.

Нагадаємо, що таке техніка нормопроекткування. Відповідно до ст. 31 Закону України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» [7] – це сукупність техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проєкт нормативно-правового акта. На доктринальному рівні до інструментарію нормопроектної техніки, зокрема, відносять: загальні вимоги; логічні правила; засоби формування змісту – принципи права, правові конструкції, правові дефініції, правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми; юридичну термінологію; правила структурування нормативно-правового акта; його реквізити. Закон України «Про правотворчу діяльність» містить окремий розділ п'ятий «Загальні засади техніки нормопроекткування», в якому містяться норми, що закріплюють вимоги до структури нормативно-правового акта, його змісту, мови, стилю, реквізитів. Можемо констатувати, що перелік засобів нормопроектної техніки, запропонований на основі наявних наукових досліджень ширший аніж законодавчо формалізований. На нашу думку, для експертування новел до Цивільного кодексу України доцільно використовувати і доктринальні, і законодавчо окреслені правила нормопроекткування. З огляду на обмежений обсяг цієї наукової публікації зосередимо увагу лише на такій складовій нормопроектної техніки, як *вимоги до змісту нормативно-правового акта*.

---

¹ На тлі підтримки та загалом позитивної оцінки науковців і практиків є й певні критичні застереження: «Проєкти законів подані під виглядом «євроінтеграційних», але містять норми, які підривають природні права людини, руйнують інститут сім'ї, суспільну мораль, національні цінності та створюють умови для моральної й соціальної деградації суспільства» [11].

Рекодифікація Цивільного кодексу України є тривалим поступовим процесом. Сьогодні найбільш завершеною щодо оновлення є книга перша кодексу (законопроект № 14056 від 21.09.2025 р.) [8], (далі – законопроект). Тому оберемо саме її для юридико-технічного аналізу. З метою ілюстративності запропонованого матеріалу будемо коротко вказувати вимоги нормопроектної техніки та на її основі здійснювати оцінку досконалості цивільно-правових норм.

Загальні вимоги: відповідність складовим верховенства права та стандартам права ЄС, людиноорієнтованість, доцільність та обґрунтованість.

Пункт 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» встановлює, що правотворча діяльність в Україні здійснюється відповідно до принципів *верховенства права*, необхідності та обґрунтованості. Ці принципи мають знайти безпосередню реалізацію у проєктованих нормативно-правових актах. Практичний характер необхідності імплементації ідеалів верховенства права в нормативно-правових актах ілюструє активне використання даного принципу як аргументу для формування правових позицій Верховним Судом та Конституційним Судом України. Наприклад, Конституційний Суд України оперує принципом верховенства права як критерієм конституційності правових актів. Ст. 3 Законопроекту серед загальних засад приватного права принципу верховенства права не виділяє, хоча його складові опосередковано відображені в інших принципах (таких як: юридична рівність та недискримінація суб'єктів приватних відносин; судовий захист цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу; справедливість, добросовісність, розумність – як основа для забезпечення прав людини, що є основним носієм цивільних прав та обов'язків) та інших статтях: ст. 4 окреслює принцип законності (Основа цивільного законодавства України становить Конституція України. Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Акти цивільного законодавства приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу); ст. 16 визначає ідеологію захисту цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів судом.

У пояснювальній записці до Законопроекту наведено низку положень, що вказують на бажання його авторів *адаптувати цивільне законодавство України до стандартів європейського права*, зокрема права Європейського Союзу та Ради Європи. Наприклад, зазначено, що оновлення ЦК покликане забезпечити відповідність українського приватного права принципам справедливості, пропорційності, захисту слабкої сторони та іншим цінностям, визнаним у ЄС. Включення вказаних засад відповідає сучасним європейським тенденціям. Зокрема, принцип недискримінації і принцип пропорційності (який імпліцитно впливає зі справедливості) широко застосовуються у праві ЄС та практиці Європейського суду з прав людини. У ст. 256 подається оновлене визначення позовної давності, яке відображає сучасні тенденції європейського приватного права, забезпечуючи юридичну визначеність і прогнозованість цивільного обороту [6].

Одна з основних рис сучасного права його *соціальна орієнтованість*. Вітчизняне законодавство має бути засобом реалізації норми Основного Закону України – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Розробники Законопроекту вважають, що прийняття та реалізація зазначеного Закону матиме позитивні соціально-економічні наслідки. Для фізичних осіб законопроект означатиме кращий захист їхніх прав і свобод у повсякденному житті. Закріплення принципів недискримінації, справедливості, непорушності особистого життя на рівні кодексу

забезпечить кожній особі більш ефективні способи захисту у випадку порушень. Для бізнесу та інвесторів оновлений ЦК принесе більш прогнозоване та сприятливе середовище. Чіткість у правилах створення та діяльності компаній (нові норми про юридичних осіб) полегшить відкриття бізнесу, залучення партнерів, реструктуризацію підприємств [6].

На *доцільності та обґрунтованості* оновлення Цивільного кодексу України акцентують не тільки науковці та практики у численних публікаціях. Уже в самій преамбулі «цивільної конституції» зазначено, що це необхідно для сприяння інтеграції України до Європейського Союзу, відрядященні (дєрадянїзації) національного законодавства та адаптації приватного (цивільного) права до викликів майбутнього.

Логічні правила: послідовність викладу тексту нормативно-правового акта; несуперечність; узгодженість; недопустимість дублювання. Вказані правила, обґрунтовані на рівні наукових досліджень [3, с. 184–203], частково закріплені нормами Закону України «Про правотворчу діяльність» (п. 5 ч. 1 ст. 34). Констатуючи загалом високий рівень відповідності тексту Законопроекту цим правилам, не можна не звернути увагу на зауваження, висловлені в процесі його активного обговорення.

Закон України «Про правотворчу діяльність» визначає логічні правила як *правила спорідненості та логічної послідовності викладення норм права.* Ознайомлення з текстом Законопроекту показує на загалом належну реалізацію цих правил. До Законопроекту включено норми права, що стосуються приватних відносин (відповідно до ч. 1 ст. 1). Водночас, як відомо, правова доктрина в державах, що відносяться до континентальної правової системи і в основі системи права яких лежить поділ права на приватне й публічне, розглядає і сімейне, і трудове, і земельне право як галузі приватного права. Отож, на нашу думку, предмет правового регулювання Цивільного кодексу окреслено занадто широко. Законопроект містить главу 6 «Опіка і піклування», саме тоді як у Сімейному кодексі України є глава 19 «Опіка та піклування над дітьми».

Нормативно-правові приписи викладаються, зазвичай, послідовно та взаємоузгоджено з дотриманням причинно-наслідкових зв'язків. Можемо констатувати наявність певного логічного «ланцюжка»: Розділ I Основні положення (глава 1 «Джерела та загальні засади приватного права» (нормативна основа та засадничі підходи для юридичного регулювання цивільно-правових відносин) – глава 2 «Динаміка цивільних прав та обов'язків» (визначення юридичних фактів, що є основою для цивільно-правових відносин) – у главі 3 йдеться про захист прав та інтересів суб'єктів цивільно-правових відносин) – розділ II присвячений характеристиці суб'єктів цивільно-правових відносин – перелік об'єктів цивільно-правових відносин дається у розділі III – у розділі IV визначено правові форми, що слугують основою для набуття, зміни, зупинення, поновлення, припинення цивільних прав та обов'язків суб'єктів права – розділ V встановлює часові параметри для реалізації своїх прав та обов'язків суб'єктами цивільно-правових відносин.

Логічні правила передбачають, що загальні норми законопроекту мають бути концептуальною основою для спеціальних норм, а спеціальні норми не суперечити загальним положенням і не звужували їх зміст без належного обґрунтування. Прикладом реалізації цієї вимоги є конкретизація передбаченої п. 9 ч. 2 ст. 3 Законопроекту такої засади приватного права, як судовий захист цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу у ст. 16 Законопроекту. У цій статті не

тільки закріплено право кожної особи звернутися до суду, а й визначено способи захисту судом її цивільного права та охоронюваного законом інтересу. Водночас, як зазначають експерти, окремі спеціальні положення, що деталізують правовий статус учасників цивільних відносин або механізми реалізації цивільних прав, можуть сприйматися як такі, що фактично обмежують або звужують зміст задекларованих принципів без чіткого нормативного пояснення. Це створює ризик внутрішньої неузгодженості між загальними та спеціальними нормами законопроекту. Так, в абзаці другому ч. I ст. 42 проекту ЦК України у переліку осіб, які можуть подати заяву про поновлення цивільної дієздатності, пропущено саму особу, визнану недієздатною [2].

Науковці акцентують на важливості дотримання при проектуванні нормативно-правових актів вимоги *несуперечності* правових норм одного чи різних нормативно-правових актів. Результатом недотримання цієї вимоги є юридичні колізії. У процесі первинного ознайомлення із проектом Закону № 14056 виявити колізії складно. Попри це, загальновідомого характеру набув приклад суперечності між змістом медіації як способу позасудового вирішення конфлікту відповідно до ст. 18-1 Законопроекту та відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України від 16.11.2021 р. № 1875-IX «Про медіацію». Норма Законопроекту встановлює, що медіатор може здійснити захист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів особи шляхом проведення медіації як позасудової процедури врегулювання цивільного конфлікту (спору) *у випадках та в порядку, визначених законом та/або договором*. Натомість норма Закону визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої *сторони* за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Проектований нормативно-правовий припис передбачає можливість медіації, якщо це передбачено законом чи договором. Чинний нормативно-правовий припис пов'язує медіацію із волею сторін спору.

Змістовно близькою до вимоги несуперечності є вимога *узгодженості* нормативно-правових приписів. Правники звертають увагу на наявність окремих випадків неузгодженості норм Законопроекту з нормами інших нормативно-правових актів. Так, проблемою є брак точкових знань і неузгодженість положень кодексу і профільних законів – проблема з персональними даними, їх передачею, соціальними мережами вказує на необхідність узгодження термінологічного і понятійного апарату [10].

Однією з вимог нормопроектної техніки, результатом недотримання якої є конкуренція нормативно-правових приписів, є *недопущення дублювання норм права* в нормативно-правових актах. Дублювання норм у безпосередньо Законопроекті ми не виявили. Однак, видається, присутній певний елемент змістовного дублювання з нормою Сімейного кодексу України. Відповідно до ст. 58 Законопроекту «Опіка встановлюється над малолітніми дітьми, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, визнаних судом недієздатними». У ст. 59 зазначено, що «Піклування встановлюється над неповнолітніми дітьми, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена». Ст. 243 «Діти, над якими встановлюється опіка, піклування» Сімейного кодексу України містить аналогічні за змістом норми стосовно дітей: «Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка

встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років».

Засоби формування змісту нормативно-правового акта: принципи права, правові конструкції, правові дефініції, правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми.

Принципи цивільного права України визначені ст. 3 «Загальні засади приватного права» Законопроєкту. Перевірка кожної із десяти груп засад приватного права на предмет підставності введення у текст проєкту, правильності формулювання та реальної наявної й потенційної праворегулятивної значущості є темою окремого дослідження. Тому зосередимося на декількох загальних моментах. Серед об'єктивних передумов використання принципів можна виділити наступні: чинний Цивільний кодекс України, що є предметом рекодифікації, містить ст. 3 Загальні засади цивільного законодавства; дані принципи є в основі стандартів міжнародного приватного права і використовуються у тій чи іншій формі у цивільних кодексах європейських держав; низка принципів має аксіоматичний характер для сфери приватно-правового регулювання, наприклад, свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом. Запропоновані в Законопроєкті принципи можуть слугувати основою для тлумачення норм цивільного законодавства та інколи норм інших галузей приватного права, є засобом подолання прогалін під час застосування норм цивільного права (аналогія права). Текстуальний виклад принципів у Законопроєкті відповідає формальним, зокрема, мовним вимогам.

Позитивно оцінюючи ідею розширення принципів цивільного права, не можна не підтримати і зауваження експертів щодо формулювання ч. 3 ст. 3 проєкту «перелік загальних засад, визначений частиною другою цієї статті, не є вичерпним». Постає питання: що це ще за принципи і де вони закріплені?

Одним із «древніх» засобів техніки нормопроектування є *правова конструкція*. На загальнотеоретичному рівні її як правове явище почали розглядати наприкінці XIX ст. (зокрема Рудольф фон Ієрінг у своїй праці «Юридична техніка»). Підсумовуючи доктринальні позиції, юридичну конструкцію можемо розглядати як нормативно закріплену модель системи типових структурованих правових явищ, що призначена для формування правових норм та визначення основних напрямів правового регулювання у певній галузі чи інституті права (у проєкції на Законопроєкт у приватному праві). Законопроєкт містить цілу низку юридичних конструкцій, наприклад: цивільна дієздатність фізичної особи (ст. 30), юридична особа (ст. 80), підприємницькі товариства (ст. 84), непідприємницькі товариства (ст. 85), повне товариство (ст. 119) та ін. Наведемо приклад «як працює» юридична конструкція. Конструкція дієздатності фізичної особи включає три невід'ємні складові: здатність фізичної особи набувати і здійснювати свої цивільні права, здатність створювати для себе юридичні обов'язки і їх виконувати, нести відповідальність за їх невиконання. Ця конструкція стає визначальною для наступних статей кодексу, наприклад ст. 31 та 32, в яких дані елементи конкретизуються стосовно малолітньої та неповнолітньої дитини.

Юридичні конструкції повинні використовуватись у тексті нормативно-правового акта за наявності певних підстав і з дотриманням формальних і змістовних вимог [3, с. 568–569]. Стосовно наведених конструкцій можемо загалом вести мову про відповідність. Аргументи на користь їх використання наступні: ці юридичні конструкції доктринально визнані та наявні у чинному Цивільному кодексі України; відображають ідеологічні підходи та стандарти приватного права щодо статусу суб'єкта права у приватних відносинах; є типізованими законо-

давчими моделями, які відображають структуровані правовідносини й будуть основою для інших нормативно-правових приписів. Конструкції відповідають вимогам повноти, узгодженості, простоти та змістовної визначеності, сталості, техніко-юридичної досконалості. Наприклад: повнота конструкції дієздатності фізичної особи проявляється у її здатності регулювати всі типові суспільні відносини, незважаючи на їх індивідуальні особливості; простота та змістова визначеність – у застосування тільки тих термінів, які безпосередньо позначають структурні елементи юридичної конструкції, текстуальне оформлення і змістове навантаження, яке не потребує тлумачення і не зумовлює різне розуміння під час реалізації і застосування.

Правові дефініції (визначення понять). Дефініція (визначення) терміна нормативно-правового акта – це розкриття змісту позначеного ним поняття шляхом виділення його основних ознак. Багато нормативно-правових актів уже на початку в перших статтях містять правовий глосарій – визначення понять, що використовуються у нормативно-правовому акті. Ілюстрацією цього може бути проєкт нового Кримінального кодексу України. Проєкт книги першої Цивільного кодексу України такої статті не містить. Автори законопроекту, на нашу думку, обрали дещо не звиклий підхід до визначення цивільно-правових термінів – не через перелік ознак поняття, позначеного певним терміном, а через:

– встановлення необхідних характеристик суб'єктів, об'єктів, змісту відносин між суб'єктами тощо у сфері приватно-правового регулювання. Наприклад, ст. 24 Поняття фізичної особи: «Людина як суб'єкт приватних відносин вважається фізичною особою», ст. 241 Поняття дитини: «Юридичний статус дитини має фізична особа до досягнення нею повноліття незалежно від набуття нею або надання їй повної цивільної дієздатності»;

– перелік предметів, дій, явищ і таке інше, що охоплюються відповідними законодавчими термінами. Наприклад, ст. 177 встановлює, що об'єктами приватних відносин є будь-які блага, що мають особисту та/або майнову цінність, зокрема: 1) особисті блага; 2) речі та майно; 3) гроші, цінні папери та інші фінансові інструменти; 4) інформація; 5) цифрові речі; 6) результати інтелектуальної, зокрема творчої, діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності; 7) послуги, результати робіт.

Сьогодні на доктринальному рівні окреслено низку передумов для визначення термінів (понять) безпосередньо в нормативно-правових актах, наприклад: необхідність визначення таких термінів, як неточні, рідковживані, іноземного походження, формально не визначені, складні юридичні тощо. Аналізуючи правові дефініції у Законопроєкті, можна зробити висновок, що законодавчу інтерпретацію у переважній більшості отримують спеціально- правові терміни, що є юридично значущими для регулювання приватних відносин, наприклад терміни «фізична особа» та «юридична особа».

Назагал правові дефініції законопроекту відповідають змістовним вимогам, що до них ставляться: у них відображені тільки суттєві ознаки узагальнених явищ, що мають правове значення; обсяг інтерпретації збігатися із поняттям, що визначається; визначення не є заперечувальними; визначення не суперечать їх звичайному значенню; у визначеннях не використовуються оціночні поняття; формулювання визначень, зазвичай, є короткими. Певне застереження стосовно дотримання таких вимог викликає визначення терміна «цифрова річ» у ч. 1 ст. 177-5: «Цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність». У ч. 2 цієї статті наводить невичерпний

перелік цифрових речей: 1) віртуальні активи, зокрема токени; 2) цифровий контент, бази даних, зображення, зокрема 3D-моделі; 3) доменні імена та облікові записи в цифрових системах; 4) інші об'єкти, що відповідають вимогам частини першої цієї статті. На нашу думку, в цьому визначенні має місце недотримання двох вимог:

– визначення не мають містити термінів, які визначаються. Цифрова річ ... у цифровому середовищі;

– недопустимість визначення невідомого через невідоме. Використаний для інтерпретації терміна «цифрова річ», термін «цифрове середовище» сам потребує роз'яснення задля уніфікованого застосування цієї статті. Перелік цифрових речей відповідно до ч. 2 не формалізує нормативно-правовий припис.

Ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» конкретизує змістовні вимоги. Спроектуємо їх на норми кодексу.

Однозначність розуміння норм права (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації). Насамперед необхідно зауважити, що зазначені вимоги самі, на нашу думку, мають не до кінця формально визначений характер. Наприклад вимога «ясність». Постає питання: ясність для кого – правника чи пересічного громадянина, який не має юридичної освіти? Мова законопроекту, який увібрав усі позитиви чинного Цивільного кодексу, видається загалом доступною для широкого загалу. Водночас певні незручності у сприйнятті змісту правових норм можуть викликати використані в них іншомовні терміни (словосполучення). Наприклад, ч. 2 ст. 13 «Межі здійснення цивільних прав» встановлює, що особа повинна здійснювати свої цивільні права добросовісно та у спосіб, що не суперечить її попереднім заявам або поведінці (*venire contra factum proprium*), що в перекладі «суперечити власним вчинкам». У тлумачному словнику української мови зазначено, що поведінка – це сукупність дій і вчинків, спосіб життя [5]. Отож іншомовний синонім має дещо вужче змістове наповнення. Відповідно до ч. 4 ст. 26 «Обсяг цивільної правоздатності фізичної особи» – фізична особа здатна мати інші цивільні права, що не визначені Конституцією України, цим Кодексом та/або іншим законом, якщо вони не суперечать закону та узгоджуються із доброзвичайністю (*boni mores*) у перекладі «гарні манери». Термін «доброзвичайність» (вочевидь, синонім до терміна «добросовісність») є формально не визначеним. Те ж саме термін «гарні манери». Має доповнення оціночного терміна оціночним, що не сприяє його уніфікованому розумінню та застосуванню на практиці. Такі ж застереження висловлюють експерти Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України: «використання у проєкті поняття «доброзвичайність» (*boni mores*) (ст.ст. 15, 26, 103, 2011 проєкту тощо) без визначення його змісту не узгоджується з принципом правової визначеності. Аналогічне зауваження стосується також використання у проєкті поняття «зняття корпоративної вуалі» (нова ст. 1162 ЦК) без його визначення. Окрім того, в цій статті є незрозумілим, як саме має встановлюватися здійснення прямого або опосередкованого вирішального впливу на діяльність товариства, а також, що означає «принцип обмеженої відповідальності», яким зобов'язаний керуватися суд під час вирішення питання про зняття корпоративної вуалі. В проєкті (пункт 4 ч. 2 ст. 961, пункт 5 ч. 3 ст. 116) використовується поняття «ліквідаційна квота» без визначення його змісту» [4].

Передбачуваність (прогнозованість) результатів реалізації. Багато визнаних представників цивілістичної науки у своїх працях акцентували на необхідності оновлення Цивільного кодексу України, вказуючи на очікувану позитивну

значущість рекодифікації вітчизняного цивільного законодавства. Так, Н. С. Кузнецова зазначає, що реалізація запропонованої Концепції, яка базується на ідеї «м'якої рекодифікації», дозволить, з одного боку, зберегти усі надбання та досягнення чинного ЦК України, а з іншого – адаптувати його до реалій сьогодення, зокрема продиктованих сучасними європейськими підходами та рівнем цивільного та ділового обороту, який характеризується діджиталізацією усіх процесів у суспільстві, глибоким проникненням новітніх технологій у підприємницьку діяльність, пріоритетним застосуванням положень ЄКПЛ та інших міжнародних актів у сфері прав людини, підтриманням міжнародних ініціатив щодо розвитку інформаційного суспільства, свідомого застосування автоматизованих роботів і штучного інтелекту, репродуктивних технологій і генної інженерії, підвищенням ролі диспозитивності в договірному регулюванні [9, с. 682]. Опіраючись на оцінки фахівців можемо стверджувати про відповідність законопроекту вказаній юридико-технічній вимозі.

Відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженість з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили. Питання узгодженості Законопроекту з іншими нормативно-правовими актами ми розглядали вище. Тому звернемо увагу на вимогу відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили, в нашому випадку Конституції України. Ст. 8 Основного закону встановлює, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Певні оцінки щодо такої відповідності можемо знайти в експертних висновках. Так, у висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України звернено увагу на необхідність узгодження п. 4 ч. 2 ст. 3 проекту, згідно з яким до загальних засад приватного права належить «неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного та сімейного життя людини», з термінологією ст. 32 Конституції України, згідно з якою ніхто не може зазнавати втручання у його особисте і сімейне життя, окрім випадків, передбачених Конституцією України. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 42 Законопроекту «Заява про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи може бути подана опікуном, органом опіки та піклування, прокурором, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини». Положення щодо подання заяви про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи прокурором викладено без урахування положень ст. 131-1 Конституції України, відповідно до якої прокуратура здійснює такі функції, як: 1) підтримання публічного обвинувачення у суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [4].

Уніфікованість вжитої термінології. Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» норми права, що містяться у нормативно-правовому акті, мають відповідати вимозі уніфікованості вжитої в них термінології. У ч. 2 цієї статті міститься роз'яснення поняття «уніфікованість». По суті, це дублювання п. 4 ч. 1 ст. 34 у якій закріплено, що терміни та поняття, що вживаються у нормативно-правовому акті, мають бути уніфіковані впродовж усього його тексту (без використання синонімів та словосполучень, що мають подібне лексичне значення), зокрема: 1) однакові слова чи словосполучення мають вживатися для позначення однакових термінів і понять та узгоджуватися з термінологією, що вживається в інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідну сферу суспільних

відносин; 2) для різних термінів та понять мають вживатися різні слова чи словосполучення. За оцінками фахівців вимога стосовно уніфікованості термінології у Законопроекті виконується не завжди. Звернуто увагу на позначення єдиного поняття нетотожними термінами у різних статтях Законопроекту: ч. 3 ст. 29 «батьків (усиновлювачів) (далі – батьки)», ч. 2 ст. 32 «батьків», ч. 1 ст. 76 «батькам або усиновлювачам».

Охоплювати всю необхідну сферу його дії. Вимога означає, що законопроект має регулювати всі ключові види суспільних відносин, які належать до його предмета, не створювати штучних прогалів і бути узгодженим із суміжним регулюванням. Якщо зіставляти ч. 1 ст. 1 «Відносини, що регулюються цивільним законодавством» чинного Цивільного кодексу України з ч. 1 ст. 1 «Сфера дії Цивільного кодексу України та інших джерел приватного права» Законопроекту, то можна зауважити, що сфера правового впливу проєктованого цивільного закону ширша. Вочевидь, це обумовлюється тим, що предмет регулювання «приватні відносини» багатогранніший аніж предмет регулювання «особисті немайнові та майнові відносини». Нормативно-правові приписи книги першої Законопроекту загалом «реалізують покладене на них завдання» – визначити механізм регулювання Цивільним кодексом приватних відносин. Водночас експерти висловлюють певні зауваження стосовно повноти охоплення оновленими цивільними нормами спектру питань у сфері приватних відносин. У частині положень проєкту цивільні відносини фактично ототожнюються з приватними. Проте такий підхід виглядає дискусійним, оскільки приватне право, зазвичай, розуміється як система правових норм не лише цивільного (хоча воно і є ядром приватного права), а й деяких інших галузей права та їх інститутів (наприклад, трудового, земельного тощо). У зв'язку з цим, поширення на регулювання зазначених відносин положень цивільного законодавства створює ризики правового хаосу в їх регулюванні внаслідок можливості одночасного застосування до регулювання відповідних суспільних відносин положень і цивільного, і галузевого законодавства [4]. На це ми уже звертали увагу, розглядаючи логічність викладу положень Законопроекту.

Висновок. Прийняття Верховною Радою України за основу з продовженням строку підготовки Проєкту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (законопроект № 14056 від 21.09.2025 р.) є вагомим кроком на шляху рекодифікації цивільного законодавства України. Цей законопроект став предметом активного обговорення вітчизняних науковців і практиків. Експерти констатують його досконалість, висловлюючи окремі зауваження.

Одним із визначальних критеріїв оцінки якості проєкту книги першої Цивільного кодексу України є його відповідність вимогам нормопроектної техніки. За результатами проведеного нами техніко-юридичного аналізу можемо зробити висновок, що законопроект загалом відповідає доктринально окресленим та формально визначеним Законом України «Про правотворчу діяльність» вимогам, що ставляться до змісту нормативно-правових актів, зокрема: загальним (відповідності складовим верховенства права та стандартам права ЄС, людиноорієнтованості, доцільності та обґрунтованості); логічним (послідовності викладу тексту нормативно-правового акта, несуперечності, узгодженості, недопустимості дублювання); однозначності розуміння норм права (ясності, точності, доступності для розуміння та реалізації); передбачуваності (прогнозованості) результатів реалізації; відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили; уніфікованості вжитої термінології; охоплення необхідної сфери дії закону. Розробники законопроекту

також використали і такі засоби нормопроектної техніки, як: принципи права, правові конструкції, правові дефініції.

Висловлені нами зауваження стосовно дотримання певних вимог та правил нормопроекування, щодо використання окремих засобів нормопроектної техніки в Законопроекті можуть слугувати підґрунтям для його вдосконалення.

Список використаних джерел

- 1 Велике оновлення Цивільного кодексу : законопроекти № 14056 та № 14057. URL: <https://7eminar.ua/news/12546-velike-onovlennya-civilnogo-kodeksu-zakonoprojekti-14056-ta-14057>.
- 2 Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : Інформаційна довідка щодо проекту Закону України (реєстр. № 14056 від 21.09.2025). URL: <https://itd.rada.gov.ua/c86307f7-675a-4abb-bf90-735cba102c1a>.
- 3 Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 576 с.
- 4 Науково-експертний висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/35792689-9899-4598-80a4-b546836>.
- 5 ПОВЕДІНКА – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=поведінка>.
- 6 Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : Пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
- 7 Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
- 8 Проект Закону України Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : Проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
- 9 Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
- 10 Рекодифікація Цивільного кодексу: зрада, перемога чи «не всьо так однозначно»? – Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/rekodyfikatsiya-tsyvilnogo-kodeksu/>.
- 11 Спроба зламати фундаментальні основи взаємодії людей: загрози рекодифікації Цивільного кодексу України. URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/sproba-zlamaty-fundamentalni-osnovy-vzaiemodii-liudey-zahrozy-rekodyfikatsii-tsyvilnoho-kodeksu-ukrainy/>.

References

- 1 *Velyke onovlennia Tsyvilnoho kodeksu : zakonoproiekty №14056 ta №14057*. Retrieved from <https://7eminar.ua/news/12546-velike-onovlennya-civilnogo-kodeksu-zakonoprojekti-14056-ta-14057>.
- 2 *Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy u zviazku z onovlenniam (rekodyfikatsiieiu) polozhen knyhy pershoi : Informatsiina dovidka shchodo projektu Zakonu Ukrainy (reiestr. № 14056 vid 21.09.2025)*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/c86307f7-675a-4abb-bf90-735cba102c1a>.
- 3 Kosovych, V. M. (2015). *Udoskonalennia normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy: tekhnologichni aspekty : monohrafiia*. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.

- 4 *Naukovo-ekspertnyi vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/35792689-9899-4598-80a4-b5d06b546836>.
- 5 *POVEDINKA – tlumachennia, orfohrafia, novyi pravopys onlain*. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=povedinka>.
- 6 *Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy u zviazku z onovlenniam (rekodyfikatsiieiu) polozhen knyhy pershoi : Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
- 7 *Pro pravotvorchu diialnist : Zakon Ukrainy vid 24 serpnia 2023 r. № 3354-IKh*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
- 8 *Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy u zviazku iz onovlenniam (rekodyfikatsiieiu) polozhen knyhy pershoi : Proekt Zakonu Ukrainy*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
- 9 *Rekodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: vyklyky chasu : monohrafia / za zah. red. N. S. Kuznietsovoi*. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021.
- 10 *Rekodyfikatsiia Tsyvilnoho kodeksu: zrada, peremoha chy «ne vso tak odnoznachno»? – Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*. Retrieved from <https://cedem.org.ua/analytics/rekodyfikatsiia-tsyvilnoho-kodeksu/>.
- 11 *Sproba zlamaty fundamentalni osnovy vzaiemodii liudei: zahrozy rekodyfikatsii Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy*. Retrieved from <https://vsirazom.ua/cabinet/sproba-zlamaty-fundamentalni-osnovy-vzaiemodii-liudey-zahrozy-rekodyfikatsii-tsyvilnoho-kodeksu-ukrainy/>.

**DRAFT LAW OF UKRAINE “ON AMENDMENTS
TO THE CIVIL CODE OF UKRAINE IN CONNECTION WITH
THE UPDATE (RECODIFICATION) OF THE PROVISIONS
OF BOOK ONE”: COMPLIANCE WITH THE REQUIREMENTS
FOR THE CONTENT OF A NORMATIVE LEGAL ACT**

Vitaliy Kosovych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str. 1, Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: kosovych_v@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6551-2686*

The article is devoted to monitoring the draft Law of Ukraine “On Amendments to the Civil Code of Ukraine in Connection with the Update (Recodification) of the Provisions of Book One” (Draft Law No. 14056 of 21 September 2025) – hereinafter referred to as the Draft. The requirements and rules of legislative drafting technique are selected as the criteria for assessing the quality of this draft law. The source base includes the Draft itself, current normative legal acts, as well as scholarly legal opinions of experts and representatives of Ukrainian civil law scholarship and other branches of private law. For the expert assessment of the proposed amendments to the Civil Code of Ukraine, both doctrinal approaches and legislatively established rules of legislative drafting are applied. Due to the limited scope of this scholarly publication, attention is focused only on one component of legislative drafting technique, namely the requirements for the content of a normative legal act. For the purposes of clarity and practical relevance of the academic research, the following method is employed: the requirements of legislative drafting technique are briefly outlined, and on this basis, an assessment of the quality of the civil law provisions is carried out.

Based on the conducted legal-technical analysis, it is established that the Draft generally complies with the following requirements of legislative drafting technique: consistency with the

components of the rule of law and the standards of EU law; a human-centred approach; expediency and substantiation; logical rules (including the coherence and sequence of the presentation of the text of the normative legal act, internal consistency, coordination, and the inadmissibility of duplication). For example, Article 3 of the Draft does not single out the principle of the rule of law among the general principles of private law, although its elements are indirectly reflected in other principles (such as the legal equality and non-discrimination of subjects of private relations; judicial protection of a civil right and/or a legally protected interest; fairness, good faith, and reasonableness) as well as in other provisions: Article 4 outlines the principle of legality; Article 16 defines the conceptual framework for judicial protection of civil rights and/or legally protected interests.

It is found that the means used to shape the content of a normative legal act, namely principles of law, legal constructions, legal definitions, legal presumptions, legal fictions, and legal axioms, are, in general, properly applied in the Draft. For instance, attention is drawn to the fact that, in the overwhelming majority of cases, legislative interpretation is provided for special legal terms that are legally significant for the regulation of private relations.

The level of compliance in the Draft with the requirements concerning the unambiguous understanding of legal norms (clarity, precision, accessibility for comprehension and implementation), the predictability (foreseeability) of the results of their application, conformity with normative legal acts of higher legal force, and consistency with normative legal acts of equal legal force, as well as the uniformity of the terminology used and the coverage of the entire necessary scope of regulation, has been examined.

Certain proposals are put forward regarding possible improvements to the text of the Draft from the perspective of legislative drafting technique. For example, comments concern the definition of the term “digital thing” in Part 1 of Article 177-5, as well as *the use in the Draft of the concept “good morals” (boni mores) (Articles 15, 26, 103, etc.)*.

Key words: recodification of the Civil Code of Ukraine, legislative drafting technique, private law, expert assessment of a draft normative legal act, principle of the rule of law.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 340.12

TOWARD AN AUTONOMOUS CONCEPTION OF LEGITIMACY IN GENERAL LEGAL THEORY

Dmytro Novak

*Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska St., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: dmytro.novak@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7646-4782*

The article examines legitimacy as an independent fundamental category of general legal theory. It is established that the traditional attributive understanding of legitimacy as a characteristic of other legal objects such as law, power, or state institutions is methodologically insufficient, as it ignores the intrinsic conceptual potential of this notion. The article traces the evolution of the concept from ancient Greek philosophy through medieval legal thought to the social contract theorists and contemporary normative-value theories. The analysis reveals that ancient thinkers, while not using the term 'legitimacy' explicitly, laid three foundational vectors that continue to define its content: the connection of law to higher justice, orientation toward the common good, and the requirement of positive law to conform to objective rational principles. Medieval doctrine, primarily through Thomas Aquinas, contributed the critical distinction between legality (formal lawfulness) and legitimacy (substantive conformity to higher values). The social contract tradition transformed legitimacy from a static correspondence to a higher order into a dynamic parameter measuring the degree to which state power meets citizens' expectations. The article provides a critical analysis of Max Weber's descriptive-sociological approach, identifying two principal shortcomings: the risk of legitimizing authoritarian regimes that enjoy mass support regardless of their substantive injustice, and the inability of formal legalism to critically evaluate the justice of the very procedures it follows. Significant contradictions between leading contemporary theorists are identified: between Habermas's real discourse model and Rawls's hypothetical consent behind the veil of ignorance; between Dworkin's interpretive theory grounding legitimacy in equal concern and respect, and Raz's service conception tying authority to its practical value for those subject to it. Three attributes of legitimacy's ontological autonomy are substantiated: its ontological self-sufficiency (illustrated by the 'inertia of legitimacy' phenomenon), its unique integrative function (transforming external coercive demands into voluntary compliance), and its axiological independence from the effectiveness of the legal order (illustrated by the case of an 'efficient but illegitimate regime'). The significance of the legitimacy category is actualized in the context of contemporary Ukrainian legal challenges, including the limits of state coercion under martial law, the legal status of acts issued under occupation, and the reconstruction of institutional trust in post-war recovery. The article argues for the necessity of treating legitimacy as an autonomous category uniting social recognition with normative justification, which may serve as an internal criterion of legal quality that distinguishes formal validity from substantive lawfulness.

Keywords: lawfulness; rule of law; social contract; legal consciousness; normative justification.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.049>

Introduction. Legitimacy stands as a fundamental legal category, the genesis of which encompasses a lengthy and complex historical-theoretical path of formation.

Analysis of the scholarly heritage of the past allows us to assert that a significant number of thinkers, even without using the term 'legitimacy' explicitly, effectively directed their research toward understanding precisely this concept. In contemporary legal discourse, this notion has achieved extraordinary prevalence, yet it remains the subject of numerous debates and lacks a uniform interpretation not only in the interdisciplinary dimension but also within jurisprudence itself. Traditionally, doctrine has analyzed legitimacy primarily as an attributive characteristic of other objects – through the 'legitimacy of law,' the 'legitimacy of power,' or the 'legitimacy of state institutions' – which frequently leads to a neglect of the essence of the concept of legitimacy itself.

Problem Statement. In our view, legitimacy possesses autonomous content and constitutes an independent category of general legal theory that requires separate conceptual delineation. Moreover, legitimacy stands as a fundamental legal category insofar as it is embedded directly in the foundations of law. Any legal system can be effective only on condition of its legitimacy, since it is from this recognition that the real effectiveness of legal norms flows. Legitimacy is the source of public trust in the state and stands as the basic condition for the realization of the social contract. At the same time, it presents itself as a foundational axiological (value-laden) characteristic, disclosed through the prism of compliance with fundamental principles: justice, human rights, equality before the law, and the rule of law. In other words, a legal order is legitimate only when it conforms to these fundamental principles. With this in mind, legitimacy should be regarded as the most comprehensive and vital category in legal science, one that allows the delimitation of the substantive boundaries and the specific functioning of the entire body of legal matter.

Analysis of Recent Research and Publications. The problematic of legitimacy lies at the intersection of jurisprudence, political philosophy, and sociology. In foreign scholarship, significant contributions to the development of this category have been made by M. Weber [1], H. Kelsen [2], L. Fuller [3], J. Habermas [4], J. Rawls [5], R. Dworkin [6], and J. Raz [7]. The origins of the concept reach back to ancient philosophy – the works of Plato [8], Aristotle [9], and Cicero [10]. The medieval tradition is represented above all by the teaching of Thomas Aquinas [11], while the theory of the social contract is found in the works of T. Hobbes [12], J. Locke [13], and J.-J. Rousseau [14]. Despite the broad interdisciplinary interest in the topic, within Ukrainian legal doctrine legitimacy has not yet been conceptualized as an independent category of general legal theory, which is precisely what makes this study timely.

Objectives of the Article. The aim of this work is to systematize the approaches of various thinkers and scholars to defining legitimacy from the origins of its conceptualization through to contemporary theories, so as to delineate the substantive boundaries and the specific functioning of this category in legal science; to lay the conceptual foundations for an autonomous conception of legitimacy in general legal theory; and to ascertain its place within the system of legal categories.

Main Body. Research into the genesis of legitimacy requires, first of all, an important methodological caveat: within the ancient intellectual tradition, the category of 'legitimacy' in its contemporary terminological sense was not used. Etymologically, the concept has Latin origins, yet the conceptual apparatus of Greek and Roman thinkers was deeply rooted in the search for metaphysical and rational foundations for a 'correct' social order. The question of the rightfulness of power and law was considered through the prism of the categories of justice (*dikaiosisyne*), nature (*physis*), and law (*nomos*). Thus, in the philosophical legacy of Plato, the question of legitimacy is effectively transformed into the problem of the conformity of state power to the ideal of justice and true

knowledge [8]. For Plato, only that order is legitimate which reflects cosmic harmony and is governed by 'philosopher-rulers' who have access to the contemplation of the Ideas. Aristotle, by contrast, shifted the discourse into the plane of political analysis, linking the rightfulness of governance with the category of the common good [9]. In his understanding, legitimacy serves as the criterion of demarcation between the correct forms of political organization (monarchy, aristocracy, polity) and their corrupted analogues (tyranny, oligarchy, ochlocracy). A special place in this process is occupied by the writings of Cicero, who laid the foundations for understanding legitimacy through the concept of natural law (*lex vera*) [10].

The transition to medieval political-legal thought marked a shift in the understanding of legitimacy from anthropocentric rationalism to theocentric objectivism. The key figure of this stage was Thomas Aquinas, who, in his hierarchical system of laws, singled out 'natural law' (*lex naturalis*) as the standard for human enactments [11]. His fundamental thesis – that an unjust law is merely a 'perversion of law' (*corruptio legis*) – laid the theoretical foundation for distinguishing between legality and legitimacy.

The early modern era marked a radical anthropocentric turn in the understanding of the nature of legal order. The social contract theory came to occupy a central place in this discourse. Whereas for Hobbes legitimacy was derivative of the sovereign's capacity to guarantee security [12], in the writings of Locke it was directly linked to the protection of the inalienable natural rights of the person [13]. Rousseau, for his part, saw the source of legitimacy in the 'general will,' transforming the recognition of the legal order into an act of active civic participation [14].

The formation of the modern doctrine of legitimacy is inextricably linked to the contribution of Max Weber, who proposed a descriptive-sociological approach. For Weber, legitimacy presents itself not as a moral requirement but as a concrete social fact – the subjective belief of individuals in the rightfulness of the existing domination [1]. Distinguishing three types of legitimate domination (traditional, charismatic, and rational-legal), Weber regarded the last of these as definitive of the modern state.

Despite the fundamental significance of the Weberian model, its 'procedural formalism' proves fundamentally insufficient for legal science for several reasons. First, the Weberian conception reduces legitimacy to an empirical fact of subjective recognition, stripping it of normative content. This produces a dangerous consequence: if a particular legal order enjoys the mass 'belief' of its subjects, it automatically acquires legitimacy – regardless of whether it conforms to the principles of justice and human rights. This limitation manifests clearly in the analysis of authoritarian regimes that rested on broad public support yet remained deeply illegitimate from the standpoint of law. Second, the equation of legitimacy with legality within the framework of rational-legal domination deprives law of an instrument of internal criticism. If everything adopted in accordance with established procedures is legitimate, then law loses its capacity to evaluate the justice of those very procedures.

The sharp debates in legal thought of the twentieth and twenty-first centuries revealed significant contradictions between different approaches to justifying legitimacy. Hans Kelsen attempted to distinguish legitimacy from effectiveness through the concept of the 'basic norm' (*Grundnorm*) [2], but in so doing remained within the bounds of normative formalism: the *Grundnorm* is a conditional postulate, not a value-based justification of the legal order. Lon Fuller took a step forward by emphasizing the 'inner morality of law' [3]: legitimacy is impossible without principles that make law comprehensible and predictable. However, Fuller's critics – notably Herbert Hart – pointed out that compliance with formal requirements of clarity does not guarantee the

justice of the content of norms. Jürgen Habermas developed the idea of legitimacy through communicative action: a legal order is legitimate only when its norms are the product of rational discourse among free citizens [4]. Unlike Weber, for whom legitimacy is a fact, for Habermas it is a discursive procedure. Yet an ideal coercion-free discourse remains a normative utopia. John Rawls, for his part, grounded legitimacy in principles of justice that rational agents could endorse from behind a 'veil of ignorance' [5]. Rawls's approach differs substantially from Habermas's: whereas the latter emphasizes actual discourse between concrete participants, Rawls appeals to the hypothetical consent of abstract subjects. Ronald Dworkin transforms legitimacy into the moral justification of state coercion through the duty of power to treat citizens with 'equal concern and respect' [6]. Joseph Raz, by contrast, proposes a 'service conception' of authority, wherein the legitimacy of power depends on its capacity to help subjects better comply with the demands of reason [7] – an approach that challenges Dworkin's appeal to moral interpretation, since for Raz authority is justified only when it has genuine practical value for those subject to it.

The theoretical significance of legitimacy acquires a particular dimension in the context of contemporary Ukraine. The full-scale armed aggression of Russia in 2022 has posed a series of acute questions for Ukrainian legal science, directly connected to this category. First, martial law inevitably restricts constitutionally guaranteed rights, raising questions about the boundaries between legitimate and illegitimate state coercion under conditions of emergency. Second, the question of legitimacy directly concerns the legal status of decisions adopted in temporarily occupied territories: acts of the occupation administration may bear the features of formal legality yet are illegitimate, as they do not correspond to the will of the people or the principles of international law. Third, the reconstruction of post-war Ukraine will require rebuilding the legitimacy of legal institutions in the civic consciousness of citizens, overcoming legal nihilism, and restoring trust in the state. Thus, Ukrainian realities confirm: legitimacy is no abstract theoretical construct but a living category, upon the condition of which the effectiveness of the entire legal order depends.

The analysis allows us to state that this category has long been considered primarily through the prism of an interdisciplinary approach. Overcoming the purely attributive understanding of legitimacy requires its conceptualization as an autonomous category possessing its own substantive core. The necessity of such delineation is conditioned by a number of attributes. First, legitimacy possesses ontological self-sufficiency: striking confirmation of this is the phenomenon of the 'inertia of legitimacy,' whereby a given institution physically ceases to exist, yet its legitimacy is preserved in the social consciousness. Second, it performs a unique integrative function: it ensures the internalization of the social order, transforming the external demands of power into the individual's voluntary readiness to act in accordance with them. Third, legitimacy possesses axiological autonomy. The best illustration is the situation of an 'effective but wrongful order': a state regime may ensure welfare and security, yet if it systematically violates human rights it faces a crisis of legitimacy that no material achievements can overcome.

Although legitimacy may exist as a social fact, its legal autonomy is revealed in the gap between the formal validity of a law and its substantive lawfulness. Law gives legitimacy a specific form of existence through institutions and procedures, yet legitimacy itself remains an independent 'controller' of those institutions. It allows us to distinguish law as the command of power from law as the embodiment of justice. It is precisely this ontological dualism – the possibility of something being 'lawful but

illegitimate' or 'legitimate but not formally enshrined' – that constitutes the fundamental problem of legal theory.

Conclusions. The historical-theoretical analysis conducted suggests the necessity of conceptualizing legitimacy as an autonomous category that cannot be reduced exclusively to an attributive characteristic of power or law, nor to a mere sociological fact of subjects' belief in the rightfulness of domination. In the legal dimension, legitimacy presents itself as an autonomous category that combines the element of social recognition with the normative justification of the legal order. It is an internal criterion of the quality of law, which allows us to distinguish the formal validity of a statute from its substantive lawfulness. It is precisely through the category of legitimacy that legal science obtains an instrument for evaluating the limits of permissible state coercion and for determining the conformity of the legal order to the fundamental principles of justice, human rights, and the rule of law. The experience of Ukraine under armed aggression confirms: legitimacy is the key condition for the survival and restoration of the legal order. In this sense, legitimacy occupies a system-forming place in the structure of general theoretical legal categories.

Prospects for further research are seen in the development of an original definition of legitimacy as a legal category, in the study of mechanisms for measuring the legitimacy of legal acts in constitutional adjudication practice, and in a comparative analysis of approaches to legitimacy in the legal systems of states that have survived armed conflicts.

Список використаних джерел

- 1 Вебер М. Государство і суспільство: Нариси з розуміючої соціології / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Всесвіт, 2012. 1112 с.
- 2 Кельзен Г. Чиста теорія права / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
- 3 Фуллер Л. Л. Мораль права / пер. з англ. Т. Проценко. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
- 4 Габермас Ю. Між фактами і нормами. Внески до дискурсивної теорії права та демократичної правової держави / пер. з нім. В. Купліна. Київ : Дух і Літера, 2013. 576 с.
- 5 Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Основи, 2001. 822 с.
- 6 Дворкін Р. Серйозне ставлення до прав / пер. з англ. А. Фролкін. Київ : Основи, 2000. 519 с.
- 7 Раз Дж. Авторитет права. Есеї про право і мораль / пер. з англ. Б. Яворський. Київ : Академія, 2014. 382 с.
- 8 Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
- 9 Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. О. Кислюк. Київ : Основи, 2000. 239 с.
- 10 Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з лат. В. Литвинов. Київ : Основи, 1998. 476 с.
- 11 Аквінський Тома. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з лат. О. Кислюк. Київ : Основи, 2000. 794 с.
- 12 Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
- 13 Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Основи, 2001. 265 с.
- 14 Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 168 с.

References

- 1 Weber, M. (2012). *Hospodarstvo i suspilstvo: Narysy z rozumiuchoi sotsiologii* [Economy and Society] (M. Kushnir, Trans.). Vsesvit.
- 2 Kelsen, H. (2004). *Chysta teoriia prava* [Pure Theory of Law] (O. Mokrovolskyi, Trans.). Yunivers.
- 3 Fuller, L. L. (1999). *Moral prava* [The Morality of Law] (T. Protsenko, Trans.). Sfera.
- 4 Habermas, J. (2013). *Mizh faktamy i normamy* [Between Facts and Norms] (V. Kuplin, Trans.). Dukh i Litera.
- 5 Rawls, J. (2001). *Teoriia spravedlyvosti* [A Theory of Justice] (O. Mokrovolskyi, Trans.). Osnovy.
- 6 Dworkin, R. (2000). *Seriozne stavlennia do prav* [Taking Rights Seriously] (A. Frolkin, Trans.). Osnovy.
- 7 Raz, J. (2014). *Avtorytet prava* [The Authority of Law] (B. Yavorskyi, Trans.). Akademiia.
- 8 Plato. (2000). *Derzhava* [Republic] (D. Koval, Trans.). Osnovy.
- 9 Aristotle. (2000). *Polityka* [Politics] (O. Kysliuk, Trans.). Osnovy.
- 10 Cicero, M. T. (1998). *Pro derzhavu. Pro zakony* [On the Republic. On the Laws] (V. Lytvynov, Trans.). Osnovy.
- 11 Aquinas, T. (2000). *Komentari do Aristotelievoi «Polityky»* [Commentary on Aristotle's Politics] (O. Kysliuk, Trans.). Osnovy.
- 12 Hobbes, T. (2000). *Leviafan* [Leviathan] (R. Dymereys, Trans.). Dukh i Litera.
- 13 Locke, J. (2001). *Dva traktaty pro vriaduvannia* [Two Treatises of Government] (O. Terekh & R. Dymereys, Trans.). Osnovy.
- 14 Rousseau, J.-J. (2001). *Pro suspilnu uhodu* [The Social Contract] (O. Khoma, Trans.). Port-Royal.

ДО ПИТАННЯ ПРО АВТОНОМНУ КОНЦЕПЦІЮ ЛЕГІТИМНОСТІ В ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОМУ ПРАВознавстві

Дмитро Новак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: dmytro.novak@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7646-4782*

Анотація. Досліджено легітимність як самостійну фундаментальну категорію загально-теоретичного правознавства. Встановлено, що традиційне атрибутивне розуміння легітимності як характеристики інших правових об'єктів: права, влади чи державних інститутів є методологічно недостатнім, оскільки ігнорує власний змістовний потенціал цього поняття. Простежено еволюцію концепту від античної філософії через середньовічну правову думку до теоретиків суспільного договору та сучасних нормативно-ціннісних концепцій. Виявлено, що давні мислителі, не використовуючи термін «легітимність», явно заклали три засновничі вектори, які й досі визначають її зміст: зв'язок права з вищою справедливістю, орієнтація на спільне благо і вимога відповідності позитивного права об'єктивним раціональним принципам. Середньовічна доктрина, насамперед через вчення Томи Аквінського, внесла принципове розрізнення між легальністю (формальною правомірністю) та легітимністю (змістовною відповідністю вищим цінностям). Традиція суспільного договору перетворила легітимність зі статичної відповідності вищому порядку на динамічний параметр, що вимірює ступінь відповідності державної влади та правової системи очікуванням громадян. Запропоновано критичний аналіз дескриптивно-

соціологічного підходу Макса Вебера, виявлено дві принципові вади: ризик легітимації авторитарних режимів із широкою суспільною підтримкою незалежно від їхньої змістовної несправедливості та неспроможність формального легалізму критично оцінювати справедливість самих процедур. Виявлено суттєві суперечності між провідними сучасними теоретиками: між моделлю реального дискурсу Габермаса та гіпотетичною згодою Ролза «за завісою незнання»; між інтерпретативною теорією Дворкіна, яка обґрунтовує легітимність рівною турботою та повагою до громадян, і «сервісною концепцією» Раза, що пов'язує авторитет із його практичною цінністю для підвладних. Обґрунтовано три ознаки онтологічної автономності легітимності: онтологічна самодостатність (феномен «інертності легітимності», коли інституція фізично припиняє існування, проте її легітимність зберігається у суспільній свідомості), унікальна інтегративна функція (перетворення зовнішніх примусових вимог влади на добровільну готовність індивіда діяти згідно з ними) та аксіологічна незалежність від ефективності правового порядку (ситуація «ефективного, але нелегітимного режиму»). Актуалізовано значення категорії легітимності в контексті сучасних українських правових викликів: межі державного примусу в умовах воєнного стану, правовий статус актів окупаційної адміністрації та реконструкція інституційної довіри в процесі повоєнного відновлення. Зроблено висновок, що легітимність є автономною категорією, яка поєднує соціальне визнання з нормативним обґрунтуванням і слугує внутрішнім критерієм якості права, що дозволяє розрізнати формальну дійсність закону та його змістовну правомірність. У цьому сенсі легітимність займає системоутворювальне місце в структурі загальнотеоретичних юридичних категорій.

Ключові слова: правомірність; верховенство права; суспільний договір; правосвідомість; нормативна обґрунтованість.

*Стаття: надійшла до редакції 06.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.134:341.7:327](477.8)"1918/1923"(091)

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Ігор Бойко*, *Борис Тищик***, *Іван Ковальчук****, *Максим Стригун*****

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: igor.boiko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8444-6787*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: borys.tyshchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3749-9613*

****Вінницький національний технічний університет,
вул. Хмельницьке шосе, 95, Вінниця, 21021,
e-mail: ivankovalchuk@vntu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0007-7467-5317*

*****Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: maxim.strigun@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-6799-7843*

Розкрито особливості дипломатичної діяльності Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у 1918–1923 роках, її основні напрями, здобутки та причини невдач. Проаналізовано міжнародний контекст, у якому діяла українська дипломатія, зокрема вплив держав Антанти, Польщі та інших суб'єктів міжнародних відносин. Особлива увага приділяється участі ЗУНР у Паризькій мирній конференції та діяльності закордонних дипломатичних місій.

Зазначено, що важливе завдання покладалося на дипломатичну діяльність ЗУНР, яка була важливою складовою її державотворчого процесу та боротьби за міжнародне визнання в умовах післявоєнного переділу Європи. Вона розгорталася у складному геополітичному контексті, зумовленому наслідками Першої світової війни та формуванням нової системи міжнародних відносин. Головною метою зовнішньої політики ЗУНР було досягнення міжнародного визнання державної незалежності, забезпечення територіальної цілісності, заручення підтримкою великих держав у протистоянні з Польщею, налагодження політичних та економічних зв'язків з іншими державами та ін.

Наголошено, що дипломатичні делегації ЗУНР намагалися довести право українців на самовизначення та державну незалежність. Основною метою було визнання державності та запобігання передачі Галичини як споконвічної української території до складу Польщі. ЗУНР створила дипломатичні місії у низці європейських держав, зокрема в Австрії, Німеччині, Угорщині, Чехословаччині, Італії та інших державах. Ці місії виконували функції представництва інтересів держави та пошуку міжнародної підтримки. Насамперед, керівництво ЗУНР намагалося використати дипломатичні засоби щодо визнання західним світом Української держави і виходу з міжнародної ізоляції.

Показано, що важливим напрямом дипломатичних зусиль ЗУНР була участь у роботі Паризької мирної конференції, яка стала ключовим міжнародним форумом, на якому

вирішувалася повоєнна доля Центрально-Східної Європи після Першої світової війни. Одним із важливих, хоча й не першочергових, питань порядку денного був статус Західно-Української Народної Республіки. Представники ЗУНР прагнули використати конференцію для міжнародного визнання своєї держави та легітимації контролю над територією ЗУНР. Діяльність делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції мала особливе значення. Українські дипломати подавали меморандуми, проводили зустрічі з представниками великих держав та намагалися вплинути на рішення щодо Галичини. Українська делегація апелювала до принципу національного самовизначення, проголошеного Вудро Вільсоном у його «Чотирнадцяти пунктах». Основними аргументами делегації ЗУНР були етнічна більшість українського населення у регіоні; право української нації на створення власної держави; нелегітимність польських претензій на Галичину та ін. Незважаючи на аргументацію української делегації, провідні держави Антанти, зокрема Франція та Велика Британія, зайняли пропольську позицію. Польща розглядалася як важливий елемент системи стримування більшовизму в Європі.

Зазначено, що особливу роль відігравала підтримка Польщі з боку Франції, яка бачила в ній стратегічного союзника на сході. У ході Паризької мирної конференції було ухвалено низку тимчасових і компромісних рішень. Так, результатом Паризької мирної конференції стало прийняття рішення, за яким у 1919 р. Галичину як історичну українську територію передано під тимчасову адміністрацію Польщі; передбачалося надання регіону автономії; остаточне рішення відкладалося на майбутнє. У 1923 р. Рада послів Антанти остаточно визнала Галичину частиною Польщі, що означало дипломатичну поразку ЗУНР та її дипломатичних делегацій. Поразка ЗУНР на Паризькій мирній конференції була зумовлена низкою чинників, зокрема відсутністю єдності українського політичного представництва; слабкістю міжнародної підтримки; геополітичними інтересами великих держав; військовими поразками ЗУНР у війні з Польщею; страхом Антанти перед поширенням більшовизму тощо. Попри негативний результат, участь ЗУНР у Паризькій мирній конференції мала важливе значення, зокрема українське питання було винесене на міжнародний рівень; сформовано досвід дипломатичної боротьби; закладено підґрунтя для подальших міжнародних ініціатив українців.

Ключові слова: дипломатична діяльність, дипломатичне представництво, спеціальні місії, міжнародні відносини, Паризька мирна конференція, українська державність, Галичина, ЗУНР.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.056>

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни росії проти України посилену увагу привертає вивчення історичного досвіду українського державотворення. Врахування історичних уроків є важливим в умовах сучасних геополітичних викликів та боротьби України за збереження суверенітету і територіальної цілісності. Значний інтерес викликає дипломатична діяльність Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР), яка є важливим, але недостатньо дослідженим аспектом українського державотворення початку ХХ ст. В умовах розпаду імперій після Першої світової війни та формування нової системи міжнародних відносин українські політичні еліти були змушені діяти в складному геополітичному середовищі, де їхні інтереси часто ігнорувалися провідними державами світу. Особливу актуальність становить історико-правовий аналіз ефективності дипломатичних зусиль ЗУНР у контексті рішень Паризької мирної конференції, де визначалася післявоєнна карта Європи. Незважаючи на активну роботу українських делегацій, питання міжнародного визнання ЗУНР залишалося невирішеним, а її території стали об'єктом суперечок, зокрема в умовах польсько-української війни. Проблема полягає у з'ясуванні причин обмеженої результативності дипломатичної

діяльності ЗУНР, зокрема, чи була вона зумовлена внутрішніми чинниками (недостатня координація, брак ресурсів, політичні суперечності), чи переважно зовнішніми обставинами (позиція великих держав, геополітичні інтереси Франції, Великої Британії, США та інших). Також потребує уточнення роль дипломатичних місій ЗУНР у формуванні міжнародного сприйняття української державності та їхній вплив на подальші процеси боротьби за державну незалежність України.

Вивчення дипломатичних зусиль ЗУНР дозволяє глибше зрозуміти механізми міжнародного визнання нових держав, особливості ведення переговорів із провідними світовими державами, а також роль міжнародних організацій у вирішенні територіальних і політичних конфліктів. Особливого значення ця тема набуває у контексті сучасних міжнародних процесів, коли Україна активно використовує дипломатичні засоби для зміцнення своїх позицій на світовій арені. Крім того, науковий аналіз діяльності дипломатичних місій ЗУНР, їхніх досягнень і прорахунків сприяє формуванню цілісного уявлення про історичні передумови сучасної української дипломатії. Це дозволяє не лише переосмислити національний історичний досвід, а й визначити можливі напрями удосконалення зовнішньополітичної стратегії сучасної України. Історико-правове дослідження дипломатичної діяльності ЗУНР є актуальним і з наукового, і з практичного погляду, оскільки воно сприяє глибшому розумінню історії міжнародних відносин України та надає цінні історичні уроки для сучасної дипломатичної практики.

Мета дослідження – проаналізувати історичний досвід дипломатичної діяльності ЗУНР, визначити її основні напрями, інструменти та результати в контексті міжнародних відносин 1918–1923 рр.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика дипломатії ЗУНР висвітлюється у наукових працях українських істориків та правників, зокрема О. А. Вівчаренка, П. П. Гай-Нижника, М. М. Гуцуляка, М. С. Держалюка, О. Ю. Карпенка, М. М. Кобилецького, О. Я. Красівського, М. В. Кугутяка, В. С. Кульчицького, М. Р. Литвина, М. Лозинського, М. І. Луцького, С. А. Макарчука, К. Є. Науменка, О. Й. Павлишина, О. С. Рубльова, Я. Соляра, М. І. Стахіва, О. М. Субтельного, Б. Й. Тищика, М. Д. Чубатого, Л. П. Шанковського та ін., які акцентували увагу на міжнародному становищі Галичини, ролі тогочасних провідних держав та діяльності українських дипломатичних місій. Проте низка історико-правових аспектів, зокрема ефективність дипломатичних стратегій ЗУНР, потребує подальшого історико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Західно-Українська Народна Республіка була проголошена 1 листопада 1918 р. після розпаду Австро-Угорської імперії. Її проголошення збіглося з формуванням нової системи міжнародних відносин у Європі після завершення Першої світової війни. У цей період на світовій арені активну роль почали відігравати Сполучені Штати Америки, які у квітні 1917 р. вступили у війну на боці Антанти, а президент Вудро Вільсон виступив прихильником укладення справедливого миру і реалізації права народів на самовизначення. Зокрема, у посланні президента до Конгресу США було викладено відомі на весь світ програмні «14 пунктів» щодо укладення миру та післявоєнної перебудови Європи. Головними тезами програми були такі: кожен народ має право вибирати собі таку владу, під якою хоче бути; малі держави і народи мають таке ж саме право на повагу свого суверенітету і територіальної недоторканності, як і великі та сильні народи; світ має бути звільнений від будь-якої загрози порушення миру через напад чи неповажання прав народів. Тож не випадково державно-політичне керівництво ЗУНР побачило у президенті і в країні, яку він представляв, опору для української державності, надію на її визнання

західними державами. У пункті 10 програми, на який особливо великі надії покладала політична еліта народів, що перебували у складі Австро-Угорської імперії і боролися за своє визволення та утворення самостійних держав, справді йшлося про можливість їх майбутнього самовизначення. Однак, як виявилось насправді, не малося на увазі негайний поділ цієї імперії на окремі держави. Навпаки, у президентському посланні було чітко зазначено: «Ми зовсім не бажаємо опорочувати або змінювати Австро-Угорську імперію... Ми повинні сказати самі собі, що не хочемо яким-небудь шляхом завдати шкоди Австро-Угорщині або здійснювати в ній будь-яке перегрупування» [9, ст. 266]. Отож, попри проголошення принципу самовизначення народів, провідні держави не поспішали підтримувати розпад імперії. Водночас територія Галичини стала об'єктом претензій з боку Польщі, що призвело до польсько-української війни. У цих умовах дипломатія ЗУНР була спрямована на досягнення міжнародного визнання та забезпечення підтримки великих держав.

Важливе завдання покладалося на дипломатичну діяльність ЗУНР, яка була важливою складовою її державотворчого процесу та боротьби за міжнародне визнання в умовах післявоєнного переділу Європи. Вона розгорталася у складному геополітичному контексті, зумовленому наслідками Першої світової війни та формуванням нової системи міжнародних відносин. Головною метою зовнішньої політики ЗУНР було досягнення міжнародного визнання державної незалежності, забезпечення територіальної цілісності, насамперед щодо Галичини як споконвічної української території, заручення підтримкою великих держав у протистоянні з Польщею, налагодження політичних та економічних зв'язків з іншими державами та ін.

Дипломатичні делегації ЗУНР намагалися довести право українців на самовизначення та державну незалежність. Основною метою було визнання державності та запобігання передачі Галичини до складу Польщі. Наслідком активної зовнішньополітичної діяльності ЗУНР стало відкриття дипломатичних посольств в Австрії, Угорщині та Німеччині й дипломатичних представництв у Чехословаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та інших державах. Ці спеціальні дипломатичні місії виконували функції представництва інтересів держави та пошуку міжнародної підтримки. Насамперед керівництво ЗУНР намагалось використати дипломатичні засоби щодо визнання західним світом Української держави і виходу з міжнародної ізоляції. Зовнішньо-політичну службу ЗУНР очолював М. Лозинський, який брав активну участь у найважливіших дипломатичних переговорах у Галичині та Парижі (Франція). Вже 1 листопада Українська Національна Рада (далі – УН Рада) як представницький орган ЗУНР спробувала розіслати телеграфом у різні країни ноти. Проте, як стверджує провідний український історик Микола Литвин, «засоби зв'язку західних держав відмовилися вступати у будь-які контакти з урядом держави, якої не існує» [2, ст. 258]. Врятувати ситуацію вдалося завдяки шведському урядові та його посольствам, які передали державам світу ноти президента УН Ради Є. Петрушевича, зокрема і до Києва, в австро-угорське посольство та ін. А вже 21 листопада посол Української Народної Республіки у Швейцарії Є. Лукасевич вручив послові США ноти гетьманського посла у Відні В. Липинського до Польської ліквідаційної комісії у Кракові з протестом проти фальсифікації подій у Львові польськими політичними діячами. У цій ноті В. Липинський наголошував, що українці в Галичині утворили свою державу згідно з принципами самовизначення націй, проголошеними президентом США В. Вільсоном [5, ст. 45]. Протягом наступних місяців керівництво ЗУНР неоднора-

зово апелювало до країн Заходу, посилаючись саме на «14 пунктів» В. Вільсона і загрозу поширення радянсько-більшовицької влади, покладаючи найбільші свої надії на Вашингтон, авторитет якого у світі швидко зростає.

Українська Національна Рада 26 жовтня 1918 р. надіслала свою першу дипломатичну ноту безпосередньо президенту США В. Вільсону, яка була першим дипломатичним документом. Нота розпочиналася повідомленням про утворення 19 жовтня 1918 р. Української держави на землях Австро-Угорщини, населених українцями. Далі йшлося про те, що 18 жовтня 1918 р. державний секретар США звернувся з нотою до МЗС Австро-Угорщини із повідомленням, що їй відмовлено в участі в мирних переговорах, натомість запрошуються чехословаки, південні слов'яни і поляки, і що чомусь «тільки ті народи мають право рішати про свою долю» [9, ст. 269–270]. УН Рада звертала увагу президента на те, що Державний департамент США випустив з уваги чотири з половиною мільйонний український народ, і що «ця різниця між народами імперії неміло нас вразила», оскільки це суперечить ідеї самого президента США про право на самовизначення усіх культурних націй, як і щодо створення союзу вільних народів і тривалого миру в Європі на підставі національної і демократичної свободи. З огляду на це «український народ має тому певну підставу думати, що може примінити і до себе проголошені Паном Президентом права на самоозначення» [9, ст. 270]. Далі у ноті подавалися найважливіші етапи з історії державності української нації від часів Києво-Руської держави та її спадкоємиці Галицько-Волинської держави. Зазначалося, що український народ був позбавлений державності агресивними, міцнішими сусідніми державами, його «будучина ще непевна, його тяжко і немилосердно гноблять його національні вороги поляки і мадари». Повідомлялося про територію проголошеної 19 жовтня 1918 р. Української держави, національний склад населення. У ноті викладено чітку позицію Української держави в галузі міжнародних відносин, зокрема жити в мирних, приязних стосунках з усіма сусідніми народами, зокрема з польським. Підкреслювалося, що тільки розмежування території за етнографічним принципом, створення окремих суверенних держав для кожного народу може забезпечити тривалий мир. У ноті застерігалось право західноукраїнських земель на об'єднання з Наддніпрянською Україною в єдиній Українській державі, що відповідало б прагненням всього українського народу, а також право мати «своїх власних заступників на загальній мировій конференції, щоб бути в силі вповні в цілості виконати право самовизначення українського народу» [9, ст. 270]. Наприкінці ноти зазначалося: «Прохаємо Вас, Пане Президенте, прийняти воскресіння нашої держави до ласкавого відома і взяти демократичний народ України, що перейшов стільки тяжких іспитів, під свою могутню опіку» [9, ст. 270]. Офіційна реакція президента США на цю та інші ноти і звертання керівників ЗУНР була (і залишається донині) невідомою, жодної відповіді отримано не було, прохань не враховано.

Аморальною була діяльність польських дипломатичних та військових делегацій за кордоном, які розгорнули «тотальну антиукраїнську пропаганду, вдаючись до відвертих наклепів на українців» [2, ст. 258]. Вже через кілька днів після проголошення ЗУНР Польський національний комітет у Парижі розповсюдив повідомлення, в якому кваліфікував взяття влади українцями у Львові як акцію «австро-німецького війська» та «австрійську інтригу». Українську державу (до речі, її назву «ЗУНР» не вжито в жодному польському документі) та її парламент і уряд називали «збіговиськом авантюристів», а понад 100-тисячну Галицьку армію «українськими» чи «хлопськими бандами», які мордують та грабують бідних і

нешасних польських громадян. Представники тогочасних польських делегацій всіляко намагалися переконати керівників західних держав, що Галичина – це історичні, корінні польські землі, а, по-друге, що проти поляків там воюють «хлопські», «більшовицькі» банди [8, ст. 498]. Отож за допомогою політичного шантажу Польщі вдалося отримати велику фінансову, військово-технічну та дипломатичну підтримку країн Антанти і добитися прихильного ставлення більшості «паризьких миротворців». Це було серйозною перешкодою для дипломатичної діяльності ЗУНР.

Спеціальну дипломатичну місію ЗУНР взагалі довгий час тримали далі від Парижа (де засідала Паризька мирна конференція), у Відні, адже французька влада не надавала їй візи для приїзду у Франції [8, ст. 498].

Зовнішньополітична діяльність керівництва ЗУНР була спрямована на протидію викривленням щодо статусу Галичини. Дипломатичні аргументи ЗУНР про те, що Галичина є споконвічною українською територією з переважно українським населенням, були обґрунтованими, проте їх не взяли до уваги західні політичні діячі. У своїй позиції щодо українського народу вони керувалися принципами, далекими від демократизму, гуманізму, справедливості та права націй на самовизначення. До того ж із документів Паризької мирної конференції складалося враження, що керівники Антанти мали доволі поверхневе уявлення про українські землі, державу та її народ. Очевидно, не дала результатів і декларація-звернення до президента В. Вільсона, ухвалена «Українським сеймом США», який відбувся 14–16 січня 1919 р. у Вашингтоні та надіслав президентові документ, подібний за змістом до ноти Української Національної Ради ЗУНР [9, ст. 291].

Невдовзі зовнішньополітична активність керівництва ЗУНР значно зросла. У листопаді–грудні 1918 р. було відкрито в іноземних столицях 15 дипломатичних представництв та місій. Для протидії польській шовіністичній пропаганді у європейських засобах масової інформації наприкінці 1918 р. у Відні відкрилась Українська пресова служба (УПС). Працівники служби підтримували постійний телефонний, радіо та авіа зв'язок із краєм, вміщували в європейській пресі матеріали про ЗУНР. За їх участю було підготовлено і видано англійською та французькою мовами кілька брошур: «Українці і війна», «Війна на Україні і більшовизм», «Чому йде у Східній Галичині війна між українцями і поляками», «Українці і мирова конференція» та ін. УПС організувала пресконференції і чаювання для іноземних дипломатів і журналістів тощо [2, ст. 259].

Оскільки Антанта не мала в цьому регіоні своїх представників і військових частин (найближчою була французька місія у Румунії (в Яссах), то щоб ознайомитись з ситуацією у Польщі та Українській Галичині й підготувати рекомендації для Верховної ради в Парижі, в рамках Мирної конференції 29 січня 1919 р. було утворено комісію у польських справах під головуванням французького дипломата, колишнього посла Франції у Берліні Жюля Камбона. Крім того, було утворено і скеровано до Варшави міжсоюзну місію на чолі з колишнім військовим міністром Франції, послом у Росії Ж. Нулансом. До місії входили генерали А. Ніссель (Франція), А. Картон (Англія), Ф. Кернан (США), Р. Лонген (Італія) та ін. Водночас була сформована велика військово-розвідувальна й дипломатична місія (70 осіб) у справах українсько-польського конфлікту під головуванням французького генерала Ю. Бартелемі [7, ст. 688]. Вона працювала в Польщі і Східній Галичині майже два місяці. Як бачимо, всі ці антантівські структури (комісії та місії) очолювали представники Франції, що особливо прихильно ставилися до Польщі.

У Галичині перебували й інші представники країн Антанти. Так, вже у середині листопада 1918 р. прибув до охопленого боями Львова із Ясс член

французької місії поручник Віллем. Він не мав жодних офіційних повноважень, але знайомився зі ситуацією і брав участь в українсько-польських переговорах щодо перемир'я 18–20 листопада 1918 р. З Ясс до Тернополя 13 грудня 1918 р. прибули члени англійської місії капітан Джонатан і поручник Бідерман. Як писала газета «Вперед», вони хотіли довідатися про «відносини і настрої у нашій державі». Через кілька днів до Львова (який перебував вже під контролем польського війська) прибув британський військовий аташе полковник Г. Вейд. Окрім польського командування у Львові, він зустрічався з українськими військовиками, зокрема з полковником Галицької армії І. Омеляновичем-Павленком. Потім він відбув у Варшаву, де вів переговори з Ю. Пілсудським, І. Падеревським і начальником Генштабу С. Шептицьким (рідним братом митрополита Андрея Шептицького). Г. Вейд обіцяв полякам поставки воєнних матеріалів з Англії, але наполегливо радив їм порозумітися з чехами (з якими поляки вели збройні сутички за Сілезію) і з українцями в Галичині, пропонуючи в цих останніх переговорах своє посередництво. Він навіть пропонував ввести в Галичину антантівські війська, зокрема, у Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, припинити бої, встановивши демаркаційну лінію по р. Буг-Куровичі-Ходорів-Стрий-р. Дністер. Це було не на руку полякам, які безапеляційно домагались усієї Галичини. Недарма у листі від 17 січня 1919 р. до Н. Длуського (голови дипломатичної місії Польщі в країнах Антанти) Ю. Пілсудський, проінформований графом А. Скарбеком зі Львова, обурено писав: «Ліквідувати нашу війну з русинами полковник Вейд хотів би у спосіб окупації Східної Галичини військами Антанти, а зокрема окупації Львова і Борислава», що вважав неприпустимим [9, ст. 271–272]. Отже, можливу миротворчу акцію військ Антанти Ю. Пілсудський називав окупацією. Однак суттєво «згущуючи фарби» задля тиску на Лондон, Ю. Пілсудський добився того, що вже у січні міністр закордонних справ Великобританії лорд Гардінг відкликав Вейда з Галичини [9, ст. 272].

Представники ЗУНР вели переговори з країнами Антанти, намагаючись заручитися їхньою підтримкою. Однак позиція великих держав була переважно проросійською або пропольською. Як зазначено, основним противником міжнародного визнання ЗУНР і надання їй допомоги була Франція. Вона всіма засобами підтримувала Польщу. Це була потужна підтримка, бо, за влучним виразом одного з відомих сучасних дослідників В. Ададурова, Перша світова війна перетворила Францію у наймогутнішу військово-політичну силу континентальної Європи, радикальним чином змінивши її вплив на вирішення актуальних проблем тогочасного міжнародного життя [2, ст. 257].

Після розпаду Російської імперії Франція в особі Польщі намагалася здобути собі сильного союзника насамперед супроти Німеччини, якої обидві ці країни остерігалися. Саме Франція запевняла своїх партнерів по блоку в тому, що тільки міцна Польща може стати надійним бар'єром на шляху більшовиків, вожді яких не приховували своїх намірів поширити полум'я революції на Захід. Як зазначав Ллойд-Джордж, «створення великої Польщі було одним з головних намагань французької військової стратегії» [9, ст. 273].

В українсько-польському конфлікті Франція була однозначно на боці Польщі. Прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо не приховував, що не може пробачити українцям «ганебного миру у Брест-Литовську» [9, ст. 267]. Він вважав, що українську національну ідею підтримує Німеччина, нагадував усім, що Австро-Угорщина та в її складі галицькі українці воювали проти Антанти (але ж воювали і поляки!), дорікав Українській Центральній Раді та Гетьманатові Української

Держави Павлу Скоропадському за союз із Берліном і запрошення німецького й австро-угорського війська в Україну навесні 1918 р.

Польське керівництво, широко розголошуючи невдоволення «необ'єктивністю» деяких американських і англійських представників, шукало заступництва у Франції. І знаходило. 21 січня 1918 р. маршал Фердинанд Фош, головнокомандувач арміями Антанти в Європі, заявив на Паризькій мирній конференції, що «необхідно реорганізувати всі союзні місії у Польщі... Інформація, що надходить від них, погляди, які вони висловлюють, доволі суперечливі. Бажано сформувати об'єднану місію, котра б зайнялася, зокрема... проблемою перекидання військ до Польщі» [9, ст. 275]. Як зазначалося, такою місією, яка почала здійснювати цю важливу військово-дипломатичну акцію Антанти у Східній Галичині, стала Міжсоюзна місія з мандатом Паризької мирної конференції під керівництвом французького генерала Юзефа Бартелемі. Його заступником був англійський полковник Ф. Сміт. Окрім того, до складу місій входили англійці: генерал А. Картон де Віарт, полковник Кінг, майор Фортем капітан Моуль; американці: капітан Д. Басс, професор Р. Лорд, поручник Фостер; французи: майор де Летоїле, капітан Ламарк; італійці: майор Стабіле, поручник Порголезі та ін. Разом із допоміжним і технічним персоналом і охороною біля 70 осіб. Згодом до Львова прибуло ще кілька місій, зокрема американська на чолі з генералом Геккером та італійська на чолі з генералом Гаджіні. Загалом місія Бартелемі мала виконати інформативне завдання, тобто досконало вивчити політичне, економічне і військове становище в Галичині, національно-культурні відносини та підготувати вичерпний звіт Паризькій мирній конференції. Водночас їй належало оцінити перспективи українсько-польської війни, чи варто її продовжувати, надавши допомогу Польщі (зокрема перекиданням до Польщі армії генерала Галлера та формуванням 2-ї польської армії з емігрантів), чи, може, домогтися порозуміння між поляками і українцями з огляду на перспективу спільних дій проти більшовицької Росії. Із Парижа через Відень і Прагу 18 січня місія прибула до Кракова. Цим же поїздом місія привезла до Польщі також 10 тис. рушниць, 100 скорострільів, 18 літаків та інші воєнні матеріали [9, ст. 275–276]. Це доволі красномовно свідчило про прихильність місії і особисто Бартелемі до польської сторони. Не приховував цього і сам генерал, дружина якого походила з польської шляхетської родини. На прийомі, влаштованому на честь місії, Начальник польської держави Ю. Пілсудський заявив, що місія їде у Львів – одвічне польське місто, і він ніколи не допустить, щоб воно потрапило в руки українців, що за будь-яких умов Львів і Дрогобич мають належати Польщі. А генерал Т. Розвадовський і в офіційному виступі, і в особистих розмовах із членами місії постійно підкреслював свою ненависть до українців, зокрема, капітанові Джонсону прямо заявив, що всіх українців «потрібно знищувати». Так ось, у відповідь на ці заяви генерал Бартелемі заявив: «Англія і Франція готові надати Польщі всіляку допомогу, щоб розділені її частини (мались на увазі кордони Польщі до 1772 р.) зрослися знову в єдину цілість» [9, ст. 276]. Протягом місяця члени місії у супроводі польських офіцерів роз'їжджали по різних місцевостях Східної Галичини, контактуючи, щоправда, переважно з польськими військовиками та населенням. Зустрічаючись мало не щодня з польськими діячами, Бартелемі, Сміт та ін. відмовилися навіть розмовляти з делегатами Української галицької армії, які прибули у Львів і серед яких був знаний старшина січових стрільців О. Букшований та прелат Ф. Бонн. Зате, прибувши до Львова, Бартелемі таємно привіз до заблокованого українцями Львова зброю (14 тис. гвинтівок) та боєприпаси для оточених польських військ

[1, ст. 191]. У відповідь на протест греко-католицького митрополита А. Шептицького глава союзнаї місії пояснив, що амуніція призначена «проти більшовиків» (яких, до речі, і близько не було під Львовом). 4 лютого 1918 р. перекладач місії польський поручник Р. Міхаловський, інформуючи Генеральний штаб про зустрічі і переговори глави місії з генерелом Лесневським, полковником Токаржевським та іншими у Львові, писав, що польське військо в Галичині справило на представників Антанти гарне враження. Між тим, у січні – на початку лютого становище польських військ у Галичині дедалі погіршувалося. Львів був блокований українськими військами, нелегким було їхнє становище й на інших фронтах [9, ст. 277].

Перша зустріч Ю. Бартелемі з українською делегацією нарешті відбулася 2 лютого 1919 р., яку очолював полковник Іван Омелянович-Павленко. За дорученням уряду ЗОУНР та командування НКГА українські представники заявили про готовність укласти з поляками тривале перемир'я з установаженням демаркаційної лінії вздовж річки Сян. Переговори відбувалися у Львові, в резиденції місії – палаці Потоцьких на вулиці Коперника [7, ст. 688].

У середині лютого генерал Бартелемі разом з генералом Картоном поїхали у Варшаву, на зустріч з Ю. Пілсудським та І. Падеревським. Після повернення з Варшави, узгодивши з польським керівництвом свою позицію, Бартелемі запропонував обом воюючим сторонам укласти тимчасове перемир'я. Переговори з цього приводу 22 лютого 1919 р. розпочались у Ходорві. У військовій ситуації, яка склалася саме тоді, таке перемир'я безсумнівно було на користь поляків. Вони змогли б перегрупувати свої сили, підтягнути резерви, зокрема з Польщі, поповнити боєприпаси, яких, за свідченням польського генерала С. Шептицького, в польських військах залишилося тільки на чотири дні. Українські представники спочатку не хотіли погодитися на таке перемир'я. Але представники Антанти наполягали, поводячись при цьому, як згадував пізніше генерал М. Омелянович-Павленко, не надто тактовно. Генерал Картон гостро накинувся на галицьких представників: «Ми просили Вас припинити вогонь, а ви відповіли генеральною битвою по всьому фронту. Це що, виклик Антанті?! Вимагаємо припинити битву. На відповідь даємо п'ять хвилин!». Не краще повівся й голова місії, обравши диктаторський тон, стукаючи по столу кулаками та вимагаючи негайно припинити наступ. Генерал М. Омелянович-Павленко трохи заспокоїв гостей, заявивши, що це власне поляки, а не українці, повели наступ на кількох ділянках фронту (в районі Вовчухів, Городка, Рави-Руської). Так, українська делегація погодилася на це перемир'я. Воно розпочалося 24 лютого і тривало до 2 березня 1919 р. На всі ділянки фронту були надіслані спостерігачі місії у супроводі польських офіцерів [9, ст. 277].

25 лютого 1919 р. переговори продовжились у Львові. Сюди прибула повноважна делегація ЗОУНР, складена переважно з цивільних державних діячів, дипломатів та військовиків. До неї входили О. Бурачинський, С. Витвицький, М. Лозинський, В. Темницький, полковники К. Слюсарчук і В. Фідлер, отаман Т. Рожанківський та ін. Ю. Бартелемі від імені Паризької конференції представив проект договору про довготривале перемир'я, який складався з короткої преамбули і 12 статей. Договір передбачав припинення війни до вирішення східно-галицького питання Паризькою мирною конференцією і встановлення демаркаційної лінії. Згідно з договором, українському війську пропонувалося відійти на схід за лінію, що проходила вздовж Бугу, західними межами Львівського, Перемишльського, Бібрського повітів, далі – вздовж ріки Стрий. У такий спосіб у руках поляків залишався б Львів, а також переходив Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн

(що перебував дотепер у руках українців) зі значною частиною Галичини. Непорушною у Галичині мала залишатися приватна власність на землі, підприємства, шахти, банки тощо. За українцями зберігався коридор на захід, через Стрий-Лавочне. Польща зобов'язувалася продавати ЗУНР нафту [4, ст. 80-82].

Запропонований договір був несправедливим і не сприймався керівництвом ЗУНР. Заступник державного секретаря закордонних справ ЗУНР Михайло Лозинський справедливо наголошував про те, що «договір був одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з поляками рішила накинути українцям». Те, що умови, запропоновані українцям місією Бартелемі, не відповідали ні етнографічному принципу, ні військовій ситуації на фронтах у Галичині відзначав навіть англійський історик Г. В. Темперлі [4, ст. 78–81].

Чинячи тиск на українську делегацію з метою підписання договору про перемир'я, Ю. Бартелемі підкреслював, що в разі відмови з боку українців Антанта підтримає Польщу, і хоч становище на фронтах наразі є корисне для ЗУНР, та Польща незабаром зможе розпочати великий наступ, маючи допомогу відважної і добре зорганізованої армії Галлера в складі 6 дивізій [7, ст. 688].

Українська ж делегація відстоювала демаркаційну лінію по р. Сян, а на крайній випадок по тодішній лінії фронту. Але польська делегація, яку у Львові очолював граф А. Скарбек, ні в чому не бажала поступатися. Оскільки Бартелемі був проінформований українською стороною, що ЗУНР об'єдналася з УНР і створено єдину Українську державу, то він виявив бажання зустрітись з С. Петлюрою, який у той час перебував у Галичині. Головний отаман прибув до Галичини 23 лютого 1919 р., маючи намір, зустрітись з урядом ЗОУНР із командуванням Галицької армії щодо поповнення армії УНР десятьма тисячами галицьких вояків. Його урочисто вітали в Тернополі полковник Г. Стефанів, почесна варта у складі гуцульської сотні УСС та ударної чоти Тернопільського полку ім. С. Петлюри. Наступного дня він побував у Станіславові, де зустрівся з керівництвом ЗОУНР, а 26 лютого 1919 р. у Бережанах і Стрию, де увечері відвідав виставу колишнього Львівського українського театру, який тоді гастролював по містах Галичини [9, ст. 278].

С. Петлюру повідомили, що з ним бажав зустрітись керівництво місії Антанти. Для цього він 27 лютого прибув до Ходорова. Сюди ж прибуло і керівництво ЗОУНР в особі президента УН Ради Є. Петрушевича та голови уряду С. Голубовича. Приїхав також генерал Бартелемі та ще кілька членів місії [7, ст. 688]. Того ж дня відновилися тепер уже тристоронні переговори.

С. Петлюра погодився підтримати проект договору місії, вплинути на делегацію ЗУНР, якщо Антанта визнає УНР і ЗУНР і надасть їм допомогу в боротьбі з більшовиками. Останні, до речі, оволоділи вже Фастовом, Білою Церквою, Коростенем і наближалися до Житомира. Військо Директорії відходило щораз далі на південний захід. У розмовах із членами місії С. Петлюра переконував, що за умови визнання і допомоги Антанти УНР зможе разом з Польщею протистояти наступу більшовицької Росії. Він намагався через них вплинути на позицію Заходу щодо України, розуміючи, що Антанта зі своїми величезними людськими, військовими, матеріальними і фінансовими ресурсами є наймогутнішою політичною силою світу [3, ст. 168–169].

Отже, С. Петлюра радив галичанам визнати демаркаційну лінію, визначену Бартелемі. Він мав намір, який збігався у засаді з планами Заходу, примирити українців з поляками, для того щоб спрямувати Галицьку армію проти більшовиків. Але ні він, ні Захід, не знаючи добре внутрішніх галицьких проблем, не розуміли, що надто непримиренними були обидві сторони, надто багато існувало між ними взаємних образ, несправедливого відношення, ворожнечі та ненависті, особливо з

польського боку, польської нації і держави, які не хотіли визнати за українцями тих же прав, зокрема на власну державність, за яку українці боролися століттями.

Галицькі українці усвідомлювали, що вони захищають свою власну, корінну, історичну землю, мають право на встановлення своєї незалежної держави. Це мотивувало їхню боротьбу, вони були сповнені рішучості боротися за неї до кінця, не поступаючись ворогові-загарбнику ані клаптика рідної землі. Тому галичан здивувала пропозиція С. Петлюри. «Вже тоді Петлюра був готовий піти на поступки коштом Галичини, – ображено стверджував М. Лозинський, – щоб за них одержати мир з Польщею і визнання Антанти» [4, ст. 82].

Переговори С. Петлюри з місією Ю. Бартелемі закінчилися без підписання угоди. Місія вимагала від С. Петлюри тільки поступок, зокрема, переконання галичан у необхідності підписання договору про перемир'я, не обіцяючи йому нічого взамін, бо ж тоді Антанта надавала перевагу могутнішим силам Польщі та Денікіну в боротьбі з більшовиками. Ю. Бартелемі ще пробував переконати галичан, запевняючи: «З нашою допомогою ви зможете вигнати більшовиків, станете господарями на своїй території і перед Мирною конференцією не постанете з голими руками». Бартелемі навіть згадав народне прислів'я: «Помагай собі сам – той небо тобі допоможе». Сьогодні небо – це Антанта. Ваше рішення відкриє в історії нову еру. Ніколи не будете мати такої нагоди» [9, ст. 279]. Але галичани були непоступливі у справі захисту своєї споконвічної території. Адже добре розуміли, що добровільно погодившись віддати Польщі половину території Галичини та ще з нафтовим басейном, вони ніколи не повернуть її назад: Польща нізащо не віддасть. І, напевне, мали рацію, бо той же Бартелемі, як свідчать документи і західна та польська преса, постійно запевняв польське керівництво, що Антанта не має наміру «порушувати історичні та політичні права» Польщі на Галичину, зокрема і на нафтовий басейн, і що визнання тимчасової демаркаційної лінії не позбавляє Польщу права на зайняття всієї Української Галичини. Про це ж запевняв поляків перед виїздом до Ходорова й член місії американець професор Р. Лорд. Бартелемі, який не зумів добитися підписання договору про довготривале перемир'я, 28 лютого вручив обом делегаціям проект договору з двома пояснювальними записками і картою, скерував обом сторонам спеціальний меморандум із вимогою прийняти рішення до 5 березня 1919 р., бо в разі відмови, вказувалось у меморандумі, «Ви візьмете на себе надзвичайну відповідальність... супроти Мирної конференції» [7, ст. 688]. Незважаючи на тиск місії Бартелемі та бажання керівництва ЗУНР налагодити добрі стосунки з Антантою, підписати саме такий, вигідний для поляків договір про перемир'я, уряд ЗУНР відмовився.

Болісно переживав невдачу переговорів С. Петлюра. «Галичани за допомогою Омеляновича-Павленко, говорив він командирові Золочівської бригади отаману С. Шухевичу перед від'їздом в Україну, який ніколи не орієнтувався у державних справах, відкинули ці умови, хоч я і попереджав про корпус Галлера, що формувався у Франції. Коли б галицька армія була кинута на Велику Україну, знищено більшовиків і закріплено там українську владу, тоді по Києву була би прийшла черга на Львів. Тоді ж могли би зайняти Східну Галичину» [1, ст. 192]. Як бачимо, С. Петлюра надто просто собі все це уявляв і думав справді тільки про Наддніпрянську Україну.

Зовсім інші почуття висловлювала Галицька армія та українське населення. Якщо б уряд і Начальна команда погодилися на запропоновану демаркаційну лінію, то це могло б привести до катастрофи на фронті, бо стрілецьтво категорично не погоджувалося віддавати територію Східної Галичини полякам. Про це в один голос

свідчили державні та військові керівники ЗУНР [3, ст. 168–169]. Ба більше, галичани мали жаль до С. Петлюри, котрий, як писав М. Лозинський, «так виразно, як цього домагалися від Петлюри Є. Петрушевич і С. Голубович, справи не поставив і не заявив, що вдержання Східної Галичини в етнографічних границях при Українській Народній Республіці є безумовним домаганням цілої України» [1, ст. 193].

Ю. Бартелемі, повернувшись у Варшаву, а потім у Париж, інформував всіх, зокрема Верховну раду Антанти та «польську комісію», про небажання українців укладати перемир'я і рекомендував активізувати надання військової допомоги Польщі, у тому числі негайно перекинувши туди армію Галлера. Таку ж рекомендацію Верховній раді висловила «польська комісія» Паризької мирної конференції та особисто маршал Ф. Фош. Член місії англійський генерал А. Картон, теж настроєний різко антиукраїнськи, підтримав цю пропозицію, наполягаючи на наданні термінової військової допомоги Польщі. Він пропонував задіяти ще й війська Румунії або самої Антанти. Щоправда, «польська комісія» (її, нагадаємо, очолював Жюль Камбон) підготувала проект, яким пропонувала Верховній раді розглянути варіант про розмежування Галичини і Польщі етнічним кордоном (пізніше відомим як лінія Керзона). Заходами генералів Ю. Бартелемі й А. Картона до Польщі з Франції були відправлені нові партії озброєння 5 млн набоїв, 1 400 карабінів, 10 000 багнетів, 163 скоростріли, а з Італії 20 млн набоїв і 200 автомобілів [9, ст. 281].

Засоби масової інформації країн Західної Європи, зокрема Франції та Англії, використали провал місії Ю. Бартелемі для формування антиукраїнських настроїв у суспільстві. З іншого боку, чимало прихильних до української справи політиків вважало, що керівництву ЗУНР варто було прийняти пропозицію місії Ю. Бартелемі, зберегти і змінити українську державність хоч би на частині Галичини. Такі міркування властиві частині дослідників і сьогодні. Але їх ще тоді заперечив дипломат М. Лозинський, зазначивши, що прийняття проекту Ю. Бартелемі не врятувало б українську державу ні від Польщі, ні від більшовицької Росії [4, ст. 84].

Вважаємо, що М. Лозинський мав рацію. За тодішньої військово-політичної ситуації в краї, враховуючи глибокі патріотичні настрої населення та армії, орієнтовуючись на усталені норми міжнародного права, проголошені В. Вільсоном демократичні засади перебудови Європи, керівництво ЗОУНР і командування Української галицької армії прийняли правильне рішення. Шанси на успіх цієї лінії політики тоді були, тому їх належало використати.

На початку березня 1919 р. голова уряду ЗОУНР С. Голубович надіслав керівництву країн Антанти радіограму, у якій зазначив, що місія Ю. Бартелемі у своїй діяльності та пропозиціях враховувала інтереси лише польської сторони, маючи очевидний намір половину території Галичини віддати Польщі, яка навряд чи її б колись повернула. У телеграмі зазначалося, що незважаючи на щире бажання українців жити у мирі зі сусідами, вони мусять захищатися. С. Голубович пропонував надіслати в Галичину іншу, неупереджену місію. Тоді ж, 2 березня 1919 р., українські війська знову перейшли у наступ. Протягом першої половини березня Львів був остаточно заблокований, деякі успіхи простежувалися й на інших фронтах. Це справило враження на Антанту, спричинивши серед її керівництва тривогу. Зривався намір Антанти щодо окупації всієї Галичини Польщею. До того ж Червона армія, відтісняючи війська С. Петлюри, наближалася до кордонів Галичини, могла вступити у її межі, тобто міг утворитись союз між ЗОУНР і Радянською Росією [9, ст. 281].

У Парижі 5, 8 і 11 березня 1919 р. одержали тривожні телеграми від місії Нуланса, яка згідно з рішенням Верховної ради від 24 січня 1919 р. перебувала у Варшаві.

Нуланс повідомляв, що становище поляків в Українській Галичині критичне, особливо в районі Львова. Про це ж 12 березня доповів «польській комісії» і генерал Ю. Бартелемі, додавши, що, коли в найближчий час Польщі не надати допомогу, то Львів візьмуть українці. А втрата Львова, писав Ю. Бартелемі, викличе в Польщі надзвичайний ефект і буде сприйнята як поразка Антанти». Для підсилення враження він наголошував, що втрата Львова «посилить позиції більшовиків і німецьких агентів, які підпільно діють у Східній Галичині». Ю. Бартелемі, напевне, мав на увазі кільканадцять австрійських офіцерів, які справді служили в УГА. Він знову наполягав на відправці армії Галлера до Польщі [9, ст. 283].

Керівництво Антанти на той час, відмовившись від демагогічних заяв про безсторонність, справедливість тощо, які раніше виголошувалися для світової громадськості, явно стало на бік Польщі. Маршал Ф. Фош, виступаючи ще 25 лютого 1919 р. на Верховній раді Антанти, розкрив усі карти. Він висунув розгорнутий план інтервенції сил Антанти проти більшовиків, які становили найбільшу загрозу для Заходу, запропонувавши об'єднати сили Антанти, а насамперед польські війська з російськими білогвардійцями під спільним командуванням. «Коли б це було зроблено, 1919 рік був би свідком кінця більшовизму, як 1918 рік був свідком кінця прусацтва», – заявив Фош. Отже, на перший план у політиці Антанти знову висувалася загроза більшовизму і німецької небезпеки.

Важливим напрямом дипломатичних зусиль ЗУНР була участь у роботі Паризької мирної конференції, яка стала ключовим міжнародним форумом, на якому вирішувалася повоєнна доля Центрально-Східної Європи після Першої світової війни [6]. Одним із важливих, хоча й не першочергових, питань порядку денного було майбутній статус Західно-Української Народної Республіки. Представники ЗУНР прагнули використати конференцію для міжнародного визнання своєї держави та легітимації контролю за територією ЗУНР. Діяльність делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції мала особливе значення. Українські дипломати подавали меморандуми, проводили зустрічі з представниками великих держав та намагалися вплинути на рішення щодо Східної Галичини. Українська делегація апелювала до принципу національного самовизначення, проголошеного Вудро Вільсоном у його «чотирнадцяти пунктах». Основними аргументами делегації ЗУНР були етнічна більшість українського населення у регіоні; право української нації на створення власної держави; нелегітимність польських претензій на Галичину як споконвічну українську територію та ін. Незважаючи на аргументацію української делегації, провідні держави Антанти, зокрема, Франція та Велика Британія, зайняли пропольську позицію. Польща розглядалася як важливий елемент системи стримування більшовизму в Європі.

Як зазначалося, особливу роль відігравала підтримка Польщі з боку Франції, яка бачила в ній стратегічного союзника на сході. У ході конференції було ухвалено низку рішень. Так, результатом Паризької мирної конференції стало прийняття рішення, за яким у 1919 р. Галичину передано під тимчасову адміністрацію Польщі; передбачалося надання регіону автономії; остаточне рішення відкладалося на майбутнє. У 1923 р. Рада послів Антанти остаточно визнала Українську Галичину частиною Польщі, що означало дипломатичну поразку української сторони. Поразка ЗУНР на Паризькій мирній конференції була зумовлена низкою чинників, зокрема відсутністю єдності українського політичного представництва; слабкістю міжнародної підтримки; геополітичними інтересами великих держав; військовими поразками ЗУНР у війні з Польщею; страхом Антанти перед поширенням більшовизму. Попри негативний результат, участь ЗУНР у Паризькій мирній конференції

мала важливе значення, зокрема українське питання було винесене на міжнародний рівень; сформовано досвід дипломатичної боротьби; закладено підґрунтя для подальших міжнародних ініціатив українців.

Дипломатична діяльність ЗУНР мала важливе значення. Попри обмежений успіх, вона заклала основи української дипломатичної традиції; сприяла формуванню міжнародного дискурсу щодо українського питання; була важливим етапом боротьби за державність у ХХ ст., стала важливим досвідом для подальших поколінь українських дипломатів.

Отож дипломатична діяльність ЗУНР була важливим етапом у становленні української зовнішньої політики. Хоча вона не призвела до міжнародного визнання незалежності, її досвід є важливим для розуміння розвитку української дипломатії та міжнародного становища України в період після Першої світової війни. У складних умовах після Першої світової війни ЗУНР намагалася утвердити себе як незалежну державу на міжнародній арені. Вивчення цього досвіду дозволяє краще зрозуміти механізми формування української дипломатії та причини її обмеженого успіху.

Історичний досвід дипломатичної діяльності ЗУНР дає низку важливих уроків для сучасної України та будь-якої держави, яка виборює міжнародне визнання і підтримку. Одним із ключових чинників стала проблема запізненого міжнародного визнання. Як зазначалося, попри активні дипломатичні зусилля, зокрема участь у Паризькій мирній конференції, ЗУНР не змогла здобути своєчасної та чіткої підтримки з боку держав Антанти. Це значною мірою зумовлено геополітичними пріоритетами великих держав, які розглядали Польщу як стратегічного союзника у Східній Європі, а також внутрішніми чинниками – недостатньою координацією зі ЗУНР та слабкою інституційною присутністю української дипломатії на міжнародній арені. Наслідком цього стала втрата дипломатичних позицій і поступова міжнародна легітимізація польського контролю над Галичиною. Так, історичний урок полягає в тому, що міжнародне визнання необхідно здобувати швидко, системно і проактивно, поєднуючи дипломатичні зусилля з урахуванням геополітичних інтересів ключових суб'єктів міжнародних відносин ще до того, як ситуація перетвориться на «факт на землі».

Важливим історичним уроком дипломатичної діяльності ЗУНР є усвідомлення того, що геополітичні інтереси провідних держав можуть переважати задекларовані принципи міжнародного права. Попри реалізацію українцями права на самовизначення, держави Антанти віддали перевагу підтримці Польщі як стратегічного союзника у Східній Європі. Така позиція була зумовлена прагненням сформувати стабільний регіональний баланс сил і створити бар'єр проти поширення більшовизму. Відтак, досвід ЗУНР засвідчує, що в міжнародній політиці апеляція до принципів справедливості та права є недостатньою без урахування інтересів ключових суб'єктів міжнародних відносин і здатності інтегрувати власні цілі у ширший геополітичний контекст.

Не менш показовим є історичний урок недостатньої координації між західно-українським і наддніпрянським державотворчими проєктами. Формальне об'єднання ЗУНР з УНР мало значний символічний ефект, однак не супроводжувалося належним рівнем політичної, військової та дипломатичної інтеграції. Відсутність єдиного центру ухвалення рішень і узгодженої зовнішньополітичної лінії суттєво послабила позиції української сторони на міжнародній арені. Це дозволяє зробити висновок, що внутрішня консолідація та стратегічна узгодженість дій є необхідною передумовою ефективної дипломатії.

Окремої уваги заслуговує обмеженість інформаційно-пропагандистської діяльності ЗУНР. Українська дипломатія не змогла належно забезпечити репрезентацію власної позиції у міжнародному інформаційному просторі та вплинути на

формування громадської думки в країнах Заходу. Як наслідок, українське питання залишалося недостатньо зрозумілим і периферійним для тогочасних суб'єктів міжнародних відносин. Це актуалізує значення інформаційної дипломатії, яка охоплює роботу з медіа, публічною думкою та міжнародними комунікаційними платформами.

Вагомим чинником, що впливав на дипломатичні позиції ЗУНР, був військовий аспект. Поразки у війні з Польщею суттєво послабили переговорні можливості республіки та знизили її суб'єктність у міжнародних відносинах. Історичний досвід засвідчує, що дипломатія значною мірою спирається на реальний баланс сил, а тому ефективна обороноздатність і військові успіхи є важливими інструментами посилення міжнародних позицій держави.

Ще одним суттєвим недоліком дипломатичної діяльності ЗУНР була обмежена мережа міжнародної підтримки. ЗУНР фактично не змогла сформувати стійку систему союзницьких відносин, що призвело до її ізоляції у вирішальний період. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність формування широких коаліцій підтримки і на регіональному, і на глобальному рівнях, з урахуванням довгострокових інтересів партнерів.

Отже, історичний досвід дипломатичної діяльності ЗУНР переконливо демонструє, що навіть за наявності правових і моральних підстав захист та утвердження державності неможливі без поєднання ефективної дипломатії, військової спроможності, внутрішньої єдності, розгалуженої системи союзів та чітко сформульованої стратегії зовнішньополітичної діяльності.

Список використаних джерел

- 1 Литвин М. Р. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. / худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. Харків : Фоліо, 2015. С. 191.
- 2 Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Схід.-Центр. Європи. Львів : [б.в.], 1998. С. 258.
- 3 Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів : Інститут українознавства НАНУ ; Видавнича фірма «ОЛП», 1995. С. 168–169
- 4 Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. С. 78–81.
- 5 Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). Київ, 1996. С. 45.
- 6 Симоненко Р. Г. ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1919–1920 URL: http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1919 (останній перегляд: 23.03.2026).
- 7 Симоненко Р. Г. БАРТЕЛЕМІ МІСІЯ. *Енциклопедія історії України* : Т. 1: А-В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bartelemy_misiia_1919 (останній перегляд: 23.03.2026).
- 8 Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України : акад. курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2015. С. 498.
- 9 Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів : Тріада плюс, 2004. С. 266.

References

1. Lytvyn, M. R. (2015). *Project «Ukraine»: Galicia in the Ukrainian Revolution of 1917–1921*. Kharkiv : Folio.
2. Lytvyn, M. (1998). *Ukrainian-Polish War of 1918–1919*. Lviv : Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of East-Central Europe.

3. Lytvyn, M., Naumenko, K. (1995). *History of the West Ukrainian People's Republic*. Lviv : Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine ; Publishing Firm «OLIR».
4. Lozynskyi, M. (1922). *Galicja in the Years 1918–1920*. Vienna.
5. Pavliuk, O. (1996). *Ukraine's Struggle for Independence and U.S. Policy (1917–1923)*. Kyiv.
6. Symonenko, R. H. *Paris Peace Conference of 1919–1920*. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1919 (accessed: 23.03.2026).
7. Symonenko, R. H. (2003). *Barthélemy Mission. Encyclopedia of the History of Ukraine : in 10 vols.* / ed. board: V. A. Smolii (ed.-in-chief) et al. Kyiv : Naukova Dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Bartelemi_misiia_1919 (accessed: 23.03.2026).
8. Tyshchuk, B. Y., Boiko, I. Y. (2015). *History of the State and Law of Ukraine: Academic Course: Textbook*. Kyiv : In Yure.
9. Tyshchuk, B. Y. (2004). *West Ukrainian People's Republic (1918–1923). History of State and Law*. Lviv : Triada Plus.

DIPLOMATIC ACTIVITY OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Ihor Boyko**, *Borys Tyshchuk***, *Ivan Kovalchuk****, *Maxim Strygun****

**Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: boyko.ist@ukr.net*

ORCID ID: 0000-0001-8444-6787

***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: borys.tyshchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3749-9613*

****Vinnytsia National Technical University,
95, Khmelnytske Shose Str., Vinnytsia, Ukraine, 21021,
e-mail: ivankovalchuk@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0007-7467-5317*

*****Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska St., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: maxim.strygun@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-6799-7843*

The article reveals the specific features of the diplomatic activity of the West Ukrainian People's Republic (WUPR) in 1918–1923, its main directions, achievements, and reasons for failure. The international context in which Ukrainian diplomacy operated is analyzed, in particular the influence of the Entente states, Poland, and other actors of international relations. Special attention is paid to the participation of the WUPR in the Paris Peace Conference and the activities of its foreign diplomatic missions.

It is noted that a special role was assigned to the diplomatic activity of the WUPR, which constituted an important component of its state-building process and its struggle for international recognition in the context of the postwar redivision of Europe. It unfolded within a complex geopolitical environment shaped by the consequences of the First World War and the formation of a new system of international relations. The main goal of the WUPR's foreign policy was to achieve international recognition of state independence, ensure territorial integrity—primarily with

regard to Eastern Galicia—secure the support of great powers in its confrontation with Poland, and establish political and economic relations with other states.

It is emphasized that the WUPR delegations sought to prove the right of Ukrainians to self-determination and state independence. Their primary objective was to obtain recognition of statehood and prevent the transfer of Eastern Galicia to Poland. The WUPR established diplomatic missions in a number of European countries, including Austria, Germany, Hungary, Czechoslovakia, Italy, and others. These missions performed the functions of representing state interests and seeking international support. Above all, the leadership of the WUPR attempted to use diplomatic means to secure recognition of the Ukrainian state by the Western world and to overcome international isolation.

It is demonstrated that an important direction of the WUPR's diplomatic efforts was its participation in the Paris Peace Conference, which became the key international forum where the postwar fate of Central and Eastern Europe after the First World War was decided. One of the important, though not primary, issues on the agenda was the future of Eastern Galicia and the status of the West Ukrainian People's Republic. Representatives of the WUPR sought to use the conference to achieve international recognition of their state and to legitimize control over Eastern Galicia. The activities of the WUPR delegation at the Paris Peace Conference were of particular importance. Ukrainian diplomats submitted memoranda, held meetings with representatives of the great powers, and attempted to influence decisions regarding Eastern Galicia. The Ukrainian delegation appealed to the principle of national self-determination proclaimed by Woodrow Wilson in his "Fourteen Points." The main arguments of the WUPR delegation included: the ethnic majority of the Ukrainian population in the region; the right of the Ukrainian nation to establish its own state; the illegitimacy of Polish claims to Eastern Galicia. Despite these arguments, the leading Entente powers—primarily France and Great Britain—adopted a pro-Polish position, as Poland was viewed as an important element in the system of containing Bolshevism in Europe.

It is noted that France's support for Poland played a particularly significant role, as it regarded Poland as a strategic ally in the East. During the conference, a number of temporary and compromise decisions were adopted. Thus, as a result of the Paris Peace Conference, a decision was made in 1919 to transfer Eastern Galicia under the temporary administration of Poland; the region was to be granted autonomy, while the final decision was postponed. In 1923, the Council of Ambassadors of the Entente definitively recognized Eastern Galicia as part of Poland, which marked a diplomatic defeat for the Ukrainian side. The failure of the WUPR at the Paris Peace Conference was conditioned by a number of factors, including the lack of unity in Ukrainian political representation, weak international support, the geopolitical interests of the great powers, military defeats of the WUPR in the war with Poland, and the Entente's fear of the spread of Bolshevism. Despite the negative outcome, the participation of the WUPR in the Paris Peace Conference was of great importance, as the Ukrainian question was brought to the international level, experience in diplomatic struggle was gained, and the groundwork for further international initiatives of Ukrainians was laid.

Keywords: WUPR, diplomatic activity, diplomatic representation, international relations, Paris Peace Conference, Galicia, Ukrainian statehood.

*Стаття: надійшла до редакції 10.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК [340.12/.13.05:342.22-042.65]:329.614-027.542](477.8)"1941"(094.5)

**АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ
ЯК ДЕКЛАРАТИВНО-ПРАВОВА ПІДСТАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ПІДПІЛЛІ**

Богдан Гутів*, Владислав Петришин**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: bohdan.gutiv@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8535-3590*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: vladyslav0333@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-6014-3650*

Проаналізовано правову природу, зміст, передумови та історико-правове значення Акта проголошення відновлення Української Держави. Застосовано метод компаративного історико-правового аналізу. Об'єктивно оцінено з історико-правового погляду Акт 30 червня 1941 р. як правову підставу для національного державотворення України на рідних землях у підпіллі в призмі категорії Української підпільної держави. Подано розуміння Акта як декларативно-правового документа незалежницького характеру, що є частиною конституційної традиції української державності та невід'ємним елементом етапного історичного процесу державотворення України.

Акт проголошення відновлення Української Держави посідає належне місце в тисячолітній традиції державотворення в Україні та багатовіковій історії українського державотворення. Його роль та значення не є переоціненим щонайменше з огляду на подальші державотворчі та правотворчі процеси, які відбувалися на рідних землях у 1941–1954 рр. Наведено витяги з першоджерел, наукових праць дослідників та очевидців подій, що дають змогу стверджувати про наявність легітимної мети проголошення Акту, пропорційності в наслідках його проголошення та доцільність задокументувати у світовій історії прояв прагнення українського народу до самостійності та побудови власної незалежної держави – Української Самостійної Соборної Держави (далі–УССД), реалізацію загально визнаного і природнього права українського народу та нації на самовизначення.

Запропоновано на основі уніфікованої наукової концепції закріпити на законодавчому рівні основні засади державної політики в питаннях національно-визвольної боротьби Організації Українських Націоналістів (далі–ОУН), Української Повстанської Армії (далі–УПА) та Української Головної Визвольної Ради (далі–УГВР) як суб'єктів національного державотворення України. Доведено легітимність Акта проголошення відновлення Української Держави та його фундаментальне значення в історії національного державотворення України в ХХ ст.

Ключові слова: суверенна воля українського народу, право на самовизначення, Українська підпільна держава, глава держави, українська національна державність у підпіллі.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.073>

Постановка проблеми. Станом на зараз ще досі не до кінця визначеним залишається політико-правовий статус Акта 30 червня 1941 р. у провідних наукових школах України та керівних політичних колах, що, зокрема, зумовлюється відсутністю єдиної державницької наукової концепції та її закріплення на законодавчому рівні Верховною Радою України. Не систематизованими є підходи науковців до розуміння правової природи і правового змісту Акта 30 червня 1941 р. в призмі національних процесів державотворення та правотворення. Внаслідок цієї невизначеності породжуються негативні наслідки не лише в науково-дослідному контексті, а й для становища України в міжнародних відносинах з Республікою Польща та, безумовно, у війні з рашистським московським режимом.

Також через ідеологічні розбіжності між прихильниками різних провідних діячів ОУН виникає спотворення об'єктивної дійсності та неправильна оцінка реального значення Акта 30 червня 1941 р. в контексті процесу українського національного державотворення. Все це відобразилося і на наукових роботах ряду дослідників. Тому-таки зміст статті полягає не в аналізі ідеологічних чи внутрішніх організаційних розбіжностей у формах і методах боротьби ОУН, а в історико-правовому аналізі правової природи та правових наслідків проголошення Акта для становлення української національної державності в підпіллі та згодом незалежної України в 1991 р. Слова доктора Д. І. Донцова можна брати за абстраговане завдання цієї статті: «ті, що не відреклися відвічних ідеалів України і не капітулювали перед чужинецькою силою, повинні собі не лише чути, але й духово усвідомити величезну вагу ідейну й практичну таких актів, як Акт 30 червня 1941 року».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлюючи проблематику національно-визвольної боротьби українського народу, зокрема діяльності українського націоналістичного руху, Акт 30 червня 1941 р. досліджували науковці, серед недавніх праць котрих варто виокремити роботи І. К. Патриляка, В. М. В'ятровича, І. О. Мамонтова, Б. Й. Тищика та ін. Вагому роль для комплексного та компаративного аналізу відіграє поєднання історичної, правової та історико-правової оцінки.

Мета статті. Визначення правового змісту та надання правової оцінки Акта 30 червня 1941 р. є однією з гарантій створення єдиного наукового та законодавчого підходу для впровадження історико-правової концепції Української підпільної держави як одного з історичних етапів національної державності України (1941–1954 рр.). Подання уніфікованої правової оцінки Акта 30 червня 1941 р. дозволить забезпечити єдине державницьке розуміння українських національних процесів державотворення та правотворення, що відбувалися у підпіллі та в умовах окупації і Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Завершення Перших визвольних змагань 1917–1921 рр. поразкою української державності та переміщення державних інституцій на еміграцію спонукало національно-визвольні політичні сили до пошуку нових форм та методів боротьби за власну державу проти окупаційних режимів. Український національний політикум у міжвоєнні роки був репрезентований УНДО, націонал-консерваторами (прихильниками гетьманату), урядом УНР в екзилі та націоналістичним рухом (УВО, ЛУН, СУНМ та ін). З огляду на геополітичну ситуацію у Європі, політичну кризу демократії, розвиток правих ідеологій та інші причини панівне становище посів український націоналістичний рух, об'єднаний під егідою ОУН у 1929 р. як понадпартійної, національно-визвольної, революційної, політичної організації, що поставила собі за мету здобуття УССД.

Вбивство в 1938 р. полк. Євгена Коновальця – засновника, голови ОУН, лідера українського націоналістичного руху і провідника української нації – остаточно загострило розбіжності всередині ОУН у контексті методів боротьби за УССД між військовою елітою та інтелігенцією Перших визвольних змагань, які діяли на еміграції, і молодим поколінням українських патріотів-революціонерів, які здебільшого проживали на рідних західноукраїнських землях. У 1940 р. така ситуація спричинила, як заведено вважати, розкол у середині ОУН. Утворився Революційний Провід ОУН на чолі з Степаном Бандерою. Отож історіографічно зі 1940 р. ОУН репрезентується двома крилами: ОУН А. Мельника, який був обраний головою в 1939 р. в Римі, та ОУН (революційна) з Проводом, очоленім у 1940 р. С. Бандерою. Відтак, наступні етапи національно-визвольної боротьби характеризуватимуться різними методами, формами та діями з боку двох частин ОУН. У статті наводимо матеріал для аналізу передумов та правової природи Акта 30 червня 1941 р., який відповідно належить саме ОУН (рев.).

З Маніфесту Проводу ОУН (рев.) до українців та інших народів СРСР про спільну національно-визвольну боротьбу для утворення національних держав з грудня 1940 р. читаємо заклик, що тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів можливе здобуття Української Держави та визволення поневолених Москвою народів. «Українці – до безпощадної боротьби з московсько-більшевицьким гнетом! Валіть московську тюрму народів! Свобода всім поневоленим!» [1, с. 13–14].

У квітні 1941 р. відбувся II Великий Збір ОУН (рев.) у Кракові, на якому схвалено програму боротьби за незалежність України в умовах війни. У Постанові констатовано, що визвольно-революційну боротьбу за визволення всіх українських земель і за з'єднання їх в одну Соборну й Незалежну Державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши загалом орієнтацію на чужі сили, а зокрема на історичних ворогів України. У 1941 р. молоді революціонери ОУН скликали II ВЗ з метою перевірити позиції ОУН, вирішити й устійнити напрямні визвольної політики в обличчі грядучих подій та застосувати методи й тактику боротьби до нової, зміненої політичної ситуації, яка виникла внаслідок упадку Польської держави й румунської окупації на Західних і Південно-Західних українських землях і включення їх у тимчасовий склад СРСР та загорнення Закарпатської України Мадярщиною, з одного боку, а з іншого – європейська війна наполеонівського масштабу, внаслідок нечувано швидкої й далекосяжної зміни політичного обличчя цілого європейського континенту, зокрема безпосередньої близькості вирішних для долі України кінцевих днів війни. Нове політичне положення, відмінності умовин революційної праці й далекосяглі наслідки роботи ОУН вимагали політичного озброєння і найдоцільнішої тактики боротьби [1, с. 15–16].

З Політичних вказівок Проводу ОУН для низових організацій в умовах війни, датованих травнем 1941 р., читаємо, що ОУН використає війну з СРСР для розгорнення боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу і прискорення її здобуття... Своім завданням ОУН визначає в такій ситуації: не допустити, щоб Україна була тільки тереном розгри чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною боротьбою, будівництвом власної держави власними силами, за власною ініціативою здобути собі роль підмета й партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії. ОУН виключає роль обсерватора та пасивно-вичікуючу поставу супроти подій, що

йдуть на українські землі, а зокрема супроти війни інших держав проти Москви і їхнього порядкування [1, с. 23–25].

Далі знаходимо докази того, що остаточне рішення проголосити відновлення Української Держави у вигляді незалежницької декларації було прийняте під час краківського Великого збору ОУН (рев.) і також викладено на папері в травні 1941 р. У розділі «IV. Будова Української Держави» закріплено наступне: 1. Рівночасно з піднесенням збройного зриву проти Москви розпочинаємо відбудову Української Держави. 2. На звільнених від московсько-більшовицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує відбудову Української Держави, встановлює владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним. 3. Мандат до проголошення української державності та встановлення влади дає нам довголітня революційно-визвольна боротьба, підняття народного зриву, державно-творча ініціатива та активна сила. 4. Таким самим мандатом користувалася би така самостійна українська сила, яка би перша піднесла зрив та розпочала будову Самостійної Української Держави на Осередніх і Східних українських землях. 5. При будованні Української Держави мають бути зосереджені всі українські сили, мусять у ній взяти участь усі українці, що щиро й чесно з відданням будуть працювати для неї та обороняти й заступати її інтереси. 6. Уконститування тривалої державної влади має бути оперте на організованому вияві волі цілого українського народу у формі зініційованого ОУН загального вибору голови Української Держави по звільненні більшої частини українських земель та початковому наладнанні державного життя. 7. Відношення до чинників союзних держав на поданій попередньо платформі установає державна влада України на самому початку. 8. Якщо би на Україну прийшли війська таких держав, що вороже відносяться до української державності, тоді наша визвольна боротьба увійшла б у новий період [1, с. 25–26].

Як бачимо з тексту, ОУН (рев.) мала своїм завданням фактично і юридично проявити ініціативу національному державотворенню України та бути проводом і авангардом у боротьбі за Українську Державу. Вважалося доречним негайно після деокупації українських земель від радянського режиму почати встановлення державної національної влади, без огляду на ставлення до цих дій новим окупантом Німеччиною, але сподіваючись на толерацію або відсутність протидії з її боку. Як знаємо, нацистський режим відмовився визнавати українську державність, що не скасовує правові наслідки державницьких дій, зокрема Акту 30 червня 1941 р., до того ж Провід ОУН (рев.) відмовився його відкликати на вимогу німецької влади. Зазначимо, що питання співпраці чи так званого «союзнитва» ОУН з Німеччиною не висвітлюється у цій статті з огляду на те, що реально ці відносини, які в дійсності мали місце, відкидаючи міфи та відверту брехню радянської пропаганди і псевдонауки, жодним чином не впливають на легітимність Акта 30 червня 1941 р. Питання «колабораціонізму» взагалі не піднімається, адже ряд науковців, насамперед, І. Патриляк, В. В'ятрович, І. Мамонтов та інші у своїх дослідженнях спростували цей російський міф і наратив, тому немає потреби повторно доводити доведений факт відсутності колабораціонізму в діях ОУН. А окремі питання можуть бути висвітлені з правовими акцентами в іншій праці.

Аналізуючи наведене, констатуємо, що ОУН (рев.) сприймала німецько-радянську конфронтацію (зрештою війну) як разову та єдину можливість вибороти українську державність, застосовуючи ефект неочікуваності, метод «доконаних фактів», діючи рішуче, швидко та безапеляційно, що є цілком виправдано, про що йтиметься. Натомість ОУН залишалася на позиціях узгодження встановлення

державності з владою Німеччини, намагаючись у такий спосіб нівелювати протидію чи придушення таких дій новими окупантами, які відповідно збройно контролювали звільнені від радянського режиму території України.

Як зазначає І. Патриляк, тактично обидві ОУН підійшли до реалізації своїх планів дуже подібно, але відмінність у їхніх діях полягала в ключовому моменті – часі і місці оголошення державності. ОУН (рев.) прагнула спочатку війни оголосити незалежницьку декларацію і створити в такий спосіб юридичну підставу для подальшого державотворення або для розгортання опору новій окупації. Своєю чергою, ОУН на чолі з полк. А. Мельником головним завданням вважали закріплення в Україні й поступовий рух до державності знизу вгору, а не навпаки [2, с. 127].

Так, Б. Тищик зазначив, що ОУН А. Мельника деякий час справді намагалася співпрацювати з окупаційною владою, що пояснювалося намірами спробувати вплинути на німців, поступово схиляючи їх до надання Україні бодай обмеженої самостійності. Тільки ОУН С. Бандери відмовилася співпрацювати з німцями, оскільки вони не збиралися давати жодних гарантій стосовно двох основних вимог-постулатів ОУН – надати Україні незалежність і забезпечити її майбутнє та звільнити С. Бандеру. Тобто ОУН (рев.) швидко зрозуміла, що в особі нацизму український народ має непримиренного ворога, котрий плекає суто імперіалістичні, загарбницькі наміри стосовно України. Організація відтепер пішла в підпілля і розгорнула боротьбу проти нацистів. Першочергове завдання ОУН (рев.) було визначене на конференції у вересні 1941 р.: «Пропагандистсько-роз'яснювальна підготовка для активної боротьби з німецькими окупантами... Водночас така сама акція проти нових спроб більшовизації українських територій [3, с. 34–35]».

Ще до війни ОУН (рев.) передбачала, що їй робитимуть «закиди» в «перевищенні своїх повноважень» і нелегітимності Акта відновлення державної незалежності. Тому, намагаючись забезпечити максимальну легітимність діям похідної групи Я. Стецька, на яку було покладено завдання проголосити відновлення самостійності у Львові, керівництво ОУН (рев.) домоглося створення Українського національного комітету в Кракові, який об'єднав представників більшості емігрантських організацій і своєю декларацією від 14 червня 1941 р. фактично «благословив» людей зі спеціальної похідної групи Я. Стецька на проголошення історичного Акта.

І. Патриляк констатує, що в умовах війни організувати «більш легітимне» з юридичного погляду проголошення незалежності було абсолютно нереально. Окрім того, подібним революційним шляхом реалізації права нації на самовизначення неодноразово послуговувалися національно-визвольні організації у різних куточках світу, і це не є підставою для ставлення під сумнів повноцінності створених у такий спосіб держав. Альтернативою проголошенню львівської декларації було лише пасивне спостереження за зміною окупаційного режиму на українських землях, повна дискредитація та маргіналізація національно-визвольного руху і, зрештою, перетворення його на «п'яте колесо» в нацистському окупаційному возі (що реально відбулося у сусідній Білорусії).

Ведучи мову про легітимність Акта 30 червня 1941 р., не слід також забувати, що він був підтриманий численними зборами громадян, проведеними в різних куточках Західної та Правобережної України аж до Фастова на Київщині включно. Про це свідчать тисячі рішень, зафіксованих протоколами зборів, скріплені підписами громадян, що зберігаються у центральних архівах Києва [2, с. 127].

Як зазначає І. Мамонтов, для повної легітимізації Акта відновлення державності належало б провести всенародний референдум із метою виявлення ставлення усіх верств населення до цього юридичного факту. Враховуючи, що на той час подібний захід реалізувати було неможливо внаслідок широкомасштабних військових дій між нацистською Німеччиною та СРСР, в яких була задіяна переважна більшість українського населення, що мали або могли б мати право голосу, керівництво ОУН (рев.) разом з іншими українськими політичними діячами прийняло рішення, яке було єдино реальним у такій ситуації. ОУН (рев.) вирішила з'ясувати громадську думку з приводу незалежності України після прийняття Акта, тому що проведення заходів всенародного волевиявлення могло б викликати репресії з боку окупаційного режиму, що підтвердилося подальшим розвитком подій. На думку радикальних націоналістів, політична еліта українського народу була реально уповноважена на такі дії, оскільки ніхто інший природно не міг мати такого права, а також ніхто не заявив такого права на той момент на території українських земель, що були під окупацією німців [4, с. 102–103].

На думку науковця, з політико-правового погляду мета прийняття цього декларативно-правового документа збігалася зі загальним волевиявленням українського народу, що є підставою для легітимності влади новостворених державних інституцій. В історико-правовому сенсі відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р. означало заперечення колабораціонізму й одночасно надавало формованим органам української державної влади атрибути легітимності [4, с. 104].

Говорячи про використання у назві Акта словосполучення «Українська Держава», цілком помилковим є позиція деяких дослідників, що проголошення відновлення України в такій формі (з таким формулюванням) містить юридичний дефект, адже начебто відсилає нас до Гетьманату П. Скоропадського. На нашу думку, слід чітко диференціювати зміст та форму Акта 30.06.1941 р. Правове значення та правові наслідки породжує власне зміст, а форма – назва України, відновлення якої проголошується, не змінює і не заперечує суті змісту, а вживається у безпосередньому розумінні «Україна», а не Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, хоча назви дійсно ідентичні. Даючи критичний аналіз назві, справді з висоти історії слід визнати, що автори Акта 30.06.1941 р. могли не породжувати такої «термінологічної колізії» і не надавати критикам документа можливості стверджувати про помилку, недоопрацювання чи історичну колізійність у назві. Однак, очевидно, що ОУН не мала на меті відновити Гетьманат П. Скоропадського, а просто застосували загальноживане формулювання, яке 23 роки тому було назвою української державності в період I визвольних змагань.

Після проголошення Акта 30 червня 1941 р. похідні групи ОУН одразу почали формувати місцеву державну адміністрацію та міліцію, тобто намагалися встановлювати цивільну владу. Створено Українське Державне Правління (далі – УДП) як головний орган виконавчої влади, до складу якого входили такі посади: Голова УДП, заступник по справах Нар. Освіти і виховання, Нар. Здоров'я, по військових справах, по справах Пропаганди, юстиції, Нар. Господарства, Фінансів, ресорт Рільництва, Комунікації, начальник Канцелярії УДП та ін. Відповідно до Акта 30 червня 1941 р. Главою Держави (Провідником) ставав Степан Бандера, а Очільником уряду (Головою УДП) Ярослав Стецько. Такий державний устрій був тимчасовим і зумовлений умовами воєнного стану.

Зрештою і він зазнав швидких суттєвих змін внаслідок протидії та репресій німецької окупаційної влади. Відносно вільна діяльність українських адміністра-

тивних структур (сільських, міських, районних, окружних, обласних державних адміністрацій, окружних державних управ та ін.) завершилася у кінці липня – на початку серпня 1941 р. Як наслідок масових арештів провідних членів ОУН та посадовців УДП процес державного будівництва було переведено на нелегальне і конспіративне становище. Надалі український національно-визвольний рух перейшов до етапу об'єднання всіх збройних формувань у лавах підпільної державної військової інституції – УПА. Лише після завершення формування мілітарної структури, яка здійснювала і військову, і державну владу, українська національна державність у підпіллі почне оформлюватися у політико-правовому змісті створенням УГВР у 1944 р. Тоді таки в програмних документах УГВР буде чітко закріплено центральні органи підпільного державного апарату.

Застосувавши компаративний історико-правовий метод, слід зазначити, що незалежницький характер Акта проголошення відновлення Української Держави простежується також і крізь призму конституційної традиції української державності. У преамбулі до чинної Конституції України 1996 р. закріплено: «Верховна Рада України (далі – ВРУ) від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення..., усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями..., приймає цю Конституцію – Основний Закон України». Відтак, два фундаментальні документи визначають своїм джерелом волю українського народу, відповідно приймаються у його інтересах. І в Акті 30 червня 1941 р., і в Конституції наголошується на взаємозв'язку багатовікової боротьби цілих поколінь українців за Україну. В Акті це закріплюється формулюваннями «проголошує відновлення Української Держави, за яку покляли свої голови цілі покоління найкращих синів України». Також у назві зазначається «відновлення» України, що символізує спадкоємність української державної традиції, яку, щоправда, юридично не закріплено безпосередньо в назві Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., хоча в самому тексті згадується «продовження тисячолітньої традиції державотворення в Україні». Суверенна воля українського народу в Акті 1991 р. не породжує сумнівів у легітимності такого джерела влади ні в наукових, ні в політичних колах України. Абсолютно аналогічний підхід повинен бути загальновизнаним і законодавчо закріплений в незалежній Україні щодо Акту 30 червня 1941 р.

До того ж Акт Проголошення відновлення Української Держави отримав благословення митрополита Андрія Шептицького, який на той час дійсно займав почесне місце релігійного лідера української нації. У Пастирському листі до українського народу він пише: «З волі Всемогучого Бога в Тройці Єдиного зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні Збори ствердили й проголосили ту історичну подію... Воєнні часи вимагатимуть ще многих жертв, але діло розпочате в ім'я Боже, з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця. Жертви, яких потрібно конечно до досягнення нашої цілі, полягатимуть передовсім на послушному піддані справедливим наказам влади, не противним Божим законам. Український народ мусить у цій історичній хвилині показати, що має досить почуття авторитету й життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким міг би розвинути усі Богом дані сили. Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов'язків, докажіть, по ви дозрілі до державного життя. Установленій владі віддаймо

належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України пана Ярослава Стецька. Від Уряду ним покликано до життя очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили б потреби й добро всіх замешкуючих наш край громадян, без огляду на це, до якого віросповідання, народності й суспільної верстви належить. Бог нехай благословить усі Твої праці, Український Народе, і нехай дасть усім нашим Провідникам Святу Мудрість з Неба [5, с. 381–382]».

Робимо висновок про ще один взаємозв'язок між згаданою в Конституції відповідальністю перед Богом та благословенням митрополита А. Шептицького державотворення України, зокрема Акта 30 червня 1941 р. Важливе значення у правових звичаях і національній правовій доктрині займає релігія, а саме незалежна українська церква, що зумовлюється історично. У 2019 р. Україна нарешті отримала Томос про автокефалію Православної церкви України, продовжуючи процес від'єднання від імперського московського простору. Визнаємо українську незалежну від Москви церкву однією з підвалин української державності поряд з українською мовою, які своїм історичним впливом і значенням тривалий час замінювали українському народу власну державу, зберігали його звичаї та традиції і зрештою стали одними з вирішальних чинників становлення українських національних державностей різних історичних епох. Хоч А. Шептицький належав до Української Греко-католицької церкви (далі – УГКЦ), насправді він, будучи лідером української незалежної церкви, представляв суверенну волю всього українського народу як джерела влади. До того ж, окрім УГКЦ, Акт благословили Голова Української Православної Церкви на Волині митрополит Полікарп та єпископ Григорій, що свідчить про всенародну підтримку різних українських церков [6, с. 331–336].

Степан Бандера, будучи провідником проголошення ОУН Акта 30 червня 1941 р., констатує, що Революційний Провід ОУН наважився на такий шлях ставлення визвольної справи і зв'язку з німецько-більшовицькою війною планою, після всестороннього обмірковування. У 1948 р. у «Слові до українських націоналістів революціонерів» він пише, що справжня самостійницька політика мусила йти шляхом докраних фактів, власної ініціативи, не оглядаючись на політику Німеччини, а коли треба, то виразно проти неї. Український народ мусив на початку нової ситуації, створеної воєнними подіями на його землях, виразно і рішуче сказати своє слово, творити своє життя за власною волею, власними рішеннями. І так сталося. Проголошення Народними Зборами у Львові відновлення, Української Держави, створення Тимчасового Державного Правління, проведення всенародного плебісциту у формі висловлення волі народу на масових відкритих маніфестаціях, зборах-здвигах на всій українській землі, вільній від більшовицької окупації, розгортання державного будівництва у всіх галузях – все це довершилося власною волею і власними силами українського народу, незважаючи на бажання і ставлення німців, проти їхньої волі [5, с. 383].

«Ми глибоко переконані, що честь нації, історична і політична конечність наказували так поступати. Ми не мали надій на те, що такі довершені факти і так виявлена рішуча воля українського народу вплинуть на зміну політичних планів Гітлера супроти України. Їх ніщо взагалі не могло змінити. Але тільки рішучі і довершені діла з нашого боку могли створити ясну ситуацію, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми й зберегти відкритий, чистий шлях для дальшої незалежної визвольної політики. Такими ділами була передовсім виразно висловлена воля українського народу, що він сам вирішує питання свого життя, завжди змагає до відновлення своєї суверенної держави, в

відношення між Україною і сторонніми силами ставить у залежність від їх пошани суверенних прав українського народу, визнання його суверенної Держави. З цих позицій Україна не відступає ніколи, в кожній ситуації, і своїх природних прав на суверенність не зрікається і під натиском наймогутніших сторонніх сил [5, с. 383–384]».

З цих тез С. Бандери робимо висновок, ідея проголошення відновлення Української Держави в тих умовах мала легітимну мету, тобто правомірну і суспільно прийнятну ціль стратегічного значення у призмі майбутнього українського народу. Акт є цілком виправданою дією разом з наслідками у вигляді жертв та репресій проти національно-визвольного націоналістичного руху та цивільного населення порівняно із життєвими інтересами та природними правами українського народу та нації. Наслідки Акта, досягнення, які здобув єдиний самостійницький фронт національного державотворення у підпіллі, є також пропорційні жертвам боротьби за УССД. Акт історично та юридично створив передумови для подальшого становлення та розвитку державності в підпіллі, яка, щоправда, не змогла закріпитися та перерости в повноцінну державу, однак, своєю чергою, створила історико-правову площину для боротьби наступних поколінь українців, наприклад, дисидентів, за незалежну Україну, яка в 1991 р. й постане на політичній карті світу.

Ярослав Стецько називає рішення проголосити відновлення державності і творити державне правління закономірною консеквенцією боротьби нації за незалежність, яка використовує кожну міжнародну пригожу ситуацію, щоб задокументувати свою волю до державного незалежного життя. Він пише: «не тому ми проголошували відновлення державності, що ми хотіли тим чином приневолити німців, «розкрити карти», бо того типу історичні акти нації не dokonуються в такому плані, але є вони вимогою власнопідметного ставання нації, незалежні від постави чужої сили, ані недостосовувані до неї... Малося на меті в тій ситуації, коли зударилися світові потуги – вможливити своїй нації сказати своє слово, власне, суверенне... Політичний спротив заіснував уже з днем 30 червня 1941 і дав перспективу для дії у майбутньому [6, с. 29–30]».

У контексті відновлення процесу національного державотворення України на рідних землях Акт 30.06.1941 р. відіграє роль відправної точки. Насамперед це зумовлено тим, що він був проголошений хронологічно першим на рідних українських землях, звільнених від радянського окупаційного режиму. За рахунок цього він стає політично-правовою платформою для подальших державотворчих та правотворчих акцій та процесів – створення державних інституцій, зародження політико-правових інститутів, об'єднання національно-визвольної боротьби навколо УПА, проголошення УГВР тощо.

Відтак, історіографічно Акт 30.06.1941 р. дає змогу інтерпретувати державні інституції українського військового та цивільного підпілля як українську підпільну державність – утворену внаслідок Акта 30.06.1941 р. українську національну державність у підпіллі. З позиції розвитку історико-правової думки, переоцінення розуміння минулого в науковому середовищі, розгляд Акта 30.06.1941 р. хронологічно першим державотворчим юридичним кроком на рідних землях із моменту їх деокупації дає право на існування науковій концепції Української підпільної держави.

Висновки. Проаналізувавши правову природу Акта проголошення відновлення Української Держави, його зміст та історико-правові наслідки, можна стверджувати, що ОУН, проголошуючи незалежницьку декларацію мала на меті

створити правові передумови для подальших процесів державотворення на рідних землях. ОУН у такий спосіб виражала суверенну волю українського народу до побудови власної держави, реалізовувала на практиці природне та невід'ємне право народів та націй на самовизначення, хронологічно першою проголосила відновлення Української Держави. Безперечним є факт, що Акт 30 червня 1941 р. був проголошений в інтересах українського народу та української нації, був проявом самостійницьких прагнень, реалізацією природних прав до побудови власної суверенної держави. Ключовим моментом залишається те, що, на відміну від української радянської державності, встановленої московським режимом, державотворчі дії ОУН мають національну правову природу, продовжують багатомісячний процес державотворення України і черпають свою правність (легітимність) від українського народу, його історії, прав та інтересів, де-факто і де-юре.

Акт 30 червня 1941 р. заклав історико-правовий фундамент для встановлення української національної державності в підпіллі. Так, як цей декларативно-правовий документ незалежницького характеру є хронологічно першим із початку звільнення українських земель від радянського окупаційного режиму (з початку німецько-радянської війни), з легального вступу українських національних збройних формувань на рідні землі, ми вважаємо його відправною точкою для характеристики нової наукової категорії «Українська підпільна держава» як сукупності державних інституцій цивільного та військового українського підпілля, які вели збройну боротьбу проти антидемократичних режимів країн-окупантів, реалізуючи на практиці право народів та націй на самовизначення для побудови Української Держави (УССД), яку було відновлено декларативно-правовим Актом у 1941 р. і яка юридично оформилася на державно-політичній платформі УГВР у 1944 р.

Акт проголошення відновлення Української Держави посідає належне місце в тисячолітній традиції державотворення в Україні та багатомісячній історії українського державотворення. Його роль та значення об'єктивно не є переоціненим щонайменше з огляду на подальші державотворчі та правотворчі процеси 1941–1954 рр., що відбувалися на рідних землях, у правовому сенсі на підставі Акта 30 червня 1941 р. В цьому контексті необхідним є закріплення ВРУ на законодавчому рівні основних засад державної політики в питаннях національно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни, яку вели ОУН, УПА та УГВР як суб'єкт національного державотворення України. Розробка і прийняття відповідного закону дозволить остаточно визначити ключові моменти традиції державотворення України в підпіллі, юридично закріпить взаємозв'язок та спадкоємність української державності в різних історичних етапах ХХ ст., роблячи історико-правовий акцент на Акті проголошення відновлення Української Держави 30 червня 1941 р.

Список використаних джерел

1. Русначенко А. М. Українська національна революція середини ХХ століття : документи і матеріали / упоряд. А. М. Русначенко. Херсон : Олді-Плюс, Стереотип. вид., 2025. 1138 с.
2. Патриляк І. К. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960) : монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712с. + 64с. ілл.

3. Тищик Б. Й. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937–1945). Львів : Тріада плюс ; Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2006. 92 с.
4. Мамонтов І. О. ОУН і УПА у правовому полі. Київ : Норма права, 2023. 272 с.
5. Конституційна традиція української державності / відп. ред. С. Головатий ; упоряд. О. Серєда, М. Трофимук, О. Трофимук, Д. Гордієнко. Київ : Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса. Юридичне видавництво «Право України», 2021. 680 с.
6. Стецько Я. 30 червня 1941. Торонто ; Онтаріо ; Канада : Гомін України, 1967. 330 с.

References

1. Rusnachenko, A. M. (2025). *The Ukrainian National Revolution of the Mid-Twentieth Century : Documents and Materials* / compiled by A. M. Rusnachenko. Stereotype ed. Kherson : Oldi-Plius.
2. Patryliak, I. K. (2020). *The Liberation Struggle of the OUN and the UPA (1939–1960) : a monograph*. Kyiv : ADEF-Ukraine Publishing House..
3. Tyshchuk, B. Y. (2006). *The Formation of Ukrainian Statehood in Western Ukrainian Lands on the Eve of and during the Second World War (1937–1945)*. Lviv : Triada Plus ; Ivan Franko National University of Lviv.
4. Mamontov, I. O. (2023). *The OUN and the UPA in the Legal Framework*. Kyiv : Norma Prava.
5. *The Constitutional Tradition of Ukrainian Statehood* / ed. by S. Holovaty; comp. by O. Sereda, M. Trofymuk, O. Trofymuk, D. Hordiienko. Kyiv : All-Ukrainian Human Rights Organization “Vasyl Stus Memorial”; Legal Publishing House “Pravo Ukrainy”, 2021.
6. Stetsko, Y. (1967). *June 30, 1941*. Toronto ; Ontario ; Canada : Homin Ukrainy.

THE ACT OF PROCLAMATION OF THE RENEWAL OF THE INDEPENDENCE OF UKRAINE OF JUNE 30, 1941 AS A DECLARATIVE AND LEGAL BASIS FOR NATIONAL STATE-BUILDING IN THE UNDERGROUND

Bogdan Hutiv*, Vladyslav Petryshyn**

**Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: bohdan.gutiv@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8535-3590*

***Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: vladyslav0333@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-6014-3650*

The article examines the legitimacy and legal nature of the Act of Proclamation on the Renewal of the Independence of Ukraine dated June 30, 1941, adopted by the Revolutionary Directorate of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN-R). Following the defeat of Ukraine's First Liberation Struggle (1917–1921) and the exile of its governmental institutions, Ukrainian national-political forces sought new strategies to achieve state independence amidst foreign occupation. By the interwar period, the Ukrainian national movement was represented by several factions, including the Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO), national conservatives, the exiled UPR government, and nationalist organizations (UVO, LUN, SUNM),

with OUN emerging as the dominant revolutionary, supra-party nationalist organization in 1929, aiming to establish a Ukrainian Independent United State.

The assassination of Colonel Yevhen Konovalts in 1938 intensified internal conflicts within OUN regarding methods of struggle, resulting in the 1940 split between Andriy Melnyk's OUN and Stepan Bandera's Revolutionary OUN. The latter, adopting a more radical and immediate approach, initiated decisive steps to proclaim Ukrainian independence during the geopolitical upheaval of World War II. The II Great Assembly of OUN-R in Kraków (April 1941) endorsed a program of national-liberation struggle, emphasizing reliance on the Ukrainian people's own strength, rejecting dependence on foreign powers, and asserting the principle of self-determination for all nations under Soviet oppression.

Legal and political directives of May 1941 outlined OUN's strategy to exploit the war against the USSR to establish a sovereign Ukrainian state, acting independently while attempting to mitigate opposition from occupying German forces. Preparations for the June 30 declaration were preceded by the creation of the Ukrainian National Committee in Kraków, which united representatives of emigre organizations and sanctioned the mission of the operative group tasked with proclaiming independence in Lviv. The Act was thus grounded in the historical revolutionary mandate of OUN, public support documented in local assemblies across Western and Right-Bank Ukraine, and the moral and spiritual endorsement of prominent religious leaders, including Metropolitan Andrey Sheptytsky, Archbishop Polycarp, and Bishop Hryhoriy, ensuring broad legitimacy despite wartime constraints that precluded a nationwide referendum.

The analysis demonstrates that the Act of June 30, 1941, was not only a political statement but a legally and historically justified action reflecting the sovereign will of the Ukrainian nation. Its proclamation predated, and laid the foundation for, subsequent underground governance structures, the Ukrainian Insurgent Army (UPA), and the Supreme Ukrainian Liberation Council (UHVR). The Act exemplifies a continuity of Ukrainian state-building traditions, linking the interwar revolutionary struggle with the post-war and eventual 1991 independence processes. Moreover, the legal and historical assessment confirms that the Act represented a legitimate exercise of the Ukrainian people's inherent right to self-determination, independent of external powers or temporary occupation, and established a framework for Ukrainian underground statehood.

In conclusion, the Act of June 30, 1941, constitutes a foundational legal and historical milestone in Ukraine's national liberation, demonstrating the initiative, sovereignty, and strategic foresight of the OUN. It created conditions for the development of Ukrainian statehood in exile and under occupation, providing a crucial precedent for the assertion of independence and continuity of Ukrainian legal and political tradition. The study emphasizes the need for legislative recognition of the Act as one of the key elements of the historical, legal, and constitutional tradition of Ukrainian statehood.

Keywords: Ukrainian national state-building in the underground, sovereign will of the Ukrainian people, right to self-determination, Ukrainian underground state, Head of State, Ukrainian national statehood in the underground.

*Стаття: надійшла до редакції 27.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 34.05(73+71+410+436):001.891"18/19":378.014.3(477)

МОДЕЛІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ДЕЯКИХ АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ ТА ЇХНЯ РЕЛЕВАНТНІСТЬ ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ

Володимир Кахнич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volodymyr.kakhnych@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1446-8387*

Досліджено формування та еволюцію юридичної освіти в англomовних країнах – США, Канаді, Англії та Австралії – у XIX–XX ст. Проаналізовано інституційні моделі підготовки юристів, з'ясовано ролі університетів, професійних корпорацій та механізмів регулювання доступу до правничої діяльності. На основі історико-правових джерел та сучасної наукової літератури простежено різні траєкторії розвитку правничої освіти в умовах становлення демократичних інститутів, професіоналізації юридичної спільноти та зростання соціального запиту на фахову правову допомогу.

Особливу увагу приділено аналізу ранньої американської моделі, яка до кінця XIX ст. характеризувалася децентралізацією, комерційністю та відкритим доступом до професії. Розглянуто роль приватних юридичних шкіл, специфіку *diploma privilege*¹ («допуск до адвокатури за дипломом без складання бар-іспиту») та подальшу стандартизацію через запровадження *bar exam*² (іспит на адвоката) і діяльність Національної конференції з бар-екзаменів у XX ст. Порівняно з цим канадська модель розвивалася під домінуванням професійних асоціацій *law societies*³ (органи професійного самоврядування), що забезпечувало корпоративний характер регулювання і зумовило уповільнену академізацію юридичної освіти [11].

Англійська система тривалий час ґрунтувалася на традиціях *Inns of Court*⁴ (корпорації баристерів), що забезпечували професійну підготовку поза університетами. Лише у XX ст.

---

¹ *Diploma privilege* (привілей диплому) – це система в США, яка дозволяє випускникам певних (зазвичай місцевих) юридичних шкіл відразу стати адвокатами та отримати право практикувати право без складання обов'язкового екзамену на адвокатуру (*bar exam*).

² Іспит на адвокатуру (*Bar Exam*) – це комплексний і складний іспит у США та інших країнах, що перевіряє здатність кандидата застосовувати правові норми на практиці, складається з письмових есе та тестування, часто займає два дні, вимагає глибоких знань матеріалу та високої швидкості друку, а його успішне складання відкриває шлях до отримання адвокатської ліцензії.

³ Професійні асоціації (*Law Societies*) – це організації, що об'єднують юристів (адвокатів, суддів, правників), таких як Міжнародна асоціація юристів (ІВА) чи національні органи на кшталт {[Link: Законне товариство \(Англія\) та Баристерська рада \(Англія\)](#)}, що регулюють професію, забезпечують етичні стандарти, організують навчання та представляють інтереси юристів на національному та міжнародному рівнях. Їхні функції включають ліцензування, дисциплінарний контроль, захист прав споживачів юридичних послуг та сприяння професійному розвитку.

⁴ *Inns of Court* (Судові іні) – це чотири історичні професійні асоціації (корпорації) у Лондоні, до яких зобов'язаний належати кожен баристер (адвокат вищого рангу) в Англії та Уельсі для отримання права на практику. Вони регулюють допуск до адвокатури, забезпечують навчання, бібліотеки, житло та харчування для своїх членів.

вона почала переходити до формалізованих академічних програм і стандартизованих професійних курсів. Австралія сформувала змішану модель, у якій університетська юридична освіта поєднана зі стандартизованими професійними вимогами, зокрема через систему «Priestley 11» [17] (*перелік обов'язкових академічних предметів*).

Обґрунтовано, що, попри спільні тенденції інституціоналізації та професіоналізації, кожна країна зберегла власну історичну логіку розвитку. Порівняння цих моделей дозволяє визначити потенційно релевантні підходи для модернізації юридичної освіти в Україні, зокрема підвищення вимог до професійної компетентності, розвиток практико-орієнтованого навчання та інтеграцію університетських і професійних стандартів.

Ключові слова: юридична освіта, англійські країни, правова система, бар-екзамен, професіоналізація, стандартизація, університетська модель, правнича підготовка.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.085>

Проблематика формування та еволюції юридичної освіти є однією з центральних у сучасній історико-правовій науці, оскільки якість підготовки правників безпосередньо впливає на ефективність функціонування правової системи, рівень професіоналізації юридичної спільноти та стан демократичних інституцій. Те, як організовано процес передачі правових знань і професійних навичок, визначає якість судової практики, рівень доступності правосуддя та здатність правової системи адаптуватися до соціальних змін. У цьому контексті порівняльне дослідження моделей юридичної освіти різних країн набуває особливої актуальності, оскільки дає змогу виявити спільні тенденції, національні особливості та можливі напрями модернізації власних освітніх підходів [25].

У XIX–XX ст. у правових системах – США, Канада, Англія та Австралія – сформували різні, хоча й взаємопов'язані моделі юридичної підготовки. Їхня специфіка зумовлювалася поєднанням історичних традицій, особливостей професійної організації та соціально-економічних умов. Дослідження цих моделей є важливим не лише з погляду історичного порівняння, а й у контексті сучасної трансформації юридичної освіти в Україні, яка інтегрується у європейський і глобальний правничий простір [9].

Американська модель XIX ст. відзначалася децентралізацією, впливом ринкових чинників та мінімальними бар'єрами доступу до професії. Приватні юридичні школи відігравали провідну роль, тоді як університети лише поступово зміцнювали свої позиції. Лише у XX ст. США перейшли до професійної стандартизації, широкого застосування бар-екзамнів і поступового зникнення практики *diploma privilege*. Такий перехід відображав загальні процеси професіоналізації юридичної спільноти [12].

Канадська модель розвивалася інакше: тут домінували професійні асоціації *law societies*¹, які контролювали доступ до адвокатури, тоді як університети тривалий час відігравали другорядну роль. Лише у XX ст., з розширенням мережі юридичних шкіл, вони стали ключовими інституціями підготовки, хоча провінційна автономія та корпоративний характер регулювання збереглися [8].

¹ «Law society» (Юридичне товариство/Спілка правників) – це професійна асоціація або організація, що представляє інтереси юристів (соліситорів та/або адвокатів) у певній юрисдикції, надає їм підтримку, встановлює професійні стандарти, сприяє правовим реформам та виступає посередником між юристами та урядовими структурами, що часто є ключовим елементом правової системи.

Англія, навпаки, тривалий час підтримувала корпоративну, традиціоналістську модель, у центрі якої перебували *Inns of Court*. Її поступова академізація у XX ст. супроводжувалася створенням професійних курсів та уніфікацією вимог до підготовки баристерів і соліситорів.

Австралія сформувала змішану модель, у якій університетська юридична освіта поєднана зі стандартизованими професійними вимогами, зокрема через у, що забезпечує єдиний перелік дисциплін на національному рівні [13].

Для України ці моделі є важливим джерелом порівняння та орієнтиром для модернізації правничої освіти. З огляду на історичну спадщину та сучасні виклики, вивчення досвіду США, Канади, Англії та Австралії дозволяє визначити можливі шляхи гармонізації національної системи, підвищення її якості та відповідності міжнародним стандартам.

Еволюція юридичної освіти в США, Канаді, Англії та Австралії (XIX–XX ст.)

Питання розвитку юридичної освіти в деяких англійських країнах у XIX–XX ст. невіддільне від ширших процесів професіоналізації, інституціоналізації та демократизації доступу до правничої професії. У фокусі уваги – три пов'язані виміри: (а) роль університетів у підготовці правників; (б) механізми допуску до професії (іспити, стажування, корпоративний контроль); (в) баланс між академічною та практичною складовою навчання. Порівняння США, Канади, Англії та Австралії дає можливість виявити спільні тенденції та локальні відмінності – від ринково орієнтованої американської моделі XIX ст. до більш уніфікованих стандартів XX ст., включно з регуляторними реформами та національними вимогами до компетентностей випускників [14; 15].

У першій половині та середині XIX ст. американська юридична освіта розвивалася в умовах децентралізації та інституційного різноманіття. Поряд із поодинокими університетськими програмами значну роль відігравали приватні (часто комерційні) юридичні школи, а традиційний шлях «reading law» («читання закону») – тобто наставницьке навчання при практикуючих юристах – залишався поширеним каналом входження до професії. Класичне дослідження Альфреда Занцінгера Ріда «Підготовка для державної юридичної професії : історичний розвиток та основні сучасні проблеми юридичної освіти у Сполучених Штатах: з деяким оглядом умов в Англії та Канаді» засвідчує, що станом на 1860 р. у США діяла лише 21 юридична школа в структурі університетів – показник, який ілюструє повільний темп академічної інституціоналізації права в той період [10; 14].

Нормативні бар'єри для вступу до професії загалом були невисокими. У більшості юрисдикцій не існувало вимоги щодо обов'язкової університетської освіти, а мінімальні кваліфікаційні критерії запроваджували лише окремі штати. За підрахунками Ріда, у 1860 р. 9 із 39 юрисдикцій запроваджували бодай якісь формальні додаткові вимоги до кандидатів. На цьому тлі почала оформлюватися практика *diploma privilege* – визнання університетського (чи шкільного) диплому як достатньої підстави для допуску без додаткового іспиту. Однією з найбільш ранніх згадок про застосування подібної моделі є Вірджинія (1842), однак поширення привілею йшло поволі й залишалося обмеженим до останньої третини XIX ст. [14].

Американська специфіка полягала у поєднанні ринкової логіки (конкуренції інституцій, платних приватних шкіл, гнучких навчальних планів) із низьким регуляторним порогом входу до професії. Це забезпечувало широкі можливості для мобільності, але піднімало питання про єдність стандартів підготовки та якість професійної компетентності випускників.

США у XX ст.: від розквіту *diploma privilege* до стандартизації бар-іспитів

На межі XIX–XX ст. у США посилювався курс на професіоналізацію та уніфікацію вимог. *Diploma privilege*, що досяг піку в 1879–1917 рр., поступово втрачає вплив після 1920-х років, зокрема й унаслідок позиції Американської асоціації адвокатів [20; 16] (ABA), яка в 1921 р. чітко окреслила орієнтацію на письмові екзамени та зовнішню перевірку компетентностей. У 1931 р. створення Національної конференції з бар-екзаменів [23] започаткувало довгу хвилю стандартизації, що в другій половині XX ст. матеріалізувалася у запровадженні – багатокomпонентної моделі оцінювання знань, етики й практичних навичок [19].

До кінця XX ст. майже всі штати перейшли на обов'язкові бар-екзамени, тоді як *diploma privilege* збереглося лише винятково (класичний приклад – Вісконсин). У науковій літературі ці зміни інтерпретуються як зсув від ліберального доступу до професії до високого рівня стандартизації, що водночас закріпив провідну роль університетів як інституцій базової підготовки правників [18].

Канада: корпоративний контроль, провінційні відмінності та поступова академізація

Канадська траєкторія суттєво відрізнялася від американської. Впродовж XIX ст. і значною мірою у XX ст. провінційні адвокатські корпорації *law societies* контролювали допуск до професії, встановлюючи вимоги до стажування, іспитів і практичних навичок. Квебек став винятком з огляду на ранню університетську інституціоналізацію (створення юридичної школи при Університеті Макгілла у 1848 р.), тоді як в Онтаріо та ряді інших провінцій університети тривалий час відігравали другорядну роль порівняно зі стажуванням та іспитами під егідою *law societies* [21].

Попри поодинокі епізоди лібералізації (на кшталт норм Нової Шотландії в середині XIX ст.), корпоративний характер регулювання доступу до адвокатури зберігався, а спроби демократизації адвокатської монополії не призвели до радикальних перетворень. Після Другої світової війни простежувалося масштабне розширення університетських програм права: до кінця XX ст. кількість юридичних факультетів зростає, а модель підготовки усталилася як комбінація університетського курсу та обов'язкового стажування (артиклінгу) у відповідних провінціях [5].

У підсумку канадська система досягла балансу між академізацією (розбудова університетських шкіл права) і збереженням провінційної автономії у регулюванні входу до професії, що вирізняє її від американської національної стандартизації.

Англія у XIX–XX ст.: від корпоративної традиції до контрольованої академізації

Англійська модель юридичної підготовки впродовж XIX ст. залишалася переважно корпоративною. Центральними інституціями були *Inns of Court*, які здійснювали контроль над доступом до професії баристера через внутрішні процедури, звичаї та наставництво, тоді як університетські студії права тривалий час не були обов'язковим елементом професійної траєкторії. Навчання мало яскраво виражений практичний і традиціоналістський характер; соціальні бар'єри та вимоги до належності до професійної корпорації підтримували закритість системи [2].

У XX ст., особливо з 1980–1990-х рр., ця модель почала трансформуватися у напрямі формалізованої професійної освіти, коли університетські ступені поступово поєднали з обов'язковими професійними курсами (для баристерів – *Bar Professional Training Course* (Професійний курс підготовки адвокатів); для соліситорів – *Legal Practice Course* (Курс юридичної практики) та розбудовою регуляторного нагляду професійних органів. Так виникла змішана система: університетська правнича освіта як інтелектуальна база + професійні модулі/стажування як перевірка практичних компетентностей.

Австралія: університетська домінанта та «Priestley 11»

Австралійський шлях поєднав ранню університетську інтеграцію з поступовим інституційним оформленням практичної підготовки (*Professional Legal Training*) [24]. Від кінця XIX – початку XX ст. відбувався перехід від приватних і напівформальних форм навчання до університетських програм, які закріпилися, як основний канал входу до професії. Важливою віхою стали так звані «Priestley 11» – національно узгоджений перелік одинадцяти базових дисциплін, необхідних для акредитації юридичних програм (початково вироблений у 1990-х рр. і надалі актуалізований), що сприяв уніфікації академічних вимог у масштабі країни.

Паралельно розвивалася практична складова – від клінічної освіти до структурованих програм професійної підготовки, що забезпечили зв'язок між теорією права й вимогами реальної практики. У підсумку австралійська модель постала як інтегрована система, де університетська домінанта збалансована регуляторними стандартами та професійним тренінгом [24].

Порівняння чотирьох моделей унаочнює кілька закономірностей. По-перше, США пройшли шлях від децентралізованого, ринкового поліцентризму (XIX ст.) до високого рівня стандартизації (XX ст.) з домінуванням університетських програм і обов'язкових бар-екзаменів [3].

По-друге, Канада зберегла корпоративний контроль професії через *law societies* і водночас у післявоєнний період здійснила масштабну академізацію через розбудову університетських факультетів права. Її особливість – провінційна автономія й різноманіття моделей, що відрізняє канадський контекст від американського «національного тестування» [21].

По-третє, Англія довго підтримувала традиціоналістську корпоративність *Inns of Court* і лише наприкінці XX ст. сформувала інституційну зв'язку університетських програм із професійними курсами, перейшовши до контрольованої академізації [22].

По-четверте, Австралія продемонструвала інтеграційну модель, де університетська домінанта поєднана з національними професійними стандартами «Priestley 11» і практичним тренінгом, що забезпечило узгодженість навчальних планів і відповідність вимогам правничого ринку [24].

Узагальнюючи, можна говорити про єдину магістральну тенденцію XX ст. – становлення інституційних стандартів (екзамени, акредитація, професійні кодекси) та посилення ролі університетів, але з локальною специфікою механізмів допуску, ролі професійних корпорацій і темпів реформ.

Релевантність для України та можливі напрями адаптації

Українська правнича освіта, зокрема в контексті історії та сучасних трансформацій Львівського університету, може критично осмислити кілька уроків деяких англійських країн та їх моделей:

Гармонізація стандартів як запобіжник фрагментації якості підготовки (американський досвід; австралійські «Priestley 11») [7].

Комбінація академічної та практичної підготовки (клінічна освіта, стажування, моделювання процесуальних дій), що довела свою ефективність у Канаді та Австралії.

Прозорий іспитовий контроль етики та практичних навичок, як інструмент забезпечення довіри до професії.

Поважання інституційної спадщини при впровадженні реформ (англійський досвід поєднання історичних інституцій із новими професійними курсами).

Таке поєднання університетської домінанти з професійною перевіркою компетентностей і регуляторною узгодженістю може сприяти підвищенню якості правничої підготовки, розширенню практикоорієнтованого навчання та наближенню до міжнародних стандартів без втрати національної ідентичності [2].

Висновки. Порівняльний аналіз становлення та розвитку юридичної освіти у США, Канаді, Англії та Австралії в XIX–XX ст. засвідчує, що еволюція правничої підготовки в деяких англомовних країнах хоча й розвивалася у спільному напрямі інституціоналізації та професіоналізації, але мала суттєві національні особливості. Усі чотири моделі демонструють поступове посилення ролі університетів, упровадження формалізованих вимог до допуску до професії та зростання значення професійних стандартів, однак природа та темпи цих змін значною мірою відрізнялися.

Американська система пройшла шлях від децентралізованої моделі XIX ст., що ґрунтувалася на приватних школах і низьких регуляторних бар'єрах, до сформованої у XX ст. структури з високим рівнем стандартизації, домінуванням університетської освіти та багаторівневими бар-екзаменами. Відмова від *diploma privilege*, посилення ролі Американської асоціації адвокатів і діяльність Національної конференції з бар-екзаменів стали ключовими чинниками формування сучасної системи правничої підготовки в США. Американська модель сьогодні є прикладом поєднання академічності, професійного контролю та уніфікованих національних вимог.

Канадська правнича освіта, навпаки, тривалий час розвивалася під домінуванням професійних корпорацій – *law societies*, що визначало корпоративний характер доступу до професії. Попри поступову академізацію та розбудову університетських юридичних факультетів у XX ст., Канада зберегла провінційну автономію та різноманітність моделей підготовки юристів. Її система сьогодні поєднує університетське навчання зі стажуванням і професійною атестацією, що забезпечує баланс між академічними знаннями та практичними навичками.

Англійська модель, яка впродовж XIX ст. залишалася глибоко вкоріненою в традиціях *Inns of Court*, лише у XX ст. перейшла до контрольованої академізації з упровадженням професійних курсів для баристерів і соліситорів. Цей шлях демонструє поєднання історичних інституцій з модернізаційними процесами, що дозволило зберегти професійні традиції та водночас забезпечити необхідну стандартизацію підготовки.

Австралія сформувала інтеграційну модель, у якій університетська домінанта поєднана з національними професійними вимогами, насамперед через систему «Priestley 11» та розбудову програм практичної юридичної підготовки. Австралійський досвід показує ефективність гармонізації академічного та практичного компонентів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що, попри спільний напрям розвитку – зростання ролі університетів, нормативну уніфікацію та посилення контролю професійних органів, – кожна країна виробила власну модель правничої освіти, зумовлену історичними, соціальними та інституційними факторами. Зіставлення цих моделей є цінним для сучасної України, яка перебуває у процесі реформування правничої освіти. Досвід англосаксонських країн може бути корисним у питаннях стандартизації, впровадження професійних іспитів, розвитку клінічної освіти та оптимального поєднання академічних і практичних компонентів у підготовці майбутніх юристів.

Список використаних джерел

- 1 'Complicitous and Contestatory' A Critical Genre Theory Approach to Reviewing Legal Education in the Global, Digital Age Jane Ching and Paul Maharg. 239–258 p.
- 2 A critical analysis of the role of legal higher education and training in the institutionalisation of the English legal profession: quo vadis for English law schools? Andra le Roux-Kemp. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03069400.2024.2353990>.
- 3 Abel R. American Lawyers. New York : Oxford University Press, 1989. 406 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=83M8DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- 4 American Bar Association. Reports of the American Bar Association. 1921. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Annual_Report_of_the_American_Bar_Association/AIAAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=American+Bar+Association.+Reports+of+the+American+Bar+Association.+1921.&pg=PA375&printsec=frontcover.
- 5 'Complicitous and Contestatory' A Critical Genre Theory Approach to Reviewing Legal Education in the Global, Digital Age Jane Ching and Paul Maharg. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
- 6 Сюзан Кетчер. Юридична підготовка у Сполучених Штатах. URL: <https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2012/02/katcher.pdf>.
- 7 Developing 'NextGen' Lawyers through Project-Based Learning Anna Carpenter. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
- 8 Elgar Concise Encyclopedia of Legal Education. Edward Elgar Publishing, 2025. P. 49–52.
- 9 Friedman L. M. A History of American Law. Oxford, 2019. 828 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/A_History_of_American_Law/3mitDwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=Friedman+L.+M.+A+History+of+American+Law.+Oxford,+2019.+828p.&printsec=frontcover.
- 10 Підготовка для державної юридичної професії : історичний розвиток та основні сучасні проблеми юридичної освіти у Сполучених Штатах: з деяким оглядом умов в Англії та Канаді. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Training_for_the_Public_Profession_of_th.html?id=9woWAAAAIAAJ&redir_esc=y.
- 11 Friedman L. M. A History of American Law. New York, 2005. P. 265–290. URL: https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
- 12 Katcher S. Legal Training in the United States: A Brief History. Wis. Int'l L. J., 2006. URL: <https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2012/02/katcher.pdf>.
- 13 Legal Profession Uniform Admission Rules 2015, Schedule 1 ("Prescribed Areas of Knowledge"). URL: <https://legalservicescouncil.org.au/documents/uniform-principles-for-assessing-qualifications-of-overseas-applicants-for-admissions-to-the-australian-legal-profession.pdf>.
- 14 Reed A. Z. Training for the Public Profession of the Law: Historical Development and Principal Contemporary Problems of Legal Education in the United States. New York : Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1921. 498 p.
- 15 Stevens, Robert. Law School: Legal Education in America from the 1850-s to the 1980-s. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1983. 334 p.
- 16 Американська асоціація юристів бореться за юридичну професію. URL: <https://www.americanbar.org/en/>.
- 17 Воронцова К. Загальна характеристика вищої юридичної освіти Великої Британії. *Молодь і ринок*. 2015. Вип. 5 (124). С. 151–156.
- 18 Допуск до юридичної практики у Вісконсині. URL: <https://www.wicourts.gov/services/attorney/bar.htm>.
- 19 Історія іспиту на адвоката в США, частина I – Вартові закону 13 лютого 2024 року – Сара Фрідман. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2024/02/the-history-of-the-u-s-bar-exam-part-i-the-laws-gatekeeper/>.

- 20 Історія іспиту на адвоката: короткий огляд. URL: <https://legal.uworld.com/bar-exam/history/>.
- 21 Історія юридичного факультету Макгілла. Будуємо майбутнє на міцних традиціях. URL: <https://www.mcgill.ca/law/about/history>.
- 22 Історія юридичної освіти у Великій Британії. URL: <https://uollb.com/blogs/uol/history-of-legal-education-in-uk>.
- 23 Про Національну конференцію екзаменаторів адвокатської діяльності. URL: <https://www.ncbex.org/>.
- 24 Роль практичної юридичної підготовки у професійній юридичній освіті. URL: <https://lsj.com.au/articles/the-role-of-practical-legal-training-in-professional-legal-education/>.
- 25 Сушенко В. М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-33.pdf>.
- 26 Чупринський Б. Правова культура як основний складник професійної культури юриста. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 27. С. 110–114.

References

1. *'Complicitous and Contestatory' A Critical Genre Theory Approach to Reviewing Legal Education in the Global, Digital Age* Jane Ching and Paul Maharg.
2. *A critical analysis of the role of legal higher education and training in the institutionalisation of the English legal profession: quo vadis for English law schools?* Andra le Roux-Kemp. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03069400.2024.2353990>.
3. Abel, R. (1989). *American Lawyers*. New York : Oxford University Press/ Retrieved from. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=83M8DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
4. *American Bar Association. Reports of the American Bar Association*. 1921. Retrieved from https://www.google.com.ua/books/edition/Annual_Report_of_the_American_Bar_Association/FoQ8AAAAIAAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=American+Bar+Association.+Reports+of+the+American+Bar+Association.+1921.&pg=PA375&printsec=frontcover.
5. *Complicitous and Contestatory' A Critical Genre Theory Approach to Reviewing Legal Education in the Global, Digital Age* Jane Ching and Paul Maharg. Retrieved from https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
6. *C'iuzan Ketcher Yurydychna pidhotovka u Spoluchenykh Shtatakh*. Retrieved from <https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2012/02/katcher.pdf>.
7. *Developing 'NextGen' Lawyers through Project-Based Learning* Anna Carpenter. Retrieved from https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
8. *Elgar Concise Encyclopedia of Legal Education*. Edward Elgar Publishing, 2025, 49–52.
9. Friedman, L. M. (2019). *A History of American Law*. Oxford. Retrieved from https://www.google.com.ua/books/edition/A_History_of_American_Law/3mitDwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=Friedman+L.+M.+A+History+of+American+Law.+Oxford,+2019.+828p.&printsec=frontcover.
10. *Pidhotovka dlia derzhavnoi iurydychnoi profesii : istorychnyy rozvytok ta osnovni suchasni problemy iurydychnoi osvity u Spoluchenykh Shtatakh: z deiakym ohliadom umov v Anhlii ta Kanadi*. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/Training_for_the_Public_Profession_of_th.html?id=9woWAAAAIAAJ&redir_esc=y.
11. Friedman, L. M. (2005). *A History of American Law*. New York, 265–290. Retrieved from https://assets.cambridge.org/97811084/68879/frontmatter/9781108468879_frontmatter.pdf.
12. Katcher, S. (2006). *Legal Training in the United States: A Brief History*. Wis. Int'l L.J. Retrieved from <https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2012/02/katcher.pdf>.
13. *Legal Profession Uniform Admission Rules 2015, Schedule 1 ("Prescribed Areas of Knowledge")*. Retrieved from <https://legalservicescouncil.org.au/documents/uniform-principles-for-assessing-qualifications-of-overseas-applicants-for-admissions-to-the-australian-legal-profession.pdf>.

14. Reed, A. Z. (1921). *Training for the Public Profession of the Law: Historical Development and Principal Contemporary Problems of Legal Education in the United States*. New York : Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.
15. Stevens, Robert. (1983). *Law School: Legal Education in America from the 1850-s to the 1980-s*. Chapel Hill : University of North Carolina Press.
16. *Amerykans'ka asotsiatsiia iurystiv boret'sia za iurydychnu profesiuu*. Retrieved from <https://www.americanbar.org/en/>.
17. Vorontsova, K. (2015). Zahal'na kharakterystyka vyschoi iurydychnoi osvity Velykoi Brytanii. *Molod' i rynek*, 5 (124), 151–156.
18. *Dopusk do iurydychnoi praktyky u Viskonsyni*. Retrieved from <https://www.wicourts.gov/services/attorney/bar.htm>.
19. *Istoriia ispytu na advokata v SShA, chastyna I – Vartovi zakonu 13 liutoho 2024 roku - Sara Fridman*. Retrieved from <https://blogs.loc.gov/law/2024/02/the-history-of-the-u-s-bar-exam-part-i-the-laws-gatekeeper/>.
20. *Istoriia ispytu na advokata: korotkyj ohliad*. Retrieved from <https://legal.uworld.com/bar-exam/history/>.
21. *Istoriia iurydychnoho fakul'tetu Makhilla Buduiemo majbutnie na mitsnykh tradytsiakh*. Retrieved from <https://www.mcgill.ca/law/about/history>.
22. *Istoriia iurydychnoi osvity u Velykij Brytanii*. Retrieved from <https://uollb.com/blogs/uol/history-of-legal-education-in-uk>.
23. *Pro Natsional'nu konferentsiiu ekzamenatoriv advokats'koi diial'nosti*. Retrieved from <https://www.ncbex.org/>.
24. *Rol' praktychnoi iurydychnoi pidhotovky u profesijnij iurydychnij osviti*. Retrieved from <https://lsj.com.au/articles/the-role-of-practical-legal-training-in-professional-legal-education/>.
25. Suschenko, V. M. *Suchasni problemy reformuvannia iurydychnoi osvity i nauky v Ukraini*. Retrieved from <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-33.pdf>.
26. Chupryns'kyj, B. (2013). Pravova kul'tura iak osnovnyj skladnyk profesijnoi kul'tury iurysta. *Naukovyj visnyk Skhidnoevropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 27, 110–114.

**MODELS OF LEGAL EDUCATION
IN SOME ENGLISH-SPEAKING JURISDICTIONS
AND THEIR RELEVANCE TO THE REFORM
OF THE UKRAINIAN LAW SCHOOL**

Volodymyr Kakhnych

*Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: volodymyr.kakhnych@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1446-8387*

The article offers a comprehensive historical and legal study of the formation and evolution of legal education in some English-speaking countries – the USA, Canada, England and Australia – in the 19th and 20th centuries, and also situates these trajectories within a comparative framework. It traces how different historical conditions, social structures, institutional traditions and professional requirements influenced the organization of legal training, the formation of standards of legal education and the mechanisms governing entry to the legal profession. Particular attention is paid to the interaction of university institutions and professional bodies, as well as to analysing processes of standardization, professionalization and academization of legal knowledge in different national contexts.

The American model of the 19th century, based on decentralization, private commercial law schools and the tradition of "reading law", demonstrated a specific path of development compared to European legal systems. It is determined that in the USA, university legal education was not dominant during this period, and formal barriers to access to the profession remained minimal. Considerable attention is paid to the phenomenon of diploma privilege, which in some states allowed law school graduates to enter the legal profession without taking bar exams. The reasons for the slow spread of this practice in the 19th century are investigated, as well as its further transformation and almost complete disappearance in the 20th century, in connection with the strengthening of the regulatory role of the American Bar Association (ABA) and the National Conference on Bar Examiners (NCBE). It is shown that at the turn of the 19th–20th centuries, the USA moved from a liberal model of access to the profession to a rigidly standardized system of professional certification, which today is the basis of American legal education.

The Canadian model, unlike the American one, in the 19th–20th centuries was shaped by powerful professional corporations – law societies, which determined the rules of admission to the profession, requirements for internships, the structure of professional examinations and general standards of legal practice. In Canada, university legal education developed unevenly: in Quebec, an early academic tradition was formed, while in the English-speaking provinces, internships and professional training programs at bar associations dominated. The article examines the reasons for the slow academization of Canadian legal education, and also emphasizes that it was after the Second World War that universities became the leading centers of legal training, although professional corporations retained a key role in regulating the profession.

English legal education is shown as a model with deep-rooted corporate traditions of the Inns of Court, which for centuries provided training for barristers and controlled access to the profession. The analysis demonstrates that during the 19th century the English system remained almost completely independent of universities and was based on mentoring, practical classes and internal corporate procedures. In the 20th century it underwent significant reforms that led to gradual academization, the introduction of professional courses and the strengthening of the role of university legal training. The reasons for the transformation of the English model and its modern mixed character, which combines historical traditions and institutionally regulated professional standards, are analyzed.

The Australian model of legal education is considered as an example of an integrated approach that combines university academic training with a high level of professional standardization. Considerable attention is paid to the "Priestley 11" system – the national list of mandatory legal disciplines, which establishes uniform standards for the content of training in Australia. The development of Practical Legal Training (PLT) programs is also considered as a mechanism for aligning graduates' competencies with the requirements of legal practice.

It is summarized that all four models demonstrate a common vector of development – the transition from private, corporate and decentralized forms of training to standardized university systems. At the same time, national specificity and diversity of paths of institutional development are preserved. The comparative analysis carried out in the article allows to identify key historical patterns and identify elements that may be useful for reforming legal education in Ukraine, including standardization of curriculum content, improvement of professional certification mechanisms, development of clinical education and strengthening of ties between universities and professional corporations.

Keywords: legal education, English-speaking countries, legal system, bar exam, professionalization, standardization, university model, legal training.

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 340.15(477)

**ЛЕОПОЛЬД КАРЛ ГЕТЦ –
ДОСЛІДНИК РУСЬКОЇ ПРАВДИ,
ТЕОЛОГ ТА СЛАВІСТ**

Микола Кобилецький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: mkobyletskyj@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0365-8513*

Проаналізовано наукову та культурно-освітню діяльність німецького дослідника Руської правди, старо-католицького теолога та славіста Леопольда Карла Гетца (Leopold Karl Getz (1868–1931)). Зазначено, що після завершення навчання на теологічному факультеті університету міста Бонн Леопольд Гетц у 1879 р. опублікував працю про слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, а у 1899 р. здобув науковий ступінь доктора теології.

Наголошено, що Леопольд Гетц вільно володів, окрім німецької, старослов'янською, українською, болгарською, хорватською, сербською та російською мовами. Знання слов'янських мов дали йому можливість опублікувати цілу низку праць з історії Східної Європи, славістики та історії права.

Підкреслено, що з метою написання наукових праць Леопольд Гетц неодноразово відвідував міста російської імперії – Варшаву, Київ, Москву, Петербург у 1897, 1903–1908 рр. У 1903 р. він взяв участь у конгресі славістів у Петербурзі. З'ясовано, що Леопольд Гетц також відвідував Львів, де зустрічався з Михайлом Грушевським та польськими професорами Львівського університету. Показано, що на наукові праці Леопольда Гетца писали рецензії М. Грушевський, І. Франко, а на монографію М. Грушевського – Леопольд Гетц. Підкреслено, що особливе місце у науковій діяльності Леопольда Гетца відігравали праці, у яких він досліджував Руську Правду. Протягом 1910–1913 рр. він опублікував 4 томи праці «Руська Правда» обсягом 1215 сторінок.

У цій роботі Леопольд Гетц аргументовано довів, що «Руська Правда» у своїй «Найдавнішій» редакції була створена у VIII–IX ст. і її основою було українське звичаєве право, а місцем створення місто Київ. Показано, що, враховуючи заслуги Леопольда Гетца в дослідженні «Руської Правди», у 1913 р. вчена рада Київського університету з ініціативи юридичного факультету надала йому звання почесного професора Київського університету.

Серед європейських науковців Леопольд Гетц характеризувався як найавторитетніший дослідник «Руської Правди» і займав позицію наукового інтересу та був поза політикою.

Ключові слова: «Руська Правда», Коротка редакція, Поширена редакція, джерела права, князь, Києво-Руська держава, звичаєве право, германське право, українське право, нормани, візантійське право.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.095>

У сучасних умовах деколонізації історико-правової науки та активного переосмислення національної правової традиції важливого значення набуває теоретичне осмислення джерел права Києво-Руської держави як фундаменту української державності. «Руська Правда» – найдавніший систематизований збірник правових норм, що дійшов до нас, відображає ключові історико-теоретичні

проблеми становлення ранньосередньовічної української державності, тобто перехід від звичаєвого права до писаних норм, від кровної помсти до фіксованих штрафів, формування інститутів князівської влади, утвердження правової ідентичності русинів-українців на європейському правовому просторі.

Довготривале перебування переважної частини українських земель у складі російської імперії, а згодом радянського союзу, призвело до домінування в Україні російської історіографії, яка трактувала і продовжує трактувати Києво-Руську державу як «давньоруську державу» та заперечувати її український характер. Російська історична та історико-правова наука підтримувала і продовжує підтримувати російську – імпершовіністичну ідеологію, яка відкидає існування українського народу, його національну ідентичність, мову, історію, культуру.

У цьому контексті важливе значення мають праці авторитетних європейських та американських науковців, які об'єктивно і неупереджено досліджували та продовжують досліджувати історію Української держави та її джерела права. До таких науковців можна віднести Леопольда Карла Гетца.

Леопольд Карл Гетц (Leopold Karl Getz (1868–1931) був німецьким старокатолицьким священником і професором теології Боннського університету. Він володів українською, старослов'янською, російською, болгарською, хорватською і сербською мовами [1].

У 1897 р. Гетц опублікував працю про слов'янських просвітителів Кирила й Мефодія [2]. У 1899 р. здобув науковий ступінь доктора теології, від 1902 р. – надзвичайний, а з 1929 р. звичайний професор Боннського університету [3].

Починаючи з 1901 р., Гетц більше звертається до славістики. Того ж року він запропонував заснувати журнал з історії Східної Європи, який через 10 років почав виходити за його співредакторства. В цьому журналі публікувалися Михайло Грушевський, Мирон Кордуба, Михайло Слабченко та інші українські науковці. Леопольд Гетц підтримував ідею впровадження східноєвропейських студій в університетах Німеччини, з метою вивчення культурних зв'язків між Західною та Східною Європою [4]. Серед німецьких дослідників Східної Європи «він займав позицію чисто наукового інтересу і був позаполітичним дослідником» [5, с. 478].

Свою першу подорож до російської імперії, під час якої відвідав Варшаву, Київ, Москву, Петербург та інші міста, він здійснив у 1897 р., а в період з 1903 по 1908 рр. у російській імперії він бував щорічно. За період з 1904 по 1922 рр. він опублікував 10 книг з історії Києво-Руської держави [5, с. 37].

У 1904 р. Гетц опублікував монографію «Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands» (Києво-Печерський монастир як культурний центр домонгольської Русі) [6]. Структурно монографія складається з двох частин, де в першій частині висвітлюється історія Києво-Печерського монастиря від заснування до вторгнення монголів у 1051–1240 рр. де автор розглядав процес заснування монастиря [7, с. 328–330].

У другій частині, яка має назву «Значення Києво-Печерського монастиря для домонгольської Русі» аналізується діяльність монастиря у різних галузях суспільного життя. На його думку, Києво-Печерська Лавра відіграла набагато більшу роль у політичному і культурному та світському житті Києво-Руської держави, ніж монастирі в інших православних країнах та в східних православних патріархатах. У цьому контексті він називає приклади створення літописів та інших культурно-освітніх творів [8].

Леопольд Гетц також відвідував Львів, де зустрічався з українськими і польськими науковцями Львівського університету, зокрема з Михайлом Грушевським. У

1905 р. Михайло Грушевський опублікував рецензію на монографію Леопольда Гетца «Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrußlands» (Пам'ятки церковного права і історія культури Давньої Русі та історія руського церковного права), яка була опублікована у 1905 р. [9, с. 134–135]. Рецензію на цю працю також написав Іван Франко.

У 1903 р. Леопольд Гетц взяв участь у конгресі славистів у Петербурзі [3]. Із згаданого періоду поступово відходить від теології та зосереджується на проблематиці славістики. Леопольд Гетц написав у 1908 р. в журналі «Deutsche Literaturzeitung» рецензію на працю Михайла Грушевського «Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes» (Історія українського (руського) народу). У своїй рецензії Леопольд Гетц вказував на низький рівень поінформованості європейського простору, який би так ґрунтовно і солідно вивчав цю галузь науки як представлену історію українського народу. Особлива цінність цієї праці – в залученні широкої джерельної бази, літератури та витягів з давньоруських літописів. Праця М. Грушевського, як писав Леопольд Гетц, змінює поширене в середовищі європейських дослідників бачення історії Східної Європи як монокультурного та моністичного простору [10, с. 495–496].

У 1913 р. з ініціативи юридичного факультету Київський університет надав Леопольду Гетцу звання почесного професора Київського університету [1]. Того ж року його обрали членом імперського товариства історії та старожитностей російської імперії в Москві. На прохання Боннського університету в 1914 р. пруське міністерство освіти доручило йому викладати курс «Історія та краєзнавство Східної Європи».

У 1916 р. Гетц опублікував монографію «Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters» (Німецько-руські торгові договори Середньовіччя), в якій висвітлив торговельні договори, які уклала Києво-Руська держава, Королівство Русі та окремі князівства з Німеччиною [11].

У 1909 р. Леопольд Карл Гетц розпочав роботу над дослідженням «Руської Правди». Він переклав на німецьку мову «Правду Ярослава», «Правду Ярославичів», «Покону вірного» та «Уроків мостників» як складових «Короткої редакції Руської Правди» та «Поширену редакцію Руської Правди» за рукописом археологічної комісії на основі видання В. Сергєєвича. До цього тексту Леопольд Гетц додав доволі широкий розділ з коментарем [12, с. 14–36]. На основі цього перекладу Гетц у 1910–1913 рр. опублікував 4 монографії загальним обсягом 1215 сторінок під назвою «Руська Правда» 1 т. – 1910 р., 2 – 1911 р., 3 – 1912 р., 4 – 1913 р.

У згаданих монографіях Гетц детально проаналізував статті «Короткої» та «Поширеної редакції Руської правди». Проаналізувавши тексти «Руської Правди» і володіючи старослов'янською, українською болгарською і російською мовами, Леопольд Гетц дійшов висновку, що вона була створена до початку князювання Володимира Великого, на основі українського звичаєвого права, відображає судову систему та визначала правовий статус особи до приходу норманів у Русь у середині IX ст. [13, с. 225].

Гетц вважав, що 2, 9, 11, 13, 15 та 17 ст. були первісним змістом «Правди Ярослава». До 1, 10, 14, 16 і 18 ст. пізніше було внесено доповнення. Особливістю «Правди Ярослава», яку він називає Найдавнішою редакцією, полягало в тому, що перший великий розділ стосувався злочинів проти особи, а другий – злочинів проти майна, вчинених вільними людьми, а після цього почалася стаття, яка стосувалася злочинів, вчинених холопами і челядинами [13, с. 380–381].

Гетц також намагався визначити характер грошових штрафів у «Правді Ярослава» і вважав, що вони були приватною компетенцією потерпілої сторони і непублічним покаранням з боку державних структур. Часом створення Руської правди Леопольд Гетц називає VIII – середину IX ст. Аналогічний погляд висловлював радянський академік, що народився на Полтавщині, Борис Греков (1882–1953), але, на відміну від Гетца, він не пов'язував «Руську Правду» з українським звичаєвим правом, українським народом та Українською державою [14, с. 206]. Гетц підтримував позицію інших європейських науковців, що князі норманської династії модернізували Києво-Руську державу, провели низку реформ, зокрема правові, та більш тісно пов'язали її з іншими європейськими державами династичними сімейними зв'язками та включили ранню Українську державу в широку міжнародну торгівлю.

Гетц наголошував, що «Найдавніша редакція» ще не передбачила ні публічного покарання, ні посади князя, якому необхідно було платити грошові штрафи. «Найдавніша редакція» визнавала лише приватну компенсацію за шкоду («обиду»), тобто матеріальне і моральне відшкодування потерпілому або скривдженому та його родині [13, с. 314].

Гетц підкреслював, що «Найдавніша редакція» визначала грошові суми як штрафи, які потерпіла особа або член родини вбитого отримували від родичів злочинця за завдану шкоду життю, здоров'ю, майну особи. Так, штрафи в згаданій редакції завжди означали покуту, спокуту, компенсацію, а не публічне покарання: вони призначалися для відшукування шкоди [15, с. 18]. Другу частину «Короткої редакції», яку українські науковці називають «Правдою Ярославовичів» Гетц називає «Другою редакцією», створеною у часи Ярослава Мудрого. Він також писав про характер грошових сум, передбачених у цій редакції, а у ст. 34, 35, 36 і 37 вони були тісно пов'язані між собою [13, с. 337]. Порівняно з «Найдавнішою Правдою» у другій редакції простежується посилення князівської юрисдикції: поряд з приватним відшкодуванням, яке було основним видом штрафів, в першій редакції з'явилися державні штрафи, що сплачувалися князю та частково йшли на користь судових чиновників [13, с. 340]. У випадку вбивства покарання називалося вергельц і вира [13, с. 341]. У Русі виру сплачували на користь князя, а грошові виплати були позначені словами за провину і за обиду як покарання за злочини та штраф, який сплачувались на користь держави [13, с. 349]. Отож у «Правді Ярославовичів» за обиду використовувалося не приватне відшкодування, а державне покарання [13, с. 351]; щодо штрафів у розмірі в 1, 3 і 12 грн можна припустити, що князі встановлювали їх саме в такій величині і при цьому спиралися на закріплені звичаєвим правом попередні компенсаційні суми, оскільки вони були наявні в першій редакції. Так, покарання у «Правді Ярославовичів» були виключно грошовими штрафами [13, с. 357].

Гетц вважав, що з Другою редакцією «Правди Ярославовичів» у Києво-Руській державі з'явилася судова система і судочинство, після чого князь виконував різні адміністративні та судові функції, а першу частину «Правди Ярославовичів» він розглядав як результат законодавчої діяльності князя [1, с. 364]. Князь, згідно зі ст. 38 «Короткої редакції» здійснює судочинство на князівському дворі. Як глава судової влади князь згідно зі ст. 33 забороняє здійснювати покарання без княжого наказу. Про те, які саме злочини розглядав князь самостійно у «Правді Ярослава» не говориться. Тільки з 23 і 38 ст., на думку Леопольда Гетца, можна зробити висновок, що до них належать тяжкі злочини, такі як вбивства та крадіжки. Про те, чи

здійснював князь судочинство у своєму дворі та постійній резиденції, чи також під час своїх подорожей, «Правда Ярослава» не уточнює [13, с. 364].

У своїх судово-організаційних повноваженнях князь міг реалізувати відповідно до положень ст. 42 «Короткої редакції» Покону вірного. Відповідно до ст. 41 та 42 «Короткої Редакції» розподіл штрафів здійснювався за наказом князя. У цих статтях князь також фігурує як одержувач основної суми штрафів [13, с. 365]. Княжий службовець-вірник посідав основне місце серед княжих судових службовців. Він не тільки збирав суми штрафів, але також був суддею, який призначався князем на свою посаду та виносив рішення від його імені. Він здійснював судочинство та приймав рішення у місці свого постійного проживання, а також подорожував різними населеними пунктами за княжим наказом для здійснення ним правосуддя [13, с. 367].

Щодо того, чи діяльність суду та його посадовців відбувалося самостійно, тобто з посадових обов'язків чи лише за поданням приватного обвинувачення, не вказується. На думку Леопольда Гетца, виконання вироків більше не було справою окремої особи, що стає зрозуміло зі системи грошових штрафів, які стягувалися державними службовцями. «Правда Ярослава» не містить жодних вказівок щодо того, в який спосіб потерпілий отримував призначене йому відшкодування і чи стягнення цього відшкодування входило до обов'язків судових посадовців [13, с. 368].

Виконання покарання покладалося на потерпілого чи постраждалого або на його родича. Воно виконувалося шляхом вилучення майна, яке вони вважали своїм відповідно до 1, 2, 6, 11, 13, 17 ст. «Найдавнішої Правди». Положення «Найдавнішої редакції» мало кримінально-правовий характер [11, с. 467].

За словами Леопольда Гетца, «Руська Правда» у своїй «Найдавнішій редакції» не мала офіційного характеру, була записом важливих і часто повторюваних випадків правопорушень [13, с. 469]. Це був приватний довідник з регулювання приватно-правових відносин, у якому діяльність громадського суду гадувалося головню з погляду призначення штрафів [13, с. 470]. Тому Гетц вважав назву «Правда Ярослава» методологічно неправильною [16, с. 243]. «Найдавніша» Правда належить до дохристиянського періоду Києво- Руської держави. Якщо, на думку Гетца, спиратись на договори Русі з Візантією, де є згадки про руське право, то найпізнішою межею найдавнішої редакції може бути друга половина IX ст. Він також писав, що руське право як збірник правових норм вже існувало до часу створення «Прохируну» у 879-му р. та «Закону судного людем» кінця IX ст. та посилення германо-скандинавського впливу після 862 р. [13, с. 511]. Місцем укладення «Найдавнішої редакції» був Київ [13, с. 517].

Гетц також спробував провести порівняння «Найдавнішої редакції» з іноземними джерелами. Він порівняв «Найдавнішу редакцію» з джерелами візантійського права, а саме з «Еклогою» та «Прохируном». Випадки, коли Найдавніша редакція збігалася з джерелами візантійського права, були поодинокими [13, с. 480–485]. До джерел візантійського права відносилися положення щодо зіпсутого щита або списа. Гетц підтримував позицію, що дані положення взяті із «Закону судного людем», але воно було доповнено до «Короткої редакції» пізніше [13, с. 491].

Гетц також детально досліджував зв'язок «Найдавнішої редакції» з германським правом. Структура «Найдавнішої редакції», на його думку, відповідала Фризській правді, де спочатку містилося положення про вергельд («штрафи»), за вбивство, а потім штрафи за тілесні пошкодження (розділ XXII) [13, с. 493–496].

Як писав Гетц, дискусію щодо офіційних джерел права у «Другій редакції» можна вирішити, проаналізувавши 21, 23, 27 і 28 ст. Він вважав, що ст. 19–28

стосувалися кримінально-правових норм і створювалися на захист інтересів бояр та майна князя [16, с. 378]. Гетц вважав «Другу редакцію» приватним твором судового службовця Ярослава Мудрого, в якій відображалось князівське право. Другою основою цієї редакції були звичаєві покаянні статuti давніших часів, зміст яких змінювався і регулював правовідносини від відшкодування до покарання, яке застосовувала держава. Якщо «Найдавніша правда» була приватним посібником приватно-правових норм, то «Друга редакція» являла собою приватний посібник, заснований на офіційному законодавчому матеріалі, що містив норми публічно-правових покарань, а також мита і збори, які сплачувалися судовим чиновникам, поруч із додатковими сумами компенсації, що належать потерпілому або його родичам. Місцем створення «Другої редакції», як і «Першої», Гетц називає Київ [15, с. 41].

Для Гетца «Друга редакція» була самостійним збірником права, але вони разом з «Першою редакцією» були різними працями. Якщо для Гетца «Перша редакція» відображала звичаєве право до Володимира, то «Друга редакція» стала відображенням правових положень судової організації та судочинства після правової реформи Володимира. Це вже було княже право, але поєднане з елементами давнього звичаєвого права [14, с. 49].

Кримінально-каране діяння так само, як і покарання, у «Другій редакції» мало публічно-правовий характер. Вирішення конфлікту між злочинцем і потерпілим більше не відбувалося як приватна справа між ними двома, а ці функції переходили до держави. Про здійснення кровної помсти у «Другій редакції» вже не йдеться. Тут також запроваджуються положення щодо стягнення податків і зборів, форму судочинства, види злочинів, обставини, що пом'якшують і обтяжують вину особи. Це привело до перетворення правових норм, які діяли на територіях біля Києва, на загальне право Києво-Руської держави.

Отже, для Гетца «Друга редакція» була створена в часи Ярослава Мудрого. «Поширену редакцію» він називає третьою редакцією, а часом її створення – другу половину XI ст. [17, с. 51–53]. У «Поширеній редакції» відбулася переробка і розширення кримінально-правових санкцій. Перевагою «Поширеної редакції», на думку Леопольда Гетца, стало розширення цивільно-правових норм у сфері зобов'язального, спадкового та договірнього права [16, с. 426].

На відміну від українських і російських науковців, які поділяють «Поширену редакцію» на дві частини, – «Суд Ярослава Володимировича» (1–52 ст.) і «Статут Великого князя Володимира Всеволодовича» (53–121 ст.), Гетц пише, що вона складалася із 97 ст., а пізніше до неї було подано додатково ст. з 98 по 121 [17, с. 56–57]. «Поширена редакція», на думку Леопольда Гетца, була створена в період з 1054 р. після смерті Ярослава Мудрого до 1095 р., а ст. з 98 по 121 були написані приблизно у середині XII ст. [17, с. 5]. Укладачем «Поширеної редакції», як писав Гетц, був судовий чиновник, який на своїй посаді робив записи, як він судив і карав, які покарання при цьому застосовував, збори, податки і мита стягував, а також яких принципів він дотримувався при виконанні своїх обов'язків. «Поширена редакція», як писав Гетц, була своєрідним довідником для практичного використання у судах. Він також вважав «Поширену редакцію» не офіційним збірником законів, а приватною збіркою права. Заголовок і закінчення «Поширеної редакції» мають вказівку на «Закон Ярослава Володимировича», «Судебник Ярослава» свідчить про те, що на момент її створення, вважалося, що це офіційний правовий збірник або відображення законодавчої діяльності князя [17, с. 63]. Леопольд Гетц одночасно критикує представників так званої старої школи

російських норманістів М. Карамзіна та інших, які писали що «Руська Правда» була створена на основі джерел германського права [13, с. 492]. Сучасні російські науковці у статтях, які публікуються у західних часописах, називають Л. Гетца одним із найавторитетніших дослідників «Руської Правди» та її окремих редакцій.

Гетц також порушує питання про використання іноземних джерел права у згаданій редакції. Відповідно, він їх поділяє на дві групи. По-перше, чи використовують у «Поширеній редакції Руської Правди» іноземні джерела права і, по-друге, чи можна простежити загальний вплив джерел іноземного походження на окремі статті «Поширеної редакції» [17, с. 75].

На відміну від українських та російських науковців, які вказують на вплив візантійських джерел права на «Поширену редакцію Руської Правди», Гетц зазначав про більш значний вплив джерел германо-скандинавського походження, на відміну від візантійського [17, с. 79].

На його думку, більш давній вплив на «Руську Правду» походить від норманів, а їхні правові уявлення змішалися зі слов'янськими, як видно з найдавніших форм «Короткої редакції Руської Правди», лише згодом, після прийняття християнства та створення структури православної церкви, відбулася рецепція візантійського права, коли германо-скандинавське право вже вкорінилося у Києво-Руській державі.

Вплив германського і скандинавського права, на думку Гетца, зберігається у структурі норми, які врегульовують вбивства особи, поняття злочину та порядок розгляду справ у громадських судах, а також у головних юридичних термінах «Руської Правди», таких як віра – вергельд, людська віра – Mannbuße (манбусе) грошова компенсація за вбивство людини. Подвоєння покарання за вбивство представників привілейованого стану трапляється і в германському, і руському праві. Гетц вважав, що цей факт не є підставою вважати запозиченням із германського права [18, с. 36].

На його думку, руські князі також могли надавати особливий захист своїм підданам. Хоча він не відкидав можливість запозичення цих положень з германського права. Відповідно, у випадку каліцтва руки, ноги за статтями «Поширеної редакції» покарання було вдвічі меншим ніж за вбивство, а 4 ст. «Найдавнішої Правди» передбачала аналогічні покарання. Отже, як писав автор, можна вважати, що положення 27 ст. «Поширеної редакції» використано з германського права. У положеннях «Руської Правди» містяться норми процесуального права, які могли бути використані зі саксонського права, до прикладу, гоніння сліду, яке ми знаходимо і в «Руській правді». Ст. 56–64 «Поширеної редакції» щодо боргового рабства відповідають аналогічним нормам у германському, франкському, норвезькому та ісландському праві. Одночасно в германському праві є положення, які ми не знаходимо у «Руській Правді» [18, с. 83].

Гетц вважав, що в «Поширеній редакції» порівняння з «Короткою редакцією» було більше запозичена з германського права. Однак германо-норманський вплив був особливо вагомий до початку правління Великого київського князя Володимира. Після запровадження християнства, незважаючи на династичні і торговельні зв'язки з германськими і скандинавськими народами, збільшувався вплив Візантії на Києво-Руську державу. Леопольд Гетц знову вказує на більший вплив германського права в «Короткій редакції Руської Правди» [18, с. 83].

На відміну від українських і російських дослідників, Гетц не знайшов у «Поширеній редакції» впливу візантійського права за винятками 83 ст., про передачу частини майна людини на упокій її душі. Одночасно він вказує на

використання у «Поширеній редакції» статей «Короткої редакції Руської правди». Леопольд Гетц пов'язує створення 97 ст. «Поширеної редакції» зі з'їздом синів Ярослава Мудрого [18, с. 89].

Леопольд Гетц був науковцем високого європейського рівня, справжнім інтелектуалом, який також використовував українську мову в період, коли на українських землях у складі російської імперії вона зазнавала утиску з боку імперської влади.

Леопольд Карл Гетц є одним із найавторитетніших європейських дослідників Руської правди. Володіючи різними мовами, він опрацював редакцію та списки «Руської правди» і переклав їх із детальним коментарем німецькою мовою. Леопольд Гетц на основі списків та редакції «Руської правди», наукових праць, візантійських, германських, скандинавських джерел права довів, що «Руська правда» була створена у VIII–IX ст. на основі українського звичаєвого права, а місцем її створення був Київ.

Це підтверджує позицію більшості українських науковців про існування державності на українських землях до появи тут князів норманської династії у другій половині IX ст.

Список використаних джерел

- 1 Ring M. Zwei Karrieren. Leopold Karl Goetz (1868–1931), alt-katholischer Theologe und Slawist. In: Christen heute. Heft 1. 2007. S. 7.
- 2 Goetz L. K. Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius: Quellenmäßig untersucht und dargestellt. Gotha : Perthes, 1897. 272 s.
- 3 Ісаєвич Л. Гетц Леопольд Карл. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. 727 с.
- 4 Барвінська І. Німецькомовні видання кінця XIX – початку XX ст. про Києво-Печерську лавру. *Вісник ОНУ*. Т. 15. Вип. 21. С. 31–43.
- 5 Salomon R. Leopold Karl Goetz. Ein Nachruf. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Bd. V (Neue Folge. Bd. 1). 1931. S. 477–483.
- 6 Goetz L. K. Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Rußlands. *Kiewo-Pecerskij Monastyr' kak Kul'turnyj Centr Domongol'skoj Rossii L. K. Goetza*. Passau : M. Waldbauer, 1904. 242 s.
- 7 Goetz L. K. Zur Frage nach dem Umfang der kirchlichen Gerichtsbarkeit im vormongolischen Russland. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Bd. 3. H. 3. 1913. S. 328–341.
- 8 Goetz L. K. Staat und Kirche in Altrussland Kiever Periode 988–1240. Berlin : Duncker, 1908. 214 s.
- 9 Грушевський. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів, 2012: т. 16. С. 134–135.
- 10 «Geschichte des ukrainischen (Ruthenischen) Volkes» von Michael Hruševs'kyj». In: Deutsche Literaturzeitung. Berlin, 1907.
- 11 Goetz L. K. Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck : Lübecker Verlagsanst. Otto Waelde. 572 s.
- 12 Goetz L. K. Russkaja Pravda (Das russische Recht). Programm zur Feier des Gedächtnisses des Stifters der Universität Königs Friedrich Wilhelm III. : zugleich mit dem Bericht über die akademische Preisverteilung am 3. (August 1909). Bonn : Carl Georgi, 1909. 36 s.
- 13 Goetz L. K. Das russische Recht. 1. Die älteste Redaktion des Russischen Rechtes Stuttgart : Enke, 1910. 535 s.
- 14 Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі : навч. посіб. / укл. Г. Демиденко, Х. Єрмолаєв. 2014. 344 с.

- 15 Goetz L. K. Das russische Recht (Russkaja pravda). 1. *Die älteste Redaktion des russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke, 1910. 21 s.
- 16 Goetz L. K. Das russische Recht: (Russkaja pravda). 2. *Die zweite Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke, 1911. 282 s.
- 17 Goetz L. K. Das russische Recht: (Russkaja pravda). Bd. 3. *Die dritte Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke, 1912. 488 s.
- 18 Goetz L. K. Das russische Recht: (Russkaja pravda). Bd. 4. *Die dritte Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke, 1913. 239 s.

Reference

- 1 Ring, M. (2007). Zwei Karrieren. Leopold Karl Goetz (1868–1931), alt-katholischer Theologe und Slawist. In: *Christen heute. Heft 1*, 7.
- 2 Goetz, L. K. (1897). *Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius: Quellenmäßig untersucht und dargestellt*. Gotha : Perthes.
- 3 Isaiovych, L. (2006). Hets Leopold Karl. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy.
- 4 Barvinska, I. Nimetskomovni vydannia kintsia XIX – pochatku XX st. pro Kyievo-Pechersku lavru. *Visnyk ONU*, 15, 21, 31–43.
- 5 Salomon, R. (1931). Leopold Karl Goetz. Ein Nachruf. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Bd. V (Neue Folge. Bd. 1), 477–483.
- 6 Goetz, L. K. (1904). Das Kiever Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Rußlands. *Kievo-Pecerskij Monastyr' kak Kul'turnyj Centr Domongol'skoj Rossii* L. K. Goetza. Passau : M. Waldbauer.
- 7 Goetz, L. K. (1913). Zur Frage nach dem Umfang der kirchlichen Gerichtsbarkeit im vormongolischen Russland. *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*. Bd. 3. H. 3, 328–341.
- 8 Goetz, L. K. (1908). *Staat und Kirche in Altrussland Kiever Periode 988–1240*. Berlin : Duncker.
- 9 Hrushhevskiy, M. S. (2012). *Tvory : u 50 t. / redkol.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in. Lviv*, 16, 134–135.
- 10 «Geschichte des ukrainischen (Ruthenischen) Volkes» von Michael Hruševs'kyj». In: *Deutsche Literaturzeitung*. Berlin, 1907.
- 11 Goetz, L. K. *Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters*. Lübeck : Lübecker Verlagsanst. Otto Waelde.
- 12 Goetz, L. K. (1909). *Russkaja Pravda (Das russische Recht). Programm zur Feier des Gedächtnisses des Stifters der Universität Königs Friedrich Wilhelm III. : zugleich mit dem Bericht über die akademische Preisverteilung am 3. (August 1909)*. Bonn : Carl Georgi.
- 13 Goetz, L. K. (1910). *Das russische Recht. 1. Die älteste Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke.
- 14 *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi : navch. posib.* (2014) / ukl. H. Demydenko, Kh. Yermolaiev.
- 15 Goetz, L. K. (1910). Das russische Recht (Russkaja pravda). 1. *Die älteste Redaktion des russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke.
- 16 Goetz, L. K. (1911). Das russische Recht: (Russkaja pravda). 2. *Die zweite Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke.
- 17 Goetz, L. K. (1912). Das russische Recht: (Russkaja pravda). Bd. 3. *Die dritte Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke.
- 18 Goetz, L. K. (1913). Das russische Recht: (Russkaja pravda). Bd. 4. *Die dritte Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart : Enke.

**LEOPOLD KARL GOETZ: RESEARCHER OF RUS'KA PRAVDA,
THEOLOGIAN, AND SLAVIST***Mykola Kobyletskyi*

*Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska St., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: mkobyletskyj@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0365-8513*

The scientific, cultural, and educational activities of the German researcher Rus'ka Pravda, Old Catholic theologian, and Slavist, Leopold Karl Goetz (1868–1931), are analyzed. It is noted that after completing his studies at the Faculty of Theology at the University of Bonn (Federal Republic of Germany), Leopold Goetz in 1879 published a work about the Slavic enlighteners Cyril and Methodius, and in 1899, he earned a scientific degree of Doctor of Theology.

It is emphasized that Leopold Goetz was fluent, in addition to German, in Old Church Slavonic, Ukrainian, Bulgarian, Croatian, Serbian, and Russian. Proficiency in Slavic languages gave him the opportunity to publish a whole series of works on the history of Eastern Europe, Slavistics, and the history of law.

It is highlighted that for the purpose of writing scientific works, Leopold Goetz repeatedly visited cities of the Russian Empire—Warsaw, Kyiv, Moscow, and Petersburg—in 1897 and between 1903–1908. In 1903, he participated in the Congress of Slavists in Petersburg. It is established that Leopold Goetz also visited Lviv, where he met with Mykhailo Hrushevskyy and Polish professors from Lviv University. It is shown that reviews of Leopold Goetz's scientific works were written by M. Hrushevskyy, I. Franko, while Leopold Goetz himself wrote a review of M. Hrushevskyy's monograph. It is emphasized that works in which he researched Rus'ka Pravda played a special role in Leopold Goetz's scientific activity. During 1910–1913, he published 4 volumes of the work „Rus'ka Pravda” with a total volume of 1,215 pages.

It is confirmed Goetz to prove that the Expanded Edition of „Rus'ka Pravda”, in comparison with the Short Edition, was more heavily borrowed from Germanic law. However, Germanic-Norman influence was especially significant until the beginning of the reign of the Grand Prince of Kyiv, Volodymyr. After the introduction of Christianity, despite dynastic and trade ties with Germanic and Scandinavian peoples, the influence of Byzantium on the Kyiv-Rus' state increased. Leopold Goetz again points to a greater influence of Germanic law in the Short Edition of „Rus'ka Pravda”.

It is noted that Leopold Goetz was a scholar of a high European level, a true intellectual who also used the Ukrainian language during a period when it was subject to oppression by the imperial authorities in the Ukrainian lands within the Russian Empire.

Leopold Karl Goetz is one of the most authoritative European researchers of „Rus'ka Pravda”. In this work, Leopold Goetz argumentatively proved that „Rus'ka Pravda” in its oldest edition was created in the 8th–9th centuries, its basis was Ukrainian customary law, and its place of creation was the city of Kyiv. It is shown that, considering Leopold Goetz's merits in the research of Rus'ka Pravda, in 1913 the academic council of Kyiv University granted him the title of honorary professor of Kyiv University.

Among European scholars, Leopold Goetz was characterized as the most authoritative researcher of „Rus'ka Pravda”; he occupied a position of scientific interest and remained outside of politics.

Keywords: Rus'ka Pravda, Short Edition, Expanded Edition, sources of law, prince, Kyiv-Rus' state, customary law, Germanic law, Ukrainian law, Normans.

*Стаття: надійшла до редакції 26.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 347.965(477)«189/195»(092)

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ
«СУСПІЛЬСТВО–НАЦІЯ–ДЕРЖАВА»
У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ
ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО**

Марко Мандрусяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: mlm@j-l.com.ua
ORCID: 0009-0008-9335-8672*

Присвячено аналізу взаємозв'язку понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського. Зазначено, що в наукових поглядах Володимира Старосольського простежується цілісна концепція взаємозв'язку суспільства, нації та держави. Він виходив із того, що суспільство є первинною формою колективного життя, нація – його найширшим і найорганізованішим центром інтересів, а держава – механізмом, покликаним забезпечувати реалізацію цих інтересів. В. Старосольський наголошував, що лише у випадку поєднання держави з нацією виникає справжня «державна особистість», яка ґрунтується на єдності населення та його співвідповідальності за спільні справи. Отож в його концепції нація постає не лише історично сформованою формою демократії, а й природним носієм державності, що визначає легітимність політичної влади та зміст народного суверенітету.

Наголошено, що взаємини різних груп колективу (народу) з плином історії, на думку В. Старосольського, перестають ґрунтуватися на природній життєвій єдності чи спільному узгодженні, а перетворюються на джерело національних і соціальних конфліктів, що породжують внутрішню напруженість і протистояння. Якщо раніше влада була виразом спільної волі всього суспільства, то тепер вона стала владою лише однієї частини такої спільноти. В. Старосольський розрізняв поняття «держава» і «суспільство». Для інших людей ця влада постає як чужа, ворожа сила, яка діє всупереч їхнім інтересам. Саме цей поділ на панівних і підвладних В. Старосольський називав «політичним характером влади». Такий тип влади виникає зі середовища менших спільнот і первісних груп, у період, коли зароджується держава – тоді її суть проявляється найяскравіше. Щоправда, відзначимо, що трактування В. Старосольським ролі економічних інтересів при формуванні держави і ба більше нації відрізняється від марксистської.

Акцентовано, що загальне означення нації як суспільності, у трактуванні В. Старосольського, є менш загальне означення волі як чинника, що творить суспільність. На відміну від спільнот, що ґрунтуються на кровному зв'язку, як-от родина, рід чи плем'я, вона спирається на чинники «другого ступеня», типом яких є ідея. Об'єктивні прикмети нації – це не тільки чинники, які в даних історичних умовах допомогли національній спільноті витворитися, а разом ті форми та символи, в яких вона себе проявляє. Джерелом національної спільноти та суттєвою силою, якою вона існує, є прагнення до політичного самоздійснення та самостійності, що історично проявлялося як боротьба за суверенність власної держави.

Обґрунтовано, що історично, появу сучасної нації В. Старосольський пов'язував із демократією. Розуміння нації як політично активної спільноти є не самим лише констатуванням історичного факту, що сучасна нація вже при своїй появі увійшла у визначене відношення до держави. З цього випливає, що нація за своєю природою має

керувати своїм зусиллям на «опанування державою»: вона не тільки народжується разом із волею політичного самовизначення, а й перестає існувати як нація, коли втрачає цю волю. Без цієї волі народ ще не є нацією або ж перестає нею бути. Через це взаємини між нацією, з одного боку, і державою – з іншого, становлять важливу частину питання про націю.

Ключові слова: суспільство, нація, держава, право, політично-правові погляди.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.105>

Постановка проблеми. Важливою ознакою розвитку сучасної української історико-правової науки є помітне зростання інтересу вчених до дослідження, вивчення та переосмислення історичного досвіду державотворчої діяльності видатних українських громадських, політичних та державних діячів. Такі дослідження допомагають забезпечити створення неупередженої об'єктивної картини розвитку української політико-правової думки. Значну увагу привертає аналіз історичного розвитку правового світогляду та творчих здобутків видатних правників першої половини ХХ ст., які відзначалися активною громадською, політичною та державницькою діяльністю, боротьбою за правду, свободу, за свою державу. Позитивно вражає їх високого рівня свідомий патріотизм, загострене почуття справедливості, відповідальності за долю рідного народу, що є зразком, своєрідним еталоном для сучасного покоління українців. Своєю діяльністю видатні українські громадські, політичні та державні діячі заслужили на глибоку повагу та добру пам'ять, адже все життя присвятили активній державній, громадсько-політичній і культурній діяльності, яка була спрямована на національне відродження України та створення національної держави [1]. Сьогодні їх життєвий і професійний шлях, їхня професійна діяльність і громадянська позиція є взірцем насамперед для сучасних державних діячів України.

Серед українських правників у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. особливу увагу привертає Володимир Старосольський – відомий український громадський та політичний діяч, талановитий науковець, адвокат, соціолог. Це була видатна людина з непересічною долею – заступник міністра закордонних справ Української Народної Республіки (1919–1920 рр.), доктор права, професор Українського державного університету в Кам'янці-Подільському (1919–1920 рр.), Українського вільного університету у Празі (1921–1928 рр.) та Української Господарської академії у Подєбрадах (1922–1928 рр.), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1923), Голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939), член-засновник Товариства українських правників у Львові (1909), член правління Союзу українських адвокатів у Львові (1929–1939), львівської Палати адвокатів (1928–1939), Головної ради адвокатів Польщі у Варшаві (1937–1939), член-засновник Українського правничого товариства в Чехословаччині (1923), член редакцій правничих журналів «Життя і Право» (1927–1939) м. Львів, «Palestra» (1910), «Nowa Palestra» (1935), автор низки правничих і соціологічних праць, монографій, посібників.

Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського.

Стан опрацювання проблеми. В історико-правовій літературі деякі питання характеристики взаємозв'язку понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського фрагментарно висвітлювали українські науковці, зокрема, Т. Андрусяк, І. Бойко, В. Головченко, М. Гуцуляк, Ю. Древницький, О. Жерноклев, В. Згурська, І. Новосядло, О. Панок, І. Райківсь-

кий, О. Романів, С. Ріпецький, Т. Огородник, Б. Тищик, І. Хома, Г. Федущак-Паславська, О. Яковлев, Б. Янишин та ін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, В. Старосольський здійснював активну наукову діяльність. Вивчаючи правові погляди Володимира Старосольського, варто звернути увагу на трактування ним співвідношення держави і суспільства. Під впливом німецького філософа Г. Гегеля протягом ХІХ – на початку ХХ ст. часто протиставляли суспільство і державу, «як два неоднорідні явища». Проте В. Старосольський наголошував: «Коли соціологія визнала проблему держави за свою, юриспруденція не перестала уважати її теж своєю. Зродилось сперечання соціології та правознавства про державу. Це сперечання за компетенцію та за метод» (фактично, тим самим він наслідує Л. Гумпловича) [2, с. 9]. Правник вважав, що предметом науки про державу можуть бути тільки «дійсні обставини», оскільки в них відображається частина природнього процесу. Він критикує тих юристів, котрі визнавали дійсність «правдою», бо дійсність права завжди «релятивна». Наслідком цього виступала спроба окремих правників «сконструювати державу з права», саме тоді, як «дійсність виказує раз-у-раз нереальність та неправдивість юридичної конструкції держави» [2, с. 10].

Взаємини різних груп колективу (народу) з плином історії, на думку В. Старосольського, перестають ґрунтуватися на природній життєвій єдності чи спільному узгодженні, а перетворюються на джерело національних і соціальних конфліктів, що породжують внутрішню напруженість і протистояння. Якщо раніше влада була виразом спільної волі всього суспільства, то тепер вона стала владою лише однієї частини такої спільноти [3]. Тому власне В. Старосольський розрізняв поняття «держави» і «суспільство» [2, с. 7]. Для інших людей ця влада постає як чужа, ворожа сила, яка діє всупереч їхнім інтересам. Саме цей поділ на панівних і підвладних В. Старосольський називав «політичним характером влади». Такий тип влади виникає зі середовища менших спільнот і первісних груп, у період, коли зароджується держава – тоді її суть проявляється найяскравіше [4, с. 31]. Щоправда, відзначимо, що трактування Старосольським ролі економічних інтересів при формуванні держави і ба більше нації відрізняється від марксистської [5].

Складовою життя первісного суспільства постійно були війни, що привело до потреби жертвоприношення надприродним силам (богам). Духовна і світська влада почали відокремлюватися: перша перейшла до жерців, друга – до вождів. У кожній спільноті важливі справи вирішувалися за участі людей, яких вважали «божими судьями». Довкола них формувалися уявлення про правопорядок [4, с. 17]. У цьому середовищі вирізнялися волхви, ворожбити, лікарі та жерці – вони посідали особливе місце в суспільстві. Вплив таких релігійних авторитетів спершу був тимчасовим і обмеженим, але поступово їхній авторитет зростав, і вони починали відігравати дедалі важливішу роль у її житті. Згодом влада жерців вийшла за межі окремих общин. Подібна еволюція відбувалась і серед військових ватажків. Хоч їхній вплив спершу був меншим, ніж у жерців, у воєнні періоди вони набували значної ваги [6, с. 17–18]. За надзвичайних умов (конфлікти із сусідами) влада військових лідерів укріплювалась. Спочатку це була лише необхідність – логічна відповідь на небезпеку. Але згодом військова влада стала постійною, а потім і спадковою – подібно до духовної влади жерців. Поступово влада воєначальників і влада жерців почала зливатися. Ватажки користувалися підтримкою духовенства, а жерці/волхви освячували їхню владу, надаючи їй недоторканного, «священного» характеру. Унаслідок цього злиття виник новий тип влади – царська влада, в якій поєднувалися риси духовної і світської влади [4, с. 17].

Як зазначав В. Старосольський, великі форми суспільних об'єднань ґрунтуються на глибинній протилежності інтересів і поєднують людей переважно за зовнішніми ознаками. Інтереси власних членів і їх захист ставилися вище, ніж інтереси взаєморозуміння та співпраці. Збереження внутрішньої єдності та охорона власних інтересів завжди переважали над прагненням до порозуміння чи взаємної підтримки. Тому між двома або більше родами чи племенами не існувало справжньої єдності – їх об'єднував лише спільний інтерес до певної дії, наприклад, ведення війни або захисту від зовнішнього ворога [6, с. 18]. Водночас вони не мали зацікавленості у створенні постійної організації чи налагодженні економічних зв'язків. Великі соціальні групи починали формуватися лише тоді, коли виникала постійна спільна діяльність – коли заради спільних інтересів об'єднувалися зусилля всієї спільноти для задоволення виробничих потреб, таких як обробіток землі чи захист від ворогів. Саме в цей період постає спільна організація – колектив, який зосереджується на вирішенні власних питань і захисті своїх інтересів [4, с. 30].

Перемога кочовиків над хліборобами, на думку В. Старосольського, є вихідною точкою для нової фази історії [4, с. 26]. Це і є початком держави, але також і формування нової суспільної форми об'єднання. На місці колишньої засадничої рівності всіх членів роду утверджується нерівність членів групи. Ця нерівність проявляється не лише щодо походження, а й щодо матеріального становища. Так зникали старі суспільні взаємини й виникав новий устрій навіть ще в межах родинно-племінного ладу ваги [6, с. 17]. Серед суспільства поступово з'являється кілька основних поділів, що визначають устрій і звичаєве право, однак ця нерівність залишається головною характеристикою нового суспільного згуртування. Так, до змін у суспільному ладі додається новий поділ на вищі й нижчі соціальні верстви, що стало найвиразнішим проявом соціальної нерівності [4, с. 30].

Старогрецький поліс характеризувався тим, що політичне життя було зосереджене всередині громади. Активна участь громадян у державному управлінні стала основою формування демократичних принципів. Політична свідомість греків не сприймала державу як зовнішню силу, а як об'єднання рівноправних людей, що самі керують своїм суспільством [7]. Так, Греція заклала основи політичної культури, в центрі якої стоїть громадянин – активний учасник державного життя. Її досвід став фундаментом для розвитку ідей демократії, громадянської участі та політичної відповідальності, які вплинули на подальший розвиток європейської державності [4, с. 161].

Грецька держава відзначалася тим, що кожен її громадянин був активним і самостійним учасником суспільного життя. Вона існувала не завдяки зовнішньому примусу, а тому, що була побудована на внутрішніх інтересах своїх учасників. Давньогрецьке суспільство розвивалося відповідно до раціональної оцінки, логіки та усвідомленої діяльності [7]. Уперше, в тлумаченні В. Старосольського в історії людства держава постала як творіння людського розуму та волі. Це була спроба осмислити її розумово, теоретично й практично. Саме в Греції вперше з'явилася ідея держави як результату раціонального прагнення людини до впорядкованого життя. У цьому проявилось протиставлення грецького світу – варварському [4, с. 162].

Держава античної Греції стала уособленням нового типу суспільного устрою, відмінного від східних монархій, де панували віра, традиція й авторитет. Тут утвердилася ідея свободи особистості та духовного самовизначення. Афінянин сприймав демократію як єдність особистої волі та відповідальності за спільне життя громади. Змагання за розумне, упорядковане життя стало притаманною рисою античної історії. Саме тут зародилася «ідея держави» – як найвищий прояв людського духу [7]. Вона визначила подальший розвиток політичних форм –

монархії, аристократії, демократії. Проте греки не зупинялися на досягнутому – вони постійно вдосконалювали свою державність, прагнучи гармонії між свободою особистості й суспільним обов'язком [4, с. 162].

З погляду сучасного розуміння держави, у Стародавньому Римі організована держава, як структура з елементами влади, утримувала владу над «народом». Ідея нації розглядалася як спільна та незалежна позиція влади: влада «вільних римлян і права» формувалася в межах міської спільноти. Римський «народ» не мав такого значення, як на Сході; існувало лише суспільство, яке створювало установи і взаємодіяло з державою на основі державних відносин. У міру того як участь громадян у праві зменшувала їхню підлеглість державі, держава починала існувати як зв'язок громадян у відношенні до території з об'єктивною основою її утворення та конкретною метою. Римська державність була територіально орієнтованою: вона формувалася на основі території і ґрунтувалася на ній. Територіальний принцип став головним орієнтиром держави, хоча не обмежував її діяльність, а лише визначав зв'язок громадян і держави. В. Старосольський зазначає: «Держава стала чимось іншим, як тільки «громадою повноправних горожан». Уживаючи модерну термінологію можна би сказати, що «нарид», який був первісно тотожний з державою, став тільки одним з «елементів держави», поруч з «владою» та «територією». Так, римська держава вийшла фактично за межі того розуміння держави, яке вона перейняла від Старої Греції та яке по часті покривалося зі старо-орієнтальним. Вона стала правовою установою, відмінною від поодиноких своїх елементів. Але політичне мислення римлян не охопило тої зміни. Воно не витворило нового поняття держави, хоч ця нова держава фактично, по суті вже існувала [4, с. 321].

Поступово перед державою постає не лише завдання підтримання порядку й оборони. Лише з розвитком суспільства з'явилася потреба піклуватися про культурний і освітній рівень громадян. Також великі держави, які об'єднували багато народів, прагнули встановити порядок і запобігти внутрішнім конфліктам. Для того, щоб не провокувати нових бунтів завойовники часто залишали недоторканим внутрішній устрій завойованих та вірування. Власне, у розумінні В. Старосольського, завдання утримувати завойованих і все населення в покорі стає основним. Після «силового» періоду, коли влада не цурається придушувати зброєю бунти, настає новий етап – пильнувати виконання обов'язків своїми громадянами (наприклад, сплачувати податки). Економічний фактор, на думку правника, залишався дуже важливим, оскільки саме завдяки йому формувалися держави [8]. Він наголошував: «... господарсько-скарбові інтереси вимагають, щоби нічого не зменшувало та не порушувало ладу та мира серед платників. Всякі внутрішні заворушення та безпорядки серед них зменшують їхню вартість, як джерела приходів. Тому «влада» починає цікавитись і внутрішнім життям завойованих, переймаючи в свої руки в першу чергу законодавство та судоводство, як стає таким чином одним із завдань держави» [4, с. 38].

В. Старосольський намагався заглибитись у суть модерної держави – її правову основу. Він писав, що у своїй основі конституційна держава спирається на вчення про народний суверенітет та демократичні форми його вияву. Вона виходить із принципу поділу влади, із визнання природних та основних прав людини та громадянина. Держава будується на суспільному договорі, згідно з яким «суспільство» постає як цілісність, що складається з окремих осіб – громадян; і саме вони є носіями суверенної влади [9, с. 18–19]. Громадянин не тільки юридично, а й фактично є вільною особою. На цій основі формується уявлення про єдність і рівність людей, властиве всім сучасним демократичним державам [10]. Ці думки проявилися ще в законодавстві Великої французької революції, у всіх конституціях

Франції того часу. У сфері конституційних свобод існувала тільки одиниця (індивід). Національні права були лише індивідуальними правами одиниць, властивими їм з огляду на їх національність. Лише наприкінці XIX ст. зародилася ідея про право нації, як колективної цілості. А в конструкційній частині політичного права «тільки одиниця була матеріалом, з якого складалася політична цілість, і тільки вона була носителем суб'єктних прав» [11].

Теорія громадянського суспільства та суспільного договору Нового часу певною мірою усуває розрив між абстрактними уявленнями про людину та реальною соціальною дійсністю. Громадянин постає одночасно і як окрема особа, і як частина цілого. У теорії Руссо, наприклад, суспільство мислиться як єдність, у якій окрема людина розчиняється у загальній волі народу. При цьому юридична рівність окремих осіб гарантує їхню участь у формуванні народного суверенітету [9, с. 211]. Політична практика надає цим принципам особливої ваги. Натомість, на нашу думку, сучасні суспільства вимагають нових підходів до поєднання особистої свободи, гуманістичних засад і ефективного державного управління. Ця проблема поєднує одне з головних місць у сучасній правовій і політичній науці.

Розмірковуючи про суспільство, В. Старосольський апелював до досліджень ще одного українського правника, соціолога і громадського діяча – Богдана Кістяківського (1868–1920). Відразу відзначимо, що він певний час навчався у Гайдельберзькому університеті під керівництвом Георга Еллінека, дослідження якого мали вплив на формування поглядів самого В. Старосольського. У 1916 р. побачила світ праця Б. Кістяківського «Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права». Б. Кістяківський розробив методологію вивчення держави і її права, вважаючи, що саме право регулює відносини між суб'єктами, виступає «соціальним регулятором» [12, с. 7]. Правник виділяв два основні права – державно-наказове і соціологічне. Останнє, на його думку, зосереджувалося на «праві як сукупності відносин, що вникають і реалізуються в житті» [12, с. 13]. Соціологічне право, на переконання Б. Кістяківського дозволяло досліджувати право в його природному середовищі [13].

Відштовхуючись від напрацювань Б. Кістяківського і Г. Еллінека, В. Старосольський розглядав державу як одну з форм усупільнення. Він відзначав: «Для соціології держава – це суспільство або сам загал людей, що знаходиться в безпосередніх взаємовідносинах поміж собою, і тому зв'язані в одну цілість. Їх можна уявити собі навіть без зовнішньої державної форми, а проте все таки буде суспільство. Зовсім инакше розуміння держави мусить творити юриспруденція. Для неї держава – правний зв'язок, суб'єкт прав, обов'язків та влади. В першому соціологічному розумінні, держава уявляє собою просто колектив, що має реальну єдність, себто творить колективну істоту і тому можна звати її просто суспільством. Зате держава в юридичному розумінні – це ідеальна особовість» [14].

Поняття «суспільство» В. Старосольський відносив до так званих «осередніх проблем соціології». Відповідно до різних соціологічних систем воно вживається у різному значенні, а у зв'язку з цим змінюється і обсяг поняття та його зміст. У праці правника «суспільство» постає як «згуртування (група) людей, без огляду на його якість і рід». Тобто суспільством у широкому значенні є і держава, і родина, і натовп, і суспільна верства (клас), і релігійна секта, і плем'я, і рід, оскільки він виступає як цілість, а не просто як сума об'єднаних ним одиниць [15, с. 20]. Відтак, В. Старосольський наслідував учення Вільгельма Вундта (1832–1920), котрий вивчав психологію народів, вважаючи суспільство «цілістю живучих у відносній єдності людей, яка звичайно ділиться, однак, на більшу або меншу кількість частин, що обіймають собою подібні форми» [16, с. 3].

Визнання того, що людський гурт (група), суспільство, становить своєрідну цілість, життя та вчинки якої різняться від життя та вчинків складових його одиниць, становить одне з основних надбань соціології як науки. Тому В. Старосольський вважав, що суспільство становить понадіндивідуальну цілість – щось нове, а наука, яка ним займається, є самостійною дисципліною з власним предметом дослідження. Питання про те, що становить сутність понадіндивідуальної єдності суспільства, знаходило різні відповіді. Абстрагуючи від виразно метафізичних пояснень, воно доходило до містичного в суті речей розуміння, що існує «збірна душа», як окрема, власна душа громади, або ж не менш містичного, у своїй суті, теорії «суспільного організму», що не відповідає принципам дослідження правознавства. В. Старосольський, подібно як багато німецьких філософів і соціологів твердив, що воля одиниць творить волю суспільства, взаємно впливаючи одна на одну, модифікуючи себе так, що результат постає як відмінна, а іноді й протилежна навіть до волі поодиноких і співтворців, формально самостійна порівняно до їхньої волі загалом [15, с. 20]. Він писав, що «тут лежить точка, де розвій індивідуальної волі переходить у розвій волі загалу. Таким способом здобуває воля у найширшому значенні цього поняття своє найвище здійснення у волі загалу, яка одержує свій зміст від одиничної волі й впливає назад на неї саму в її розвою, зв'язуючи її витвори в самостійну, творчу цілість» [15, с. 30].

Воля, на думку В. Старосольського, це той чинник, який певну кількість індивідів перетворює на «гуртову цілість», у суспільство. Жодна їхня кількість, фізичні чи моральні їхні прикмети самі собою не можуть цього зробити. Це видно на прикладі родини. Родина є суспільством, сперта на спільність походження. Чи це означає, що сама спільність походження творить родину як суспільство? Зовсім ні. Коли людина народжується сама, а сполучені з нею діти живуть окремо так, що ні вони, ні їхні батьки взаємно не знають про себе, то, попри факт кровного зв'язку, родина як суспільство не існує. Бо суть родинної суспільності лежить не в самому факті походження дітей від батьків, а в усвідомленні цього факту та в почуваннях, які на ньому ґрунтуються [15, с. 31]. У загальнішому вигляді це проявляється у суспільному явищі «материнського права». Фізичне існування батьків не перешкоджає тут тому, що вони перебувають поза сферою суспільного зв'язку, що пояснюється походженням саме тому, що їм бракує суб'єктивного моменту свідомості та пов'язаних із нею почувань [15, с. 31].

Іншим прикладом В. Старосольський вважав суспільну верству або «клясу». Вона існує як витвір і наслідок означених суспільних відносин лише тоді, коли наявна потенційна свідомість цих відносин, свідомість спільних інтересів, величезний психічний процес, який відбувається у головах учасників спільного життя і з однієї гуртової маси творить ефективну групу, «клясу», суспільство. Цей суб'єктивний, психічний момент. Отже, робить висновок юрист, серцевиною суб'єктивних чинників бажання, волі, є сутність зв'язку, силою якого певна кількість одиниць стає суспільним гуртом, суспільством, із власним понадіндивідуальним буттям. У цьому вбачав суть виникнення нації Ернест Ренан, ество якої він вбачав у «повсякденнім плебісциті» (апелюючи до доповіді вченого, прочитаної в Сорбонні 11 березня 1882 р. і на яку посилатимуться всі наступні дослідники націоналізму) [17, с. 107]. Отже, Ренан наголошував: «Нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено й які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним фактором: це ясно висловлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це (якщо можна так висловитися) щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя. О, я знаю, це менш метафізично, ніж божественне право, менш жорстоко, ніж

історичне право... Для нації ніколи не було справжньої користі в тому, щоб приєднувати або утримувати країну проти її бажання. Врешті-решт, бажання нації – єдиний законний критерій, до якого треба завжди звертатися» [17, с. 118–119].

Загальне означення нації як суспільності, у трактуванні В. Старосольського, є менш загальне означення волі як чинника, що творить суспільність. На відміну від спільнот, що ґрунтуються на кровному зв'язку, як-от родина, рід чи плем'я, вона спирається на чинники «другого ступеня», типом яких є ідея. Об'єктивні прикмети нації – це не тільки чинники, які в даних історичних умовах допомогли національній спільноті витворитися, а разом ті форми та символи, в яких вона себе проявляє. Джерелом національної спільноти та істотною силою, якою вона існує, є прагнення до політичного самоздійснення та самостійності, що історично проявлялося як боротьба за суверенність власної держави [15, с. 89].

Історично, появу сучасної нації В. Старосольський пов'язував із демократією. Розуміння нації як політично активної спільноти є не самим лише констатуванням історичного факту, що сучасна нація вже при своїй появі увійшла у визначене відношення до держави. З цього випливає, що нація за своєю природою мусить керувати своїм зусиллям на «опанування державою»: вона не тільки народжується разом із волею політичного самовизначення, а й перестає існувати як нація, коли втрачає цю волю. Без цієї волі народ ще не є нацією або ж перестає нею бути. Через це взаємини між нацією, з одного боку, і державою – з іншого, становлять істотну частину питання про націю [15, с. 89].

Розглянута з позицій центру інтересів, демократія знаходить свій вияв в ідеї рівності. З формального погляду ця ідея постає як позитивна, оскільки суспільна та політична рівність є тією метою, до якої вона прагне [16, с. 111–112]. Водночас в історичній дійсності реальний зміст ідеї рівності, на переконання В. Старосольського, виявляється переважно негативним. Вона передусім постала як заперечення конкретних проявів нерівності, проти яких була спрямована. Будучи абсолютною за своїм характером, ідея рівності виступала запереченням усіх можливих форм суспільно-політичної нерівності. Конкретно ж вона завжди заперечувала лише ті історично визначені форми нерівності, які, завдяки відносинам суспільної продукції, вступали в конфлікт із тими відносинами, «несправедливість» яких почала усвідомлюватися людською свідомістю [9, с. 83]. Так, ідея рівності, здійснюючи свої конкретні історичні домагання шляхом діалектичного процесу, сама ж створювала підґрунтя для виникнення нових форм нерівності. В. Старосольський наводив цікавий приклад: правова рівність третього стану, реалізована шляхом Великої французької революції, усунула історичну форму нерівності, яку втілював феодалний лад, але водночас заклала основу для нових форм нерівності, притаманних капіталістичному устрою. Отже, об'єктивно ідея рівності в кожному історичному періоді є лише запереченням тієї нерівності, яку людство на певному етапі усвідомлює; суб'єктивно ж вона завжди прагне до абсолютної рівності [15, с. 97–98].

Коли йдеться про демократію, то вона є виявом цієї абсолютної тенденції. Незалежно від того, що демократія в історичній дійсності реалізується конкретно й обмежено, в суб'єктивному вимірі кожного історичного періоду вона залишається абсолютною [16, с. 312]. Вона не усвідомлює себе інакше, ніж як заперечення суспільної та політичної нерівності в тих конкретних формах, які є наявними. Саме тому ідеал та постулат демократії на кожному історичному етапі є, зі об'єктивного погляду, лише поступовими та обмеженими, тоді як у суб'єктивному вимірі вони мають абсолютний характер [15, с. 99–100].

Отже, демократія, розглянута як центр інтересів, уособлює загальнолюдські інтереси, інтереси «загалу» в широкому розумінні, які відповідають панівним

умовам і протиставляються вузьким та обмеженим інтересам привілейованої суспільної частини. Кінцеве спрямування до абсолютної демократії перебуває в постійному протиставленні до її конкретних та історично зумовлених форм [15, с. 98].

Нарешті, підходимо до співвідношення «нація–держава», що важливо з погляду історії держави і права. Передумовою та обставиною, що об'єднує і націю, і державу, є універсальність інтересів, де перша постає їх центром, а друга – засобом задоволення. Організм нації та механізм держави з цього погляду перебувають в одній площині як взаємопов'язані утворення: одна – як «спільність», інша – як «спілка». Саме тому, з огляду на принципову неможливість чітко відмежувати, з одного боку, «обсяг діяльності» держави, а з іншого – «обсяг інтересів» нації, між ними неможливо провести сталу демаркаційну лінію [15, с. 98].

Нації виявляють тенденцію цікавитися кожним напрямом діяльності держави, тоді як держава, зі свого боку, покликана захищати інтереси нації. Окрім негативної можливості їх розмежування, постає позитивна необхідність для обох суспільних утворень входити між собою у постійну взаємодію [15, с. 98].

Універсальність інтересів нації полягає в тому, що вона не може бути задоволена лише одиничними засобами – навіть шляхом добровільних чи примусових об'єднань приватних або часткових організацій. Будучи найширшим центром інтересів, нація потребує для їх задоволення найбільш потужного з історично відомих суспільних механізмів – держави [16, с. 221]. Практичним доказом цієї необхідності є невдача спроб розв'язати національне питання виключно шляхом надання одиничних прав, що формально забезпечували б інтереси нації, але не створювали реального механізму їх захисту. З огляду на те, що ані «особиста воля» одиниць, ані їх добробут і самоствердження не є достатніми для забезпечення національних запитів і потреб, нація закономірно висуває вимогу публічних прав та участі у здійсненні державної влади. В цьому контексті вона вступає у відносини з державою як сила зі спілкою, шляхом перенесення державних компетенцій на націю [15, с. 99].

В. Старосольський входить у дискусію з Е. Реннером, котрий не приймає всіх логічних наслідків власного висновку про «однаковість по суті» держави і нації. Він намагається знайти компромісний вихід, допускаючи перенесення на націю лише окремих компетенцій держави, що мало б забезпечити національну автономію [17, с. 107]. Водночас історичний досвід періоду Першої світової війни і перших повоєнних років переконливо свідчить про протилежне: такого розв'язання недостатньо. Нація не може обмежуватися передачею їй лише окремих повноважень; вона змушена прагнути оволодіння всією повнотою державного механізму. Усі народи, які силою історичної необхідності, економічного й культурного розвитку та під загрозою неминучої загибелі, прагнуть зберегти себе, повинні організуватися у незалежні, самостійні національні держави [15, с. 100] (це відповідає тому принципу, який поширився після Першої світової війни – про національну державу, що однак не було дотримано у випадку з українським народом).

Розмірковуючи про відношення нації до держави, В. Старосольський виходить із наступних позицій. Якщо розглядати її зі становища держави, то картина істотно залежить від типу держави, який ми беремо за вихідний. Там, де одиниця або династична спільнота є центром, що у власних інтересах керує механізмом держави, нація для належного функціонування держави є чинником зайвим. Монархічний принцип не потребує нації і, як свідчить історія Середньовіччя аж до Віденського конгресу 1815 р., може повністю її ігнорувати. Інший приклад: аристократичний принцип утворює панівну верству, об'єднану спільністю привілеїв, а не позитивним зв'язком із народною масою та об'єктивним визнанням

народності. Аристократія створює «сурогат нації» у сучасному розумінні – так звану «виключно політичну» націю, яка за своєю суттю є лише частиною нації у власному значенні слова [16, с. 223]. Держава цього типу не потребує політичної активності широких мас населення і, хоча й не настільки абсолютно, як монархія, все ж залишається байдужою до національного принципу. Вона визнає його лише в обмеженому вигляді – як націю привілейованої частини державного суспільства [15, с. 100–101]. З виходом демократії на політичну арену ситуація у розумінні В. Старосольського змінюється.

Усі без винятку теорії й учення змушені так чи інакше розв'язувати питання про «загальний інтерес». Зокрема, обґрунтування різних форм держави – аристократії, монархії чи демократії – ґрунтується на тому, що кожна з них намагається подати власне розуміння загального блага як критерій оцінки. Відповідь на питання, інтересам кого саме має служити держава, кожна теорія та кожне вчення формулює по-своєму [15, с. 101].

Нація є природним носієм влади в державі. Визнавши націю самостійним центром надіндивідуальних інтересів, а також не лише історично сформованою формою демократії, але водночас її необхідним і позитивним доповненням, слід визнати націю «природним» носієм державності, тобто природним центром інтересів, на службі якого має перебувати державний механізм. У цьому сенсі поняття «народного суверенітету» є тотожним поняттю «суверенної нації». Невипадково Велика французька революція проголосила, що «джерело всякого суверенітету за своєю суттю перебуває в нації» [18].

Проблема націоналізації держави набуває практичного значення насамперед у тих випадках, коли держава не ототожнюється з нацією. У національній державі відбувається поєднання колективної особистості нації з єдиною організацією суспільного механізму. За таких умов державні форми перестають бути абстрактним і відчуженим цивільним апаратом, а набувають характеру конкретної форми державної особистості, що ґрунтується на реальній, цілісній та узгодженій особистості населення держави. В такому контексті питання «дієвої участі» та «співвідповідальності» всіх членів суспільства за спільні справи докорінно змінює свій зміст [16, с. 227–228]. На нього стає можливим дати чітку відповідь, оскільки зникає сумнів щодо того, чиїм саме інтересам має служити держава. Відповідно, спір про підстави державної влади в таких державах значною мірою втрачає свою практичну гостроту та цілісність. Він переноситься у чітко окреслену площину – площину соціальної структури суспільства, зокрема поділу на класи залежно від участі та ролі в суспільному процесі виробництва, а також зумовлених цим поділом відмінностей інтересів [15, с. 102].

Отже, в наукових поглядах Володимира Старосольського простежується цілісна концепція взаємозв'язку суспільства, нації та держави. Він виходив із того, що суспільство є первинною формою колективного життя, нація – його найширшим і найорганізованішим центром інтересів, а держава – механізмом, покликаним забезпечувати реалізацію цих інтересів. В. Старосольський наголошував, що лише у випадку поєднання держави з нацією виникає справжня «державна особистість», яка ґрунтується на єдності населення та його співвідповідальності за спільні справи. Так, у його концепції нація постає не лише історично сформованою формою демократії, а й природним носієм державності, що визначає легітимність політичної влади та зміст народного суверенітету.

Список використаних джерел

- 1 Бойко І. Вступне слово про місце і роль видатних випускників юридичного факультету Львівського університету в національній та європейській історії. *Місце і роль видатних випускників юридичного факультету Львівського університету в національній та європейській історії*: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25 квітня 2024 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2024. Вип. 4. С. 3–6.
- 2 Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага : Наклад Українського Вільного Університету в Празі, 1925. С. 7–10.
- 3 Джолос С. До питання про роль насильства у державоутворенні та бутті держави і права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 88: ч. 1. С. 74.
- 4 Старосольський В. Держава і політичне право. Частина перша. С. 17–321.
- 5 Коломієць Т. Соціологічна концепція В. Старосольського в контексті проблемного поля модерності. *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. 3/4 (23/24). С. 44.
- 6 Заєць А. Первісне суспільство і право. *Наукові записки науКМа. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 17–18.
- 7 Ferguson R. J. The Polis: The Greek City-State and Political Life. 2024. URL: https://www.academia.edu/121729273/The_Polis_The_Greek_City_State_and_Political_Life?sm=b&ghid=37155710635.
- 8 Надольський Й. Націологічні дослідження Володимира Старосольського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. Вип. 15. С. 42.
- 9 Ролз Дж. Теорія справедливості /ер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 18–211.
- 10 Старосольський В. Держава і політичне право. Частина друга. С. 408.
- 11 Старосольський В. Партія в конституції Чехословацької республіки. Прага : Державна друкарня в Празі, 1923. С. 3–4.
- 12 Ковальчук О. Державно-правові погляди Б. О. Кістяківського. *Приватне та публічне право*. 2024. № 4. С. 9 (С. 7–13).
- 13 Маленко О. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : дис. ... канд. юридичних наук. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008. С. 113 (196 с.).
- 14 Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага : Наклад Українського Вільного Університету в Празі, 1925. С. 16.
- 15 Старосольський В. Теорія нації. Відень : Український соціологічний інститут ; Заграничне бюро і склад видань у Відні. 1922. С. 20 (144 с.).
- 16 Wundt W. *Elements of Folk Psychology*. London–New-York : Routledge, 2007. P. 3 (560 p.).
- 17 Ренан Е. Що таке нація? Переклад з французької. Націоналізм. Антологія. Київ : Смолоскип, 2000. С. 107.
- 18 Кельзен Г. Чиста теорія права п. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 291 (496 с.).

References

- 1 Bojko, I. (2024). Vstupne slovo pro mistse i rol' vydatnykh vypusnykiv iurydychnoho fakul'tetu L'vivs'koho universytetu v natsional'nij ta ievropejs'kij istorii. *Mistse i rol' vydatnykh vypusnykiv iurydychnoho fakul'tetu L'vivs'koho universytetu v natsional'nij ta*

- ievropejs'kij istorii : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (m. L'viv, 25 kvitnia 2024 r.) / I. J. Bojko (holova redkohii), Yu. V. Olijnyk (vidp. sekr.). L'viv, 4, 3–6.*
- 2 Starosol's'kyj, V. (1925). *Metodolohichna problema v nauksi pro derzhavu*. Praha : Naklad Ukrains'koho Vil'noho Universytetu v Prazi, 7–10.
  - 3 Dzholos, S. (2025). Do pyttannia pro rol' nasyt'stva u derzhavohenezi ta butti derzhavy i prava. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Serii Pravo*, 88: chastyna 1, 74.
  - 4 Starosol's'kyj, V. *Derzhava i politychne pravo. Chastyna persha*, 17–321.
  - 5 Kolomiets', T. (2014). Sotsiolohichna kontseptsii V. Starosol's'koho v konteksti problemnoho polia modernosti. *Visnyk NTUU KPI. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3/4 (23/24), 44.
  - 6 Zaiets', A. (2018). Pervisne suspil'stvo i pravo. *Naukovi zapysky nauKMa. Yurydychni nauky*, 2, 17–18.
  - 7 Ferguson, R. J. (2024). The Polis: The Greek City-State and Political Life. URL:https://www.academia.edu/121729273/The_Polis_The_Greek_City_State_and_Political_Life?sm=b&rhid=37155710635.
  - 8 Nadol's'kyj, J. (2010). Natsiolohichni doslidzhennia Volodymyra Starosol's'koho. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Politolohiia, sotsiolohiia, filosoïia*, 15, 42.
  - 9 Rolz, Dzh. (2001). Teoriia spravedlyvosti / per. z anhł. O. Mokrovol's'kyj. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 18–211.
  - 10 Starosol's'kyj, V. *Derzhava i politychne pravo. Chastyna druha*, 408.
  - 11 Starosol's'kyj, V. (1923). *Partiia v konstytutsii Chekhoslovats'koi respubliky*. Praha : Derzhavna drukarnia v Prazi, 3–4.
  - 12 Koval'chuk, O. (2024). Derzhavno-pravovi pohliady B. O. Kistiakivs'koho. *Pryvatne ta publichne pravo*, 4, 9, 7–13.
  - 13 Malenko, O. (2008). *Metodolohiia pravoznavstva v naukovij spadschyni B. O. Kistiakivs'koho : dys. ... kand. iuryd. nauk*. Odesa : Odes'ka natsional'na iurydychna akademiia, 113.
  - 14 Starosol's'kyj, V. (1925). *Metodol'ohichna problema v nauksi pro derzhavu*. Praha : Naklad Ukrains'koho Vil'noho Universytetu v Prazi, 16.
  - 15 Starosol's'kyj, V. (1922). *Teoriia natsii*. Viden' : Ukrains'kyj sotsiol'ohichnyj instytut ; Zahranychne biuro i sklad vydan' u Vidni, 20.
  - 16 Wundt, W. (2007). *Elements of Folk Psychology*. LondonNew York : Routledge, 3.
  - 17 Renan, E. (2000). *Scho take natsiia? Perekład z frantsuz'koi. Natsionalizm. Antolohiia*. Kyiv : Smoloskyp, 107.
  - 18 Kel'zen, H. (2001). *Chysta teoriia prava*. Kyiv: Yurinkom Inter, 291. (496 s.)

**THE INTERRELATION OF THE CONCEPTS
“SOCIETY–NATION–STATE” IN THE POLITICAL
AND LEGAL VIEWS OF VOLODYMYR STAROSOLSKYI**

Marko Mandrusiak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79008*

e-mail: mlm@j-l.com.ua

ORCID: 0009-0008-9335-8672

The article is devoted to the analysis of the interrelation of the concepts “society–nation–state” in the political and legal views of Volodymyr Starosolskyi. It is noted that in Starosolskyi’s scholarly thought there is a coherent concept of the interconnection between society, nation, and state. He proceeded from the idea that society is the primary form of collective life, the nation is its broadest and most organized center of interests, and the state is the mechanism intended to

ensure the realization of these interests. V. Starosolskyi emphasized that only when the state is combined with the nation does a genuine "state personality" emerge, based on the unity of the population and their shared responsibility for common affairs. Thus, in his concept, the nation appears not only as a historically formed form of democracy but also as the natural bearer of statehood, which determines the legitimacy of political power and the content of popular sovereignty.

It is emphasized that, in Starosolskyi's view, over the course of history the relations among different groups within the collective (the people) cease to be based on natural vital unity or common consensus and turn into a source of national and social conflicts that generate internal tension and confrontation. Whereas earlier power was an expression of the common will of the entire society, it later became the power of only one part of such a community. V. Starosolskyi distinguished between the concepts of "state" and "society." For other members of society, this power appears as an alien and hostile force acting against their interests. It was precisely this division into rulers and the ruled that Starosolskyi called the "political character of power." This type of power arises from smaller communities and primitive groups during the period of state formation, when its essence manifests itself most vividly. It should be noted, however, that Starosolskyi's interpretation of the role of economic interests in the formation of the state, and especially of the nation, differs from the Marxist approach.

It is accentuated that the general definition of the nation as a form of social community in Starosolskyi's interpretation is less general than the definition of will as the factor that creates sociality. Unlike communities based on blood ties, such as the family, clan, or tribe, the nation relies on factors of the "second order," the typical form of which is the idea. The objective features of the nation are not only those factors that, under given historical conditions, helped the national community to form, but also the forms and symbols through which it expresses itself. The source of the national community and the essential force by which it exists is the aspiration for political self-realization and independence, which historically manifested itself as the struggle for the sovereignty of one's own state.

It is substantiated that historically V. Starosolskyi associated the emergence of the modern nation with democracy. Understanding the nation as a politically active community is not merely a statement of the historical fact that the modern nation entered into a defined relationship with the state already at its inception. It follows that by its very nature the nation must direct its efforts toward the "mastery of the state": it is not only born together with the will for political self-determination but also ceases to exist as a nation when it loses this will. Without this will, a people is not yet a nation or ceases to be one. Therefore, the relationship between the nation, on the one hand, and the state, on the other, constitutes an essential part of the question of the nation.

Keywords: society, nation, state, law, political and legal views.

*Стаття: надійшла до редакції 20.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК [342.725:811.161.2'272]:321.011(477)]"19"(091/092)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ЛЕВА РЕБЕТА ПРО СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ

Назар Пирій

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: nazarnazarenko89@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-8629-7725*

Присвячено дослідженню політико-правових поглядів Лева Ребета про ідею суверенітету народу як важливої ознаки держави. Зазначено, що значний інтерес представляє вивчення проблеми суверенітету народу в політико-правовій думці ХХ ст., оскільки саме вона визначає джерела влади, межі державного управління та характер взаємодії між державою і суспільством. В умовах боротьби українського народу за державну незалежність особливого значення набувають ідеї українських мислителів, які намагалися теоретично обґрунтувати право національної спільноти на самовизначення та створення власної держави. Серед таких діячів важливе місце займає Лев Ребет – видатний український політичний діяч, доктор права, професор Українського Вільного Університету, теоретик нації, редактор і публіцист, адвокат, один із лідерів ОУН. Лев Ребет посідає гідне місце в плеяді українських правників ХХ ст. Він був автором однієї з найбільш довершених теорій виникнення і розвитку нації. Наукова спадщина Лева Ребета охоплює широкий спектр проблем державотворення, політичної теорії, націоналізму та правового статусу народу як носія верховної влади. Саме тому звернення до теоретичних концепцій народного суверенітету, зокрема в наукових та науково-публіцистичних працях Лева Ребета, набуває особливої актуальності для осмислення сучасних державотворчих процесів та ролі народу як головного суб'єкта захисту української державності. Важливу увагу мислитель приділяв концепції народного суверенітету, розглядаючи її як фундаментальний принцип демократичної держави та водночас як правову основу існування нації. У його працях народ виступає не лише джерелом державної влади, а й активним суб'єктом політичного життя, який реалізує своє право на самовизначення через створення власних державних інститутів.

Показано, що актуальність дослідження політико-правових поглядів Лева Ребета щодо суверенітету народу зумовлена необхідністю переосмислення інтелектуальної спадщини українських політичних мислителів у контексті сучасних державотворчих процесів. В умовах розвитку демократичної правової держави та утвердження принципів народовладдя в Україні звернення до теоретичних напрацювань Л. Ребета дозволяє глибше зрозуміти історичні витоки української політико-правової традиції та її значення для формування сучасної політичної системи України.

Наголошено, що аналіз політико-правових поглядів Лева Ребета свідчить про важливість суверенітету як ознаки держави. Л. Ребет дотримувався думки про цінність народного суверенітету в історії становлення та розвитку української нації та її державності. Л. Ребет вважав, що «українська нація – це духовна, культурна і політична спільнота, і тому повноцісна і повновартісна нація з повною скалею об'єктивних і суб'єктивних ознак, яка, не дивлячись на своє поневолення і всупереч перепонам, розгортає всю можливу життєву енергію». Політико-правові погляди Л. Ребета вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування та мали чітку орієнтацію на ідею національної єдності, рівності та справедливості. Політико-

правові погляди Лева Ребета щодо генези та еволюції нації, визначення місця і роль народного суверенітету як передумови і наслідку формування нації (народу) сьогодні є актуальними для сучасної України, яка бореться за свою територіальну цілісність та державний суверенітет. Історичний досвід української державності свідчить, що втрата суверенітету, приводить до втрати держави.

Ключові слова: політико-правові погляди, нація, суверенітет, народ, суверенітет народу, держава, Україна.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.118>

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни Росії проти України проблема суверенітету народу набуває важливого значення. У нинішніх реаліях суверенітет виступає не лише як фундаментальний принцип конституційного ладу держави, а і як практична основа консолідації українського суспільства, легітимності державної влади та мобілізації української нації (народу) для захисту власної держави.

Як відомо, суверенітет народу означає, що саме він є носієм верховної влади і має виключне право визначати політичний курс держави, її внутрішню та зовнішню політику. В умовах війни цей принцип набуває важливого змісту, оскільки агресія Росії проти нашої держави фактично є посяганням на право українського народу самостійно визначати свою долю. Російська агресія спрямована не лише на територіальне захоплення, а й на підірив політичної суб'єктності українського народу та заперечення його права на незалежне державне існування. У цьому контексті суверенітет народу виступає основою легітимності опору агресії та захисту державної незалежності. Саме народ як носій суверенітету наділяє державні інститути правом організовувати оборону країни, формувати політику національної безпеки та забезпечувати захист територіальної цілісності. Масова участь громадян у захисті держави, підтримка Збройних Сил України, розвиток волонтерського руху та громадянської активності є проявами практичної реалізації принципу народного суверенітету. Крім того, війна актуалізує значення суверенітету як гарантії збереження національної ідентичності, культури та політичної самостійності. Захист суверенітету означає захист права українського народу на власну систему державної влади, правовий порядок і демократичний розвиток. У цьому сенсі боротьба України проти агресії є боротьбою не лише за територію, а й за збереження права народу бути єдиним джерелом влади у власній державі.

Значний інтерес становить вивчення проблеми суверенітету народу в політико-правовій думці ХХ ст., оскільки саме вона визначає джерела влади, межі державного управління та характер взаємодії між державою і суспільством. В умовах боротьби українського народу за державну незалежність особливого значення набувають ідеї українських мислителів, які намагалися теоретично обґрунтувати право національної спільноти на самовизначення та створення власної держави. Серед таких діячів важливе місце займає Лев Ребет – видатний український політичний діяч, доктор права, професор Українського Вільного Університету, теоретик нації, редактор і публіцист, адвокат, один із лідерів ОУН. Лев Ребет посідає гідне місце в плеяді українських правників ХХ ст. Він був автором однієї з найбільш довершених теорій виникнення і розвитку нації. Наукова спадщина Лева Ребета охоплює широкий спектр проблем державотворення, політичної теорії, націоналізму та правового статусу народу як носія верховної влади. Саме тому звернення до теоретичних концепцій народного суверенітету, зокрема в наукових та науково-публіцистичних

працях Лева Ребета, набуває особливої актуальності для осмислення сучасних державотворчих процесів та ролі народу як головного суб'єкта захисту української державності. Важливу увагу мислитель приділяв концепції народного суверенітету, розглядаючи її як фундаментальний принцип демократичної держави та водночас як правову основу існування нації. У його працях народ виступає не лише джерелом державної влади, а й активним суб'єктом політичного життя, який реалізує своє право на самовизначення через створення власних державних інститутів.

Актуальність дослідження політико-правових поглядів Лева Ребета щодо суверенітету народу зумовлена необхідністю переосмислення інтелектуальної спадщини українських політичних мислителів у контексті сучасних державотворчих процесів. В умовах розвитку демократичної правової держави та утвердження принципів народовладдя в Україні звернення до теоретичних напрацювань Л. Ребета дозволяє глибше зрозуміти історичні витоки української політико-правової традиції та її значення для формування сучасної політичної системи України.

Метою цієї статті є аналіз політико-правових поглядів Лева Ребета на проблему формування суверенітету народу, з'ясування особливостей його концептуального підходу до визначення ролі народу як джерела державної влади та виявлення значення цих ідей для розвитку української політико-правової думки. Реалізація поставленої мети передбачає дослідження основних теоретичних положень мислителя щодо природи народного суверенітету, його взаємозв'язку з ідеєю національного самовизначення та функціонуванням державної влади.

Стан опрацювання проблеми. Наукова спадщина Лева Ребета привертала увагу дослідників української політичної думки, історії держави і права та національно-визвольного руху. Його наукові праці розглядаються у контексті розвитку української політико-правової думки ХХ ст., формування ідеології українського націоналізму та теоретичного обґрунтування особливостей розвитку української державності. Водночас окремі аспекти його політико-правової концепції, зокрема питання суверенітету народу, залишаються недостатньо дослідженими. Певний внесок у вивчення життя, політичної діяльності та наукової спадщини Лева Ребета зробили українські науковці, які аналізували його роль у розвитку української політичної думки, діяльність у середовищі Організації українських націоналістів, а також його теоретичні погляди на проблеми держави, нації та права. Серед українських науковців варто виокремити, зокрема, Т. Андрусяка, І. Бойка, Г. Герасимову, В. Гончаренка, П. Едера, В. Кульчицького, Л. Нагорну, О. Панченко, І. Патриляка, В. Потульницького, Б. Тищика, І. Хому та ін. У наукових працях деякі науковці фрагментарно досліджували еволюцію його політичних переконань, особливості інтерпретації ідеї нації та значення державності для розвитку українського суспільства. Окремі аспекти політико-правових поглядів мислителя розглядалися також у ширшому контексті дослідження української політичної думки ХХ ст., де його ідеї аналізуються поряд із концепціями інших українських теоретиків націоналізму, зокрема Дмитра Донцова, Миколи Сціборського, Степана Бандери та ін. У таких дослідженнях увага зосереджується переважно на ідеологічних засадах українського націоналізму, проблемах державотворення та політичної організації нації. Водночас проблема розуміння народного суверенітету в політико-правовій концепції Лева Ребета не завжди виступала предметом спеціального комплексного історико-правового аналізу. Більшість досліджень лише побіжно торкається цієї тематики, розглядаючи її як складову ширших питань національного самовизначення, державної влади та політичної організації суспільства. Тому актуальним залишається поглиблене дослідження теоретичних політико-правових підходів

Л. Ребета до визначення сутності суверенітету народу, його ролі у формуванні державної влади та значення для розвитку української політико-правової традиції.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, важливою ознакою держави є суверенітет (від фр. *Souveraineté* – найвища влада) – незалежне від будь-яких обставин, сил і осіб верховенство; самостійність і незалежність держави чи іншого політичного суб'єкта у внутрішній політиці та політиці міжнародній. Суверенітет є також одним з основних атрибутів держави як форми політичної організації [1]. Поняття суверенітету є одним із гострих та актуальних у сучасній юридичній науці, про що свідчить його широке застосування і в теорії конституційного права, і в нормативно-правових актах [2, с. 93].

У сучасному правознавстві фахівці наголошують на необхідності відрізнити суверенітет держави від суверенітету народу і суверенітету нації [3, с. 120] Влада народу первинна щодо державної влади, є джерелом і носієм суверенітету, має зверхність над будь-якою владою всередині держави та за її межами. Суверенітет держави – це основний принцип міжнародного права і міжнародних відносин, що знайшов своє відображення у Статуті ООН та інших міжнародно-правових документах. Народний суверенітет – це принцип, згідно з яким народу (громадянам усіх національностей, що проживають на території держави) належить уся суверенна повнота влади на території держави, право безпосередньо або через представницькі органи вирішувати свою долю, брати участь у розробці та реалізації політики своєї держави, контролювати діяльність державних органів. Суверенітет національний – повноваддя нації, що базується на реальній можливості визначати характер свого національного життя, вирішувати питання розвитку національної свободи і реалізації своїх прав (на існування, самовизначення політичне, вільний розвиток мови національної, звичаїв, духовно-культурних традицій, економічних і соціальних потреб, мирне співіснування з іншими народами і націями; розпоряджатися природними ресурсами і ресурсами матеріальними на своїй території тощо). У демократичних суспільствах державний суверенітет може органічно поєднуватися із народним і національним суверенітетом, а в тоталітарних і авторитарних режимах конфліктувати та вступати в гострі суперечності [1].

Як свідчить історичний досвід, становлення держави пов'язане з формуванням його суверенітету [1]. Інститут суверенітету є одним із найдавніших у національному та міжнародному праві. Суверенітет є важливою ознакою державності. На думку відомого українського вченого-правознавця О. Святоцького, «державний суверенітет передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах, є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави [4].

Серед вчених значну увагу привертає народний суверенітет, який має найвищий рівень юридичної сили [3, с. 121]. Про це зазначено у ст. 5 чинної Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Відповідно до цього конституційного положення, народ виступає активним учасником у процесі формування та функціонування публічної влади, тобто є суб'єктом владарювання. Одночасно народ здійснює контроль за владою та усуває від влади тих її носіїв, які втратили довіру громадян, а відтак і легітимність [5, с. 208]. Влада народу здійснюється у формі державної влади, громадської та влади місцевого самоврядування [2, с. 109]. Держава отримує свій суверенітет з рук народу, а тому тільки народ робить владу держави легітимною (законною). Саме народний суверенітет є основою формування державної влади [6, с. 79].

Про місце і роль, зокрема народного суверенітету в історії нації (народу), суспільстві, державі існує багато різних інтерпретацій, що спричинило виникнення великої кількості політико-правових концепцій, у виокремленні яких дослідники намагаються переосмислити цей феномен, показати важливість суверенітету в житті нації та держави тощо. Серед найвідоміших українських дослідників теорії і практики розбудови нації, визначенні важливості суверенітету як важливої ознаки нації є Лев Ребет, який зробив вагомий внесок, зокрема в розвиток української політико-правової думки.

Лев Ребет народився 03 березня 1912 р. у м. Стрий у сім'ї поштового урядовця. Під час навчання у Стрийській українській гімназії він захопився пластовим рухом, у 15 років став членом Української військової організації (УВО), у 17 – вступив до Організації українських націоналістів (ОУН), а за рік – очолив її провід у Стрийському повіті. Після вбивства 15 червня 1934 р. членами ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького Лева Ребета разом зі Степаном Бандерою, Миколою Лебедем, Ярославом Карпинцем та іншими діячами ОУН арештовує польська поліція. Однак за браком доказів Ребета відпускають. Невдовзі він очолив Крайову Екзекутиву ОУН на західноукраїнських землях, і, фактично, відновив її діяльність, здійснював керівництво розвідкою ОУН. Л. Ребета ще неодноразово заарештовувала польська поліція за політичну діяльність. Паралельно він у 1938 р. закінчив правничий факультет Львівського університету, здобувши ступінь магістра права [7].

Брав активну участь національно-визвольній боротьбі за Україну. Після проголошення у Львові 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української Держави Лев Ребет став заступником голови уряду Ярослава Стецька. Після того, як у липні 1941 р. німці арештували С. Бандеру та Я. Стецька, Л. Ребет перебрав його обов'язки, ставши одночасно представником ОУН (б) в Українській Національній Раді у Львові, яку очолили доктор Кость Левицький та митрополит Андрей Шептицький. Проте ця діяльність була нетривалою. Німці, не добившись від Бандери та Стецька відкликання Акту відновлення Української Держави, розпочали арешти інших українських діячів. Лева Ребета затримали 14 вересня 1941 р., і він три роки перебував у нацистському концтаборі Аушвіц (Освенцім). Після звільнення переїхав до Мюнхена, де на той час перебували більшість провідних діячів бандерівського руху. З 1945 р. у Мюнхені, Л. Ребет очолював організації ОУНР. Упродовж 1945–1948 рр. виконував повноваження головного судді Закордонних частин ОУН.

Важливе місце в житті Л. Ребета займала його дружина Дарія, яка відзначалася неабиякою харизмою, освіченістю, розумовими здібностями, прогресивними поглядами, умінням відстоювати свою принципову позицію та відстоювати її в публічних дискусіях. Дарія займала також вагоме місце в ієрархії ОУН, адже була єдиною жінкою-членом Проводу ОУН. Вона мала псевдо «Орлян», мала належне виховання і здобула освіту. Її батько Омелян Цісик був викладачем, а згодом директором чоловічої гімназії у Стрию, куди сім'я невдовзі переїхала. Навчалася вона в жіночій гімназії і водночас була членом «Пласту». В 15-річному віці таємно від батьків вступила до підпільної Української військової організації. Згодом долучилася до діяльності молодіжних структур ОУН у Стрию. У 1930 р. вона закінчила гімназію і вступила на юридичний факультет Львівського університету, де почала активно займатися націоналістичною діяльністю, за що неодноразово заарештовувалася польською поліцією. Тож завершити навчання не змогла. Ступінь магістра права згодом здобула в католицькому університеті в Любліні. У

1938 р. вона вийшла заміж за визначного українського націоналіста Лева Ребета. З 1943 р. була членом Головного Проводу ОУН, входила до складу Закордонного бюро ОУН, виконувала обов'язки організаційного референта ОУН. Тобто за відсутності провідних діячів ОУН, які перебували в гітлерівських концтаборах до 1944 р., Д. Ребет було доручено керувати всією роботою ОУН за кордоном. У період перебування Бандери, Стецька, Ребета та інших лідерів ОУН в ув'язненні (середина 1941 – листопад 1944 р.) Ребет Дарія спільно з М. Лебедем, а потім Р. Шухевичем керувала антирадянською діяльністю центрального «проводу» ОУН і була одним з організаторів УГВР. Дарія все життя активно допомагала своєму чоловіку Леву Ребету, зокрема готувати доповіді, писати статті, активно допомагала йому в організаційній роботі ОУН та ін. [8].

Лев Ребет нарівні з політичною активно займався науковою, викладацькою, публіцистичною діяльністю. У 1949 р. він успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Держава і нація». З 1952 р. – доцент, а з 1954 р. – професор державного права Українського Вільного університету в Мюнхені. Автор наукових праць у галузі політології, соціології, держави і права, член Наукового товариства імені Шевченка. Крім наукової діяльності, Л. Ребет приділяв значну увагу розвитку в еміграції української преси й публіцистики. Він співпрацював з такими україномовними виданнями, що виходили в Німеччині, як «Українська трибуна», «Час», «Сучасна Україна». З 1955 р. аж до смерті був головним редактором тижневика, а згодом місячника «Український самостійник», у якому публікувалися його статті з актуальних проблем українського політичного руху, релігійних та церковних питань, розповіді про ситуацію на українських землях у складі СРСР. Одночасно намагався перебудувати засади українського національного руху, відкинувши радикальні гасла на кшталт «Україна для українців». Унаслідок численних партійних конфліктів Лев Ребет разом зі своїм соратником і однодумцем Зиновієм Матлою створили нові керівні органи Закордонних частин ОУН. З огляду на наявність двох провідників прихильників цього крила ОУН назвали «двійкарями» [9, с. 629].

Лев Ребет був не лише провідним діячем українського визвольного руху, а й істориком Організації українських націоналістів, автором багатьох наукових праць, визначним ідеологом українського націоналізму [10]. Він брав активну участь у багатьох наукових конференціях, форумах, дискусіях, де наполегливо відстоював українське питання, популяризував історію України, розповідав про особливості розвитку української нації, давав рішучу відсіч тим, хто намагався перекрутити й спотворити історичні факти. Такі виступи, книги й публікації Л. Ребета, а їх було чимало, неабияк турбували керівництво КДБ у Москві [8]. Тож не випадково комуністичний тоталітарний режим СРСР відносив Л. Ребета до числа найнебезпечніших українських діячів. Про це свідчить те, що в першій половині 1950-х рр. було організовано кілька безуспішних спроб його викрасти в Мюнхені, але врешті-решт було ухвалено рішення його знищити. Лева Ребета було жорстоко вбито агентом КДБ Богданом Сташинським 12 жовтня 1957 р. на сходах у будинку редакції «Українського самостійника» в Мюнхені. Радянський агент КГД Б. Сташинський застосував спецзасіб з отруйною речовиною. 15 жовтня 1959 р. він такою ж зброєю убив Степана Бандеру.

Особливий інтерес представляє низка ґрунтовних наукових праць Л. Ребета з теорії та історії української нації, серед яких: «Формування української нації» (Мюнхен, 1951); «Теорія нації» (Мюнхен, 1955); «Походження українців, росіян,

білорусів у світлі сучасних советських теорій». Б/м, 1962 (нім. мовою – 1956); «Світло і тіні ОУН» (Мюнхен, 1964) та ін. [11].

У процесі українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. сформувалися цікаві політико-правові погляди Лева Ребета щодо суверенітету народу. Більшість із них залишаються актуальними для сучасної України. Так, у своїй найвідомішій праці «Теорія нації» (Мюнхен, 1955) вчений розкрив поняття суверенітету, з якого «виробилося поняття народного суверенітету, – історичного і політичного походження. З ростом абсолютної влади, що зміцнилася коштом позицій фєвдалів, появляється теорія (Боден, Гобс), що в державі може бути тільки один носій влади – володар. Не випадково Людовік XIV, як представник тих часів говорив: «Держава – це я». Але такі відносини, в яких відповідно до теорії населення було трактоване як предмет влади, навели з часом на думку, що носієм влади в державі є не володар, а народ, так само необмежений в своїй волі, як володар. Підстави такої теорії народного суверенітету, що мала обґрунтувати нову легітимацію держави, поклав Руссо своєю концепцією соціального договору. Ця концепція мала вияснити водночас суть держави, права та суспільности і звести їх до спільного кореня. Вихідна засада Руссо, що її він окремо висловив у творі п. н. «Еміль», – це думка про внутрішню вартість людини, про самобутність її особистості, про вирішальну роллю внутрішнього переконання. Людська індивідуальність розвивається, на думку Руссо, внутрішнім зусиллям та здійснюється внутрішнім законом самовизначення. Тому людина не може бути невільником держави, ані пасивною супроти неї. Вільна, по своїй природі, людина мусить жити в державі, яка не буде перешкодою для її вільного розвитку, бо тільки при таких умовах держава може вважатися легітимною. У наслідку держава не може бути ні накинена ззовні, ні виведена з абстрактного розуму. Вона, коли має бути легітимною, мусить бути наслідком переконання й сумління людей. З цього джерела випливає держава, суспільство і право – з вільної волі об'єднаних одиниць. З власного рішення об'єднані в державі одиниці слухають по суті самі себе. Суверенна одиниця і суверенний загал таким чином не в суперечності між собою, а тільки гармонізуються» [12, с. 43]. Вивчення європейського досвіду дало можливість Л. Ребету наголошувати, що народ є першоджерелом державної влади. Він виходив із принципу народного суверенітету, де влада належить народу, а держава є інструментом реалізації його волі. Лев Ребет справедливо зазначав, що державна влада не може походити від вузької політичної еліти чи зовнішніх сил. Його погляди є актуальними для сучасної України, що підтверджує конституційний принцип: народ є носієм суверенітету (ст. 5 Конституції України). Актуальним є положення про те, що в умовах війни та політичних криз, легітимність влади повинна ґрунтуватися на волі громадян. Політичні та правові погляди Л. Ребета підкреслюють важливість демократичних інститутів, зокрема виборів, громадянської участі, місцевого самоврядування.

У своїй праці «Теорія нації» вчений підкреслював, що «суверенна одиниця і суверенний загал таким чином не в суперечності між собою, а тільки гармонізуються. В цьому плані переклав Руссо виховний ідеал «Емілія» на політичну мову. Клич: корися не чужій волі, а слухай сам себе – в «Соціальному договорі» Руссо звучить: корися законам і державі, співтворцем яких ти є. Учасники соціального договору, тобто народ у державі – це носії найвищої влади, які рівночасно, з погляду обов'язку коритися законам, являються підданими» [12, с. 44]. Це дало Л. Ребету зробити два важливі висновки: «по-перше, населення, яке не бере участі в політичному житті, тобто не є зорганізоване, не творить соціальної єдности. По-

друге, держава стає внутрішньо обґрунтованою і з цього погляду легітимною щойно тоді, коли вона не є власністю монарха, а організацією народу» [12, с. 44]. З цього вбачається, що Л. Ребет був переконаний, що кожен народ має природне право створити власну державу, якщо він сформувався як історична й культурна спільнота. Ця ідея стала теоретичним обґрунтуванням незалежності України і є важливою в контексті російської агресії, яка заперечує самостійність української нації.

Л. Ребет у формуванні власної концепції теорії нації спирався на європейський досвід, зокрема французький. Він зазначав: «Руссо таких наслідків своєї теорії очевидно не виводив безпосередньо. Вона абстрактна й індивідуалістична. В своїй концепції він не бере до уваги історичного народу, а снує загальну теорію суспільства та держави. Це зрештою не значить, що Руссо не розуміє етнічних питань. У творі «Розважання про уряд Польщі» він виходить не від конструкції суспільного договору, яким створений польський народ, а приймає існування і польського народу як готового факту, що виявляється в мові, звичаях, ноші і національних інституціях, які він радить полякам далі плекати як запоруку своєї окремішності» [12, с. 44]. Л. Ребет підкреслював, що націоналізм має бути демократичним і соціально відповідальним, базуватися на свободі, справедливості, рівності та самоврядуванні. Політичні та правові погляди Л. Ребета допомагають відмежувати український націоналізм від авторитарних або етнічних форм, а також те, що державу формують усі громадяни незалежно від походження.

Л. Ребет вивчав державотворчий досвід низки провідних європейських держав, намагався порівняти і зрозуміти внутрішню та зовнішню природу держави, її сутність, особливості менталітету нації як творця держави. Вивчення історичного досвіду становлення і розвитку низки європейських держав привело його до думки, яка полягає в розумінні того, що «державно-правна концепція народного суверенітету набрала в політичній площині форми ідеї самовизначення народів. Це було настільки закономірне, що народжена з раціоналізму теорія народного суверенітету народила наскрізь стихійний політичний рух, який багато народів, а навіть етнічні групи підняв до рівня націй» [12, с. 44]. Л. Ребет вважав, що суверенітет народу неможливий без високого рівня національної свідомості, культури і відповідальності громадян. Його погляди є актуальними для сучасної України, оскільки інформаційна війна та пропаганда роблять питання ідентичності ключовим, а розвиток культури, мови та історичної пам'яті підтримує стійкість держави. Крім цього Л. Ребет бачив Україну як незалежну державу в сім'ї європейських народів. Його політико-правові ідеї та переконання добре узгоджуються зі сучасним курсом України на інтеграцію до ЄС та має місце поєднання національного суверенітету із демократичними цінностями Європи.

Л. Ребет формував свої політико-правові погляди на основі вивчення і аналізу концепцій видатних французьких просвітителів. На його переконання, «за традицією французької революції не етнічні, історичні корені, а суверенна воля народу мала б визначати національну і державну приналежність. Відповідно цій традиції французи завжди були вірні теорії плебісциту, в науці і практиці. Не випадково Ренан стверджує, що «нація – це щоденно продовжуваний плебісцит». Звертаючись до історії європейських народів та їхніх держав, Л. Ребет вдало переконує, що «впродовж цілого 19 сторіччя французи були вірні цій традиції, що була для них незвичайно корисною. Ідею самовизначення народів Австро-Угорської монархії французи підтримували, між іншим, і в першій світовій війні, з користю для себе» [12, с. 46].

Для обґрунтування своїх політико-правових поглядів Л. Ребет звертається до історії американського народу, наголошуючи, що «абстрактні, універсалістичні і раціоналістичні думки можуть стати основою наскрізь стихійного явища постання американської нації. Певно, що політичний і господарський конфлікт американських колоній із материком довів до відірвання їх від Британії, однак не цими мотивами керувались ідеологи американської самостійності, коли вони її обґрунтовували. Так автор декларації самостійності Америки, Томас Джефферсон, був глибоко переконаний і проповідував, що основні, вічні і універсальні людські ідеали, – як свобода, рівність, людська гідність, поступ, толеранція, народоправство, – однаково обов'язкові для всіх людей, часів і країн. Однак здійснені вони – на думку Джефферсона – тільки в Америці. Американці, твердив він, вибраний народ, природою і добрим провидінням. Воно відгородило Америку від старого, зіпсованого світу на те, щоб вона лишилася незіпсованою і могла здійснити своє призначення, ставши прибіжищем всіх переслідуваних і убогих усіх країн. Цього роду ідеалізація Америки і її можливостей ставила буття американського народу, перед очима співгромадян, як історичне завдання. Таким способом ідеологи американської самостійності, виходячи з раціоналістичних засад абстрактного всесвітності, клали підстави під модерний американський націоналізм, далекосяжність якого вони не зовсім собі усвідомлювали. Так ідеї народного суверенітету і зв'язаних з ним кличів рівності, братерства і т. п. поставили Америку на шлях бажаної історичності» [12, с. 46].

У підсумку Л. Ребет зазначав, що «цей процес народжування американської нації з безісторичності при допомозі абстрактних ідей проходив тим легше, що всі гонені і переслідувані американські емігранти, виїжджаючи за море з наміром поселитися на стало в новій країні, наперед зрікалися своєї старої, непривітної для них батьківщини і психологічно були наперед готові зжитися з новою батьківщиною. Звідси виводиться характеристична постава старих американських емігрантів, що від новоприбулих, як самозрозумілої речі, очікують якнайскорішої асиміляції» [12, с. 46].

Висновки. Аналіз політико-правових поглядів Лева Ребета свідчить про важливість суверенітету як ознаки держави. Він дотримувався думки про цінність народного суверенітету в історії становлення та розвитку української нації та її державності. Л. Ребет вважав, що «українська нація – це духовна, культурна і політична спільнота, і тому повноякісна і повновартісна нація з повною скалею об'єктивних і суб'єктивних ознак, яка, не дивлячись на своє поневолення і всупереч перепонам, розгортає всю можливу життєву енергію». Політико-правові погляди Л. Ребета вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування та мали чітку орієнтацію на ідею національної єдності, рівності та справедливості. Політико-правові погляди Лева Ребета щодо генези та еволюції нації, визначення місця і роль народного суверенітету як передумови і наслідку формування нації (народу) сьогодні є актуальними для сучасної України, яка бореться за свою територіальну цілісність та державний суверенітет. Історичний досвід української державності свідчить, що втрата суверенітету, приводить до втрати держави. Політико-правові погляди Лева Ребета про суверенітет народу є актуальними для сучасної України, оскільки вони підкреслюють право українського народу на власну державу, демократичну природу державної влади, важливість національної ідентичності та поєднання національної державності з європейськими цінностями.

Список використаних джерел

- 1 Бойко О. Д. Суверенітет. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Суверенітет> (дата звернення: 3.03.2026).
- 2 Щербанюк О. В. Народний суверенітет у теорії політико-правових вчень: історична школа : монографія. Книга І. Київ : Логос, 2013. С. 93–109.
- 3 Конфуї І. В. Народний та державний суверенітет: теорія і практика в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2024/4. С. 120–121.
- 4 Святоцький О. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення. URL: <http://www.golos.com.ua/article/314085>.
- 5 Богів Я. І. Народний суверенітет та права людини як два основоположні взаємопов'язані принципи конституціоналізму. С. 208. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2272/037-207-210.pdf>.
- 6 Мучник О. Г. Коментар до Конституції України. 2-ге вид., випр. і доп. Київ, 2003. Кн. 1. С. 79.
- 7 1912 – народився Лев Ребет, один із лідерів ОУН. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/3/1912-narodyvsya-lev-rebet-odyn-iz-lideriv-oun>.
- 8 Скрипник О. Дарія Ребет. Розшукати й викрасти у Відні. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2026/02/26/165715/>.
- 9 Патриляк І. Ребет Лев. *Політична енциклопедія* / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 629.
- 10 Лев Ребет – демократ в ОУН і перша жертва КГБ. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/10/12/58949/>.
- 11 Професор Лев Роман Ребет – науковець і теоретик нації. URL: <https://ukrpohliad.org/analytics/profesor-lev-roman-rebet-naukovets-i-teorety-k-natsiyi.html>.
- 12 Ребет Л. Теорія нації. Мюнхен : В-во «Сучасна Україна», 1955. С. 43–46. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21126/file.pdf>.

References

- 1 Bojko, O. D. Suverenitet. *Velyka ukrains'ka entsyklopediia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/Suverenitet> (data zvernennia: 3.03.2026).
- 2 Scherbanjuk, O. V. (2013). *Narodnyj suverenitet u teorii polityko-pravovykh vchen': istorychna shkola* : monohrafiia. Kn. I.– Kyiv : Lohos, 93–109.
- 3 Konfui, I. V. (2024). Narodnyj ta derzhavnyj suverenitet: teoriia i praktyka v Ukraini. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, 4, 120–121.
- 4 Sviatots'kyj, O. *Ukrains'ka derzhavnist': poniattia, osnovni oznaky, symvoly, atrybuty, vytoky ta etapy stanovlennia*. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/314085>.
- 5 Bohiv, Ya. I. *Narodnyj suverenitet ta prava liudyny iak dva osnovopolozhni vzaïmopov'iazani pryntsypy konstytutsionalizmu*, 208. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2272/037-207-210.pdf>.
- 6 Muchnyk, O. H. (2003). *Komentar do Konstytutsii Ukrainy*. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv Kn. 1, 79.
- 7 *1912 – narodyvsia Lev Rebet, odyz iz lideriv OUN*. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/3/1912-narodyvsya-lev-rebet-odyn-iz-lideriv-oun>.
- 8 Skrypnyk, O. *Dariia Rebet. Rozshukaty j vykrasty u Vidni*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2026/02/26/165715/>.
- 9 Patriyliak, I. (2011). Rebet Lev. *Politychna entsyklopediia* / redkol. : Yu. Levenets' (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlaments'ke vydavnytstvo, 629.

- 10 *Lev Rebet – demokrat v OUN i persha zhertva KHB*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/10/12/58949/>.
- 11 *Profesor Lev Roman Rebet – naukovets' i teoretyk natsii*. Retrieved from <https://ukrpohliad.org/analytics/profesor-lev-roman-rebet-naukovets-i-teoretyk-natsiyi.html>.
- 12 Rebeta, L. (1955). *Teoriia natsii*. Miunkhen : V-vo «Suchasna Ukraina», 43–46. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21126/file.pdf>.

POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF LEV REBET ON THE SOVEREIGNTY OF THE PEOPLE

Nazar Pyrii

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: nazarnazarenko89@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-8629-7725*

The article is devoted to the study of the political and legal views of Lev Rebet on the idea of the sovereignty of the people as an important attribute of the state. It is noted that the study of the problem of popular sovereignty in the political and legal thought of the twentieth century is of considerable interest, since it determines the sources of power, the limits of state governance, and the nature of interaction between the state and society. In the context of the struggle of the Ukrainian people for state independence, the ideas of Ukrainian thinkers who sought to theoretically substantiate the right of a national community to self-determination and the creation of its own state acquire particular significance. Among such figures, an important place is occupied by Lev Rebet — an outstanding Ukrainian political figure, Doctor of Law, professor at the Ukrainian Free University, theorist of the nation, editor and publicist, lawyer, and one of the leaders of the Organization of Ukrainian Nationalists.

Lev Rebet occupies a worthy place among the prominent Ukrainian jurists of the twentieth century. He was the author of one of the most comprehensive theories of the origin and development of the nation. The scholarly legacy of Lev Rebet covers a wide range of issues of state-building, political theory, nationalism, and the legal status of the people as the bearer of supreme power. For this reason, addressing the theoretical concepts of popular sovereignty, particularly in the scholarly and journalistic works of Lev Rebet, becomes especially relevant for understanding modern state-building processes and the role of the people as the principal subject in the protection of Ukrainian statehood. The thinker paid particular attention to the concept of popular sovereignty, considering it a fundamental principle of a democratic state and, at the same time, the legal foundation for the existence of the nation. In his works, the people appear not only as the source of state power but also as an active subject of political life that realizes its right to self-determination through the creation of its own state institutions.

It is shown that the relevance of studying Lev Rebet's political and legal views on the sovereignty of the people is conditioned by the need to reconsider the intellectual heritage of Ukrainian political thinkers in the context of contemporary state-building processes. In the conditions of the development of a democratic state governed by the rule of law and the establishment of the principles of popular sovereignty in Ukraine, addressing the theoretical achievements of L. Rebet makes it possible to gain a deeper understanding of the historical origins of the Ukrainian political and legal tradition and its significance for the formation of the modern political system of Ukraine.

It is emphasized that the analysis of Lev Rebet's political and legal views demonstrates the importance of sovereignty as an attribute of the state. L. Rebet adhered to the view of the value of popular sovereignty in the history of the formation and development of the Ukrainian nation

and its statehood. He believed that “the Ukrainian nation is a spiritual, cultural, and political community and therefore a fully developed and complete nation possessing the full range of objective and subjective characteristics which, despite its subjugation and obstacles, unfolds all possible vital energy.” The political and legal views of L. Rebet, already at the early stage of the formation of his civic position, acquired a national orientation and were clearly focused on the idea of national unity, equality, and justice. His political and legal views regarding the genesis and evolution of the nation, as well as the determination of the place and role of popular sovereignty as both a prerequisite and a consequence of the formation of the nation (people), remain relevant today for modern Ukraine, which is struggling for its territorial integrity and state sovereignty. The historical experience of Ukrainian statehood shows that the loss of sovereignty leads to the loss of the state.

Keywords: political and legal views, nation, sovereignty, people, popular sovereignty, state, Ukraine.

*Стаття: надійшла до редакції 25.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК [341.12:94(477):93/946:340.12(091)]:14(38)(09)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРИПІЛЬСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ І ПРАВО

Еллі Радченко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: bambrally@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-8088-3513*

Проаналізовано зародження ознак державності та права у трипільців. У дискусійному аспекті показано, що відсутність доказів, зокрема історико-правових першоджерел, не є доказом відсутності в трипільців ознак державності та права. Проаналізовано соціальну організацію трипільського суспільства, форми регуляції суспільних відносин та особливості реконструкції правових явищ за відсутності писемних джерел. Поставлено під сумнів усталене в науці твердження про відсутність ознак державності та права у трипільців. Обґрунтовано тезу про те, що відсутність прямих доказів не може розглядатися як доказ відсутності складних форм політичної та правової організації. Акцентовано, що зазначене твердження не слід сприймати як встановлений факт, а лише як одну з можливих версій (гіпотез). Показано, що історико-правовий аналіз територіального покриття, розміру поселень, чисельності населення та організації побуту дає підстави висунути альтернативну гіпотезу, яка припускає наявність у трипільців складних колективних структур управління та форм соціального регулювання, що виконували функції, аналогічні ранній державності та звичаєвому праву.

Зазначено, що питання існування державності у трипільців залишається дискусійним. Традиційно вважається, що відсутність централізованого апарату влади та письмових джерел виключає можливість говорити про державу. Однак великі поселення, складна соціальна структура та необхідність координації господарської діяльності свідчать про наявність організуючих центрів влади. Навіть якщо ці структури не відповідали класичній моделі держави, вони могли виконувати аналогічні функції. Відтак доцільно ставити питання не про наявність чи відсутність держави в сучасному розумінні, а про форми ранньої або альтернативної державності.

Історико-правове дослідження трипільського суспільства стикається із низкою об'єктивних труднощів: відсутність письмових джерел, обмеженість археологічних даних, а також ризик проєкції сучасних уявлень на давні суспільства. Усі висновки щодо соціальної організації, права та влади мають реконструктивний характер і потребують обережності в інтерпретації. Водночас саме ці обмеження не дають підстав для категоричних заперечень існування складних форм соціального регулювання.

Трипільська культура демонструє високий рівень соціальної організації та наявність ефективних механізмів регулювання суспільних відносин. Ці механізми базувалися на звичаях, традиціях та колективних уявленнях і забезпечували функціонування великих спільнот. Традиційна теза про відсутність держави і права у трипільців значною мірою ґрунтується на відсутності письмових джерел. Однак відсутність доказів не може розглядатися як доказ відсутності відповідних явищ. У цьому контексті доцільним є переосмислення категорій «протоправо» та «додержавне суспільство» з урахуванням історичної специфіки та обмеженості джерел.

Ключові слова: трипільська культура, державність, право, звичаєве право, протоправо, протодержава, управлінські структури, правове регулювання, писемність, археологічні джерела.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.130>

Постановка проблеми. В сучасних умовах вивчення та науковий аналіз трипільської культури є важливим напрямом сучасних історико-правових досліджень, оскільки вона охоплювала значну територію сучасної України та характеризувалася високою чисельністю населення. Такий масштаб розвитку не міг не вплинути на подальші соціальні, економічні та культурні процеси на території сучасної України, формуючи підґрунтя для наступних етапів історичного розвитку.

Трипільська культура посідає особливе місце серед величезної археологічної спадщини України. З нею пов'язують створення підвалин сучасної цивілізації на території України – розвиток аграрних технологій, металургії, становлення певного світогляду та етнографічних рис тощо [7].

Відкрита для наукового світу Вікентієм Хвойкою понад століття тому, трипільська культура, незважаючи на значний обсяг накопичених археологічних матеріалів, і досі залишається у багатьох аспектах недостатньо зрозумілою, що зумовлює наявність дискусій і різних інтерпретацій її соціальної та правової організації.

Мета статті – проаналізувати передумови зародження державності та права у трипільців і визначити їх вплив на розвиток етнонаціональних процесів на території України.

Стан опрацювання проблеми. У історико-правовій літературі деякі питання характеристики передумов зародження державності та права у трипільців і визначення їхнього впливу на розвиток етнонаціональних процесів на території України фрагментарно висвітлювали українські науковці, зокрема, М. Аркас, І. Бойко, Н. Бурдо, М. Відейко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, В. Калиновський, О. Кузьминець, В. Кульчицький, Б. Тищик, О. Щодра та інші.

Вклад основного матеріалу. Питання трипільської культури привертало увагу дослідників ще на ранніх етапах розвитку історичної науки. Зокрема, Михайло Грушевський звертався до проблеми найдавніших культур на території України, однак саме тоді джерельна база була обмеженою, а кількість археологічних знахідок – значно меншою, ніж сьогодні, що не дозволяло зробити ґрунтовні висновки.

Надалі трипільська культура стала предметом численних наукових досліджень. Особливе місце серед них займають праці Михайла Відейко та Наталії Бурдо, які зробили вагомий внесок у формування сучасних уявлень про цю культуру, присвятивши їй значну кількість наукових статей і монографій. Серед таких робіт можна виокремити велику спільну працю під назвою «Трипільська культура. Спогади про золотий вік» [3, с. 413], а також робота М. Відейко «Трипільська цивілізація» та його статті «Нова хронологія Кукутені-Триплля. Трипільська цивілізація у спадщині України» та «Трипільська археологічна культура в Україні».

Водночас, попри значний масив накопичених археологічних матеріалів і розвиток дослідницьких підходів, низка ключових питань, зокрема щодо наявності у трипільців державності, права та писемності, залишається дискусійною. У сучасній науці переважає позиція про їх відсутність, що значною мірою обґрунтовується браком прямих, насамперед письмових, джерел.

Однак такий підхід потребує критичного переосмислення. Відсутність безпосередніх доказів не може автоматично розглядатися як доказ відсутності відповідних явищ. З огляду на масштаби трипільських поселень, чисельність населення та складність соціальної організації, доцільним є перегляд усталених уявлень про характер соціального регулювання та форми влади у трипільському суспільстві.

Трипільська культура охоплювала значні простори сучасної України, а також частково Молдови та Румунії. На території України вона займала територію від Карпат до Дніпра.

Завдяки застосуванню ізотопного аналізу вдалося уточнити хронологічні межі початку Трипільської культури, який припадає на 5400–5300 рр. до н. е. Час між 4300–3200 рр. до н. е. без перебільшення можна назвати епохою слави та величі трипільських земель. За цей час трипільські племена значно розширили свої володіння, у кілька разів зросла чисельність населення. Було досягнуто успіхів у розвитку ремесел, будівництві нових поселень, деякі з них стали найбільшими на європейському континенті [3, с. 109]. Ця культура існувала до 2700–2600 рр. до н. е. Тобто за загальною тривалістю свого існування Трипільля не поступається багатьом давнім цивілізаціям [4, с. 112].

Що ми знаємо про трипільців? Вони жили поселеннями, які склалися з одного-двоповерхових будинків різного розміру, проте однакової конструкції, які розташовувалися за чітким планом, часто у формі концентричних кіл. Деякі поселення вражали своїми розмірами. Трипільці досягли значного рівня насамперед соціально-економічного та культурного розвитку: вони займалися землеробством, скотарством і ремеслами, виробляли кераміку з багатим орнаментом, виготовляли знаряддя праці та прикраси. Це свідчить про високий рівень соціальної організації, кооперації та технологічних знань у їхньому суспільстві.

Модель трипільського суспільства мала ієрархічну та сегментовану структуру. Перший рівень становила сім'я – самостійна економічна одиниця, розміри якої можна оцінити за житловими приміщеннями. Наступний рівень складали громади, що будували невеликі поселення (до 2 га, 100–150 осіб) або групи споруд на більших поселеннях – сегменти роду або лініджі. Лініджі об'єднувалися у клани (субклани), археологічно представлені кількома невеликими або більшими поселеннями (5–40 га, 200–1500 осіб). Інтеграція кланових поселень могла утворювати протоміста – четвертий, племінний рівень організації, із мережами поселень у радіусі 20–30 км та племінними центрами (10–100 га, 1000–5000 осіб), що виконували адміністративні, релігійні та оборонні функції. Уже у V тис. до н. е. існувало не менше двох племен, а іноді формувалися й понадплемінні союзи – п'ятий рівень суспільної ієрархії, який починає будувати поселення-протоміста (площею 100–450 га, населення від 5000 до 10 000–14 000 осіб) [3, с. 219].

У сучасній історичній та історико-правовій науці усталилася позиція, відповідно до якої трипільці не мали державності, писемності та повноцінного права, а соціальне регулювання визначається як «протоправо». На мою думку, така позиція значною мірою справедливо базується на відсутності письмових джерел, що саме по собі не може бути достатньою підставою для категоричних висновків.

Археологічні дані свідчать, що трипільське суспільство мало високий рівень організації. Особливо показовими є великі поселення, так звані протоміста, будувалися за чітким планом та у яких проживали тисячі осіб, що передбачає наявність координації та узгоджених дій між членами громади.

Соціальна структура мала багаторівневий характер: від сім'ї як базової одиниці до громад, кланів, племен і навіть надплеменних об'єднань. Така складність організації свідчить про існування розвинених механізмів управління.

Традиційно вважається, що відсутність централізованої влади виключає державність. Однак функціонування великих поселень із тисячами мешканців, наявність планування, координації праці та спільних ритуалів ставить під сумнів можливість існування такого суспільства без ефективних управлінських структур.

Держава в сучасному розумінні характеризується наявністю певних ознак. Загальновідомо, що основними ознаками є: наявність території, населення, публічна влада, право, суверенітет, обов'язок членства (громадянство), податкові збори, публічна влада. Крім того, існують додаткові ознаки, які включають наявність державних символів, єдиної мови спілкування, армії та національної валюти. Проте перенесення сучасної моделі на події, які відбувалися кілька тисячоліть тому, є помилкою з методологічного погляду. Неможливо правильно оцінити стародавні суспільства без застосування методу реконструкції, який передбачає комплексний аналіз археологічних знахідок, порівняння з іншими історичними культурами, а також обережне використання логіки та гіпотез для відтворення соціальних, економічних і політичних процесів минулого.

Низка науковців пов'язують відсутність держави у трипільців із відсутністю прямих доказів існування єдиного державного центру. Однак історія показує, що окремі міста, наприклад у системі міст-полісів, могли функціонувати як самостійні державні одиниці. Крім того, такі міста могли об'єднуватися у своєрідні конфедерації або союзи, зберігаючи при цьому певну автономію кожного поселення, що дозволяє по-іншому оцінювати можливі форми політичної організації трипільського суспільства.

Деякі елементи сучасної держави можна застосувати і до трипільських поселень. Так, кожне поселення займало конкретну територію та мало постійне населення. «Мегаміста Трипілля є найдавнішим прикладом заселення на чітко визначених великих територіях» – саме так визначено територію трипільських поселень у статті «Походження мегаміст трипільської культури» Дж. Чепмена, Б. Гайдарської та М. Неббія. Водночас вони не розцінюються як класичні міста з державними інститутами, а лише як комплексні осередки суспільної взаємодії без явної централізованої влади [10]. Аналогічна позиція викладена й у статті «Місце та час у мегамістах Трипілля», яка написана тими ж Дж. Чепменом та Б. Гайдарською у співавторстві з Е. Міллардом та Б. Б'юкененом [11].

Разом з тим, враховуючи чисельність жителів, складно уявити відсутність окремих владних структур, які виконували управлінські, правоохоронні та судові функції. Таке велике суспільство не могло обходитися без усталених правил співжиття та механізмів примусу для їх дотримання. Адже навіть для того, щоб розташувати будівлі в строгому порядку, необхідна координація, узгодження дій та контроль за виконанням домовленостей, що свідчить про наявність складних форм організації життя громади.

У великих суспільствах природним є виникнення певних органів управління, які координують життя громади та регулюють взаємовідносини між її членами. Таке суспільство без механізмів управління, правил поведінки та способів забезпечення їх дотримання не могло функціонувати ефективно, що природно наближає його організацію до ранніх форм державності.

Як зазначено, найбільш ранні трипільські поселення виявлено на території України між Карпатами, Прутом і Дністром, де очевидно, була прабатьківщина

Трипільської культури [9, с. 46]. Її пам'ятки вперше дослідив археолог В. Хвойка біля с. Трипільля на Київщині наприкінці XIX ст. Відтоді кількість знахідок зростає в десятки разів. Сьогодні археологи виявляють тисячі поселень, зокрема мегаміста, що свідчить про високий рівень організації трипільської культури, її ремесла, землеробство та соціальну структуру. Дослідження цих об'єктів дозволяють простежити розвиток поселень від невеликих селищ до справжніх центрів зі складним плануванням і масовим виробництвом кераміки. На території України пам'ятки трипільської культури виявлено у 19 областях і у 2 100 населених пунктах, більшість із яких розташована на Правобережжі. Найбільше трипільських старожитностей знаходиться на території Чернівецької та Івано-Франківської областей (понад 300 у кожній). За останні 10 років тільки на Київщині було відкрито 30% усіх відомих в області трипільських поселень. За прогнозами дослідників, їх чисельність на території України може перевищити 5 000 [9, с. 42].

Проте, версія В. Хвойки про прихід трипільців з узбережжя Егейського моря є малоімовірно. Дослідження М. Відейка показують, що трипільська культура формувалася місцево, починаючи з VI тис. до н. е. на Буковині, у Прикарпатті та Середньому Подністрів'ї, без значних міграцій з інших регіонів [6, с. 13]. А сучасні генетичні дослідження, зокрема О. Нікітіна з Мічиганського університету, проведені на основі поховань трипільців у печері Вертеба на Тернопільщині, показують, що трипільці, як і попередні та наступні племена цієї території, були одними з генетичних предків слов'ян, зокрема українців. Український археолог Віктор Петров вважав, що український фізичний тип населення склався внаслідок асиміляції носіїв трипільської культури з північними європеїдами. Лінгвістичні дослідження українського вченого Ю. Мосенкіса обґрунтовано доводять, що трипільська мова була найдавнішим компонентом слов'янських мов, який відрізняв їх від інших індоєвропейських мов і зближував з мовами Східного Середземномор'я і Криту. Дослідження антропологів також підтверджують, що трипільці були одними з предків слов'ян. Вони, як і мешканці трьох антропологічних зон України – центральної, західної і південної, належали до південноєвропейського антропологічного типу [9, с. 49].

Професор І. Бойко зазначає, що ця трипільська землеробська цивілізація мала певні ознаки державності: територія розселення, влада вождів, військові дружини для охорони городищ, поселення міського типу, писемність, вироблені правила співжиття, календар, своєрідну релігію, мистецтво (вироби з кераміки, золота) тощо [2, с. 74].

Цілком слушною є думка українських істориків О. Кузьминця та В. Калиновського про те, що «якщо наші уявлення про могутні держави Шумеру та Єгипту асоціюються з величезними кам'яними спорудами, то державницький цивілізаційний феномен Праукраїни з її чудовим кліматом і природними умовами полягав, вочевидь, у будівництві великих земляних та глиняно-дерев'яних захисних споруд, які давали змогу нашим далеким пращурам жити вільно» [8, с. 8]. На думку І. Бойка, оскільки у формуванні та розвитку трипільської культури на території України взяли участь місцеві племена, трипільські традиції продовжились у наступних археологічних культурах на території українських земель, можна вважати вірною гіпотезу низки істориків про трипільців як предків українців [2, с. 74].

У своїй книзі «Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної», яка була видана в травні 1651 р., Томас Гоббс дійшов висновку, що державу в суспільстві створено для захисту людей один від одного, і цей процес є природним для будь-якої громади. Філософ справедливо наголошував, що для

підтримання миру між людьми у їхніх суперечках необхідний арбітр, яким виступає держава. Саме для запровадження такого арбітра, який має вирішувати конфлікти та забезпечувати порядок у суспільстві, створюється держава.

Інший філософ, Спіноза у «Теологічно-політичному трактаті» 1670 р., зазначав, що держава виникає з природної потреби людей об'єднатися заради збереження життя, безпеки та раціонального співіснування. У природному стані кожен керується власними інтересами й силою, що веде до нестабільності. Держава ж забезпечує передачу частини природної сили суверену, який встановлює закони, щоб гарантувати мир, свободу та порядок [1, с. 287]. Саме Спіноза висловив правило «гамувати бажання, оскільки воно радить щось на шкоду іншому, і нікому не робити того, чого не бажаєш собі, і, нарешті, захищати право іншого, як своє» [1, с. 288].

Як вбачається з археологічних знахідок, трипільці не перебували у «природному» або первісному стані; навпаки, їхній розвиток свідчить про високий рівень соціальної організації, технологічні досягнення та планування життя, що значно віддаляло їхнє суспільство від природного або хаотичного устрою.

Відповідно, можна припустити, що подібні на державні механізми організації життя і регулювання відносин не могли не існувати у трипільців, ба більше з огляду на складність і розвиненість їхньої культури, яка включала масштабні поселення, високий рівень ремесел, планування міст та соціальну ієрархію, а також на тривалість її існування, що охоплювала кілька тисячоліть. Ці фактори свідчать про те, що трипільське суспільство мало ефективні форми координації, правила поведінки та колективні механізми управління, які забезпечували стабільність і порядок у громадах.

Склалася дивна традиція описувати трипільців як народ мирний, тому нездатний себе захистити. Можливо, трипільці і справді відчували відразу до насильства, але за час існування своєї культури встигли розробити і виготовити велику кількість зброї і збудувати щонайменше кілька сотень фортець [3, с. 207]. Трипільська культура своєму поширенню від Карпат до Дніпра значною мірою завдячує перевазі у зброї та розвитку військової справи [3, с. 215]. Отож можна впевнено сказати, що трипільські поселення мали свою армію.

Відсутність прямих доказів наявності у трипільців певних форм податків не свідчить про те, що таких податків не існувало. Можна припустити, що регулювання економічних відносин та забезпечення функціонування поселень могло передбачати певні форми збору ресурсів або внесків, навіть якщо археологічні джерела не зберегли прямі свідчення цього.

Наявність спільної мови у трипільських поселеннях не викликає сумнівів, адже мешканці спілкувалися між собою та розуміли один одного. В поселеннях такого масштабу неможливо уявити існування кількох різних мов, оскільки для координації життя громади та спільної праці потрібна була єдина система комунікації.

Неможливо вимагати від настільки давньої культури наявності сучасної законодавчої діяльності. Проте це не означає, що у трипільців не існували механізми формування правил поведінки та регулювання суспільних відносин, тобто своєрідна правовстановлююча діяльність безперечно мала місце.

Регулювання суспільних відносин у трипільців здійснювалося через звичаї, традиції та релігійні уявлення. Ці норми охоплювали сімейні, економічні, трудові та ритуальні аспекти життя. Зокрема, будівництво однотипних житлових споруд, організація великих поселень і розподіл ресурсів свідчать про існування

узгоджених правил поведінки. Неможливо уявити функціонування таких складних соціальних систем без норм, які забезпечують порядок.

У цьому контексті звичай виступав універсальним регулятором, який поєднував моральні, релігійні та соціальні елементи. Водночас постає питання: чи коректно визначати ці норми як «протоправо», чи вони можуть розглядатися як повноцінне право в іншій історичній формі?

У науковій літературі широко застосовується термін «протоправо» для позначення норм трипільського суспільства. Зазвичай, це обґрунтовується відсутністю письмових джерел, державних інституцій і формалізованих механізмів примусу. Однак такий підхід викликає низку зауважень.

По-перше, поняття права не може бути жорстко обмежене сучасними уявленнями про державу та юридичні інститути. Історичний розвиток права передбачає різноманітність форм його існування.

По-друге, звичаєве право традиційно визнається повноцінною формою права навіть у більш пізніх суспільствах. Відтак незрозуміло, чому аналогічні механізми у трипільців кваліфікуються як «доправові».

По-третє, відсутність писемності не є достатнім аргументом для заперечення існування права. Багато суспільств тривалий час функціонували на основі усних правових традицій.

Отож використання терміна «протоправо» може відображати не стільки реальний стан речей, скільки обмеженість джерельної бази та сучасних дослідницьких підходів.

Отже, питання існування державності у трипільців залишається дискусійним. Традиційно вважається, що відсутність централізованого апарату влади та письмових джерел виключає можливість говорити про державу. Однак великі поселення, складна соціальна структура та необхідність координації господарської діяльності свідчать про наявність організуючих центрів влади. Навіть якщо ці структури не відповідали класичній моделі держави, вони могли виконувати аналогічні функції. Відтак доцільно ставити питання не про наявність чи відсутність держави у сучасному розумінні, а про форми ранньої або альтернативної державності.

Історико-правове дослідження трипільського суспільства стикається з низкою об'єктивних труднощів: відсутність письмових джерел, обмеженість археологічних даних, а також ризик проєкції сучасних уявлень на давні суспільства. Усі висновки щодо соціальної організації, права та влади мають реконструктивний характер і потребують обережності в інтерпретації. Водночас саме ці обмеження не дають підстав для категоричних заперечень існування складних форм соціального регулювання.

Трипільська культура демонструє високий рівень соціальної організації та наявність ефективних механізмів регулювання суспільних відносин. Ці механізми базувалися на звичаї, традиції та колективних уявленнях і забезпечували функціонування великих спільнот. Звична теза про відсутність держави і права у трипільців значною мірою ґрунтується на відсутності письмових джерел. Однак відсутність доказів не може розглядатися як доказ відсутності відповідних явищ. У цьому контексті доцільним є переосмислення категорій «протоправо» та «додержавне суспільство» з урахуванням історичної специфіки та обмеженості джерел.

Список використаних джерел

- 1 Бенедикт Спіноза. Теологічно-політичний трактат. Харків : Фоліо, 2018. С. 409.
- 2 Бойко І. Передумови становлення та розвиток Києво-Руської держави: історико-правові аспекти. *Право України*. 2025. № 1. С. 70–93.
- 3 Бурдо Н., Відейко М. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо, 2007. С. 413.
- 4 Відейко М. Нова хронологія Кукутені-Трипілля. Трипільська цивілізація у спадщині України. Київ, 2003. С. 106–118.
- 5 Відейко М. Трипільська археологічна культура в Україні. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/videiko-mykhailo-trypilska-arkheolohichna-kultura-v-ukraini.pdf> .
- 6 Відейко М. Трипільська цивілізація. Київ : Академперіодика, 2003. 2-ге вид. С. 11–16.
- 7 Кузьминець О., Калиновський В. Історія держави і права України. 2-ге вид., доповн. Київ : України, 2002.
- 8 Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної : Томас Гоббс. Київ : Дух і Літера, 2000. С. 184– 241.
- 9 Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття. Львів, 2016.
- 10 John Chapman, Bisserka Gaydarska, Marco Nebbia. The Origins of Trypillia Megasites. *Frontiers Digital Humanities*. 31.05.2019. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/digital-humanities/articles/10.3389/fdigh.2019.00010/full>.
- 11 John Chapman, Bisserka Gaydarska, Andrew Millard, Braian Buchanan. Place and Time at Trypillia Mega-Sites. *Journal of Urban Archaeology*. Vol. 7. Iss. 1 (Jan 2023). P. 115–145. URL: <https://www.brepolonline.net/content/journals/10.1484/J.JUA.5.133453>.

References

- 1 Benedykt Spinoza. (2018). *Teolohichno-politychnyj traktat* . Kharkiv : Folio, 409.
- 2 Bojko, I. (2025). Peredumovy stanovlennia ta rozvytok Kyievo-Rus'koi derzhavy: istoryko-pravovi aspekty. *Pravo Ukrainy*, 1, 70–93.
- 3 Burdo, N., Videjko, M. (2007). Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyj vik. Kharkiv : Folio, 413.
- 4 Videjko, M. (2003). *Nova khronolohiia Kukuteni-Trypillia. Trypil's'ka tsyvilizatsiia u spadschyni Ukrainy*. Kyiv, 106–118.
- 5 Videjko, M. *Trypil's'ka arkheolohichna kul'tura v Ukraini*. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/videiko-mykhailo-trypilska-arkheolohichna-kultura-v-ukraini.pdf> .
- 6 Videjko, M. (2003). *Trypil's'ka tsyvilizatsiia*. Kyiv : Akadempriodyka, 2-he vyd.,11–16.
- 7 Kuz'mynets', O., Kalynovskij, V. (2002). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*. 2-he vyd., dopovn. Kyiv : Ukrainy.
- 8 Tomas, Hobbs. (2000). *Leviafan abo Sut', budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvil'noi*. Kyiv : Dukh i Litera, 184–241.
- 9 Schodra, O. (2016). *Istorychna heohrafiia Ukrainy vid najdavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia*. L'viv.
- 10 John, Chapman, Bisserka, Gaydarska, Marco, Nebbia. The Origins of Trypillia Megasites. *Frontiers Digital Humanities* (31.05.2019). URL: <https://www.frontiersin.org/journals/digital-humanities/articles/10.3389/fdigh.2019.00010/full>.
- 11 John Chapman, Bisserka Gaydarska, Andrew Millard, Braian Buchanan. Place and Time at Trypillia Mega-Sites. *Journal of Urban Archaeology*, 7, 1 (Jan 2023), 115–145. URL: <https://www.brepolonline.net/content/journals/10.1484/J.JUA.5.133453>.

ON THE ISSUE OF TRYPILLIAN STATEHOOD AND LAW*Elli Radchenko*

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., 79008, Lviv, Ukraine
e-mail: bamb rally@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-8088-3513*

The article analyzes the emergence of features of statehood and law among the representatives of the Trypillia culture. From a debatable perspective, it is demonstrated that the absence of evidence, in particular historical and legal primary sources, does not constitute proof of the absence of features of statehood and law among the Trypillians. The social organization of Trypillian society, the forms of regulation of social relations, and the peculiarities of reconstructing legal phenomena in the absence of written sources are examined. The established scholarly assertion regarding the absence of features of statehood and law among the Trypillians is called into question. The article substantiates the thesis that the absence of direct evidence cannot be regarded as proof of the absence of complex forms of political and legal organization. It is emphasized that this thesis should not be perceived as an established fact, but rather as one of the possible versions (hypotheses). It is shown that a historical and legal analysis of territorial coverage, settlement size, population numbers, and the organization of everyday life provides grounds for proposing an alternative hypothesis that assumes the existence among the Trypillians of complex collective governance structures and forms of social regulation performing functions analogous to early statehood and customary law.

It is noted that the question of the existence of statehood among the Trypillians remains debatable. Traditionally, it is believed that the absence of a centralized apparatus of power and written sources excludes the possibility of speaking about a state. However, large settlements, a complex social structure, and the necessity of coordinating economic activity indicate the presence of organizing centers of authority. Even if these structures did not correspond to the classical model of the state, they could have performed similar functions. Therefore, it is appropriate to raise the question not of the presence or absence of a state in the modern sense, but rather of the forms of early or alternative statehood.

Historical and legal research of Trypillian society faces a number of objective difficulties: the absence of written sources, the limited scope of archaeological data, and the risk of projecting modern concepts onto ancient societies. All conclusions regarding social organization, law, and authority are reconstructive in nature and require caution in interpretation. At the same time, these limitations do not provide grounds for categorical denial of the existence of complex forms of social regulation.

The Trypillia culture demonstrates a high level of social organization and the presence of effective mechanisms for regulating social relations. These mechanisms were based on custom, tradition, and collective perceptions, ensuring the functioning of large communities. The traditional thesis about the absence of state and law among the Trypillians is largely grounded in the lack of written sources. However, the absence of evidence cannot be regarded as evidence of the absence of the relevant phenomena. In this context, it is advisable to reconsider the categories of "proto-law" and "pre-state society," taking into account historical specificity and the limitations of available sources.

Keywords: Trypillia culture, statehood, law, customary law, proto-law, proto-state, governance structures, legal regulation, writing, archaeological sources.

*Стаття: надійшла до редакції 02.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 340.12/.14.08:347.965.6](477.83/.86)"1849"(091+094.042)

АВСТРІЙСЬКЕ ТИМЧАСОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРО АДВОКАТСЬКИЙ ПОРЯДОК 1849 Р.: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олег Штинда

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: oleg.shtynda@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-3986-3019*

Проаналізовано передумови прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок від 16 серпня 1849 р., охарактеризовано його основні положення та значення для правового регулювання адвокатської діяльності. Особливу увагу зосереджено на характеристиці змісту рапорту міністра юстиції Австрійської імперії Антона фон Шмерлінґа від 11 серпня 1849 р. як концептуального документа, що обґрунтовував необхідність реформування адвокатури в умовах кризи абсолютистської моделі судочинства. Цей рапорт можна назвати своєрідною пояснювальною запискою, яка передбачала підстави, умови та основні причини прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок від 16 серпня 1849 р.

Акцентовано, що Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. встановлювало порядок та процедуру складення адвокатських іспитів. Зокрема, кандидати подавали заяви до апеляційного суду, повинні були мати ступінь доктора права і практичний стаж (наприклад, трирічний після докторського ступеню). Іспити проводилися спеціальною комісією при апеляційному суді за участю суддів та адвокатів, причому оцінка давалась як придатний/непридатний, без рейтингів. Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. передбачало утворення адвокатських палат при вищих судових інстанціях, які виконували функцію адміністративного та дисциплінарного контролю над адвокатами. Встановлювався дисциплінарний контроль за діяльністю адвокатів, який здійснювали апеляційні суди в тісній співпраці з адвокатськими палатами. Можливі санкції включали догани та штрафи. Тимчасове положення 1849 р. розширювало право адвокатів представляти інтереси сторін у цивільних справах у межах юрисдикції відповідного апеляційного суду; питання кримінального представництва мало бути врегульоване окремо.

Зазначено, що Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. запроваджувало юридичні новації, зокрема воно стало першим системним нормативно-правовим актом, що упорядковував адвокатську діяльність на імперському рівні та створювало підґрунтя для подальших реформ. Воно позитивно впливало на розвиток адвокатури, зокрема в ньому закладено принципи професійного відбору; іспит став обов'язковим етапом допуску до професії; встановлено інституційні механізми контролю та дисципліни; сформовано основу адвокатського самоврядування (адвокатські палати). Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. було важливим нормативно-правовим актом, що позитивно вплинуло на розвиток адвокатської професії в Австрії та її імперських землях. Тимчасове положення встановлювало основні вимоги до адвокатів, формальні процедури допуску до практики та дисциплінарний нагляд, передбачало створення органів адвокатської самоврядності та слугувало основою для подальшого правового закріплення статусу адвоката в імперському правовому порядку, було зумовлене сукупністю інституційних, соціально-економічних та професійних етичних чинників. Його прийняття стало відповіддю на потребу узгодити адвокатуру з новою австрійською судовою

системою, забезпечити баланс між доступністю правової допомоги та збереженням гідності й незалежності адвокатського стану, підвищити професійні стандарти та закласти підвалини для формування органів адвокатського самоврядування. У цьому сенсі акт 1849 р. постає не лише як технічний нормативний документ перехідного періоду, а як концептуальний крок у напрямі модернізації адвокатури та зміцнення її ролі в системі судочинства Австрійської імперії.

Наголошено, що Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. було першим системним нормативно-правовим актом, який упорядкував організацію адвокатури в Австрійській імперії, запровадивши єдині вимоги доступу до адвокатської професії, дисциплінарний контроль та елементи адвокатського самоврядування. Його значення для сучасної української адвокатури полягає не у прямій дії, а в доктринальному та інституційному впливі, особливо з огляду на використання історичного досвіду функціонування інституту адвокатури в Галичині в австрійський період (1849–1918). Цей історичний документ свідчить, що професійний фільтр є необхідною гарантією якості правничої допомоги.

Ключові слова: Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р., адвокат, адвокатура, адвокатська діяльність, дисциплінарна відповідальність адвокатів, адвокатське самоврядування.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.139>

Постановка проблеми. В сучасній історико-правовій науці питання становлення австрійської адвокатури середини XIX ст. здебільшого розглядається у контексті австрійської судової реформи після революцій 1848 р., тоді як концептуальні засади формування її правового статусу часто залишаються поза межами спеціального аналізу. Зокрема, недостатньо дослідженим є зміст і значення рапорту міністра юстиції Антона фон Шмерлінга від 11 серпня 1849 р., який передував прийняттю Тимчасового положення про адвокатський порядок. Хоча цей документ формально має характер службового подання австрійському імператорові, фактично він містить цілісну концепцію організації адвокатури, визначає межі професійної свободи, обґрунтовує необхідність державного контролю та водночас закладає основи майбутнього корпоративного самоврядування після революції 1849 р.

Як видається, проблема полягає в тому, що рапорт Шмерлінга зрідка аналізується як самостійне джерело правової думки, а його аргументація щодо обмеження кількості адвокатів, забезпечення їх матеріальної незалежності, запровадження дисциплінарного нагляду та створення адвокатських палат здебільшого відтворюється без належної наукової інтерпретації. Невизначеним залишається питання, чи відображав цей документ лише ситуативну реакцію австрійського уряду на наслідки революційних подій, чи ж він репрезентував продуману модель трансформації адвокатури відповідно до принципів модерної європейської держави. Відтак актуалізується потреба комплексного історико-правового аналізу змісту рапорту як джерела, що дозволяє простежити інтелектуальні та політико-правові передумови прийняття Тимчасового положення 1849 р., а також виявити співвідношення між задекларованими намірами законодавця та подальшим розвитком нормативного регулювання адвокатської діяльності.

Особливого значення рапорт набуває в контексті правового розвитку Галичини як окремого коронного краю Австрійської імперії, де адвокатура формувалася в умовах багатонаціонального середовища та складної соціальної структури. Ідеї, закладені Шмерлінгом, зокрема щодо поєднання державного контролю з елементами

професійного самоврядування та забезпечення матеріальної незалежності адвокатів, безпосередньо вплинули на інституційне оформлення адвокатської спільноти у Львові та інших містах коронного краю Галичини і Володимирії. Для Галичини, де судова практика характеризувалася високою інтенсивністю земельних, майнових і національно-чутливих спорів, визначення чітких стандартів професійної поведінки та дисциплінарної відповідальності адвокатів мало не лише корпоративне, а й суспільно-політичне значення. Тому аналіз рапорту як концептуальної основи майбутнього нормативного регулювання дозволяє глибше зрозуміти специфіку становлення інституту адвокатури в Галичині та її роль у функціонуванні австрійської правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо причин та передумов прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок від 1849 р. досліджували: І. О. Андрухів, Н. В. Аніщук, П. І. Арсенич, Н. М. Бакаянова, І. Й. Бойко, А. Ю. Бойчук, І. Б. Василик, І. Ю. Гловацький, О. А. Дешевий, Є. С. Дурнов, В. С. Кульчицький, М. В. Никифорак, І. В. Рудік, О. Д. Святоцький, Б. Й. Тищик та інші. Однак вказані автори не приділяли уваги описаному та проаналізованому в цій статті рапорту тогочасного австрійського міністра юстиції Антона фон Шмерлінга, в якому прямо обґрунтовувалися причини необхідності прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок 1849 р.

Метою статті є аналіз передумов та причин прийняття австрійського Тимчасового положення про адвокатський порядок 1849 р., формування та демонстрація логічного зв'язку між ними.

Виклад основного матеріалу. Еволюція інституту адвокатури в межах правового поля Австрійської імперії середини ХІХ ст. представляє один із найбільш динамічних процесів у загальній історії держави і права. Прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок (нім. «Provisorische Advocaten-Ordnung») від 16 серпня 1849 р. не було лише адміністративним актом; воно стало законодавчим наслідком глибокої кризи австрійського судочинства та результатом ідеологічної перемоги ліберальних правових доктрин, тобто стало законодавчим результатом тривалої ідейної та політичної кризи, що охопила Габсбурзьку монархію. Для українських земель, зокрема Галичини, цей документ мав вагомe значення, оскільки «обумовив виникнення можливості створення адвокатських палат на західно-українських землях» [1, с. 9] та заклав підвалини для формування адвокатури як автономного демократичного інституту [2, с. 1]. Ця політична турбулентність висвітлила критичну застарілість попередньої нормативної бази, зокрема Йозефінського положення 1781 р., яке протягом десятиліть штучно стримувало розвиток адвокатури, розглядаючи її як «придаток» суду та «частину єдиного судового порядку». В умовах старої системи адвокат де-факто перебував у статусі державного чиновника особливого призначення: він призначався безпосередньо австрійським імператором або вищими судами, що повністю нівелювало принцип незалежності адвокатського захисту [3]. Така жорстка «етатизація» професії входила у гостру суперечність з новими конституційними ідеями 1849 р., які декларували відокремлення судової влади від адміністративної. Логіка правової реформи вимагала появи суб'єкта, здатного забезпечити реальну змагальність у судовому процесі, що було неможливо без звільнення адвокатури від опіки держави.

Незважаючи на різкий характер змін, які назрівали в тогочасному суспільстві та державі, зокрема крізь призму формування адвокатури як окремого самоврядного інституту, Н. Бакаянова цілком справедливо називає такий рух поступовим, еволюційним [4, с. 24].

Важливе значення для розвитку європейських держав мали революції 1848–1849 рр. у Європі («Весна народів»). Так революція в Австрійській імперії 1848–1849 рр., як і в низці інших європейських держав, спричинила значні політичні та юридичні перетворення в Австрійській імперії. Насамперед це позначилося на послабленні абсолютної влади, утвердженні конституційних і ліберальних ідей, було розпочато реформи в судовій системі та правовому порядку загалом. На тлі цих подій імперський уряд почав реформувати не лише конституційне та процесуальне законодавство, а й судову систему та організацію професійних спільнот юристів, зокрема адвокатури. Варто також зазначити, що «Весна народів» 1848–1849 рр. започаткувала другий період національного відродження – «професорський», в якому особливу активність проявляє світська інтелігенція. Причиною цьому стало запровадження викладання окремих дисциплін на богословському факультеті Львівського університету в українській мові. А також відкриття у 1849 р. кафедри української мови й літератури, яку очолив Яків Головацький. Згодом, 28 березня 1862 р., відкриваються ще дві кафедри з українською мовою викладання на юридичному факультеті Львівського університету: кафедра цивільного права, яку очолив д-р Е. Лопушанський, і кафедра кримінального права на чолі з д-ром В. Сроковським. Саме утворення університетських кафедр цивільного й кримінального права з українською мовою викладання започаткували становлення школи українського правництва у Галичині. Тому не дивно, що мало було національно свідомих представників української нації 40–60-х рр. XIX ст. Ми майже не бачимо українців-правників. Їх не те, що не було взагалі, але це були переважно «поповичі, виховані у польській культурі та польському середовищі, які інколи хоча і симпатизували українському населенню, але національно-визвольні ідеї їм були чужі» [5, с. 4].

У своїй роботі «Правила адвокатської етики та дисциплінарна відповідальність адвокатів у імперський період» Ірина Василик також згадує, що тогочасна Верховна судова палата висловила за свободу адвокатури [6, с. 31]. О. А. Дешевий також продовжує таку тезу та вказує, що Верховний суд у Висновку від 19.07.1848 р. висловився за безумовну лібералізацію адвокатури, хоча вищий нагляд і дисциплінарна влада над адвокатурою мали залишитися за Апеляційним судом [3, с. 561].

Отже, прийняття Тимчасового положення про адвокатський порядок 1849 р. було безпосередньо пов'язане із загальною трансформацією судової системи Австрійської імперії та усвідомленням необхідності переосмислення ролі адвокатури в нових умовах реформування судочинства. Воно відіграло важливу роль у формуванні адвокатської професії в Австрії та на підконтрольних їй територіях, зокрема в Галичині. Про це виразно свідчить зміст «Всепідданішого рапорту» (надалі за текстом – «рапорт»), міністра юстиції доктора Антона фон Шмерлінга від 11 серпня 1849 р., який передував найвищій санкції імператора. Цей рапорт можна назвати своєрідною пояснювальною запискою, яка передбачала підстави, умови та основні причини прийняття такого нормативно-правового акту.

Принагідно варто зазначити, що згідно з інформацією, яка викладена на офіційному вебсайті енциклопедії «Британніка» (яка є універсальною англійською енциклопедією і однією з найстаріших та найвідоміших у світі) Антон фон Шмерлінг (народився 23 серпня 1805 у Відні – помер 23 травня 1893 також у Відні) був визначним австрійським державним діячем і реформатором, який відіграв помітну роль у становленні конституційного ладу Габсбурзької імперії. Як противник консервативного режиму князя Меттерніха, поваленого під час рево-

люційних подій 1848 р., він представляв імперію на попередньому сеймі Німецької конфедерації у Франкфурті, що стало спробою політичного об'єднання німецьких земель. Згодом Шмерлінга було обрано до Франкфуртських національних зборів, де він певний час обіймав посади міністра внутрішніх справ і міністра-президента, однак після краху проєкту конфедерації залишив збори у 1849 р. Повернувшись до Відня, він очолив Міністерство юстиції та ініціював масштабну судову реформу, але з відновленням абсолютистського курсу в 1851 р. подав у відставку. У грудні 1860 р. його знову було покликано до уряду для підготовки конституційного проєкту, результатом чого став Лютневий патент 1861 р., що започаткував діяльність двопалатного імперського парламенту – Рейхсрату. Однак через бойкот парламенту ненімецькими національностями та критику, яка дістала назву «театр Шмерлінга», цей конституційний експеримент зазнав невдачі, і в 1865 р. він остаточно залишив уряд. У подальші роки Шмерлінг очолював Верховний суд Австрії, залишаючись впливовою постаттю в правничому житті імперії аж до 1891 р. [7].

Повертаючись до тексту рапорту А. Шмерлінга, можна стверджувати, що адвокатура визначається як інституція, що має «надзвичайно важливе» значення для впорядкованого здійснення правосуддя, а отже, її організація не могла залишатися незмінною в умовах запровадження нової австрійської судової організації та процесуального устрою. Водночас міністр наголошував, що до повного завершення реформи необхідно вже тепер встановити певні положення, які, з одного боку, відповідали б новому устрою судів, а з іншого – забезпечили б адвокатури гідніше й більш сприятливе самостійне становище [8].

Центральним питанням, яке постало перед урядом, було визначення принципу формування адвокатського корпусу: чи слід дозволити здійснення адвокатської діяльності кожному кваліфікованому правникові без обмеження кількості посад, чи зберегти систему фіксованої чисельності адвокатів у конкретних місцевостях. Міністр юстиції визначав, що чинна австрійська система не завжди дозволяла точно визначити таку кількість адвокатів, яка б повною мірою відповідала реальним потребам населення. Надмірно суворе дотримання фіксованих квот призводило до утворення своєрідної монополії, що спричиняло здорожчання правової допомоги та спонукало громадян звертатися до «безвідповідальних письменців». Особливо гостро ця проблема проявлялася у періоди підвищеної судової активності або тоді, коли значна частина адвокатів перебувала у віці, що обмежував їхню практичну діяльність. Так, обмеження кількості посад нерідко більше відповідало інтересам самих адвокатів, ніж потребам осіб, які шукали правосуддя [8].

Водночас, попри визнання недоліків чинної австрійської судової системи, Шмерлінг категорично заперечує можливість повної лібералізації доступу до адвокатської професії. На його переконання, безконтрольне відкриття адвокатури, особливо з огляду на поєднання її з процесуальним представництвом у суді, неминуче призвело б до зниження авторитету адвокатського стану та підриву суспільної довіри до нього. Особа, яка покликана представляти права та інтереси громадян, повинна бути незалежною не лише формально, а й матеріально, адже тільки за умови гідного забезпечення вона здатна діяти відкрито, чесно та відповідально. Якщо ж адвокат через надмірну конкуренцію опиняється у становищі, що позбавляє його засобів до існування, перед ним постає небезпечний вибір між відмовою від професії та пошуком сумнівних джерел доходу. Надмірна конкуренція, за логікою міністра, не приносить користі суспільству, а створює

«пролетаріат» серед адвокатів, що особливо небезпечно з огляду на їхній інтелектуальний потенціал [8].

Отож австрійський уряд обрав компромісний підхід: з одного боку, відмовитися від жорсткої прив'язки до незмінної кількості адвокатських посад, надавши Міністерству юстиції можливість гнучко визначати потребу в них залежно від обставин, а з іншого – не допустити повної лібералізації професії. У цьому контексті матеріальна незалежність адвоката постає не як приватний інтерес окремої особи, а як складова публічного інтересу, адже від неї залежить моральна стійкість та якість здійснення правосуддя [8].

Важливим елементом запропонованої реформи стало створення адвокатських палат, які мали б здійснювати консультативний вплив при наданні посад, брати участь у вирішенні питань, що безпосередньо стосуються професійних інтересів, а також сприяти більш рівномірному розподілу безкоштовної правової допомоги. Передбачалося також залучення адвокатів до складу іспитових комісій, що свідчить про прагнення поєднати судовий контроль із зародками професійного самоврядування. У такий спосіб закладалися інституційні підвалини майбутньої автономії адвокатури [8].

Особливу увагу в рапорті приділено вимогам до кандидатів на адвокатуру. Збереження адвокатського іспиту, вимога наявності ступеня доктора права, встановлення чітких строків практичного стажу – три роки після здобуття докторського ступеня або п'ять років без його врахування – покликані гарантувати належний рівень професійної підготовки. Водночас передбачалися певні винятки для досвідчених суддів, що свідчить про прагнення забезпечити взаємопроникнення суддівського та адвокатського корпусів і створити додаткові можливості для кваліфікованих правників у період реформ [8].

Питання дисциплінарного нагляду також отримало нормативне визначення: верховний контроль планувалося передати апеляційним судам, зберігаючи за судами право накладати догани та штрафи в межах процесу. Така модель поєднувала судовий нагляд із поступовим формуванням професійної відповідальності в межах самої корпорації [8].

«Provisorische Advocaten-Ordnung» (тимчасове положення або статут для адвокатури), видане 16 серпня 1849 р. було одним з перших прогресивних нормативно-правових актів про організацію та діяльність адвокатури (в оригіналі на німецькій мові). Цей тимчасовий нормативно-правовий акт адміністративно-правового характеру регламентував умови допуску до адвокатської діяльності, процедури складання іспитів, утворення органів адвокатського самоврядування (адвокатських палат), питання дисципліни та представництва в судах [9, с. 173]. Оскільки це була *тимчасова інструкція/постанова* (Provisorische Verordnung), вона не мала статусу повноцінного закону в класичному розумінні, а мала силу імперського розпорядження до часу прийняття остаточного законодавства про адвокатуру (пізніше – Постійного положення 1868 р.). Формально документ був опублікований у «Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich» – офіційному імперському збірнику законів і постанов, що надає йому нормативну легітимацію в правовій системі Австрійської імперії. Основні положення тимчасового положення 1849 р. включали умови допуску до адвокатської діяльності. Зокрема обов'язковими вимогами були: австрійське громадянство; повноліття; бездоганна репутація; підтвердження кваліфікації (успішне складання адвокатського або відповідного іспиту). Особи, які вже мали

право представляти сторони в судах (*Justiziäre*), могли здобути адвокатський статус без додаткових іспитів за умови відповідності іншим критеріям [8].

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. встановлювало порядок та процедуру складення адвокатських іспитів. Зокрема, кандидати подавали заяви до апеляційного суду, повинні були мати ступінь доктора права і практичний стаж (наприклад, трирічний після докторського ступеню). Іспити проводилися спеціальною комісією при апеляційному суді за участю суддів та адвокатів, причому оцінка давалась як придатний/непридатний, без рейтингів [8].

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. передбачало утворення адвокатських палат при вищих судових інстанціях, які виконували функцію адміністративного та дисциплінарного контролю над адвокатами. Встановлювався дисциплінарний контроль за діяльністю адвокатів, який здійснювали апеляційні суди в тісній співпраці з адвокатськими палатами. Можливі санкції включали догани та штрафи [8]. І. Гловацький, відомий та авторитетний історик-науковець з питань адвокатури, стверджує, що Львівська палата адвокатів створена в березні 1862 р., а правовий статус також було визначено Статутом, що був затверджений Міністерством юстиції у червні 1862 р. [10, с. 6].

Тимчасове положення 1849 р. розширювало право адвокатів представляти інтереси сторін у цивільних справах у межах юрисдикції відповідного апеляційного суду; питання кримінального представництва мало бути врегульоване окремо [11].

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. запроваджувало юридичні новації, зокрема воно стало першим системним нормативно-правовим актом, що упорядковувало адвокатську діяльність на імперському рівні та створювало підґрунтя для подальших реформ. Воно позитивно впливало на розвиток адвокатури, зокрема в ньому закладено принципи професійного відбору; іспит став обов'язковим етапом допуску до професії; встановлено інституційні механізми контролю та дисципліни; сформовано основу адвокатського самоврядування (адвокатські палати).

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р., як тимчасовий нормативно-правовий акт, відіграв роль містка між ранніми нормами і пізнішими постійними законами про адвокатуру (наприклад, постанова 1868 р., яка остаточно закріпила автономію і самоврядність адвокатської корпорації).

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р., як тимчасовий нормативно-правовий акт імперського (центрального) рівня, мав регулятивний характер щодо адвокатської діяльності та правового статусу адвокатів в Австрійській імперії. Воно було чинним до часу прийняття постійного закону про адвокатуру.

Висновки. Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. було важливим нормативно-правовим актом, що позитивно вплинув на розвиток адвокатської професії в Австрії та її імперських землях. Він встановив основні вимоги до адвокатів, формальні процедури допуску до практики та дисциплінарний нагляд, створив структури адвокатської самоврядності та слугував основою для подальшого правового закріплення статусу адвоката в імперському правовому порядку, що зумовлене сукупністю інституційних, соціально-економічних та професійних етичних чинників. Його прийняття стало відповіддю на потребу узгодити адвокатуру з новою австрійською судовою системою, забезпечити баланс між доступністю правової допомоги та збереженням гідності й незалежності адвокатського стану, підвищити професійні стандарти та закласти підвалини для формування органів адвокатського самоврядування. У цьому сенсі акт 1849 р. постає не лише як технічний нормативний документ перехідного

періоду, а як концептуальний крок у напрямі модернізації адвокатури та зміцнення її ролі в системі судочинства Австрійської імперії.

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. – це перший системний нормативно-правовий акт, який упорядкував організацію адвокатури в Австрійській імперії, запровадивши єдині вимоги доступу до адвокатської професії, дисциплінарний контроль та елементи адвокатського самоврядування. Його значення для сучасної української адвокатури полягає не у прямій дії, а в доктринальному та інституційному впливі, особливо з огляду на використання історичного досвіду функціонування інституту адвокатури у Галичині в австрійський період (1849–1918). Цей історичний документ свідчить, що професійний фільтр є необхідною гарантією якості правничої допомоги.

Положення 1849 р. передбачало створення адвокатських палат при апеляційних судах – перших форм організованого професійного самоврядування. Для України це важливо, оскільки сучасна система органів адвокатського самоврядування (ради адвокатів, КДКА, з'їзд адвокатів) також побудована на принципі автономності професії.

Історичний досвід показує, що самоврядування є необхідною умовою незалежності адвокатури. Водночас потрібен баланс між автономією та дисциплінарним контролем. Для України це означає необхідність: зміцнення реальної незалежності органів самоврядування; прозорості дисциплінарних процедур; мінімізації політичного впливу на адвокатуру.

У 1849 р. було закріплено механізм дисциплінарного нагляду із можливістю санкцій. Для сучасної України це важливо в контексті підвищення довіри суспільства до адвокатури; забезпечення стандартів професійної етики; боротьби з формальним ставленням до дисциплінарних процедур. Історичний досвід підтверджує, що дисципліна не суперечить незалежності, а є її інституційною умовою.

Тимчасове положення про адвокатський порядок 1849 р. стало частиною континентальної (романо-германської) правової традиції. Україна, інтегруючись до європейського правового простору, орієнтується на стандарти Ради Європи, практику ЄСПЛ, принципи незалежної адвокатури. Так, досвід 1849 р. є історичною ланкою тієї ж правової традиції, що формує сучасні європейські стандарти професії.

Значення Тимчасового положення про адвокатський порядок 1849 р. для сучасної України полягає у тому, що цей акт започаткував європейську модель професійної адвокатури; закріпив принцип кваліфікаційного відбору; започаткував адвокатське самоврядування; встановив дисциплінарні гарантії якості; продемонстрував баланс між державною регламентацією і автономією професії. Для України цей історичний досвід є аргументом на користь посилення професійних стандартів; збереження незалежності адвокатури; удосконалення дисциплінарних механізмів; гармонізації з європейськими правовими традиціями.

Список використаних джерел

- 1 Anton, Ritter (knight) von Schmerling. URL: <https://www.britannica.com/biography/Anton-Ritter-von-Schmerling> (дата звернення: 27.02.2026).
- 2 Provisorische Advocaten-Ordnung. URL: <https://onb.digital/result/102DEBE3> (дата звернення: 27.02.2026).
- 3 Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 pp. Івано-Франківськ, 1996. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?>

- Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0009736 (дата звернення: 27.02.2026).
- 4 Аніщук Н. В., Бойчук А. Ю. Становлення інституту адвокатури на західноукраїнських землях. *Науково-інформаційний вісник «Право»*, 2011. № 3. С. 17. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%9D%D0%86%D0%92_2011_3-1.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
  - 5 Бакаянова Н. М. Генезис та сучасний вимір адвокатського самоврядування в Україні. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b88c7d7-f4ce-4485-8120-e177f09921d6/content> (дата звернення: 27.02.2026).
  - 6 Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918) : навч. посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка 2017. С. 172.
  - 7 Бойчук А. Ю., Рудик І. В. Організація адвокатури на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 27. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/287982/282824> (дата звернення: 27.02.2026).
  - 8 Василик І. Б. Правила адвокатської етики та дисциплінарна відповідальність адвокатів у імперський період. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b88c7d7-f4ce-4485-8120-e177f09921d6/content> (дата звернення: 27.02.2026).
  - 9 Гловацький І. Ю. Заснування та правовий статус адвокатських палат у Галичині в другій половині XIX ст. *Науковий вісник Львів. держ. у-ту*. 2008. № 2. С. 6.
  - 10 Дешевий О. А. Генеза становлення та розвитку адвокатської діяльності на українських територіях за часів литовського та австрійського панування. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/92.pdf> (дата звернення: 27.02.2026).

References

- 1 Andrukhiv I., Arsenych P. (1996). *Ukrains'ki pravnyky u natsional'nomu vidrozdzhenni Halychyny: 1848–1939 rr.* Ivano-Frankivs'k. Retrieved from https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0009736 (data zvernennia: 27.02.2026).
- 2 Anischuk, N. V., Bojchuk, A. Yu. (2011). Stanovlennia instytutu advokatury na zakhidno ukrains'kykh zemliakh. *Naukovo-informatsijnyj visnyk «Pраво»*, 3, 17. Retrieved from https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%9D%D0%86%D0%92_2011_3-1.pdf (data zvernennia: 27.02.2026).
- 3 Anton, Ritter (knight) von Schmerling. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Anton-Ritter-von-Schmerling> (data zvernennia: 27.02.2026).
- 4 Bakaianova, N. M. *Henezys ta suchasnyj vymir advokats'koho samovriaduvannia v Ukraini*. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b88c7d7-f4ce-4485-8120-e177f09921d6/content> (data zvernennia: 27.02.2026).
- 5 Bojchuk, A. Yu., Rudyk, I. V. (2023). Orhanizatsiia advokatury na zakhidnoukrains'kykh zemliakh u druhij polovyni KhKh – na pochatku KhKh st. *Pravova derzhava*, 51, 27. Retrieved from <http://pd.onu.edu.ua/article/view/287982/282824> (data zvernennia: 27.02.2026).
- 6 Bojko, I. J. (2017). *Halychyna u derzhavno-pravovij systemi Avstrii ta Avstro-Uhorschyny (1772–1918) : navchal'nyj posibnyk*. L'viv : LNU im. Ivana Franka, 172.
- 7 Deshevyy, O. A. *Geneza stanovlennia ta rozvytku advokats'koi diial'nosti na ukrains'kykh terytoriiakh za chasiv lytovs'koho ta avstrijs'koho panuvannia*. Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/92.pdf> (data zvernennia: 27.02.2026).
- 8 Hlovats'kyj, I. Yu. (2008). Zasnuvannia ta pravovyj status advokats'kykh palat u Halychyni v druhij polovyni KhKh st. *Naukovyy visnyk L'viv. derzh. u-tu.*, 2, 6.

- 9 *Provisorische Advocaten-Ordnung*. Retrieved from <https://onb.digital/result/102DEBE3> (data zvernennia: 27.02.20)
- 10 Vasylyk, I. B. *Pravyla advokats'koi etyky ta dystsyplinarna vidpovidal'nist' advokativ u impers'kyj period*. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b88c7d7-f4ce-4485-8120-e177f09921d6/content> (data zvernennia: 27.02.2026).

THE AUSTRIAN PROVISIONAL REGULATION ON THE BAR OF 1849: MAIN PROVISIONS AND SIGNIFICANCE FOR THE LEGAL REGULATION OF ADVOCACY

Oleh Shtynda

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: oleg.shtynda@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-3986-3019*

The article analyzes the prerequisites for the adoption of the Provisional Regulation on the Bar of August 16, 1849, outlines its main provisions, and examines its significance for the legal regulation of advocacy. Particular attention is paid to the report of the Minister of Justice of the Austrian Empire, Anton von Schmerling, dated August 11, 1849, as a conceptual document substantiating the need to reform the bar amid the crisis of the absolutist model of judicial proceedings. This report may be regarded as a kind of explanatory memorandum that set out the grounds, conditions, and principal reasons for the adoption of the Provisional Regulation on the Bar of August 16, 1849.

It is emphasized that the Provisional Regulation of 1849 established the order and procedure for taking bar examinations. In particular, candidates were required to submit applications to the appellate court, hold a Doctor of Law degree, and have practical experience (for example, three years of practice after obtaining the doctoral degree). Examinations were conducted by a special commission at the appellate court with the participation of judges and practicing lawyers, and assessment was rendered in the form “qualified” or “not qualified,” without rankings. The Provisional Regulation of 1849 also provided for the establishment of bar associations at higher judicial instances, which performed administrative and disciplinary supervision over lawyers. Disciplinary control over legal practice was exercised by appellate courts in close cooperation with bar associations. Possible sanctions included reprimands and fines. The Regulation expanded lawyers’ right to represent parties in civil cases within the jurisdiction of the respective appellate court, while issues of criminal representation were to be regulated separately.

It is noted that the Provisional Regulation on the Bar of 1849 introduced significant legal innovations, becoming the first systematic normative legal act to regulate advocacy at the imperial level and laying the foundation for subsequent reforms. It had a positive impact on the development of the bar, enshrining the principles of professional selection; making the bar examination a mandatory stage of admission to the profession; establishing institutional mechanisms of supervision and discipline; and forming the basis of bar self-government (bar associations). The Provisional Regulation of 1849 was an important normative act that positively influenced the development of the bar in Austria and its imperial lands. It defined the core requirements for lawyers, formal procedures for admission to practice, and disciplinary oversight, provided for the creation of bodies of professional self-governance, and served as the foundation for the further legal consolidation of the lawyer’s status within the imperial legal order.

The adoption of the Regulation was conditioned by a combination of institutional, socio-economic, and professional-ethical factors. It responded to the need to align the bar with the new

Austrian judicial system, ensure a balance between accessibility of legal assistance and the preservation of the dignity and independence of the bar, raise professional standards, and lay the groundwork for the formation of bodies of bar self-government. In this sense, the act of 1849 appears not merely as a technical normative document of a transitional period, but as a conceptual step toward the modernization of the bar and the strengthening of its role within the judicial system of the Austrian Empire.

It is emphasized that the Provisional Regulation on the Bar of 1849 was the first systematic normative act that organized the bar in the Austrian Empire by introducing unified requirements for access to the profession, disciplinary supervision, and elements of professional self-government. Its significance for the modern Ukrainian legal profession lies not in its direct applicability, but in its doctrinal and institutional influence, particularly in light of the historical experience of the bar in Galicia during the Austrian period (1849–1918). This historical document demonstrates that a professional filter is a necessary guarantee of the quality of legal assistance.

Keywords: Provisional Regulation on the Bar of 1849, lawyer, bar, advocacy, disciplinary liability of lawyers, bar self-government.

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 341.2

ЗАКОНОДАВЧА ЮРИСДИКЦІЯ ЯВИЩА СУВЕРЕНІТЕТУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Володимир Гринчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail volodymyr.hrynychak@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-6438-0778*

Присвячено аналізу законодавчої юрисдикції як явища міжнародно-правового характеру та основи правоздатності суб'єкта міжнародного права. Доведено, що з огляду на суть і зміст теорії компетенції у сучасних умовах варто переосмислити засади міжнародного миру та безпеки, зважаючи на протистояння ядерних та неядерних держав. Саме ядерний статус як складова правоздатності держав породжує і теоретичні, і практичні суперечності, пов'язані правом на самозахист та нерозповсюдженням ядерної зброї. Самоідентифікація держави як ядерної у формуванні законодавчої юрисдикції у форматі рівних можливостей у суперечностях з державами, які цей статус набули, ініціює запитання чи не створює це додаткової загрози у світі та як її уникнути загалом. Події з розміщенням ядерної зброї РФ на території Білорусі, атаки на ядерні об'єкти та ракетні програми Ірану порушують звичний режим міжнародної безпеки та міжнародних гарантій зокрема і вимагають нових підходів мирного співіснування. Опираючись на значення законодавчої юрисдикції виявлено та схарактеризовано її елементи: самоідентифікацію, самоорганізацію та самовизначення, розкрито їхню правову природу, внутрішню взаємодію та процесуальне правонаступництво.

У вітчизняній правовій літературі термін «законодавча юрисдикція» вживається вкрай рідко. З огляду на загальну теорію держави і права такий підхід створює певну прогалину в питаннях державотворення. Міжнародно-правові шаблони визнання формують специфічні вимоги участі утворення у міжнародному співробітництві, набуття відповідного статусу, а також прав на користування гарантіями, передбаченими для суверенних держав. Отже, починаючи з будь-якого формату самоорганізації, територіальне утворення проходить перевірку на допустимість правомірного існування та функціонування. Без належних теоретичних напрацювань суттєво звужується здатність держави реагувати на різні міжнародно-правові явища, події тощо. Сьогодні прагнення суверенності породжує неоднозначну практику та подвійні стандарти (Косово, Абхазія, Придністров'я тощо). Усуненню недоліків однозначно сприятиме перманентний моніторинг процесу державотворення, сталі міжнародні стандарти, вплив на процес універсальних міжнародних організацій тощо. Уперше законодавчу юрисдикцію кваліфіковано як здатність окреслювати межі правоздатності суверена, охарактеризовано її суть, зміст і функціональні властивості. Доведено, що основою законодавчої юрисдикції є самоідентифікація суспільства, яка визначає концепцію його існування та функціонування й, водночас, породжує обов'язок поважати аналогічні суверенні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права. Встановлено, що задля реалізації законодавчої юрисдикції формується виконавча юрисдикція завдяки самоорганізації суспільства. Остання, судова юрисдикція покликана

врегулювати суперечності двох попередніх з метою утримання стабільного й сталого внутрішнього правопорядку. Наголошено на універсальності законодавчої юрисдикції, яка має прояв і в додержавних форматах самоорганізації, і в період незалежного функціонування.

Законодавча юрисдикція започатковує процес переосмислення концепції теорії держави і права, створює сприятливий ґрунт для новітніх теоретичних напрацювань для потреб і міжнародного, і внутрідержавного права.

Ключові слова: державний суверенітет, національний суверенітет, міжнародна правоздатність, законодавча юрисдикція.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.150>

Постановка проблеми. Теоретичні питання явища державного суверенітету в міжнародному праві періодично привертають увагу наукової спільноти, вимагаючи нових напрацювань у відповідь на вимоги часу. Не зважаючи на загалом об'ємний і змістовний спектр досліджень у цій галузі, більшість науковців зазвичай уникає аналізу змісту державного суверенітету або його смислового наповнення. Наміри та можливості держав, місце в середовищі рівноправних, суверенні права й інтереси постійно розширюють звичні межі явища суверенітету, вдосконалюють механізми та засоби його забезпечення, змінюють формати і види міжнародного співробітництва та незалежного співіснування.

Актуальність теми. Мирна реалізація державницьким утворенням суверенних прав упродовж тривалого часу безперечно підпорядковується загальним правовим критеріям право- і дієздатності, витoki яких зосереджуються у філософсько-правовій теорії компетенції. Правова модель компетенції включає чотири елементи, зокрема: явище, права та обов'язки, які характеризують його режим, уповноважений орган (або інституція), покликаний забезпечити функціонування явища, а також діяльність уповноваженого органу щодо впливу на явище чи його використання задля досягнення певної цілі чи мети. Міжнародне право доволі широко використовує теорію компетенції і за її допомогою пояснює низку притаманних суверенітету явищ.

Законодавча юрисдикція є наслідком самоідентифікації та декларує засади формування територіально узгодженого суспільства, його організацію, місце та роль у середовищі аналогічних. Вона є універсальною, оскільки має прояв навіть у додержавних форматах існування суспільства. Зважаючи на те, що дві складові суверенітету: населення і територія, притаманні об'єктивно, особливу увагу привертає аспект влади, який є наслідком домовленостей всередині суспільства. Саме з ним варто асоціювати законодавчу юрисдикцію, оскільки вона є продуктом самообмеження («суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо та ін.) або насильства. Зазвичай, законодавча юрисдикція визначає форму правління, територіальний устрій, засади зовнішньої та внутрішньої політики тощо. Отже, з огляду на суверенітет як підставу міжнародної правосуб'єктності, законодавча юрисдикція загалом визначає межі правоздатності суверена. Її правова модель поєднує непорушність суверенних прав із міжнародними стандартами мирного співіснування.

Стан опрацювання проблематики. Дослідник В. Радницький розглядає територію як підставу компетенції держави [1, с. 252]. Тобто наявність території дає змогу програмувати та реалізовувати владу в чітко визначених межах. Нгуен Куок Динь, Патрік Дайе та Ален Пелла розвивають цю концепцію, долучаючи теорію території-кордону, тобто узгоджують межі компетенції з межами юрис-

дикції та розмежують юрисдикцію різних держав загалом. Такий підхід також схвалює судова практика, зокрема, у справі про статус Східної Гренландії (1933) Постійна палата міжнародного правосуддя висунула вимогу для підтвердження наявності суверенітету: фактичне здійснення влади чи будь-яких її проявів [2, р. 45–46]. Вочевидь висувається потреба підтвердження здійснення державою поведінки, відомими та визнаними міжнародним правом способами та засобами. Зазвичай це здійснюється внаслідок розповсюдження юрисдикції держави через територіальне верховенство. Низка дослідників аналізувала окремі питання законодавчої юрисдикції, а також пов'язані та похідні від неї явища. Зокрема, Крістоф Меллерс досліджував особливості поділу владних повноважень та розмежування юрисдикцій [3]. Аарон Барак вивчав межі судової юрисдикції та її співвідношення з повноваженнями парламенту й уряду [4]. Пітер Кейн аналізував взаємодію виконавчої та судової влади [5]. Саманта Бессон досліджувала природу суверенітету на сучасному етапі розвитку права [6, р. 815–833], а Дженс Бартельсон вивчав еволюцію суверенітету як концепцію [7].

Метою цієї статті є аналіз законодавчої юрисдикції як властивості територіального утворення визначати межі правоздатності в міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Юрисдикцію загалом можна визначити як можливість та компетенцію уповноважених органів формувати правові наслідки щодо будь-якої дії, події (факту) тощо. Її зазвичай використовують для кваліфікації правомірності чи протиправності різних явищ, пов'язаних із територією, громадянами, майном тощо. Саме застосуванням юрисдикції підтверджується наявність суверенітету через реалізацію державної влади, оскільки такими діями унеможливується аналогічна діяльність будь-якої іншої держави в межах визначеної території.

Для розуміння змісту юрисдикції потрібно використати розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, задля того щоб з'ясувати, яка саме поведінка органів, що представляють конкретну гілку влади, формує відповідні наслідки, передусім – міжнародно-правові, та зумовлює взаємодію чи співробітництво держав. Під взаємодією, зазвичай, розуміють контакт між державами, які діють як суб'єкти міжнародного права, забезпечуючи власні інтереси. Натомість міжнародне співробітництво – це регламентований нормами міжнародного права процес реалізації домовленостей між сторонами на основі їх узгодженої волі. Безперечно, законодавча гілка влади займає панівне становище, а законодавча юрисдикція – вимагає додаткового аналізу.

Зміст законодавчої юрисдикції полягає у формуванні відповідних національних режимів території, статусу населення, порядку його перебування та переміщення, правовий режим майна тощо. Законодавча юрисдикція забезпечує розповсюдження національного законодавства передусім на підконтрольній території. Водночас вона гармонізує зміст національних режимів із міжнародними зобов'язаннями та позиціонує суб'єкта міжнародного права на міжнародній арені.

Формування національних режимів є поведінкою, яка, безумовно, створює міжнародно-правові наслідки. Значущими для міжнародного права передусім є питання щодо державних кордонів. Саме лінія проходження державного кордону встановлює погоджені межі юрисдикції держав, оскільки, якщо сусідня держава з цим не погоджується, вона зобов'язана заявити протест й обґрунтувати зміст претензій. Постійна палата міжнародного правосуддя винесла рішення у справі про статус Східної Гренландії (1933) на користь Данії, застерігаючи, що «законодавча діяльність є одним з найпереконливіших підтверджень здійснення державної

влади» [2, р. 45–46]. Аргументами, які були взяті до уваги, стали міжнародні договори Данії щодо Гренландії загалом та концесії на колонізацію спірної території.

Задля підтвердження особливого статусу прикордонних територій встановлюються навіть додаткові адміністративні режими, контроль за перебуванням, переміщенням, в'їзду, звітності, господарської діяльності тощо. З метою організації порядку та контролю за переміщеннями фізичних осіб, майна та іншого запроваджуються пункти пропуску через державний кордон за взаємною згодою із сусідньою державою.

Законодавча юрисдикція щодо населення має розмежувати режими різних категорій осіб, які перебувають у межах державної території, залежно від їх статусу. Найважливішим із них, зазвичай, є режим громадянства. Держава на законодавчому рівні визначає порядок набуття, припинення та зміни громадянства, права та обов'язки громадян тощо. Особам, непов'язаним громадянством із державою, проживання чи перебування, визначаються режими для іноземців. За термінами перебування держава диференціює режим тимчасового та постійного перебування. Окремі закони встановлюють режим біженців та осіб, які шукають притулку. Отже, законодавча юрисдикція повинна сформулювати та задекларувати відповідні режими території, населення, майна, прав іноземців тощо.

Допустимо стверджувати, що здатність правомірно користуватися правами, притаманними повному суверенітету, зумовлює обов'язок поважати це право з боку інших держав. З огляду на концепцію територіального верховенства як наслідку, що випливає з державного суверенітету, сказане стосується визнаних, окрім держав, народів і націй, що борються за самовизначення, тобто додержавних утворень. Отже, часові межі існування законодавчої юрисдикції охоплюють весь період становлення суб'єкта міжнародного права, забезпечуючи нерозривний ланцюжок самоідентифікації, самоорганізації та самовизначення територіального утворення.

Дотримання єдиних стандартів у процесі виокремлення територіально узгодженого суспільства має важливе значення у міжнародному праві. Передусім це стосується явища визнання. У доктрині міжнародного права під визнанням розуміють «односторонній правочин, яким держава оголошує, що в неї є певний правовий стан. Визнання сформованого міжнародно-правовим чином стану охоплює готовність прийняти посталі разом з цим наслідки» [8, с. 102]. П. Маланчук наголошує, що «визнання означає бажання мати справи з новою державою як членом міжнародного співтовариства» [9, с. 130]. Тому, якщо держава переконана в суверенності певного територіального утворення, вона здійснює повне визнання. Його називають юридичним або де-юре. За конститутивною теорією визнання, яка домінує сьогодні в питаннях міжнародної правосуб'єктності, відсутність визнання з боку інших держав перешкоджає отримати статус суб'єкта міжнародного права. Отже, волевиявлення учасників міжнародної спільноти, зазвичай, корегує випадки незаконного отримання державної влади, порушення норм міжнародного права, зловживання правом тощо.

Варто зазначити, що визнання є універсальним та вичерпним міжнародно-правовим механізмом, застосування якого породжує однозначні та зрозумілі наслідки. Суверенітет як право на управління населенням та підконтрольною територією зберігається у різноманітних форматах, а саме: визнання держави загалом, визнання уряду чи повсталі сторони. Перелічені об'єкти визнання загалом вичерпують усі можливі варіанти законодавчої юрисдикції у міжнародному праві.

За своєю правовою природою визнання, зазвичай, є згодою на наявний стан речей, який держава приймає, схвалює та готова забезпечити наслідки, які він

зумовлює. Елементи, стан яких підтверджується визнанням, стосуються території та її кордонів, населення, влади, її незалежності та самостійності, ресурсів, активів тощо. Щодо них держава, яка здійснила визнання, допускає міжнародно-правове регулювання та оформлення.

Міжнародне право не висуває єдиних і чітких критеріїв щодо визнання з боку інших держав. Воно є суверенним правом кожної держави і не може залежати від позиції інших держав. Підтвердженням цього є поведінка Індії у процесі визнання Народної Республіки Бангладеш.

У різні історичні періоди ситуація з визнанням виглядала набагато складнішою з огляду на розмитість та нестабільність чинників ідентифікації. Тому суттєвими умовами існування державного суверенітету потрібно вважати такі:

- прагнення народу чи нації утворити власну, відокремлену та автентичну державу за етнічними чи іншими спорідненими або узгодженими ознаками;
- прояв територіального верховенства через законодавчу, виконавчу (адміністративну) та судову юрисдикцію;
- наявність мережі органів та інституцій, які репрезентують владу, визнані та підтримувані і підконтрольним населенням, і міжнародною спільнотою або зацікавленими державами.

Поєднання перелічених суттєвих умов дає можливість сформуванню певний шаблон, використання якого забезпечить якісніше виокремлення фактів зародження нових державних утворень, утвердження існування тих чи інших державницьких форматів окремих народів і націй, а також передбачить застосування прогресивніших підходів до констатації історичних прав на державність.

Першою складовою законодавчої юрисдикції, безумовно, виступає самоідентифікація етнічного або територіального утворення, яка покликана виокремити відповідне населення з-поміж схожих, однорідних чи пов'язаних кровних або інших об'єднань. Фахівці з питань державотворення наголошують на різноманітних маркерах ідентифікації, зокрема: спільне мирне співіснування, мова, релігія, культура. Поза усяким сумнівом спільна територія проживання домінує над іншими, оскільки містить організуючі елементи, пов'язані із взаємодією в середині суспільства, розподілом ресурсів, дольовою участю у процесі життя-забезпечення та управління об'єднанням. Мова, релігія та культура виступають радше кваліфікуючими чинниками, які характеризують спільний поступ суспільства, його розвиток тощо.

Самоідентифікацію можна тлумачити доволі широко з огляду на декларування засад самоорганізації та самовизначення – складових, що слідує за нею. Для визнання у міжнародному праві вкрай важливе переконання у правильному розумінні територіальним утворенням змісту суверенних прав та обов'язків і використання для їх забезпечення на міжнародній арені допустимих засобів і способів.

За своєю правовою природою оприлюднення самоідентифікації територіального утворення є одностороннім актом у міжнародному праві. Для цього використовуються заяви, декларації, рідше – міжнародні договори. Волевиявлення або сприймається іншими суб'єктами міжнародного права повністю, або заперечується. Повне сприйняття допускає майбутнє визнання де-юре. Оприлюднення самоідентифікації залежить лише від волі територіального утворення, оскільки міжнародне право жодних вимог чи обмежень не висуває. У часі воно можливе і до, в процесі, і після завершення самоорганізації.

Самоорганізація у моделі законодавчої юрисдикції відіграє дуже важливу роль, оскільки дозволяє оцінити здатність адміністративної вертикалі не лише управляти підконтрольною територією, а й дотримуватися вимог міжнародного права водночас. Об'єктом оцінки виступає влада (адміністративна вертикаль) і, передусім, – її стабільність. Кваліфікуючими ознаками є: дієвість мережі утворюваних органів, їх ефективність, оперативність взаємодії у системі, професійність, здатність до комунікації з населенням тощо. По-друге, стан визнання цих органів з боку підконтрольного населення, підпорядкування їм, схвалення їх діяльності та участь у їх формуванні. По-третє, визнання цих органів світовою спільнотою, контакти чи взаємодія з ними.

Об'єднання індивідів, контрольоване будь-якою владою, є умовою існування передусім національного суверенітету. Він, зазвичай, процесуально передусе державному. Народом і націям, які борються за самовизначення, у сучасному міжнародному праві, притаманний один вид суверенітету – національний, натомість використовуваний конституційним правом народний суверенітет значення не має.

Міжнародне право напрацювало низку вимог для констатації національного суверенітету, які загалом зводяться до таких:

1. Народ або нація є єдиною рушійною організованою силою.
2. Народ або нація автентичні (особливі) та в них відсутня державність, тобто немає у світі утворення з аналогічними атрибутами.
3. Народ або націю очолює якась політична організація (додержавна форма правління), зокрема: політична партія, народний рух або фронт, національно-визвольна армія, тимчасовий революційний уряд).

Єдність (цілісність) нації, зазвичай, зумовлена етнічними чинниками (спільне етнічне походження), народ у більшості випадків асоціюється з територіальною єдністю і може охоплювати низку етнічних утворень. За будь-яких обставин претендувати на самовизначення може лише територіально узгоджене суспільство, відокремлене та відмінне від інших схожих чи споріднених. Перетворитися на державу таке суспільство не здатне з огляду на об'єктивні причини, оскільки не може підтвердити один із елементів державного суверенітету: наявності території. Щоправда, в них відсутня не сама територія як така, вони, безумовно, здійснюють окупацію певних земель, а її закріплення та оформлення згідно з нормами міжнародного права відсутнє. Народи і нації, які борються за самовизначення, не здатні укласти договір про лінію державного кордону, оскільки це прерогатива винятково держав. Отже, задля набуття незалежності, їм необхідно розмежувати юрисдикцію із сусідніми державами, змусити останніх це визнати та забезпечити належне міжнародно-правове оформлення.

Власна ідентичність і відсутність державності свідчить про стан самоорганізації об'єднання. Претендувати на самовизначення можна лише за умови відсутності аналогічного утворення у світі. Водночас міжнародне право вимагає доведення власної ідентичності як підстави для реалізації права на самовизначення. Самоідентичність здебільшого декларує намір територіального утворення не лише функціонувати відокремлено на власних принципах і засадах, а й проголошує форму самостійного управління ним. Тобто, зважаючи на нормативно-правовий зміст основного (загальновизнаного) принципу міжнародного права «Суверенна рівність держав», обирається форма управління суспільством, здатна забезпечити «користуватися правами, притаманними повному суверенітету» [10]. Підтвердженням цієї здатності є організаційно-правова система здійснення владних

повноважень, обрана самим утворенням, її визнання та схвалення підконтрольним населенням.

У народів і націй, які борються за самовизначення, здійснення владних повноважень, зазвичай, забезпечує додержавна форма правління, яку очолює певна політична організація. Світовій практиці відома низка політичних інституцій, які очолювали різні утворення на шляху до незалежності і в період деколонізації, і в процесі дроблення федеративних чи багатонаціональних держав. Їх види безпосередньо залежали від способу отримання незалежності: мирного чи збройного. Протидія колоніальним військам здебільшого здійснювалася силами визвольних армій (Туреччина, Алжир). Повалення окремих режимів відбувалося внаслідок революцій чи військових заколотів і відповідальність за контроль й управління територією та населенням переймали тимчасові революційні уряди. Зазвичай, вони використовували наявну владну інфраструктуру або діяли через мережу підконтрольних польових командирів чи сил місцевої самооборони, які забезпечували юрисдикцію влади на підконтрольних територіях. Натомість мирна реалізація права на самовизначення потребувала діяльності політичних партій, громадських рухів тощо (розпад СРСР, Югославії).

Індикатором самоорганізації та її зовнішнім проявом, зазвичай, виступає територіальне верховенство. Воно є одним із наслідків суверенітету, який характеризує здатність влади (сукупності інституцій та системи уповноважених органів) реалізовувати або управлінські функції щодо підконтрольного населення, або державницькі для реалізації прав, притаманних повному суверенітету, в межах певної території. Такі функції, зазвичай, здійснюються органами законодавчої, виконавчої та судової влади.

Самоорганізація забезпечує виконання важливої умови самовизначення – перетворення підконтрольного населення на цілісну рушійну силу, об'єднану єдиною політичною метою. Прагнення територіального утворення формують міжнародно-правові наслідки і викликають реакцію міжнародної спільноти.

Остання складова законодавчої юрисдикції – концепція самовизначення територіального утворення. Процес реалізації права на самовизначення, не залежно від обраного суспільством способу, задля перетворення на допустимий, правомірний та зрозумілий поведінку на міжнародній арені та формування міжнародно-правових наслідків повинен відповідати певним вимогам. Законодавча юрисдикція виступає концентрованим переліком легітимних не лише прагнень і претензій територіального утворення на статус, місце і роль у середовищі суб'єктів міжнародного права, а й способів та засобів їх досягнення. Їх оприлюднення породжує низку міжнародно-правових наслідків. Передусім, світова спільнота має переконатися у законності підстав для самовизначення. По-друге, сусідні держави погоджуються зі суверенністю (самодостатністю) нового утворення і його здатності забезпечити реалізацію функцій держави й управління підконтрольною територією та населенням з огляду на стан безпеки кордонів, терористичної діяльності, потоків біженців тощо. Тому невід'ємним атрибутом цього процесу є підтвердження територіального верховенства влади утворення, яке претендує на незалежність. Зазвичай таке верховенство забезпечується діяльністю чітко визначених уповноважених органів, здатних виконувати прерогативи держави в такий спосіб, щоб їхні дії асоціювалися чи прирівнювалися до поведінки держави загалом.

Останній аспект застосування законодавчої юрисдикції – процедура її оприлюднення. Міжнародно-правові наслідки породжує лише офіційне оприлюднення, тобто оголошення міжнародно значущої інформації загальною визнанням

способом. Зазвичай оприлюднення законодавчої юрисдикції здійснює визнаний уповноважений орган, способом зрозумілим і доступним для більшості держав світу з єдиними та однозначними наслідками. Зокрема, у практиці незалежної України використовувалися: Чигиринсько-московський договір 1654 р. про протекторат Б. Хмельницьким, Універсали Центральної Ради УНР 1917 – початку 1918 р.р. та Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р.

Висновки. Законодавча юрисдикція як явище суверенітету має теоретичне та практичне значення. Виражаючи концепцію державотворення, вона визначає межі можливостей територіального утворення (правоздатності) і, водночас, встановлює межі поведінки інших суб'єктів міжнародного права з огляду на фіксовані суверенні права й інтереси. В будь-якому випадку, законодавча юрисдикція претендує на скрупульозний аналіз у межах загальної теорії права і з позицій внутрішнього, і міжнародного права.

Список використаних джерел

- 1 Динь Н. К., Дайе П., Пелле А. Международное публичное право : в 2 т. Т.1. : кн. 2: Международное сообщество / пер. с франц. Киев : Сфера, 2000. 440 с.
- 2 Legal Status of Eastern Greenland Case (Denmark v. Norway). Court Permanent Justice International. Series A/B num. 53. URL: https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1933.04.05_greenland.htm.
- 3 Mollers C. The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers. Oxford : Oxford University Press, 2013. 272 p.
- 4 Barak A. The Judge in a Democracy. Princeton: Princeton University Press, 2006. 332 p.
- 5 Cane P. Controlling Administrative Power: An Historical Comparison. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 624 p.
- 6 Besson S. Sovereignty. Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019.
- 7 Bartelson J. Sovereignty as Symbolic Form. London : Routledge, 2014. 162 p.
- 8 Гердеген М. Міжнародне право/ пер. з німецької. Київ : «К.І.С.», 2011. 516 с.
- 9 Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейккхерстом. Харків : Консум, 2000. 592 с.
- 10 Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

References

- 1 Dyn', N. K., Daye, P., Pelle, A. (2000). Mizhnarodne publichne pravo : v 2 t. T.1. : kn. 2: *Mezhdunarodnoe soobshchestvo*. Kyev : Sfera.
- 2 Legal Status of Eastern Greenland Case (Denmark v. Norway). *Court Permanent Justice International. Series A/B num. 53*. URL: https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1933.04.05_greenland.htm.
- 3 Mollers, C. (2013). *The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers*. Oxford : Oxford University Press.
- 4 Barak, A. (2006). *The Judge in a Democracy*. Princeton : Princeton University Press.
- 5 Cane, P. (2016). *Controlling Administrative Power: An Historical Comparison*. Cambridge : Cambridge University Press.
- 6 Besson, S. (2019). *Sovereignty. Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing.
- 7 Bartelson, J. (2014). *Sovereignty as Symbolic Form*. London : Routledge.
- 8 Herdegen, M. (2011). *Mizhnarodne pravo*. Kyiv : «K.I.S.».
- 9 Malanchuk, P. (2000). *Vstup do mizhnarodnoho prava za Eykherstom*. Kharkiv : Konsum.
- 10 *Statut OON*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

LEGISLATIVE JURISDICTION AS AN ASPECT OF STATE SOVEREIGNTY IN INTERNATIONAL LAW

Volodymyr Hrynychak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str. Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: volodymyr.hrynychak@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-6438-0778*

The article analyzes legislative jurisdiction as a phenomenon of international law and the basis of legal capacity for subjects of international law. It is demonstrated that, given the essence and content of the theory of competence in the modern context, the foundations of international peace and security should be reexamined considering the confrontation between nuclear and non-nuclear states. It is precisely nuclear status, as a component of states' legal capacity, that gives rise to both theoretical and practical contradictions related to the right to self-defense and the non-proliferation of nuclear weapons. A state's self-identification as nuclear in establishing legislative jurisdiction on an equal footing with states that have acquired this status raises the question of whether this creates an additional threat to the world and how to avoid it altogether. Events involving the deployment of Russian nuclear weapons on Belarusian territory, attacks on nuclear facilities, and Iran's missile programs disrupt the established order of international security and international guarantees in particular, and require new approaches to peaceful coexistence. Based on the meaning of legislative jurisdiction, its elements—self-identification, self-organization, and self-determination—are identified and characterized, and their legal nature, internal interaction, and procedural succession are elucidated.

In domestic legal literature, the term “legislative jurisdiction” is used extremely rarely. Given the general theory of the state and law, this approach creates a certain gap in matters of state-building. International legal frameworks for recognition establish specific requirements for a territorial entity's participation in international cooperation, acquisition of the corresponding status, and rights to enjoy the guarantees provided for sovereign states. Thus, regardless of the format of self-organization, a territorial entity undergoes a review to determine the admissibility of its lawful existence and functioning. Without adequate theoretical foundations, a state's ability to respond to various international legal phenomena, events, and the like is significantly diminished. Today, the pursuit of sovereignty gives rise to ambiguous practices and dual approaches (Kosovo, Abkhazia, Transnistria, etc.). Permanent monitoring of the state-building process, established international norms, and the influence of universal international organizations on the process will undoubtedly contribute to eliminating these shortcomings. For the first time, legislative jurisdiction is defined as the ability to delineate the boundaries of a sovereign's legal capacity, and its essence, content, and functional properties are characterized. It is demonstrated that the foundation of legislative jurisdiction is the self-identification of society, which defines the concept of its existence and functioning and, at the same time, gives rise to the obligation to respect the analogous sovereign rights and interests of other subjects of international law. It is established that, for the realization of legislative jurisdiction, executive jurisdiction is formed through the self-organization of society. The latter, judicial jurisdiction, is designed to resolve the contradictions between the former two in order to maintain a stable and sustainable internal legal order. The universality of legislative jurisdiction is emphasized, which manifests itself both in pre-state forms of self-organization and during the period of independent functioning.

Legislative jurisdiction initiates a process of rethinking the concept of the theory of state and law, creating fertile ground for the latest theoretical developments to meet the needs of both international and domestic law.

Key words: state sovereignty, national sovereignty, legal capacity in international law, legislative jurisdiction.

Стаття: надійшла до редакції 02.04.2026

прийнята до друку 16.04.2026

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 347.773.2

ПРАВОВИЙ СТАТУС АПЕЛЯЦІЙНОЇ ПАЛАТИ УКРНОІВІ

Леонід Тарасенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail : leonid.tarasenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4359-8965*

Анотація. Присвячено правовому аналізу правового статусу Апеляційної палати УКРНОІВІ. Проаналізовано місце Апеляційної палати в системі державної системи правової охорони інтелектуальної власності. Встановлено, що національний орган інтелектуальної власності – це не конкретний орган влади, а узагальнюючий статус організації, яка належить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, НОІВ має власну організаційну структуру, зокрема, в складі НОІВ діє Апеляційна палата, Атестаційна комісія, Апеляційна комісія. Встановлено, що правовий статус Апеляційної палати НОІВ визначений кількома законодавчими актами у сфері інтелектуальної власності, які дублюють її компетенцію, що є недоліком правового регулювання. Доведено необхідність прийняття окремого закону, який би визначив правовий статус НОІВ. Доведено, що до складу Апеляційної палати повинні входити також і незалежні особи, ба більше, закон не встановлює обмежень щодо кола таких осіб. Обґрунтовано доцільність внесення змін у Регламент апеляційної палати, розширивши коло осіб, які можуть бути членами Апеляційної палати. Доведено, що законодавча вимога до членів Апеляційної палати НОІВ щодо наявності освіти у сфері інтелектуальної власності повинна тлумачитися доволі широко, охоплюючи не лише другий (магістерський) рівень вищої освіти, а й третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти (наявність диплому доктора філософії у галузі права, за умови, що якщо тематика дослідження стосувалася саме права інтелектуальної власності. Обґрунтовано, що поняття освіти у сфері інтелектуальної власності повинно включати в себе і наявність в особи вченого звання доцента кафедри інтелектуальної власності у певному ВУЗі. Встановлено, що основними повноваженнями Апеляційної палати НОІВ станом на сьогодні є розгляд заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, інші об'єкти права інтелектуальної власності, розгляд заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, розгляд заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні. Доведено, що право подати заперечення до Апеляційної палати НОІВ на рішення ІР-офісу щодо реєстрації певного об'єкта права інтелектуальної власності має саме заінтересована особа, тому факт подання заперечення проти заявки (процедура *«pre-grant opposition»*) певною особою не повинен обмежувати право іншої заінтересованої особи на подання заперечення на рішення ІР-офісу. Доведено, що Апеляційна палата є важливим органом ІР-офісу та посідає у державній системі правової охорони інтелектуальної власності окреме місце, призначене і

для захисту прав (насамперед, прав промислової власності), і для надання правової охорони (добре відомій торговельній марці).

Ключові слова: інтелектуальна власність, промислова власність, корисна модель, винахід, патент, НОІВ, патентне право, промисловий зразок, торговельна марка, Апеляційна палата.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.160>

Постановка проблеми. Апеляційна палата Національного органу інтелектуальної власності (далі – Апеляційна палата НОІВ, Апеляційна палата) є важливою складовою у державній системі правової охорони інтелектуальної власності. Апеляційна палата покликана і захищати права інтелектуальної власності (зокрема, шляхом розгляду заперечень на рішення УКРНОІВІ про реєстрацію / відмову в реєстрації винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок тощо, шляхом розгляду апеляційних заяв про визнання недійсними прав на визначені законом об'єкти права інтелектуальної власності), і надавати правову охорону певним об'єктам (шляхом визнання торговельної марки добре відомою). Апеляційна палата НОІВ є позасудовою інституцією, завдяки якій забезпечується можливість для заінтересованої особи здійснювати та захищати визначені законом права щодо об'єктів інтелектуальної власності. Забезпечення належного правового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні передбачає утвердження ефективних нормативно-правових, інституційних (судових і позасудових) та економічних механізмів, функціонування яких здійснюється відповідно до міжнародних зобов'язань нашої держави і з урахуванням кращих зарубіжних практик у IP-сфері [1, с. 31].

Актуальність даного наукового дослідження зумовлена тим, що правовий статус Апеляційної палати, яка діє в системі державної правової охорони інтелектуальної власності, було суттєво змінено внаслідок реформи у сфері промислової власності 2020 р., і ці зміни підлягають науковому переосмисленню. Зокрема, внаслідок змін було створено НОІВ, і саме в його структурі діє Апеляційна палата. Апеляційна палата не могла розпочати свою діяльність кілька років, оскільки підлягала оновленню і підзаконна нормативна база, яка регламентує порядок здійснення нею діяльності. Також відповідно до оновленого законодавства слід було сформувати її склад. Компетенція Апеляційної палати також була розширена, зокрема, їй надано таке повноваження, як розгляд заяв про визнання недійсними прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки.

Стан дослідження. Правовий статус Апеляційної палати НОІВ (УКРНОІВІ) впродовж останніх років неодноразово була предметом наукових досліджень різних науковців, серед яких О. Ф. Дорошенко, Ю. М. Капіца, А. О. Кодинець, О. П. Орлюк, К. Т. Панасюк, Л. Л. Тарасенко та ін. Вказані науковці досліджували різні аспекти щодо правового статусу Апеляційної палати та висловлювали власні позиції щодо особливостей її формування, здійснення діяльності, її компетенції, щодо недоліків правового регулювання. Однак частина їх висновків носять дискусійний характер та породжують подальшу наукову дискусію щодо окремих аспектів правового статусу Апеляційної палати. Відтак вказане наукове дослідження спрямоване на здійснення наукового аналізу дискусійних питань щодо правового регулювання досліджуваних відносин, висловлених у науковій літературі, та формування власних висновків щодо правового статусу Апеляційної палати НОІВ.

Цілями статті є визначення правового статусу Апеляційної палати НОІВ у державній системі правової охорони інтелектуальної власності, обґрунтування висновків щодо вдосконалення правового регулювання досліджуваних відносин.

Завданням статті є визначити дискусійні моменти у науковій літературі та чинному законодавстві щодо Апеляційної палати НОІВ, проаналізувати їх, охарактеризувати шляхи вдосконалення чинного законодавства України у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Державна система правової охорони інтелектуальної власності зазнала суттєвих змін у 2020 р. внаслідок реформи законодавства у сфері промислової власності.

Так, з аналізу ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (ідентичні за змістом норми містяться і в інших законах у сфері промислової власності) вбачається, що до складу державної системи правової охорони інтелектуальної власності входять центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності (тобто Міністерство економіки України), Національний орган інтелектуальної власності та сукупність наукових, освітніх, інформаційних та інших відповідної спеціалізації державних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління Міністерство економіки України.

Національний орган інтелектуальної власності (далі – НОІВ) – це не конкретний орган влади, а узагальнюючий статус організації, яка належить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності», який було прийнято у червні 2020 р., передбачено, що національний орган інтелектуальної власності (далі – НОІВ) – державна організація, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені законами у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях. Тобто НОІВ – це насамперед державна організація, уповноважена Урядом здійснювати повноваження у сфері інтелектуальної власності.

Згідно з Розпорядженням КМУ від 13 жовтня 2020 р. № 1267-р «Про Національний орган інтелектуальної власності» було визначено, що функції НОІВ виконує державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» (тобто УКРПАТЕНТ). Починаючи з 8 листопада 2022 р. функції НОІВ було покладено на новостворений Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ), який також є державною організацією (про це вказано у Розпорядженні КМУ від 28 жовтня 2022 р. № 943-р. «Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності»).

НОІВ має власну організаційну структуру, зокрема, у складі НОІВ діє Апеляційна палата, Атестаційна комісія, Апеляційна комісія.

Особливу увагу слід звернути на правовий статус Апеляційної палати НОІВ, яка є важливою складовою у механізмі правової охорони (зокрема і захисту) інтелектуальної власності, що Апеляційна палата входить у структуру УКРНОІВІ та є її органом, відтак самостійною правосуб'єктністю Апеляційна палата не наділена, на що наголошують і в науковій літературі [2, с. 391].

Представники Апеляційної палати наголошують, що існує три основні інструменти захисту прав інтелектуальної власності (ці три інструменти становлять «захисну тріаду»): адміністративний механізм, судовий та позасудовий (медіація), і призначенням Апеляційної палати є забезпечення адміністративного механізму захисту прав інтелектуальної власності загалом, і патентних прав зокрема [3]. Загалом погоджуючись з таким твердженням, відзначаємо, що термінологічно, на нашу думку, більш коректно вживати поняття «позасудовий порядок захисту» щодо діяльності Апеляційної палати НОІВ, оскільки НОІВ не виконує адміністративних повноважень як орган виконавчої влади, а є державною організацією.

Визначення Апеляційної палати міститься не в одному законі, а в кількох – закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про авторське право і суміжні права». Але це визначення фактично продубльовано у всіх вказаних законодавчих актах, що, на нашу думку, є недоліком правового регулювання. Тут варто наголосити, що у вказаних законах продубльовано не лише визначення Апеляційної палати НОІВ, а здійснено дубляж цілої низки законодавчих положень про НОІВ, його компетенцію, органи, які входять у його структуру тощо. У науковій літературі також неодноразово звертають на це увагу. Зокрема, як вказує А. О. Кодинець, кілька законів містять по суті одні і ті самі норми щодо створення та функціонування НОІВ, що є недоліком законодавчої техніки регламентації його діяльності [4, с. 44]. Тотожні дефініції Апеляційної палати НОІВ перевантажують регламентаційну стадію механізму охорони та захисту прав інтелектуальної власності, однак ці визначення окреслюють сферу діяльності Апеляційної палати НОІВ у механізмі охорони та захисту прав інтелектуальної власності [5, с. 157]. Безумовно, з погляду законодавчої техніки цей підхід не можна вважати вдалим, адже норми ідентичного змісту містяться у кількох законодавчих актах. Більш доцільно було б прийняття окремого закону про НОІВ, який би уніфіковано визначив правовий статус НОІВ, Апеляційної палати НОІВ, їх компетенцію, та унормував би всі аспекти, пов'язані з їх діяльністю.

Повертаючись до законодавчого визначення Апеляційної палати НОІВ, відзначаємо, що Апеляційна палата – це колегіальний орган НОІВ для розгляду заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні та розгляду інших питань, що належать до його компетенції відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України.

У науковій літературі виокремлюють з цього визначення ознаки, які притаманні Апеляційній палаті НОІВ: 1) це орган НОІВ; 2) діє у колегіальному складі; 3) наділена компетенцією щодо розгляду заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, щодо розгляду заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки) недійсними повністю або частково, щодо розгляду заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні та щодо розгляду інших питань, що належать до його компетенції відповідно до закону [6, с. 101].

Справді, Апеляційна палата НОІВ є саме колегіальним органом НОІВ, який має власну визначену законом компетенцію: розгляд заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності (наприклад, винаходи,

корисні моделі, торговельні марки тощо), розгляд заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), розгляд заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні. Це основні повноваження Апеляційної палати НОІВ, водночас вона може розглядати і інші питання, які належать до її компетенції відповідно до закону.

Звертаємо на увагу, що Апеляційна палата – це саме *колегіальний* орган, який розглядає справи, визначені законом, у складі колегій. Колегія призначається для розгляду конкретного заперечення, апеляційної заяви чи заяви про визнання торговельної марки добре відомою в Україні і діє від імені Апеляційної палати.

Як вбачається з Регламенту Апеляційної палати склад Апеляційної палати формується з працівників УКРНОІВІ та посадових осіб Мінекономіки, персональний склад Апеляційної палати затверджується наказом УКРНОІВІ за погодженням з Мінекономіки строком на три роки з визначенням спеціалізації кожного її члена стосовно об'єкта інтелектуальної власності. При цьому членами Апеляційної палати можуть бути особи, які мають повну вищу освіту, освіту у сфері інтелектуальної власності та досвід практичної діяльності у сфері інтелектуальної власності не менше ніж п'ять років [7]. Вважаємо такий підхід виправданим на даному етапі функціонування Апеляційної палати, однак у подальшому, на нашу думку, доцільно змінити підхід щодо формування її персонального складу.

Так, дискусійним є формування складу Апеляційної палати виключно з працівників УКРНОІВІ та посадових осіб Мінекономіки. Вважаємо, що до складу Апеляційної палати можуть входити і інші фахівці, які працюють у практичній чи науковій сфері з питань інтелектуальної власності. Станом на зараз працівники УКРНОІВІ, які входять до складу колегій Апеляційної палати, здійснюють розгляд питань, які віднесені до її компетенції. Подекуди може бути навіть конфлікт інтересів, адже при розгляді заперечень проти рішень УКРНОІВІ, які прийняті за результатами розгляду заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, в якості членів колегії Апеляційної палати можуть колеги працівників, які брали участь у розгляді матеріалів вказаних заявок. Вважаємо, що до складу Апеляційної палати повинні входити також і незалежні особи, ба більше, закон не встановлює обмежень щодо кола таких осіб.

Для порівняння до складу Атестаційної комісії НОІВ входять працівники НОІВ, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності (Мінекономіки), та представники у справах інтелектуальної власності (патентних повірених), які мають досвід практичної роботи у сфері правової охорони інтелектуальної власності не менш як 10 років. До складу Апеляційної комісії НОІВ входять працівники НОІВ, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності (Мінекономіки), а також видатні науковці, які працюють у сфері інтелектуальної власності, та представники у справах інтелектуальної власності (патентні повірені), які мають досвід практичної роботи у сфері правової охорони інтелектуальної власності не менш як 10 років.

Щодо членів Апеляційної палати НОІВ закон містить лише згадку, що це питання унормовується Регламентом Апеляційної палати. Тому вважаємо, що доцільно внести зміни в Регламент, розширивши коло осіб, які можуть бути членами Апеляційної палати.

Окрім того, не визначеним з погляду закону є вимоги до членів Апеляційної палати щодо наявності освіти у сфері інтелектуальної власності та досвіду

практичної діяльності у сфері інтелектуальної власності не менше ніж п'ять років. Ці ознаки потребують конкретизації.

Законодавство про освіту не містить такого поняття, як освіта у сфері інтелектуальної власності, натомість освітні програми «Право інтелектуальної власності» пропонуються дуже невеликою кількістю вищих закладів освіти в рамках освітніх програм D8 Право та/або D3 Менеджмент (Управління інтелектуальної власністю). Досліджуючи вказану проблематику, А. О. Кодинець теж зауважує, що підготовка магістрів з інтелектуальної власності здійснюється лише в незначній кількості ЗВО [8]. Звертаємо увагу, що всі ВУЗи, які навчають студентів на юридичних факультетах, інститутах тощо, принаймні на бакалавраті не мають спеціалізацій щодо права інтелектуальної власності. Такі спеціалізації є можливими в рамках навчання у магістратурі, і то йдеться про цю ж освітню програму D8 Право.

Тому вважаємо, що законодавча вимога до членів Апеляційної палати НОІВ щодо наявності освіти у сфері інтелектуальної власності повинна тлумачитися доволі широко, включаючи в себе не лише другий (магістерський) рівень вищої освіти, а й третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти (наявність диплому доктора філософії у галузі права, за умови, що якщо тематика дослідження стосувалася саме права інтелектуальної власності. Також до освіти у сфері інтелектуальної власності слід віднести наявність вченого звання доцента кафедри інтелектуальної власності у певному ВУЗі.

Основними повноваженнями Апеляційної палати НОІВ станом на сьогодні є розгляд заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, інші об'єкти права інтелектуальної власності, розгляд заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, розгляд заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні. Порядок розгляду вказаних питань унормовано Регламентом Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності, який був затверджений Наказом Міністерства економіки України № 17768 від 23.11.2023 р. [7]. У науковій літературі слушно зазначають, що діяльність Апеляційної палати повинна розвантажити судову систему та забезпечити економію часу та ресурсів для заявників та скаргників, які звертаються до неї у порядку, передбаченому законом [9].

Так, Апеляційна палата НОІВ наділена повноваженнями переглядати за заявою заінтересованої особи рішення УКРНОІВІ про реєстрацію або відмову в реєстрації визначених законом об'єктів права інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки тощо). У такому разі заінтересована особа подає в Апеляційну палату заперечення на рішення УКРНОІВІ. Подавцем заперечення може бути і заявник, якщо йому УКРНОІВІ відмовило в реєстрації об'єкта права інтелектуальної власності, і будь-яка інша заінтересована особа, яка вважає, що винахід, корисна модель, промисловий зразок, торговельна марка тощо не відповідають умовам надання правової охорони, або ж порушують права цієї особи.

Звертаємо увагу на позицію Верховного Суду з цього приводу, який наголошує, що право на оскарження позивачем спірного рішення НОІВ у судовому порядку не може ставитися у залежність від того, чи скористався позивач своїм правом на подання заперечень проти заявки станом на момент її розгляду НОІВ з підстав невідповідності, на думку позивача, позначення умовам надання правової охорони, оскільки рішення про реєстрацію/відмову в реєстрації торговельної марки приймається за результатом кваліфікаційної експертизи, протягом якої перевіряється

відповідність заявленого позначення умовам надання правової охорони, а не залежно від наявності чи відсутності заперечень проти заявки зацікавлених осіб [10]. Верховний Суд слушно робить наголос на тому, що результат розгляду заявки не ставиться безпосередньо в залежність від наявності або відсутності заперечень інших осіб проти заявки щодо невідповідності наведеного в ній позначення умовам надання правової охорони і не звільняє уповноважений орган від обов'язку з належною повнотою перевірити відповідність заявленого позначення умовам надання правової охорони в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [10]. Погоджуємося, що право подати заперечення до Апеляційної палати НОІВ на рішення УКРНОІВІ щодо реєстрації певного об'єкта права інтелектуальної власності має саме заінтересована особа, тому факт подання заперечення проти заявки (процедура *«pre-grant opposition»*) певною особою не повинен обмежувати право іншої заінтересованої особи на подання заперечення на рішення УКРНОІВІ.

Ще одним повноваженням Апеляційної палати є розгляд заяв про визнання недійсними прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки. Такі повноваження з'явилися в Апеляційній палаті внаслідок проведеної реформи законодавства у сфері промислової власності, що відбулася у 2020 р., яка має важливе значення, на що наголошується і в науковій літературі [11, с. 68]. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» від 21 липня 2020 р. № 816-ІХ, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» від 21 липня 2020 р. № 815-ІХ доповнили законодавство у сфері промислової власності положеннями про те, що будь-яка особа може подати до Апеляційної палати апеляційну заяву (про визнання прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок недійсними повністю або частково з підстав невідповідності цих об'єктів умовам патентоздатності (критеріям охороноздатності), визначеним законом.

До 2020 р. у вітчизняному законодавстві не було передбачено порядку визнання недійсним прав на певний об'єкт права інтелектуальної власності (визнання недійсним охоронного документу), відтак його запровадження, як відзначають у науковій літературі, слід сприйняти позитивно. Так, О. В. Рапіта, Л. Л. Тарасенко зазначають, що важливою новацією реформи патентного законодавства (2020) є запровадження процедури визнання прав на винахід, корисну модель недійсними у позасудовому порядку (*«post-grant opposition»*) з метою присікання практики патентування недобросовісними заявниками загальновідомих технічних рішень [11, с. 74: 12, с. 402; 13, с. 177]. Досліджуючи історичні передумови запровадження процедури *«post-grant opposition»*, К. Т. Панасюк зазначає, що ці зміни 2020 р. слід трактувати не як запровадження вказаної позасудової процедури, а як її відновлення, адже протягом 1991–2000 рр. закон передбачав можливість скасування патенту Апеляційною радою, Апеляційною палатою, яка діяла при патентному відомстві у вказані роки [6, с. 111]. Справді Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції 15.12.1993 р. надавав право заінтересованій особі звернутися до Апеляційної ради Держпатенту із запереченням проти видачі патенту, строк реалізації цього права обмежувався шестимісячним строком від дати публікації відомостей про видачу патенту.

Ще одне питання, яке належить до компетенції Апеляційної палати НОІВ, – це визнання торговельної марки добре відомою. Загалом визнання торговельної марки

добре відомою перебуває у компетенції або Апеляційної палати НОІВ (за відсутності спору), або в компетенції суду (якщо є спір, і пред'явлено відповідний позов). Але ще у квітні 2024 р. Верховний Суд (Велика Палата) у Постанові від 17.04.2024 р. у справі № 910/13988/20 зазначила, що позовна вимога про визнання торговельної марки добре відомою не може бути задоволена у позовному провадженні як окрема, оскільки не спрямована на захист права інтелектуальної власності від конкретного порушення, а є умовою надання цього захисту, у зв'язку із цим у задоволенні цієї вимоги слід відмовити [14].

Погоджуємося з Верховним Судом, що визнання торговельної марки добре відомою має значення для невизначеного кола осіб, оскільки набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку як добре відому зумовлює виникнення абсолютного права, яке буде мати юридичну силу у правовідносинах з будь-якими третіми особами. Вважаємо, що Верховний Суд наголосив на проблему правового регулювання, а саме відсутність чіткої правової визначеності: коли саме Апеляційна палата НОІВ (УКРНОІВІ) може розглядати заяву про визнання торговельної марки добре відомою, а коли – суд. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» не дає чіткої відповіді на це питання, що має наслідком або штучні позови про визнання торговельних марок добре відомими. Насамперед це питання повинно вирішуватися саме Апеляційною палатою НОІВ як фаховим органом у цій сфері, адже суд захищає права, а не надає правову охорону певному позначенню. Погоджуємося з думкою, яка висловлена в науковій літературі, що на рівні наукових дискусій можна погоджуватися або ж ні з цією позицією Великої Палати Верховного Суду, але вказана Постанова ілюструє проблему правового регулювання, яку слід вирішувати на законодавчому рівні, розмежувавши випадки та умови визнання торговельної марки добре відомою в судовому та позасудовому порядку [15, с. 423].

Висновки. Апеляційна палата є важливим органом УКРНОІВІ та посідає у державній системі правової охорони інтелектуальної власності окреме місце, призначене і для захисту прав (насамперед, прав промислової власності), і для надання правової охорони (добре відомій торговельній марці).

Правовий статус Апеляційної палати НОІВ визначений кількома законодавчими актами у сфері інтелектуальної власності, які дублюють її компетенцію, що є недоліком правового регулювання.

Компетенція Апеляційної палати є обмеженою, і включає в себе лише розгляд заперечень на рішення УКРНОІВІ, які прийняті за результатами розгляду заявок на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, інші об'єкти права інтелектуальної власності, що визначені законом, розгляд апеляційних заяв (про визнання недійсними прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки), розгляд заяв про визнання торговельних марок добре відомими (за відсутності спору, хоча цей факт може бути невідомим Апеляційній палаті). Доцільно переглянути компетенцію Апеляційної палати НОІВ, надавши їй додаткові повноваження щодо визнання недійсними прав на торговельні марки (але цей підхід потребує законодавчих змін щодо спрощення проведення кваліфікаційної експертизи заявок на торговельні марки). Також доцільно переглянути принципи формування складу Апеляційної палати, оскільки можливим є конфлікт інтересів між особами, які входять до складу її колегій, і особами, які приймали оскаржувані рішення УКРНОІВІ.

Список використаних джерел

- 1 Федоренко В. Л., Бутнік-Сіверський О. Б., Коваленко В. В. Судово-правові та економічні механізми охорони права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: проблеми і перспективи. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління». 2021. № 2 (14). С. 11–39.
- 2 Панасюк К. Т. Особливості правового статусу Апеляційної палати УкрНОІВІ. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 390–395.
- 3 Горбик Ю. Новації регламенту Апеляційної палати ІР-офісу: оптимізація та цифровізація. *Юридична практика*. 2024. URL: <https://pravo.ua/novatsii-rehlementu-apeliatsiinoi-palaty-ir-ofisu-optymizatsiia-ta-tsyfrovizatsiia/> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 4 Кодинець О. А. Захист прав інтелектуальної власності Апеляційною палатою Національного органу інтелектуальної власності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. Вип. 5 (64). С. 41–47.
- 5 Вавженчук С. Проблеми функціонування Апеляційної палати НОІВ у механізмі охорони та захисту прав інтелектуальної власності. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Т. IV. Видавничий дім «Гельветика», 2026. С. 156–158.
- 6 Панасюк К. Т. Правова охорона патентних прав Апеляційною палатою УкрНОІВІ : дис. на здоб. ступ. докт. філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2025. 232 с.
- 7 Регламент Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності, затв. Наказом Міністерства економіки України № 17768 від 23.11.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-24#n265> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 8 Кодинець А. С. Освіта у сфері інтелектуальної власності: проблеми та перспективи. *УкрНОІВІ*. 2024. URL: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/kodynets-ipweek24-prez-web.pdf> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 9 Роботу Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності (ІР офісу) – відновлено. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. 2024. URL: <https://nipo.gov.ua/robotu-apeliatsiinoi-palaty-vidnovleno/> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 10 Постанова Верховного Суду від 09.02.2023 р. у справі № 910/5028/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108927598> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 11 Тарасенко Л. Л. Реформа патентного законодавства (2020): основні новації щодо винаходів (корисних моделей). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 73. С. 67–76.
- 12 Tarasenko L. Legislative Reforms on Patents, Utility Models and Industrial Designs in Ukraine. In: *Competition and Intellectual Property Law in Ukraine*. Berlin ; Heidelberg : Springer Berlin Heidelberg, 2023. P. 373–414.
- 13 Рапіта О. В. Визнання прав на винахід, корисну модель недійсними: окремі процесуальні особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 76. Т. 1. С. 176–182.
- 14 Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.04.2024 р., справа № 910/13988/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118601114> (дата звернення: 01.03.2026 р.).
- 15 Тарасенко Л. Л., Тарасенко Х. Ю. Торговельні марки: позиції Верховного Суду та проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 89. Ч. 1. С. 419–426.

References

- 1 Fedorenko, V. L., Butnik-Sivers'kyj, O. B., Kovalenko, V. V. (2021). *Sudovo-pravovi ta ekonomichni mekhanizmy okhorony prava na ob'ekty intelektual'noi vlasnosti v Ukraini: problemy i perspektyvy. Ekspert: paradyhmy iurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, 2(14), 11–39.
- 2 Panasiuk, K. T. (2025). Osoblyvosti pravovoho statusu Apeliatsijnoi palaty UKRNOIVI. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Serii PRAVO*, 89, 1, 390–395.
- 3 Horbyk, Yu. (2024). Novatsii rehlamentu Apeliatsijnoi palaty IR-ofisu: optymizatsiia ta tsyfrovizatsiia. *Yurydychna praktyka*. Retrieved from <https://pravo.ua/novatsii-rehlamentu-apeliatsiinoi-palaty-ir-ofisu-optimizatsiia-ta-tyfrovizatsiia>.
- 4 Kodynets', O. A. (2025). Zakhyst prav intelektual'noi vlasnosti Apeliatsijnoiu palatouiu Natsional' noho orhanu intelektual'noi vlasnosti. *Prykarpats'kyj iurydychnyj visnyk*, 5 (64), 41–47.
- 5 Vavzhenchuk, S. (2026). *Problemy funktsionuvannia Apeliatsijnoi palaty NOIV v mekhanizmi okhorony ta zakhystu prav intelektual'noi vlasnosti. Nauka i osvita Ukrainy v umovakh rosij's'ko-ukrains'koi vijny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsional'noi bezpeky, IV*, 156–158.
- 6 Panasiuk, K. T. (2025). *Pravova okhorona patentnykh prav Apeliatsijnoiu palatouiu UKRNOIVI*. PhD thesis, 232.
- 7 *Rehlament Apeliatsijnoi palaty Natsional'noho orhanu intelektual'noi vlasnosti, zatv. Nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy (2023)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0021-24#n265>.
- 8 Kodynets', A. S. (2024). *Osvita u sferi intelektual'noi vlasnosti: problemy ta perspektyvy*. Retrieved from <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/kodynets-ipweek24-prez-web.pdf>.
- 9 *Robotu Apeliatsijnoi palaty Natsional'noho orhanu intelektual'noi vlasnosti (IP ofisu) – vidnovleno (2024)*. Retrieved from <https://nipo.gov.ua/robotu-apeliatsiinoi-palaty-vidnovleno>.
- 10 *Postanova Verkhovnoho Sudu (2023)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108927598>.
- 11 Tarasenko, L. L. (2021). Reforma patentnoho zakonodavstva (2020): osnovni novatsii schodo vynakhodiv (korysnykh modelej). *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii iurydychna*, 73, 67–76.
- 12 Tarasenko, L. (2023). *Legislative Reforms on Patents, Utility Models and Industrial Designs in Ukraine. In: Competition and Intellectual Property Law in Ukraine*. Berlin ; Springer Berlin Heidelberg, 373–414.
- 13 Rapita, O. V. (2023). Vyznannia prav na vynakhid, korysnu model' nedijnsnymy: okremi protsesual'ni osoblyvosti. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pravo*, 76, 1, 176–182.
- 14 *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (2024)*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118601114>.
- 15 Tarasenko, L. L., Tarasenko, Kh. Yu. Torhovel'ni marky:pozytsii Verkhovnoho Sudu ta problemy pravovoho rehuliuвання. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pravo*, 89, 1, 419–426.

LEGAL STATUS OF THE APPELLATE CHAMBER OF IP-OFFICE**Leonid Tarasenko**

Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79007,
e-mail : leonid.tarasenko@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4359-8965

The article is dedicated to the legal analysis of the legal status of the Appellate Chamber of the Ukrainian Intellectual Property Organization (IP Office). The article analyzes the place of the

Appellate Chamber in the system of the state system of legal protection of intellectual property. It is established that the national intellectual property authority is not a specific authority, but a generalizing status of an organization that belongs to the state system of legal protection of intellectual property, the National Intellectual Property Organization has its own organizational structure, in particular, the National Intellectual Property Organization includes the Appellate Chamber, the Attestation Commission, and the Appeals Commission. It is highlighted that the legal status of the National Intellectual Property Organization's Appellate Chamber is determined by several legislative acts in the field of intellectual property, which duplicate its competence, which is a shortcoming of legal regulation. The need to adopt a separate law that would determine the legal status of the National Intellectual Property Organization is proven. It is proven that the Appellate Chamber should also include independent persons, moreover, the law does not establish restrictions on the circle of such persons. The feasibility of amending the Rules of Procedure of the Appeals Chamber by expanding the circle of persons who may be members of the Appeals Chamber is substantiated. It is proven that the legislative requirement for members of the Appellate Chamber of the National Intellectual Property Organization to have education in the field of intellectual property should be interpreted quite broadly, including not only the second (master's) level of higher education, but also the third (educational and scientific) level of higher education (the presence of a doctorate in law, provided that the topic of the dissertation research was specifically related to intellectual property law. It is substantiated that the concept of education in the field of intellectual property should also include the presence of an academic title of associate professor of the department of intellectual property at a certain university. It is established that the main powers of the Appellate Chamber of the National Intellectual Property Organization as of today are to consider objections to decisions of the National Intellectual Property Organization regarding the acquisition of rights to inventions, utility models, industrial designs, trademarks, other objects of intellectual property law, to consider applications for recognition of rights to intellectual property objects as invalid in whole or in part, to consider applications for recognition of a trademark as well-known in Ukraine. It is proven that the right to file an objection to the Appellate Chamber of the IP Office against the decision of the IP Office regarding the registration of a certain object of intellectual property rights belongs to the interested person, therefore the fact of filing an objection against the application (the "pre-grant opposition" procedure) by a certain person should not limit the right of another interested person to file an objection against the decision of the IP Office. It has been proven that the Appellate Chamber is an important body of the IP Office and occupies a separate place in the state system of legal protection of intellectual property, intended both for the protection of rights (primarily industrial property rights) and for the provision of legal protection (to a well-known trademark).

Keywords: intellectual property, industrial property, utility model, invention, patent, IP, patent law, industrial design, trademark, Appellate Chamber.

*Стаття: надійшла до редакції 07.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ВІЙСЬКОВЕ, МИТНЕ І ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.922/.924.07-047.43:35.07

ПЕРЕВІРКА ТА ПЕРЕГЛЯД АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА СУБ'ЄКТОМ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ЩО ЙОГО ВИДАВ, НА ПРЕДМЕТ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ЗАКОННОСТІ

Богдан Гудз

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: Bohdan.hudz@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1636-5963*

Окреслено процедуру перевірки та перегляду адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, що його видав, на предмет відповідності вимогам законності та правомірності; розкрито ознаки правомірності адміністративного акта, оскільки від цього залежить застосування відповідно механізмів відкликання або визнання недійсним адміністративного акта. Ці аспекти є основою передумовою ефективного публічного адміністрування.

Щоденна діяльність органів публічної адміністрації, зазвичай, знаходить своє вираження у формі адміністративних актів, які є основним інструментом реалізації публічної влади. Інститут адміністративних актів відіграє ключову роль у правовій системі України, оскільки через них забезпечується реалізація прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також виконання покладених обов'язків. Адміністративне провадження, спрямоване на прийняття адміністративного акта, набуває практичного значення лише з моменту набрання таким актом чинності. Наведено пропозиції удосконалення зазначених питань, узагальнено основні погляди щодо зазначених проблем та наведено рекомендації вирішення дискусійних моментів. З огляду на це, дослідження правових механізмів перевірки адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, який його видав, крізь призму норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) та Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) є актуальним і з теоретичного, і з практичного погляду. Воно сприятиме формуванню єдиного підходу до розуміння правомірності та законності адміністративних актів, удосконаленню правозастосовної практики та підвищенню ефективності судового захисту прав і свобод у сфері публічно-правових відносин.

Ключові слова: адміністративний акт; порядок набрання та умови чинності адміністративного акта; адміністративна процедура; адміністративний орган; процедура перевірки адміністративного акта; вимоги до адміністративного акта.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.171>

Постановка проблеми. Процедура прийняття адміністративних актів пов'язана з проблематикою їх чинності, припинення дії та можливості перегляду. На практиці виникають численні ускладнення, пов'язані з оскарженням адміністративних актів,

їх переглядом за ініціативою суб'єкта владних повноважень, а також із визначенням меж правомірності таких дій. Відсутність чіткого та уніфікованого підходу до процедури перевірки адміністративного акта негативно впливає на ефективність публічного адміністрування та рівень правового захисту осіб.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз правових механізмів перевірки та перегляду адміністративного акта суб'єктом владних повноважень, який його видав, а також визначення умов і способів припинення дії адміністративних актів крізь призму положень ч. 2 ст. 2 КАС України, ЗАП як внутрішнього адміністративного контролю та наукових здобутків теоретиків галузі адміністративного права.

Завдання дослідження. Сформульована мета зумовила постановку та розв'язання наступних задач:

- окреслити процедуру перевірки адміністративного акта на відповідність вимогам законності та правомірності;
- проаналізувати правові підстави та порядок перегляду адміністративного акта суб'єктом владних повноважень з урахуванням компетенції його дії;
- згрупувати та систематизувати способи припинення дії адміністративних актів;
- узагальнити наукові підходи до визначення правомірності адміністративних актів;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення правозастосовної практики у цій сфері.

Актуальність теми дослідження. Однією з проблем сучасної науки адміністративного права України є теоретичне обґрунтування та практичне застосування процедури перевірки адміністративного акта, суб'єктом, що його видав. Актуальність теми зумовлена набранням чинності Закону України «Про адміністративну процедуру», який запроваджує уніфіковані правила прийняття рішень публічною адміністрацією та закріплює єдиний підхід до інституту адміністративних актів. Особливої актуальності дослідження набуває у контексті положень КАС України щодо обов'язку суб'єкта владних повноважень доводити правомірність прийнятого рішення та визначення меж судового розгляду адміністративних справ. Удосконалення інституту адміністративних актів має важливе значення для розвитку правової держави та реалізації адміністративної реформи в Україні.

Саме цим зумовлена необхідність аналізу процедури перевірки адміністративного акта суб'єктом, що його видав, а також можливі варіанти дій суб'єкта після здійснення перевірки.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері публічного адміністрування у зв'язку з прийняттям, набранням чинності, переглядом та припиненням дії адміністративних актів.

Предметом дослідження є норми адміністративного та адміністративного процесуального права України, що регулюють процедури перевірки, перегляду та припинення дії адміністративних актів, а також практика їх застосування суб'єктами владних повноважень.

Методи дослідження представлені системою загальнонаукових і приватнонаукових методів. В основу дослідження покладений принцип діалектики та соціальної зумовленості правових явищ. За допомогою формально-логічного методу сформульовано визначення юридичних понять, проведено їх опис та систематизацію.

У дослідженні використовував здобутки сучасних теоретиків у галузі теорії права, адміністративного та конституційного права, порівняльного правознавства В. Б. Авер'янова, В. К. Колпакова, В. Б. Пчеліна, Н. В. Галіцина та ін.

У сучасних умовах розвитку правової держави та утвердження принципу верховенства права особливої уваги набуває проблема забезпечення законності в діяльності суб'єктів владних повноважень. Адміністративні акти, що приймаються уповноваженим суб'єктом, є основною формою реалізації управлінських функцій та безпосередньо впливають на права, свободи й законні інтереси фізичних та юридичних осіб.

Базовою категорією інституту адміністративної процедури є поняття «адміністративний акт». Для публічного адміністрування адміністративний акт є класичним і найбільш поширеним інструментом діяльності. Адміністративний акт є формальним результатом розгляду адміністративної справи. Інші інструменти – фактичні дії, публічно-правові договори також застосовуються, але їх роль не така значуща. До прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» поняття «адміністративний акт» не вживалося у законодавстві України.

Закон України «Про адміністративну процедуру» тлумачить адміністративний акт передусім через позитивний підхід. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЗАП адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [3].

Професор Н. В. Галіцина пропонує дефініцію адміністративного акта як рішення суб'єкта публічної адміністрації щодо вирішення конкретної адміністративної справи, що тягне юридичні наслідки для конкретних фізичних і юридичних осіб [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 69 ЗАП за результатами розгляду справи адміністративний орган у межах своїх повноважень приймає адміністративний акт [3].

Адміністративна справа вирішується шляхом ухвалення адміністративного акта, який підсумовує адміністративне провадження. Ухвалення адміністративних актів є провідною правовою формою діяльності органів публічної адміністрації, оскільки їх основне завдання полягає у розгляді та вирішенні конкретних справ, зокрема наданні дозволів на будівництво або проведенні державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Орган державної влади, ухвалюючи рішення, зобов'язаний діяти відповідно до вимог ст. 2 КАС України, а саме – на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначений законом, із дотриманням принципів обґрунтованості, пропорційності, добросовісності та розсудливості [2].

Практика адміністративних судів свідчить, що саме неналежна внутрішня перевірка адміністративних актів призводить до їх скасування судами, що, своєю чергою, негативно впливає на стабільність публічно-правових відносин та ефективність діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

Адміністративний акт породжує для особи юридичні наслідки – надає права, змінює чи припиняє їх, підтверджує фактичний стан або встановлює, змінює чи припиняє правовідносини. Він характеризується зовнішньою спрямованістю, що полягає в адресації адміністративним органом своїх приписів особі, яка перебуває поза межами публічної адміністрації, не має з нею трудових або службових відносин. Адміністративний акт є юридичним актом та рішенням у сфері публічного права, оскільки ґрунтується на приписах законодавчих актів. За цією ознакою він відрізняється від фактичних дій.

Говорячи про перевірку та перегляд, як спосіб забезпечення законності адміністративного акта, необхідно, насамперед, здійснити тлумачення поняття «законність».

Законність – це правовий режим у державі, за якого діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог закону. Законність в адміністративній процедурі є критерієм перевірки рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень [8].

Відповідно до ст. 87 ЗАП адміністративний акт є правомірним, якщо він прийнятий компетентним адміністративним органом відповідно до закону, що діяв на момент прийняття акта. Протиправним є адміністративний акт, який прийнятий адміністративним органом, що не мав на це повноважень; використав дискреційні повноваження незаконно. Також протиправним є адміністративний акт, який суперечить положенням закону щодо форми та змісту адміністративного акта; порушує норми матеріального права; не відповідає принципам адміністративної процедури [3].

Компетентним адміністративним органом є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, який функціонально відноситься до органів виконавчої влади, їх посадові особи або інший суб'єкт, який виконує функції публічної адміністрації та відповідно до закону наділений визначеними повноваженнями щодо ухвалення адміністративних актів.

Згідно зі ст. 70 ЗАП адміністративний акт, зазвичай, приймається у письмовій (електронній або паперовій), у деяких випадках в усній формі. Адміністративний акт в електронній формі оформлюється відповідно до вимог законодавства про електронні документи та електронний документообіг. Усний адміністративний акт доводиться до відома учасників адміністративного провадження із роз'ясненням права на письмове підтвердження, порядку та строків його оскарження. Особи, яких стосується адміністративний акт, мають право вимагати його письмове оформлення.

Відповідно до ст.ст. 71 та 72 ЗАП письмовий адміністративний акт або усний адміністративний акт, підтверджений у письмовій формі, складається зі вступної, мотивувальної, резолютивної та заключної частин. Адміністративний акт, прийнятий у письмовій формі, або усний адміністративний акт, підтверджений у письмовій формі, повинен мати мотивувальну частину (крім випадків, передбачених частиною шостою цієї статті).

Мотивування (обґрунтування) адміністративного акта в письмовій формі має забезпечувати особі можливість правильно його зрозуміти та реалізувати своє право на оскарження адміністративного акта [3].

Суб'єктами прийняття адміністративного акта є органи, що здійснюють функції публічного адміністрування. Ці повноваження надаються суб'єкту владних повноважень для досягнення певної легітимної мети. Тому і їх використання повинно відповідати завданням діяльності суб'єкта, які визначені нормативним актом, на підставі якого він діє. Суб'єктами прийняття адміністративного акта також можуть бути суб'єкти делегованих повноважень, спеціально створені комісії і приватні особи, які здійснюють публічне адміністрування, якщо законодавець наділив їх цими повноваженнями.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 КАС України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, адміністративні суди перевіряють: чи прийняті (вчинені) вони на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; з використанням

повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку [2].

Ст. 2 КАС України зобов'язує суд у кожній справі з'ясувати, чи були рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень здійснені на законних підставах, у межах наданих повноважень та у спосіб, визначений Конституцією і законами України. Це положення узгоджується з ч. 2 ст. 19 Конституції України, яка встановлює обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1].

Хоча зазначені критерії адресовані насамперед суду, вони водночас покладають відповідний обов'язок і на уповноваженого суб'єкта, який ухвалює рішення, – дотримуватися цих вимог у своїй діяльності.

Умови чинності адміністративного акта передбачають дотримання матеріальних та формальних вимог до адміністративного акта. Формальні вимоги передбачають дотримання процедури його прийняття (видання). Матеріальні – стосуються його змісту, забезпечуючи як наслідок узгодження сформульованих у ньому положень зі змістом чинних нормативних актів. Розглянемо детальніше матеріальні вимоги.

Вимога відповідності адміністративних актів Конституції та законам України, принципам права. Відповідність адміністративних актів підзаконним нормативно-правовим актам має забезпечуватися лише в тому випадку, якщо вони не суперечать Конституції та законам України і якщо це акти вищої юридичної сили.

Вимога використання повноваження з метою, з якою це повноваження надано. Така вимога спрямована на те, щоб адміністративні органи, діючи в межах своїх повноважень, не зловживали ними, тобто не використовували надані їм повноваження з метою задоволення особистих інтересів чи будь-якою іншою не передбаченою законом метою. Дотримання вказаної вимоги є особливо актуальним при здійсненні адміністративним органом дискреційних повноважень, задля уникнення свавілля [7].

У Постанові від 31.01.2024 р. у справі № 640/22029/19 Верховний Суд наголошує, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 2 КАС України, розглядаючи адміністративну справу, суд має перевірити, чи прийняте рішення суб'єкта владних повноважень, зокрема на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України, з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано, обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії), з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення.

Невідповідність рішення суб'єкта владних повноважень переліченим у КАС України критеріям є підставою для визнання судом його протиправним.

Конституцією України та КАС України передбачений обов'язок суб'єктів владних повноважень дотримуватися принципу «належного урядування», відповідно,

адміністративні суди під час розгляду та вирішення спорів, що виникають у сфері публічно-правових відносин, мають перевіряти дотримання цього принципу у всіх його аспектах з урахуванням конкретних обставин справи. Фактичне застосування принципу «належного урядування» є своєрідним «маркером» того, як в Україні гарантуються ст.ст. 1, 3, 6, 8, 19, 55, 56, 124 Конституції України, а суди застосовують частину другу ст. 2 КАС України та ст.ст. 3 і 4 Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [5].

Вимога обґрунтованості адміністративних актів передбачає врахування всіх обставин, що мають значення у конкретній справі.

Рішення суб'єкта владних повноважень має прийматися на підставі всебічного, повного аналізу всіх фактів і обставин, що є важливими для справи, і передбачені нормою права, що застосовується. Суб'єкт владних повноважень зобов'язаний врахувати кожен з цих обставин, надавши відповідну правову оцінку – брати їх до уваги або відхилити з належно обґрунтованим висновком.

Неупередженість або безсторонність суб'єкта владних повноважень є практичним втіленням принципу рівності всіх перед законом. Під час ухвалення рішень орган публічної адміністрації не має права допускати дискримінацію окремих осіб, надавати необґрунтовані переваги іншим чи застосовувати різні підходи та критерії оцінювання до різних суб'єктів.

З метою уникнення упередженого ставлення осіб, які уповноважені приймати адміністративні акти, в законодавстві України встановлено заборону вчиняти дії та приймати рішення в умовах реального конфлікту інтересів та передбачено адміністративну відповідальність за вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів [7].

Здійснюючи владні повноваження, суб'єкт зобов'язаний забезпечити дотримання всіх прав особи, зокрема надати їй можливість подати інформацію, що має значення для ухвалення рішення; за її зверненням роз'яснити норми законодавства, якими він керується; а також обрати такий спосіб реалізації своїх повноважень, який є найбільш доцільним і не завдає шкоди особі або правам та інтересам третіх осіб.

Рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень не повинні мати дискримінаційного характеру. Вони не можуть призводити до обмеження прав одних осіб шляхом надання переваг іншим. Принцип рівності перед законом передбачає також однакове вирішення однакових питань і рівне ставлення до різних категорій населення.

Адміністративний акт вважається розсудливим у разі, якщо він прийнятий за результатами всебічного та уважного аналізу всіх вагомих обставин і є найбільш оптимальним варіантом поведінки суб'єкта публічної адміністрації.

Вимога прийняття адміністративних актів пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення. Згідно з цією вимогою, негативні наслідки, яких зазнає особа у зв'язку з прийняттям адміністративного акта повинні бути пропорційними цілям, на досягнення яких спрямований акт. Органи влади не можуть для досягнення своєї мети покладати на фізичних та юридичних осіб обов'язки, які перевищують межі публічного інтересу. Це передбачає наявність розумного співвідношення між цілями й засобами їх досягнення, тобто негативні наслідки для конкретних осіб не повинні бути непропорційними отриманому в публічних інтересах позитивному результату [7].

Принцип пропорційності виходить з того, що рішення суб'єкта владних повноважень спричиняє правові наслідки не лише для конкретної особи, а й для держави, її органів, а також може впливати на права та законні інтереси третіх осіб. Тому під час ухвалення такого рішення необхідно враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін.

У Рішенні у справі № 320/44456/24 від 26.12.2024 р. Київський окружний адміністративний суд наголошує, що суть принципу пропорційності полягає в тому, що при прийнятті рішень суб'єкт владних повноважень має діяти з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дії).

Дотримання принципу пропорційності особливо важливе при прийнятті рішень або вжитті заходів, які матимуть вплив на права, свободи та інтереси особи. Метою дотримання цього принципу є досягнення розумного балансу між публічними інтересами, на забезпечення яких спрямовані рішення або дії суб'єкта владних повноважень, та інтересами конкретної особи.

Принцип пропорційності означає, що повноваження реалізуються без надмірних негативних наслідків; обмеження прав, свобод чи інтересів допускаються лише за необхідності для досягнення важливішої мети; шкода для особи має бути меншою за відвернену; застосовуються найменш обтяжливі засоби.

Отож принцип пропорційності має на меті досягнення балансу між публічним інтересом та індивідуальним інтересом особи, а також між цілями та засобами їх досягнення [6].

Вимога врахування права особи на участь у процесі прийняття рішення впливає з принципу гласності діяльності адміністративних органів та означає, що адміністративний орган повинен враховувати думку особи при прийнятті акту, що, своєю чергою, тісно пов'язано з обов'язком адміністративного органу інформувати особу про акти, які безпосередньо впливають на її права, свободи та законні інтереси.

Адміністративний акт повинен бути прийнятий своєчасно. Ця вимога означає, що акт має бути прийнятий у найбільш слушний момент з метою забезпечення його максимальної актуальності та ефективності [7]. Строк ухвалення рішення може визначатися законом або встановлюватися самим суб'єктом владних повноважень. Згідно з ч. 2 ст. 34 ЗАП, якщо законодавством не передбачено граничного строку розгляду певної категорії справ, заява особи підлягає вирішенню у межах розумного строку, але не пізніше тридцяти календарних днів з моменту її надходження. У разі проведення слухання у справі рішення має бути прийняте не пізніше сорока п'яти календарних днів з дня реєстрації заяви адміністративним органом. Водночас заявник має право звернутися з клопотанням щодо ухвалення рішення у визначений строк, що є формою реалізації його права на участь у процедурі прийняття рішення [3].

У Постанові від 23.09.2025 р. у справі № 320/13951/20 Верховний Суд зазначає, що процес оформлення службових відносин в аспекті дотримання п. 10 ч. 2 ст. 2 КАС України, має бути здійснений своєчасно в межах розумного строку, тобто в часі, який є об'єктивно достатнім та необхідним для досягнення мети, але без зайвих зволікань чи невинуватих затримок. Хоча термін «розумний строк» не є чітко визначеним, він означає час, необхідний для виконання певної дії без невинуватих зволікань, щоб забезпечити своєчасне оформлення службових відносин [4].

Відповідно до ст. 2 КАС України, під час розгляду справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень суди зобов'язані, незалежно від доводів, викладених у позовній заяві, перевіряти відповідність таких рішень, дій чи бездіяльності всім установленим законом вимогам, що має бути відображено в судовому рішенні [2].

Законодавством не передбачено спеціальних правових наслідків порушення вимог, визначених частиною третьою ст. 2 КАС України. У разі встановлення, що рішення ухвалене не на законних підставах, поза межами повноважень або з порушенням визначеного способу їх реалізації, суд визнає таке рішення протиправним та скасовує його або визнає нечинним. Необґрунтованість рішення є підставою для його скасування лише за умови, якщо під час судового розгляду не встановлено фактичних обставин, які б уможливили ухвалення оскаржуваного рішення. Порушення інших вимог, зазвичай, не свідчать про незаконність рішення і не є підставою для визнання його протиправним та скасування. Водночас у разі виявлення таких порушень суд вправі відреагувати шляхом постановлення окремої ухвали.

Припинення дії адміністративного акту – це момент, з якого він перестає впливати на права, обов'язки чи законні інтереси осіб, тобто стає неможливою реалізація приписів, що в ньому містяться. Припинення дії адміністративних актів відбувається на основі певних підстав, які можуть бути розподілені на фактичні та юридичні.

Юридичне припинення дії адміністративного акту пов'язане з виданням іншого акта, зі змісту якого прямо або опосередковано випливає, що попередній акт припиняє свою дію. Юридичне припинення дії адміністративного акту може бути прямим і непрямим (опосередкованим).

При прямому юридичному припиненні дії адміністративного акта його дія припиняється у зв'язку з волевиявленням адміністративного органу, що прийняв цей акт, адміністративного органу вищого рівня або суду.

Неправомірність адміністративних актів або їх практична недоцільність, тобто відсутність позитивних результатів дії є юридичними підставами для прямої відміни адміністративних актів. Для позначення способів юридичного припинення дії адміністративних актів використовується різна термінологія: «скасування», «визнання недійсним», «відкликання», «визнання нечинним», «втрата чинності», «позбавлення юридичної сили», «анулювання» тощо [7].

Варто також зазначити, що оскільки адміністративні органи не завжди готові визнати порушення законності з їхнього боку та скасовувати власні неправомірні акти, особливо важливу роль відіграє судовий порядок скасування неправомірних адміністративних актів.

Висновки. Написання цієї наукової статті щодо правових механізмів перевірки та перегляду дії адміністративних актів дозволило з'ясувати правову природу адміністративного акта як ключової та найпоширенішої форми діяльності публічної адміністрації. Прийняття адміністративного акта є завершальною та вирішальною стадією правозастосовного процесу, що обумовлює його визначальну роль у механізмі правового регулювання публічно-правових відносин.

Встановлено, що процедура прийняття (видання) адміністративних актів являє собою регламентовану нормами адміністративного права сукупність дій суб'єкта владних повноважень, спрямованих на розгляд, вирішення та остаточне врегулювання індивідуально визначеної справи. Саме від належного дотримання такої процедури залежить законність, правомірність та ефективність реалізації адміністративного акта. Пропонується концептуалізація внутрішнього перегляду

адміністративного акта як самостійного механізму забезпечення законності в системі публічного адміністрування.

Проаналізувавши практику правозастосування, бачимо, що суди, розглядаючи питання протиправності та скасування адміністративних актів, наголошують, що при оскарженні суд повинен здійснити перевірку правомірності адміністративного акта, дослідити обґрунтованість та законність оскаржуваних рішень/актів саме органу публічної адміністрації.

Суд при вирішенні справ зобов'язаний самостійно аналізувати та застосовувати норми права, зокрема перевіряти адміністративний акт на предмет законності, який розглядається у справі, навіть коли він не скасований окремо. Це підсилює позицію про те, що не лише суд повинен оцінювати законність, а й адміністративний орган, що має самостійно перевіряти свої акти з огляду на вимогу законності та завдання правосуддя.

Одним із можливих напрямів підвищення ефективності скасування адміністративних актів є запровадження для адміністративних органів обов'язку здійснювати періодичну ревізію прийнятих ними актів з метою перевірки їх законності, правомірності та фактичної реалізації, застосування суб'єктом публічної адміністрації тих самих критеріїв, які використовують адміністративні суди при оцінці законності рішень.

Основною метою перегляду адміністративного акта є відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та їх об'єднань. Такий перегляд може здійснюватися і шляхом внесення змін і доповнень до адміністративного акта, і шляхом його повного скасування. У результаті цього забезпечується законність прийняття адміністративних актів, що, своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності та результативності системи публічного адміністрування загалом.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. *Офіційний сайт ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n236>.
4. Постанова Верховного Суду у справі № 320/13951/20 від 23.09.2025 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130587359>.
5. Постанова Верховного Суду у справі № 640/22029/19 від 31.01.2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116681051>.
6. Рішення Київського окружного адміністративного суду у справі № 320/44456/24 від 26.12.2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124080555>.
7. Галіцина Н. В. Адміністративний акт як інструмент публічного адміністрування. Новітні досягнення та вектори розвитку сучасної юриспруденції : кол. монографія. Львів : Ліга-Прес, 2021. Ч. 1. С. 142–172.
8. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів як спосіб забезпечення їх законності. *Право і безпека*. 2009. № 4 (31) С. 87–90.

References

1. The Constitution of Ukraine of 28.06.1996. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Code of Administrative Procedure of Ukraine of 06.07.2005. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. On Administrative Procedure: Law of Ukraine of 17.02.2022. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n236>.
4. Resolution of the Supreme Court in case. (No. 320/13951/20 of 23.09.2025). *Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130587359>.
5. Resolution of the Supreme Court in case. (No. 640/22029/19 of 31.01.2024). *Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116681051>.
6. Decision of the Kyiv District Administrative Court in case. (No. 320/44456/24 of 26.12.2024). *Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124080555>.
7. Galitsyna, N. V. (2021). *Administrative act as a tool of public administration. Latest achievements and vectors of development of modern jurisprudence: collective monograph*. Lviv : Liga-Press, I, 142–172.
8. Pchelin, V. B. (2009). *Review of administrative acts as a way to ensure their legality*. Law and security, 4 (31), 87–90.

**EXAMINATION AND REVIEW OF AN ADMINISTRATIVE ACT
BY THE PUBLIC AUTHORITY THAT ADOPTED
IT AS TO ITS LEGALITY AND LAWFULNESS**

Bohdan Hudz

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79007,
e-mail: Bohdan.hudz@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1636-5963*

The article outlines the procedure for examining and reviewing an administrative act by the subject of authority that issued it for compliance with the requirements of legality and legitimacy; it analyzes and reveals the signs of the legality of an administrative act, since the application of the mechanisms for revoking or invalidating an administrative act depends on this. These aspects are a key prerequisite for effective public administration.

The daily activities of public administration bodies, as a rule, find their expression in the form of administrative acts, which are the main instrument for the exercise of public power. The Institute of Administrative Acts plays a key role in Ukraine's legal system as it ensures the realization of the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as the fulfillment of the assigned duties. Administrative proceedings aimed at adopting an administrative act acquire practical significance only from the moment such an act enters into force. The article offers suggestions for addressing the above issues, summarizes the main points of view on the problems, and provides recommendations for resolving the points of discussion. In view of this, the study of the legal mechanisms for verifying an administrative act by the subject of authority that issued it through the prism of the norms of the Code of Administrative Justice of Ukraine and the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" is relevant both from a theoretical and practical point of view. It will contribute to the development of

a unified approach to understanding the legality and legitimacy of administrative acts, enhancing law enforcement practices, and increasing the effectiveness of judicial protection of rights and freedoms in the field of public legal relations.

Keywords: administrative act; procedure for drawing up and conditions for the validity of an administrative act; administrative procedure; administrative body; procedure for verifying an administrative act; requirements for an administrative act.

*Стаття: надійшла до редакції 26.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 342.9:004.8:347.998.85

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: RISK CLASSIFICATION, HUMAN OVERSIGHT, AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Halyna Zabolotna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: halyna.zabolotna@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1027-0680*

The article examines the legal framework for the use of artificial intelligence in administrative proceedings, emphasizing the significance of risk classification for effective regulation. The EU AI Act distinguishes between prohibited, high-risk, transparency-risk, and minimal-risk AI systems. AI tools designed to support judicial decision-making are generally classified as high-risk due to their potential effects on fundamental rights, procedural fairness, and legal certainty. The article analyzes the principal legal requirements for such systems, including risk management, data governance, technical documentation, transparency, human oversight, and cybersecurity.

The issue of human oversight in the judicial context receives particular attention. Although judges may formally participate in human oversight mechanisms, they should not hold primary or exclusive responsibility for monitoring high-risk AI systems. Article 14(4) of the EU AI Act requires a degree of technical competence and operational control that cannot reasonably be expected from judges. Consequently, a more balanced model is proposed in which judges retain responsibility for legal assessment and final decisions, while technical experts and court administration assume responsibility for system-level supervision and operational control.

The article further explores the potential integration of AI into Ukraine's administrative proceedings via the Unified Judicial Information and Telecommunication System. Should Ukraine enact legislation similar to the EU AI Act, the legal status of the State Judicial Administration of Ukraine will depend on the development and implementation of relevant AI modules, potentially qualifying it as either a provider or a deployer. The article concludes that any future Ukrainian model for AI use in administrative proceedings should ensure clear role allocation, risk-based differentiated regulation, and a realistic assessment of the limits of judicial involvement in technical oversight.

Keywords: administrative proceedings; judge; high-risk AI systems; Unified Judicial Information and Telecommunication System; administrative justice; judicial digitalization.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.182>

Introduction. The rapid development of Artificial Intelligence (AI) technologies has become a central feature of digital transformation, significantly affecting various sectors of public life, including the justice system. Within contemporary digital society, the implementation of AI is widely recognized as a key mechanism for enhancing the efficiency and objectivity of judicial processes, reducing procedural delays, and mitigating corruption risks. In Ukraine, the digitalization of administrative proceedings holds particular importance due to its connection with the need to ensure consistent judicial practice and to meet the country's European integration commitments. However, the integration of AI into the judiciary presents complex legal and ethical challenges,

particularly regarding procedural fairness, the protection of fundamental rights, and the preservation of substantive human oversight in judicial decision-making.

State of Research. In the international legal doctrine and the framework of Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (hereinafter referred to as the EU AI Act) [1], the discourse on "trustworthy AI" and the implementation of risk-based regulation has been shaped by a multidisciplinary group of scholars. Much of the literature addresses risk assessment methodologies, as examined by C. Novelli, F. Casolari, A. Rotolo, M. Taddeo, L. Floridi [2], [3], Jonas Schuett [4], H. Fraser, J-M. Bello y Villarino [5], Cornelia Kutterer [6], Martin Ebers [7], Tiago Sérgio Cabral [8], among others. Isabel Kusche explores the sociological implications of conceptualizing potential harms as risks to fundamental rights, identifying communicative paradoxes in the EU's efforts to establish trustworthiness through legal standards [9].

Technical and industrial challenges related to compliance are documented in the works of M. Wagner, Q. Song, M. Borg [10], Isabella Banks [11], A. Buscemi, T. Deckenbrunnen, K. Mishchenko [12], and others. Despite the breadth of international scholarship, the practical application of these doctrines continues to be debated as global standard-setting bodies seek to bridge the gap between abstract legal norms and technical realities.

Within Ukrainian legal scholarship, the digitalization of justice and the role of artificial intelligence in administrative proceedings have been examined by numerous researchers, including O. Barabash [13], Y. Bernazyuk [14], M. Bielikova [15], V. Krat [16], M. Vasylenko, V. Slatvinska [17], I. Mishchenko [18], T. Proskurnia [19], N. Ilchyshyn [20], L. Kovalenko, M. Soloninka [21], O. Melnyk, I. Yurko [22], among others. Nevertheless, the legal status of AI in Ukraine remains fragmented and requires a more comprehensive regulatory framework to align with international standards.

The purpose of this article is to analyze the legal framework governing the use of artificial intelligence in administrative proceedings, with particular emphasis on the risk-based approach of the EU AI Act, the classification of judicial AI systems as high-risk, and the issue of human oversight in their application. Additionally, the article evaluates the prospects for future implementation of AI regulation in Ukraine, taking into account both European experience and the institutional characteristics of the Ukrainian judicial system.

Results and Discussion. In December 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept for the Development of Artificial Intelligence [23], which outlines limited tasks concerning the prospective use of AI in the justice sector. On 26 June 2024, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine introduced *the White Paper on AI Regulation in Ukraine* [24]. This policy document recommends that Ukraine develop and adopt legislation broadly modeled on the EU AI Act [1], while deferring the implementation of certain AI-related provisions, particularly those that impose obligations on relevant stakeholders. Instead of an immediate, comprehensive, mandatory regime, the White Paper advocates a phased approach to AI regulation.

Under this approach, Ukraine would initially rely on non-legislative instruments and soft-law initiatives during a transitional period, and adopt a specialized legislative act on artificial intelligence only at a later stage. Accordingly, the proposed regulatory model consists of two phases: a preparatory phase focused on building institutional, legal, and practical readiness, followed by a phase dedicated to adopting and implementing legislation analogous to the EU AI Act.

Given Ukraine's intention to implement a legislative framework analogous to the EU AI Act, a thorough and critical assessment of this regulatory model is essential. This evaluation is warranted not only because the EU AI Act represents the first comprehensive legal instrument of its kind, but also due to the ongoing development of its practical application within the European Union. For Ukraine, the challenge extends beyond formal alignment with EU law and necessitates a nuanced understanding of the model's practical functioning, the challenges encountered during implementation, and the identification of elements that may require adaptation.

The EU AI Act is based on a risk-based regulatory approach, under which AI systems may be broadly divided into four categories based on the level and nature of the risk posed to individuals, society, and fundamental rights. These categories include prohibited AI practices, high-risk AI systems, AI systems presenting systemic (limited) risks, and low-risk or minimal-risk AI systems [3, c. 2493], [5, c. 1]. Cornelia Kutterer observes that, while the regulation of advanced AI models maintains a risk-based approach, it remains complex and uncertain, particularly in identifying specific risks, establishing benchmarks, and clarifying the roles of standards and codes of conduct [6, c. 13].

Isabel Kusche argues that the EU AI Act's risk-based approach, predicated on AI's potential to harm fundamental rights, introduces conceptual challenges. The framework simultaneously treats fundamental rights as legal principles, political values, and a foundation for trust in AI, resulting in ambiguity and occasional circularity. Kusche further suggests that, although the EU AI Act will impose substantive obligations on companies and yield practical effects, it may fall short of its primary objective of clearly identifying and managing AI risks. Instead, the Act is likely to increase reliance on legal and political judgments in individual cases, leaving many decisions subject to interpretation, value conflicts, and power dynamics rather than objective risk assessment [9, c. 10–11].

The EU AI Act establishes unacceptable risk as its most restrictive category, resulting in the prohibition of certain AI practices (art. 5) [1]. This category encompasses uses of AI that are incompatible with fundamental rights and freedoms. In the public sector, particularly in administrative proceedings, this category is highly relevant. For instance, it includes social scoring by public authorities or other entities based on an individual's behaviour or irrelevant personal data, which is subsequently used to justify restrictions or adverse treatment. Another prohibited practice involves the untargeted collection of facial images from the internet or CCTV footage to create or expand facial recognition databases. These examples demonstrate that, under the EU AI Act, certain practices are deemed unacceptable not because of potential algorithmic inaccuracy, but because even highly accurate systems could facilitate state or institutional actions that violate fundamental rights standards.

The second category under the EU AI Act is high-risk AI systems (chapter III, Art 6-49). These systems may be placed on the market or used only if they meet stringent legal and technical requirements. In the administration of justice, this category is especially significant. Annex III of the EU AI Act specifically includes high-risk AI systems intended for use by judicial authorities, or on their behalf, to assist in researching and interpreting facts and law, as well as applying the law to specific cases. Consequently, AI tools that support adjudicative or quasi-adjudicative functions are generally classified as high-risk due to their potential effects on procedural fairness, legal certainty, and the safeguarding of fundamental rights.

Examples relevant to the judiciary include AI tools that analyze case materials and generate recommendations regarding legal classification, applicable rules, evidentiary

structures, or likely conclusions. Additionally, this category encompasses outcome-prediction systems that estimate the probable outcome of a case, the likelihood that a claim will be upheld, or the expected amount of recovery, particularly when such outputs inform judicial assessments of facts and law. Accordingly, AI systems involved in decision-making or decision prediction should be classified as high-risk.

Recital 61 of the EU AI Act states that AI tools may support judicial decision-making or reinforce judicial independence, but must not replace human judgment; final decisions must remain human-driven [1]. Consequently, any AI tool deployed in the judicial context should be designed so that judges can clearly understand its function, purpose, and the meaning of its outputs. The system should not operate as a “black box” whose recommendations cannot be interpreted or critically assessed by the judge. Only when the logic, limitations, and practical significance of the system’s operation are sufficiently transparent can judges exercise genuine control over its use and maintain independent judicial reasoning.

The EU AI Act establishes strict obligations for high-risk AI systems. These obligations include risk management throughout the system’s lifecycle, requirements for data quality and data governance, technical documentation, logging and traceability, and the provision of adequate information and transparency to users or deployers. The Act further mandates human oversight and sufficient levels of accuracy, robustness, and cybersecurity. Collectively, these safeguards demonstrate the EU’s position that AI may be used in sensitive domains such as judicial decision-support only within a comprehensive framework of legal and technical guarantees.

Given the requirements for high-risk AI systems, a judge, as a potential user, might be positioned primarily within the domain of human oversight. This prompts the question of whether a judge should be solely responsible for overseeing such systems. According to Isabella Banks, while judges may formally appear in the human oversight chain, they should not be expected to serve as the sole overseers of high-risk judicial decision-support systems. Banks contends that the scope of oversight is too extensive for judges alone, as many associated risks require broader structural and institutional measures beyond the capacity of individual judges. She therefore advocates for shared oversight responsibilities between judges and technical experts. In this model, judges retain authority over the decision-making process but do not bear exclusive responsibility for monitoring and controlling the AI system [11, 20].

In my view, judges should not bear primary responsibility for the human oversight of AI systems in use. Although Article 14(4) of the EU AI Act formally outlines the capacities required of a human overseer, these requirements assume a level of technical understanding and operational control that a judge cannot reasonably be expected to possess. Judges are neither appointed nor trained to master the technical architecture, performance limitations, anomalies, or dysfunctions of complex AI tools. The judicial office should not be transformed into a hybrid technical-supervisory role.

This is particularly evident in the requirements set out in Article 14(4). The individual responsible for oversight must be able to understand the system’s capacities and limitations, detect anomalies and unexpected performance, remain vigilant regarding automation bias, accurately interpret outputs using available methods and tools, determine when to override or refrain from using the system, and, if necessary, intervene in or halt its operation. These responsibilities extend beyond procedural or legal tasks and demand technical literacy, operational familiarity, and institutional support. Assigning this burden solely to judges is unrealistic and risks creating an accountability gap, where

responsibility for AI-related failures is shifted to the judicial user rather than being shared with providers and deployers.

Accordingly, judges should remain responsible for legal assessment and the final court decision, but not for the full scope of human oversight in the technical sense described in Article 14(4). A more balanced approach would assign oversight responsibilities to technical experts and the court administration, who would ensure the system's safe and reliable operation. Judges would retain the authority to disregard, override, or refuse to rely on AI outputs in specific cases.

Recent empirical research demonstrates that, from an industry perspective, the most challenging obligations under the EU AI Act for high-risk AI systems relate to data quality and governance (Art 10), accuracy, robustness, and cybersecurity (Art 15), risk and quality management systems (Art 9, 17), and transparency (Art 13) [10, c. 108067]. The participating companies in that study did not identify human oversight as a particularly difficult requirement to operationalize. The authors explicitly note that no votes were attributed to the human oversight requirement as being especially challenging [10]. The study attributes this to the fact that the human-machine interface tools used by respondent companies were highly product-dependent, and interviewees generally expressed confidence in the interfaces already implemented within their organizations.

Administrative proceedings may involve not only high-risk AI systems but also the integration of lower-risk AI services. The EU AI Act differentiates among AI applications in the judicial sphere based on the function performed and the level of risk posed to fundamental rights, procedural fairness, and legal decision-making.

Certain AI tools used in court administration or in communication with court users may be classified as limited-risk or transparency-risk AI. Although the EU AI Act does not formally define “limited-risk systems,” Article 50 imposes specific transparency obligations in defined situations, such as human interaction with AI systems, synthetic content, deepfakes, emotion recognition, and biometric categorisation. In administrative justice, this may include a chatbot on a court website that provides citizens with procedural information regarding claim filing, court fees, or stages of proceedings. In these cases, individuals must be clearly informed that they are interacting with an AI system, unless the context makes this evident. Similar transparency obligations apply when AI is used to generate or modify synthetic audio or video content, or when voice assistants are employed to receive calls, process requests, or arrange appointments within courts or public service centres.

Certain AI applications used within judicial infrastructure are generally considered to pose minimal risk and, as such, typically do not trigger additional specific obligations under the EU AI Act beyond the general requirements of other applicable legal regimes, such as data protection law. In administrative proceedings, these tools may include optical character recognition (OCR) systems for scanned documents, automated file sorting, technical routing of correspondence, spell-checking or formatting tools for drafts, and internal cybersecurity or anti-spam filters for court networks and email systems. These systems can enhance the technical efficiency of judicial administration without directly influencing the assessment of facts, the interpretation of law, or the outcome of cases.

In Ukraine, the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) functions as an organisational and technical system comprising interconnected modules. These modules automate judicial processes, including document management, automated case allocation, document exchange between courts and parties, recording of court proceedings, participation in hearings via videoconference, preparation of

operational and analytical reports, and provision of informational support to judges. In this context, integrating AI systems into administrative proceedings would most logically involve supplementing existing modules with AI-based functions or introducing new dedicated modules. Such modules could include AI tools for processing and analysing evidence, structuring case materials, or preparing draft judicial decisions.

The State Judicial Administration of Ukraine (SJA) is responsible for the organisational and financial support required for the creation and functioning of individual subsystems and modules of UJITS, as well as for their proper operation and information security. If high-risk AI modules are introduced into the system of administrative justice, the legal status of the SJA under the AI regulatory framework will depend on how the relevant software is developed and implemented. When the SJA commissions or controls the development of such software and deploys it under its own authority, it may be classified as a provider. Conversely, if an external entity develops the AI system and the SJA primarily integrates and uses it within ESITS, its role may align more closely with that of a deployer. This distinction is significant because the scope of legal obligations, including those related to conformity, oversight, documentation, and accountability, will depend on the precise allocation of these roles.

If Ukraine were to enact legislation similar to the EU AI Act, and the SJA were designated as a provider of a high-risk AI system within the judicial infrastructure, it would be subject to a comprehensive set of legal obligations. The SJA would be required to ensure that the system meets all substantive requirements for high-risk AI systems, including risk management (Art. 9), data and data governance (Art. 10), technical documentation (Art. 11), record-keeping and logging (Art. 12), transparency and information provision to deployers (Art. 13), human oversight (Art. 14), and standards for accuracy, robustness, and cybersecurity (Art. 15). Additionally, the provider would need to establish and maintain a quality management system encompassing compliance strategies, design control, testing, change management, and post-market monitoring (Art. 17).

Moreover, as a provider, the SJA would be obligated to prepare the required technical documentation and implement appropriate logging and traceability mechanisms to demonstrate compliance (Arts. 11–12). Prior to placing the system on the market or putting it into service, the provider must complete the relevant conformity assessment procedure (Art. 43). If the necessary conditions are satisfied, the provider must issue an EU declaration of conformity (Art. 47) and apply the CE marking (Art. 48). Where registration is mandated, the provider must also register the high-risk AI system in the EU database (Art. 49).

The provider's responsibilities extend beyond the system's deployment. If a high-risk AI system is determined to be non-compliant with the Regulation, the provider must implement corrective actions, which may include achieving conformity, withdrawal, disabling, or recall of the system (Art. 20). The provider is also required to cooperate with competent authorities by supplying all necessary information and documentation to demonstrate compliance (Art. 21). Furthermore, the provider must establish a post-market monitoring system based on a monitoring plan included in the technical documentation (Art. 72) and report any serious incidents or malfunctions that could constitute a breach of obligations under the Regulation (Art. 73).

Conclusions. The analysis demonstrates that integrating artificial intelligence into administrative proceedings should not be regarded solely as technological modernization. Under the EU AI Act, AI systems that participate in or influence judicial decisions must be assessed according to the risks they present to fundamental rights, procedural fairness, and judicial independence. High-risk AI systems, which include tools designed to assist

judicial authorities in interpreting facts and law and applying legal norms to specific cases, represent the most sensitive category. In contrast, administrative justice may also use lower-risk AI services, such as chatbots, optical character recognition tools, or technical routing systems, which require a distinct, more proportionate regulatory approach.

A principal finding is that, although judges may formally be included within the framework of human oversight, they should not bear primary or exclusive responsibility for supervising high-risk AI systems. The obligations set out in Article 14(4) of the EU AI Act require technical expertise, operational monitoring, and institutional control that cannot reasonably be expected of judges. Judicial responsibility should therefore remain centered on legal assessment and the final human decision, while technical oversight and system-level supervision should be allocated to specialized experts and court administration. This division of responsibilities preserves the human-centered character of adjudication and upholds the integrity of the judicial system.

From the Ukrainian perspective, implementing legislation analogous to the EU AI Act will require not only formal legal reforms but also comprehensive institutional planning. As AI systems are likely to be integrated into the existing Unified Judicial Information and Telecommunication System, the role of the State Judicial Administration of Ukraine becomes particularly significant. Depending on the development and deployment of AI modules, the State Judicial Administration may assume the status of either provider or deployer, which will directly determine its legal obligations. Consequently, any future Ukrainian framework for AI use in administrative justice should be based on a clear allocation of roles, risk-based differentiated regulation, and a realistic assessment of the limits of judicial involvement in technical oversight.

Список використаних джерел

- 1 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (дата звернення: 29.03.2026).
- 2 AI Risk Assessment: A Scenario-Based, Proportional Methodology for the AI Act [Electronic resource] / Claudio Novelli [et al.]. *Digital Society*. 2024. Vol. 3. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1007/s44206-024-00095-1> (date of access: 29.03.2026).
- 3 Taking AI risks seriously: a new assessment model for the AI Act / Claudio Novelli [et al.]. *AI & SOCIETY*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01723-z> (date of access: 29.03.2026).
- 4 Schuett J. Risk Management in the Artificial Intelligence Act. *European Journal of Risk Regulation*. 2023. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2023.1> (date of access: 30.03.2026).
- 5 Fraser H., José-Miguel Bello y Villarino. Acceptable Risks in Europe’s Proposed AI Act: Reasonableness and Other Principles for Deciding How Much Risk Management Is Enough. *European Journal of Risk Regulation*. 2023. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2023.57> (date of access: 30.03.2026).
- 6 Kutterer C. Regulating Foundation Models in the AI Act: From «High» to «Systemic» Risk. *AI-Regulation Papers*. 2024. P. 14. URL: <https://ai-regulation.com/regulating-foundation-models-in-the-ai-act-from-high-to-systemic-risk/>.
- 7 Ebers M. Truly Risk-based Regulation of Artificial Intelligence How to Implement the EU’s AI Act. *European Journal of Risk Regulation*. 2024. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2024.78> (date of access: 30.03.2026).

- 8 Cabral T. S. Rethinking the List-Based Approach to High-Risk Systems under the AI Act. *SSRN Electronic Journal*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5206860> (date of access: 30.03.2026).
- 9 Kusche I. Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*. 2024. P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720> (date of access: 29.03.2026).
- 10 AI Act high-risk AI Compliance challenge and industry impact: A multiple case study. *Information and Software Technology*. 2026. P. 108067. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2026.108067> (date of access: 29.03.2026).
- 11 Banks I. Judges-in-the-loop? Judicial involvement in human oversight of high-risk decision support systems under the EU AI Act. *ArXiv. International Journal of Law and Information Technology*. 2026. Vol. 34. No. 1. P. 1–22.
- 12 Assessing High-Risk AI Systems under the EU AI Act: From Legal Requirements to Technical Verification [Electronic resource] / Alessio Buscemi [et al.]. *Computers and Society*. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2512.13907> (date of access: 30.03.2026).
- 13 Барабаш О. О. Цифровізація правосуддя у контексті впровадження системи е-суд: виклики та завдання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 1. С. 57–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8> (дата звернення: 30.03.2026).
- 14 Берназюк Я. Штучний інтелект і його використання для забезпечення єдності судової практики як складової довіри до суду. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 4 (49). С. 16–35.
- 15 Белікова М. Штучний інтелект в адміністративному судочинстві. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 12(40). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12\(40\)-44-52](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-44-52) (дата звернення: 30.03.2026).
- 16 Крат В. Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/961750> (дата звернення: 30.03.2026).
- 17 Василенко М., Слатвінська В. Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості (міжгалузеве дослідження). *Право і суспільство*. 2022. Т. 4. С. 271–278. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.39> (дата звернення: 30.03.2026).
- 18 Міщенко І. Якісних рішень та єдності практики можна досягти лише діджиталізувавши суди. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/838768> (дата звернення: 30.03.2026).
- 19 Проскурня Т. Єдність судової практики в умовах розвитку штучного інтелекту. *Право і суспільство*. Т. 2. № 2024. С. 149–154. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.19> (дата звернення: 30.03.2026).
- 20 Ільчишин Н. Роль штучного інтелекту в адміністративному судочинстві України: виклики цифрової держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Т. 4. № 88. С. 245–253. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.36> (дата звернення: 30.03.2026).
- 21 Коваленко Л., Солонінка М. Використання штучного інтелекту при оформленні адміністративного акта: переваги та ризики. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 4 (49). С. 85–94. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4\(49\)-7](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-7) (дата звернення: 30.03.2026).
- 22 Мельник О., Юрко І. Застосування штучного інтелекту у здійсненні адміністративного судочинства: аналіз правового регулювання, ризики та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2025. № 3. С. 58–79. DOI: <https://doi.org/10.32782/2227-796X.2025.3.05> (дата звернення: 30.03.2026).

- 23 Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 22.11.2025).
- 24 Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf> (дата звернення: 22.11.2025).

References

1. *Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>.
2. Novelli, C. F., Rotolo, A., Taddeo, M., & Floridi, L. (2024). AI risk assessment: A scenario-based, proportional Casolari methodology for the AI act. *Digital Society*, 3(1). DOI: <https://doi.org/10.1007/s44206-024-00095-1>.
3. Novelli, C., Casolari, F., Rotolo, A., Taddeo, M., & Floridi, L. (2023). Taking AI risks seriously: A new assessment model for the AI Act. *Ai & society*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01723-z>.
4. Schuett, J. (2023). Risk management in the artificial intelligence act. *European Journal of Risk Regulation*, 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2023.1>.
5. Fraser, H., & Bello y Villarino, J.-M. (2023). Acceptable risks in Europe’s proposed AI act: reasonableness and other principles for deciding how much risk management is enough. *European Journal of Risk Regulation*, 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2023.57>.
6. Kutterer, C. (2024). Regulating foundation models in the AI act: From «high» to «systemic» risk. *AI-Regulation Papers*, 14. Retrieved from <https://ai-regulation.com/regulating-foundation-models-in-the-ai-act-from-high-to-systemic-risk/>.
7. Ebers, M. (2024). Truly risk-based regulation of artificial intelligence how to implement the EU’s AI act. *European Journal of Risk Regulation*, 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2024.78>.
8. Cabral, T. S. (2025). Rethinking the List-Based Approach to High-Risk Systems under the AI Act. *SSRN Electronic Journal*. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5206860>.
9. Kusche, I. (2024). Possible harms of artificial intelligence and the EU AI act: Fundamental rights and risk. *Journal of Risk Research*, 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1080/13669877.2024.2350720>.
10. Wagner, M., Song, Q., Borg, M., Engström, E., & Lysek, M. (2026). AI Act high-risk AI Compliance challenge and industry impact: A multiple case study. *Information and Software Technology*, 108067. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2026.108067>.
11. Banks, I. (2026). Judges-in-the-loop? Judicial involvement in human oversight of high-risk decision support systems under the EU AI Act. *International Journal of Law and Information Technology*, 34(1), 1–22.
12. Buscemi, A., Deckenbrunnen, T., Kabir, F., Mishchenko, K., & Mowla, N. (б. д.). Assessing high-risk AI systems under the EU AI act: From legal requirements to technical verification. *ArXiv. Computers and Society*. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2512.13907>.
13. Barabash, O. O. (2023). Tsyfrovizatsiia pravosuddia u konteksti vprovadzhenia systemy e-sud: vyklyky ta zavdannia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia yurydychna)*. (1), 57–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8>.
14. Bernaziuk, Ya. (2024). Shtuchnyi intelekt i yoho vykorystannia dla zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky yak skladovoi doviry do sudu. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, (4 (49)), 16–35.

15. Bielikova, M. (2024). Shtuchnyi intelekt v administratyvnomu sudochynstvi. *Nauka i tekhnika sohodni*, (12(40)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12\(40\)-44-52](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-44-52).
16. Krat, V. (2020). *Dovira suspilstva do sudovoi vlady vtrachaietsia shvydko, a zdobuvaetsia vazhko*. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/>. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/961750>.
17. Vasylenko, M. D., & Slatvinska, V. M. (2022). Artificial intelligence in judicial practice: Features and it's capabilities (intersectoral research). *Law and Society*, (4), 271–278. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.39>.
18. Mishchenko, I. (2019). *Yakisnykh rishen ta yednosti praktyky mozna dosiahty lyshe didzhytalizuvavshy sudy*. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/>. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/838768>.
19. Proskurnya, T. V. (2024). Unity of judicial practice in the development of artificial intelligence. *Law and Society*, (2), 149–154. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.19>.
20. Ilchyshyn, N. V. (2025). The role of artificial intelligence in administrative proceedings in Ukraine: challenges of the digital state. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 4(88), 245–253. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.36>.
21. Kovalenko, L., & Soloninka, M. (2025). The use of artificial intelligence in the preparation of an administrative act: Benefits and risks. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, (4(49)), 85–94. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4\(49\)-7](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-4(49)-7).
22. Melnyk, O., & Yurko, I. (2025). Artificial intelligence application in administrative judicial proceedings: Analysis of legal regulation, risks and perspectives. *Administrative Law and Process*, (3), 58–79. DOI: <https://doi.org/10.32782/2227-796x.2025.3.05>.
23. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 02.12.2020 № 1556-p*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>.
24. *Bila knyha z rehuliuвання ShI v Ukraini: bachennia Mintsyfy*. Retrieved from <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf>.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ, ЛЮДСЬКИЙ НАГЛЯД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Галина Заболотна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: halyna.zabolotna@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1027-0680*

Присвячено аналізу правових засад використання штучного інтелекту в адміністративному судочинстві з урахуванням положень Регламенту Європейського Союзу 2024/1689 про штучний інтелект та перспективи впровадження подібного правового регулювання в Україні. Актуальність теми зумовлена активною цифровізацією правосуддя, розвитком інструментів штучного інтелекту та наміром України гармонізувати національне законодавство з європейськими підходами до регулювання цієї сфери. У статті вихідним є положення про те, що інтеграція штучного інтелекту в судову діяльність не може розглядатися виключно як технічне оновлення, оскільки вона безпосередньо зачіпає основоположні права людини, принципи справедливого суду, правової визначеності та незалежності судді.

Охарактеризовано ризик – орієнтований підхід Регламенту Європейського Союзу про штучний інтелект, відповідно до якого системи штучного інтелекту поділяються на заборонені практики, високоризикові системи, системи з обмеженим ризиком і системи

мінімального ризику. Обґрунтовано, що системи, призначені для використання судовими органами з метою дослідження і тлумачення фактів та права, а також застосування права до конкретних обставин справи, мають кваліфікуватися як високоризикові. До таких систем можуть належати засоби аналізу матеріалів справи, прогнозування можливого результату спору, оцінки ймовірності задоволення позову чи формування проєктів судових рішень. Водночас у сфері адміністративного судочинства можуть використовуватися і системи нижчого рівня ризику, зокрема електронні помічники для надання інформації учасникам процесу, засоби розпізнавання тексту, інструменти технічного розподілу документів, перевірки правопису та захисту судових мереж від небажаних повідомлень.

Окрему увагу приділено змісту обов'язків, які європейський регламент покладає на осіб, що створюють, впроваджують і використовують високоризикові системи. Проаналізовано вимоги щодо управління ризиками протягом усього строку функціонування системи, належної якості даних, технічної документації, фіксації дій системи, прозорості, людського нагляду, точності, стійкості та кіберзахисту. На підставі наукових джерел і положень регламенту доведено, що вимога людського нагляду в судовій сфері не повинна тлумачитися як покладення повної відповідальності за нагляд за системою на суддю. Аргументовано, що суддя має зберігати вирішальну роль у правовій оцінці обставин і в ухваленні остаточного рішення, однак не повинен нести виключну відповідальність за технічний контроль за функціонуванням системи штучного інтелекту. Таке твердження обґрунтовано тим, що європейський підхід вимагає від особи, яка здійснює нагляд, розуміння технічних можливостей і меж системи, здатності виявляти аномалії, враховувати схильність до надмірної довіри до автоматично сформованих результатів, належно їх тлумачити та, за потреби, зупиняти роботу системи. Зроблено висновок, що ці вимоги передбачають такий рівень технічної підготовки та інституційної підтримки, який не може розумно очікуватися від судді як носія судової влади.

Також досліджено український контекст. Розглянуто Концепцію розвитку штучного інтелекту, Білу книгу з регулювання штучного інтелекту в Україні та можливість майбутнього прийняття закону, подібного до європейського регламенту. Зазначено, що інтеграція штучного інтелекту в адміністративне судочинство в Україні найімовірніше відбуватиметься через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему шляхом доповнення наявних підсистем або створення нових модулів для аналізу доказів, упорядкування матеріалів справи та підготовки проєктів процесуальних документів. Обґрунтовано, що в разі запровадження подібного правового регулювання особливе значення матиме визначення ролі Державної судової адміністрації України як суб'єкта, який або забезпечує створення такої системи, або використовує її у своїй діяльності, оскільки від цього залежатиме обсяг її правових обов'язків.

Зроблено висновок, що майбутнє правове регулювання використання штучного інтелекту в адміністративному судочинстві України має будуватися на чіткому розмежуванні повноважень учасників, диференціації правового режиму залежно від рівня ризику системи, а також на реалістичному розумінні меж участі судді в технічному нагляді за штучним інтелектом. Оптимальною моделлю є така, за якої суддя зберігає провідну роль у здійсненні правосуддя, тоді як технічні фахівці та судова адміністрація забезпечують належне функціонування, безпеку та контроль за відповідними системами.

Ключові слова: адміністративне судочинство; суддя; високоризикові системи штучного інтелекту; Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система; адміністративна юстиція, цифровізація судочинства.

*Стаття: надійшла до редакції 03.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 342.95:355.4.02](477)

**ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬК (СИЛ)
ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
СПРОТИВУ, ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВИДІВ ОПЕРАЦІЙ**

Андрій Коваль

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
(мобілізований офіцер Збройних Сил України),
e-mail: afkoval@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2448-2756*

Проаналізовано теоретико-доктринальні засади правового забезпечення Сил оборони України. Досліджено положення Стратегії воєнної безпеки та оновленої Доктрини «Правове забезпечення діяльності військ (сил)» 2025 р. Визначено роль юридичних радників на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. Обґрунтовано значення правового супроводу для дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час бойових дій та планування операцій.

Ключові слова: правове забезпечення; юридичний радник; воєнна безпека; доктрина Збройних Сил України.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.193>

З початку 2014 р. в Україні кардинально змінюється бачення ролі Збройних Сил України та напрацьовується загальнодержавна концепція формування основ «національної безпеки України», яка була законодавчо закріплена в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII[1].

Метою прийняття цього Закону України є визначення основ та принципів національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики шляхом визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони.

Визначена законом система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони дозволяє здійснювати всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, а також забезпечити дію демократичного цивільного контролю над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Під «сектором безпеки і оборони» закон визначає «систему органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [1].

На сили безпеки (правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту

та інші органи) згідно зі законом покладено функції із забезпечення національної безпеки України, а на сили оборони (Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями) покладено функції із забезпечення оборони держави.

Закон України «Про національну безпеку» згадує важливі Стратегії, без яких неможливо забезпечити належно національну безпеку та оборону України. До таких стратегій віднесено: «Стратегія національної безпеки України», «Стратегія воєнної безпеки України», «Стратегія кібербезпеки України», «Стратегічний оборонний бюлетень України», «Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України», «Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України», «Стратегія інтегрованого управління державним кордоном України».

Оскільки задекларована тема статті стосується правового аналізу роботи юридичних радників у діяльності військ, то, на думку автора, слід згадати рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України», яке відповідно до ст. 107 Конституції України уведено Указом Президента України від 25 березня 2021 р. (№ 121/2021).

У «Прикінцевих положеннях» Стратегії воєнної безпеки України вказано, що Стратегія ґрунтується на положеннях Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, враховує звіт щодо результатів проведення Міністерством оборони України оборонного огляду, затверджений рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 24 березня 2020 р. «Про звіт щодо результатів проведення оборонного огляду Міністерством оборони України», уведеним у дію Указом Президента України від 24 березня 2020 р. № 106, та є основою для розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України, плану оборони України тощо [2].

Всеохоплююча оборона України спрямована для реалізації суверенного права України на самооборону, впровадження сучасних форм і способів застосування сил оборони, організації територіальної оборони України та руху опору.

Для досягнення поставленої мети важливим є координація заходів оборони України з міжнародними партнерами. Це забезпечить воєнну безпеку України, створить сприятливі умови для відновлення її територіальної цілісності та допоможе досягти більш безпечного майбутнього.

У жовтні 2025 р. начальником Генерального штабу Збройних Сил України було затверджено оновлену Доктрину Збройних Сил України «Правове забезпечення діяльності військ (сил)» [3] (далі – Доктрина). Ця військова публікація є другим виданням, яке замінює ВКП 3-00(27)03.01, яка була затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України ще у 04.11.2020 «Правове забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях» [4].

Отже, з метою глибшого дослідження теми статті, основними документами, які автор має намір проаналізувати, є Стратегія воєнної безпеки України та оновлена Доктрина Збройних Сил України «Правове забезпечення діяльності військ (сил)» [3].

Саме ці документи, на думку автора, дозволять розкрити базові та основоположні засади правового забезпечення діяльності військ (сил).

Виклад основного матеріалу. На думку автора, більшість людей вважають, що війни ведуться як «бої без правил». Такі переконання мав і автор до початку повномасштабного російського вторгнення на суверенну, незалежну та недоторкану територію України. Проте після перших днів добровільної мобілізації в лави Збройних Сил України, зокрема у структуру Командування Сил терито-

ріальної оборони (ТрО) ЗСУ та зайняття військової посади помічника командира бригади з правової роботи – начальника юридичної служби, автор розпочав безперервний процес ознайомлення з нормативно-правовими актами, доктринами, інструкціями та іншими керівними документами, якими врегульовано питання життя та діяльності Збройних Сил України і в мирний, і воєнний часи.

Метою статті є обґрунтування визначальної ролі та значення правового забезпечення діяльності Сил оборони України на всіх рівнях: від виконання завдань безпосередньо на лінії бойового зіткнення до прийняття управлінських рішень у штабах та органах військового управління.

Для кращого розуміння функціональних обов'язків юридичних радників слід звернутися до таких актів, як Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. № 548-XIV [5], наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23 березня 2017 р. № 164 [6], Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні» від 26 квітня 2017 р. № 329 (дорадчий орган, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України в галузі міжнародного гуманітарного права) [7].

Отже, правовий аналіз та правовий супровід дій військового командування та усього особового складу військових частин, які у тому числі перебувають безпосередньо в районі ведення (здійснення) бойових дій на лінії бойового зіткнення з противником на глибину виконання бойових (спеціальних) завдань першого ешелону оборони до батальйону включно, зокрема виконання та здійснення контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права при виконанні бойових (спеціальних) завдань підпорядкованими підрозділами, бригади, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів національної безпеки і оборони є невід'ємною складовою правового забезпечення Збройних Сил України.

При цьому, згідно з Доктриною юридичні радники відіграють особливу роль щодо надання правового супроводу правильних дій військовослужбовців по фіксації та збору доказів на полі бою, особливості обговорень з командирами підрозділів під час планування та оперативного розгортання бойових порядків базових знань, процедур і методів, що дозволяють виявляти, збирати та передавати інформацію та матеріали (докази) з поля бою у відповідні правоохоронні органи.

Згідно з текстом Указу Президента від 25 березня 2021 р. (№ 121/2021) «воєнна безпека» всеохоплююча оборона є «однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей» [2].

У зазначеній воєнній стратегії вказується, що під час формування та реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва повинні враховуватись такі обмеження: «дотримання принципу оборонної достатності», «зобов'язання України щодо дотримання без'ядерного статусу», «обмежені можливості національної економіки та дефіцит фінансових ресурсів», «концентрація населення в містах... може призвести до значних людських втрат і надзвичайних ситуацій у разі повномасштабної війни» тощо.

Так, відповідно до Стратегії збройна російська агресія, тимчасова окупація територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя... обмежують спроможності сил безпеки і оборони та ускладнюють набуття Україною членства в НАТО.

У розділі Стратегії «ресурсне задоволення потреб оборони України» вказується про адаптивне використання людського капіталу, інформаційних, матеріальних, фінансових ресурсів України, їх підсилення ресурсами держав-партнерів, а також, що громадяни України на військовій службі та службі у військовому резерві становлять найбільш цінний оборонний капітал держави.

У розділі «Перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони в частині визначених завдань з оборони України, стратегія та критерії досягнення спільних оборонних спроможностей» вказується, що підготовка та ведення всеохоплюючої оборони України потребують нової моделі організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони, яка повинна забезпечити «завчасне планування та підготовку до виконання завдань оборони України», «швидке розгортання сил і засобів територіальної оборони», «застосування в першій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України сил оборони з проведенням усіх видів спеціальних операцій», «використання у другій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України військового резерву», «застосування у третій хвилі відсічі і стримування збройної агресії проти України додаткових військових частин», «постконфліктне врегулювання, проведення демобілізації, відновлення контролю за дотриманням режиму державного кордону України та реінтеграцію тимчасово окупованих територій у відбудовний період після закінчення воєнних дій».

Стратегія досягнення спільних оборонних спроможностей базується на прискоренні реформи Збройних Сил України та інших складових сил оборони шляхом запровадження принципів і стандартів НАТО та передбачає набуття таких основних критеріїв: «зміцнення здатності держави до відсічі і стримування збройної агресії проти України, ведення всеохоплюючої оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності», «досягнення та підтримання спроможностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони щодо стратегічної мобільності, ведення асиметричних, мережецентричних, багатосферних і непрямих дій, які нівелюватимуть чисельну та технологічну перевагу противника на суші, в повітрі, на морі, в інформаційному просторі та кіберпросторі», «забезпечення стійкого функціонування сил оборони та оборонної промисловості, підтримання правопорядку та життєдіяльності населення під час воєнного конфлікту», «посилення ролі дипломатичної служби в питаннях відновлення територіальної цілісності України політико-дипломатичним шляхом».

Згідно з текстом Стратегії розподілу відповідальності складових сектору безпеки і оборони за організацію оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності за ймовірними сценаріями застосування сил безпеки і сил оборони для виконання завдань з оборони України визначається за результатами їх розгляду на засіданнях Ради національної безпеки і оборони України з урахуванням вимог законодавства України.

У розділі «управління ризиками у сфері воєнної безпеки» передбачено прийняття відповідних рішень та здійснення заходів, спрямованих на їх зменшення. До основних ризиків у сфері воєнної безпеки Стратегією віднесені: «ухвалення стратегічно помилкових рішень у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва на підставі неякісного аналізу реальних і потенційних воєнних загроз

національній безпеці», «недостатні інвестиції в розвиток сил оборони, неефективний розподіл видатків на оборону України та витрачання державних ресурсів на утримання безперспективного озброєння, військової та спеціальної техніки», «неспроможність забезпечити відсіч і стримування збройної агресії проти України з боку російської федерації традиційними формами і способами збройної боротьби, зважаючи на незрівнянну різницю у воєнних потенціалах», «недостатній рівень взаємодії та узгодженість заходів, що здійснюються силами оборони, іншими складовими сектору безпеки і оборони України, відсутність належної координації їх дій з іноземними партнерами та міжнародними організаціями в ході підготовки до збройного захисту України в разі збройної агресії або збройного конфлікту, а також відбудовного періоду після закінчення воєнних дій», «нездатність провести весь комплекс заходів стратегічного розгортання у короткі строки в разі ескалації воєнного конфлікту» тощо.

Успіх реалізації стратегії залежить від «узгодженості заходів щодо підготовки до всеохоплюючої оборони України», «єдності, патріотизму та готовності держави і суспільства до захисту, зокрема збройного, демократичного ладу, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України», «рівня довіри українського суспільства до органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні», «достатності економічного розвитку держави для нарощування можливостей оборонної промисловості щодо розроблення, виробництва і постачання силам оборони новітнього озброєння, військової та спеціальної техніки», «рівня боєздатності Збройних Сил України», «політичної, економічної та воєнної підтримки України світовою спільнотою в геополітичному протистоянні» [2].

Всеохоплююча оборона України згідно з текстом указу відповідає закріпленому Статутом ООН суверенному невід'ємному праву кожної держави на самооборону від агресії.

Отже, можна дійти висновку, що разом із постійним накопиченням всесторонньої підтримки українського суспільства через задекларовані в Конституції України інтеграційних євроатлантичних об'єднуючих прагнень України у близькій перспективі можна сподіватись на реалізацію набуття Україною членства в Європейському Союзі та НАТО, а це, своєю чергою, допоможе покращити та забезпечити належний рівень воєнної безпеки України.

Тепер більш детально розглянемо оновлену доктрину «Правове забезпечення діяльності військ (сил)». Оновлена доктрина створена робочою групою представників Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних Сил України (далі – ЦЮУ ГШ ЗС України) спільно зі заінтересованими J-структурами Генерального штабу Збройних Сил України (далі – ЗС України) та іншими органами військового управління ЗС України (далі – ОВУ) та погоджена зі заінтересованими ОВУ ЗС України, структурними підрозділами Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України.

Отримавши базові уявлення про воєнну стратегію, автор вважає, що тепер ми можемо здійснити глибинний доктринальний правовий аналіз місця та ролі в діяльності військових формувань юридичних радників, які своєю функціональною здатністю намагаються здійснювати правове забезпечення функціонування військ та сил і на «полі бою», і в тилу.

Згідно з вступом до Доктрини її метою є формування єдиного розуміння у командирів (начальників) усіх рівнів ролі та місця підрозділів юридичної служби ЗС України та інших складових сил оборони України (далі – ІССОУ) в забезпеченні діяльності відповідних військових організаційних структур, а також ролі посадових

(службових) осіб, які виконують обов'язки юридичних радників у правовому забезпеченні планування та проведення операцій і бойових дій.

Якщо Доктрина (2020) «Правове забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях» від 04.11.2020 враховувала досвід правового забезпечення застосування військ (сил) в антитерористичній операції, операції об'єднаних сил з відсічі і стримування російської збройної агресії у Донецькій та Луганській областях, то в оновленій Доктрині (2025) вже враховано діяльності військ (сил) ЗС України під час виконання ними бойових (спеціальних) завдань за призначенням в умовах ведення широкомасштабних бойових дій, при цьому для досягнення взаємосумісності, особливу увагу приділено впровадженню принципів і стандартів, які застосовуються у збройних силах провідних держав-членів НАТО [3, с. 2.].

Отож з часу затвердження оновленої Доктрини 2025 р. вже перше видання Доктрини «Правове забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях» 2020 р. в ЗС України не застосовується [3, с. 3].

Доктрина поділяється на вісім розділів та додатки, а саме: Вступ, Аналіз сучасного стану, Принципи та засади, на яких базується Доктрина, Основні напрями реалізації, Правове забезпечення військ (сил), Напрями реалізації, Механізм реалізації, Узагальнення досвіду, напрями реформування та розвитку, очікувані результати, Завершальні положення. Доктрина містить додатки (посилання на нормативно-правові акти та військові публікації, перелік скорочень та умовних позначень, основні терміни та визначення, список використаної літератури).

Розглянемо детальніше основні положення Доктрини.

Так, у першому розділі «Аналіз сучасного стану» стверджується про важливість правового забезпечення військ (сил) ЗС України та ІССОУ загалом, не обмежуючись забезпеченням операцій [3, с. 7].

У другому розділі Доктрини зазначається, що вона базується на таких фундаментальних принципах, як законність, сталість, інноваційність, інтегрованість, прозорість, системність, ефективність.

Слід зазначити, що принцип інтегрованості передбачає врахування взаємозв'язку правового забезпечення з національною правовою системою, зовнішнім і внутрішнім безпековим середовищем, необхідність сумісності з методологією та стандартами держав-членів НАТО [3, с. 7].

Розділ третій присвячено цілям та завданням, а також візії юридичної служби ЗС України, а саме забезпеченню ефективного виконання функції ЗС України з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Такі цілі досягаються, зокрема правовим забезпеченням ЗС України в реалізації завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, відсічі та стримування збройної агресії.

Водночас візія юридичної служби ЗС України полягає згідно з Доктриною у тому, щоб бути ефективною, добре підготовленою та заснованою на високих моральних цінностях командою професіоналів, об'єднаних державницьким ставленням до роботи, патріотизмом, чесністю та порядністю, високим індивідуальним фаховим рівнем, діловим авторитетом, високою працездатністю, достатньою комунікабельністю та надійністю, які завжди готові забезпечити відповідних командирів (начальників) будь-якого рівня військового управління якісними правовими консультаціями, а органи військового управління та підрозділи ЗС України юридичним супроводом [3, с. 7–8].

У розділі 4 Доктрини розкриваються такі поняття, як засади діяльності, роль юридичної служби, напрями правового забезпечення, структура та складові

юридичної служби, взаємовідносини між юридичними підрозділами різних рівнів та матеріальні потреби юридичної служби.

Доктрина передбачає, що діяльність юридичної служби ЗС України базується на таких засадах, як професійна компетентність, ґрунтовність правових консультацій, наступність управління та надійне керівництво, серед яких слід відзначити **ґрунтовність правових консультацій**. Вказана засада юридичної служби передбачає, що поради представників юридичної служби мають базуватися на військовому етосі та стійкій повазі до верховенства права, ефективно доноситься з належною відвертістю та моральною сміливістю та здатна впливати на ухвалення виважених рішень [3, с. 8].

Також у вказаному розділі перелічено основні напрями здійснення правового забезпечення юридичною службою, серед яких: правове забезпечення планування та ведення операцій (бойових дій); юридичний супровід повсякденної діяльності військ (сил); представництво в юрисдикційних органах; юридичний супровід роботи з договорами; правове виховання та підготовка; юридична підтримка військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Згідно з розподілом повноважень юридичної служби в ЗС України відповідно до положень Доктрини вона представлена на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. Так, на стратегічному рівні Центральне юридичне управління ГШ ЗС України здійснює правове забезпечення діяльності Головнокомандувача Збройних Сил України, його заступників і Генерального штабу ЗС України (далі – ГШ ЗС України). Оперативний рівень представлений юридичними підрозділами командувань видів, окремих родів військ (сил), оперативних командувань, повітряних командувань, корпусів, угруповань військ. Водночас тактичний рівень поділяється, на юридичні підрозділи бригад, полків, окремих батальйонів та інших військових організаційних структур та юридичних радників та відділи юридичних радників тактичних груп [3, с. 9].

Автор мав практичний досвід здійснення юридичного супроводу командування тактичної групи «Куп'янськ» Угруповання Об'єднаних Сил на посаді начальника групи юридичного радника, долучався до розроблення Положення про тактичну групу «Куп'янськ», виконання завдань представників Центрального юридичного управління Генерального Штабу Збройних Сил України, юридичного радника Командувача УОС тощо.

При цьому, слід звернути увагу, що згідно з Доктриною, група юридичного радника рівня тактичної групи є основним підрозділом органу військового управління у структурі угруповання об'єднаних сил (далі – УОС) Генерального Штабу Збройних Сил України (далі – ГШ ЗСУ) та призначений для належної організації правової роботи задля правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України та визнаних Україною норм міжнародного гуманітарного права командуванням та всім особовим складом тактичної групи при обранні способів застосування сил та засобів шляхом здійснення правового забезпечення планування, забезпечення та виконання бойових операцій, заходів правового режиму воєнного стану, завдань національного спротиву, об'єднаних операцій (бойових дій, виконання ними своїх функціональних обов'язків у ході планування та ведення операції (бойових дій) згідно з отриманими бойовими завданнями від вищого військового командування.

До основних завдань групи юридичного радника відносяться надання консультацій з правом проведення методичних занять (інструктажу) командуванню та особовому складу щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права в

ході планування, ведення та виконання операції (бойових дій); надання необхідної допомоги командуванню у вирішенні правових питань стосовно вибору способу дій, який був би одночасно і законним, і ефективним у ході планування та ведення операції (бойових дій); ознайомлення з планами майбутніх воєнних дій з метою оцінювання їх відповідності нормам і вимогам законодавства та міжнародного гуманітарного права; правова оцінка та візування проєктів оперативних (бойових) та інших документів перед прийняттям командуванням тактичної групи рішення на ведення операції (бойових дій) на їх відповідність нормам законодавства та нормам міжнародного гуманітарного права; надання допомоги (у формі рекомендацій, правових висновків, усних та письмових консультацій тощо) командуванню тактичної групи у вирішенні правових питань, які виникають, а також надання правових порад для усунення перешкод правового характеру, що можуть виникнути в ході планування та ведення операції (бойових дій); участь у плануванні застосування військ (сил) та інших складових сил оборони в операції (бойових діях).

Правовими підставами діяльності групи юридичного радника є норми міжнародного гуманітарного права, Конституція України, закони України, акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази Міноборони, Головнокомандувача Збройних Сил України, директиви Міноборони та Генерального штабу Збройних Сил України, інші нормативні акти Міністерства оборони та Генерального штабу.

До основних нормативних актів належать Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. № 548-XIV; Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164; Женевські конвенції про захист жертв війни (1949) та Додаткові протоколи до них (1977); Положення про юридичну службу Збройних Сил України, затвердженого наказом Головнокомандувача Збройних Сил України № 80 від 30.03.2021.

У Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. (№ 548-XIV) вказано, що під час збройного конфлікту помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує обов'язки юридичного радника командира бригади, зокрема при організації відряджень у постійні та/або тимчасові органи військового управління бойовими (воєнними) діями.

Доктрина окремо зазначає, що діяльність юридичних підрозділів органів військового управління характеризується виконанням двох основних завдань. Перше забезпечення діяльності органу військового управління, друге здійснення організаційного та методичного керівництва юридичними підрозділами нижчого рівня.

Високоякісне правове забезпечення військ (сил) в усіх видах операцій не можливе без певного рівня матеріального забезпечення юридичної служби. Саме тому, Доктриною передбачено, що доступ до інформації (інформаційних джерел) становить основну матеріальну потребу персоналу юридичної служби для надання своєчасної правової підтримки і в пунктах постійної дислокації, і в районах виконання завдань. Юридичний підрозділ має бути належно забезпечений відповідними ресурсами (засобами) для ефективного виконання покладених завдань, зокрема, вказано на те, що юридичні підрозділи повинні мати постійний доступ до комунікаційних мереж та онлайн-платформ.

П'ятий розділ Доктрини безпосередньо розкриває поняття та зміст правового забезпечення, форми правового забезпечення, правове забезпечення планування та

ведення операцій (бойових дій), юридичний супровід повсякденної діяльності військ (сил), представництво в юрисдикційних органах, юридичний супровід роботи з договорами, юридична підтримка військовослужбовців та членів їх сімей та інші напрями діяльності юридичної служби ЗС України.

Так, Доктриною поняття «Правове забезпечення» визначається як цілеспрямована та синхронізована діяльність юридичної служби, метою якої є сприяння правильному застосуванню, неухильному дотриманню та запобіганню порушенням вимог законодавства, зокрема норм МПІ, у діяльності ЗС України, забезпечення єдиного підходу до розуміння законодавства, а також здійснення представництва інтересів військових організаційних структур у судах та інших юрисдикційних органах.

Передбачається, що правове забезпечення здійснюється у двох формах: консультування командира та юридичний супровід.

Якщо консультування командира це поради правового характеру, які посадові особи юридичної служби надають під час виконання обов'язків начальників юридичних підрозділів (юридичних радників), то юридичний супровід визначено в доктрині як поточна діяльність із правового забезпечення, що здійснюється для реалізації рішень командира та охоплює супровід повсякденної діяльності військ (сил); представництво в юрисдикційних органах; супровід роботи з договорами; правове виховання та підготовку; підтримку військовослужбовців та членів їх сімей.

При цьому Доктриною окремо встановлено, що начальник юридичного підрозділу (юридичний радник) є незалежним у процесі формування правової позиції та надання юридичних консультацій командуванню. Інші особи не мають права втручатись у процес консультування. Під час формування правової позиції начальник юридичного підрозділу (юридичний радник) ураховує правову позицію юридичних підрозділів вищого рівня [3, с. 12].

Також у п'ятому розділі розкрито зміст основних напрямів діяльності юридичних підрозділів ЗС України.

Так, правове забезпечення планування та ведення операцій (бойових дій) передбачає, що начальник юридичного підрозділу з початком збройного конфлікту приступає до виконання обов'язків юридичного радника командира без окремих рішень, виключно у зв'язку з перебуванням на посаді начальника юридичного підрозділу та фактом існування збройного конфлікту [3, с. 12].

Отже, виконання міжнародних зобов'язань України щодо наявності у військових командирів юридичних радників у ЗС України реалізовано шляхом покладання на начальників юридичних підрозділів обов'язків юридичного радника під час збройного конфлікту.

При цьому усі офіцери юридичної служби мають бути готовими до виконання обов'язків у складі відділу юридичного радника. Готовність до виконання обов'язків юридичного радника досягається шляхом проведення заходів підготовки.

Доктрина передбачає, що роль юридичного радника полягає в наданні командирів правових порад щодо варіантів дій, які сприяють реалізації його наміру з мінімальними правовими ризиками, зміцнюють верховенство права, захищають права людини. Ключовим обов'язком юридичного радника є надання командирів своєчасних, точних, доречних, стислих і переконливих правових порад. Юридичний радник має своєчасно реагувати на зміни в обстановці та діяти ініціативно [3, с. 12].

Доктрина висуває до юридичного радника командира, зокрема, такі вимоги: повинен розуміти оперативну обстановку й тактику дій; має вміння пояснювати

наслідки запропонованих варіантів дій і мати моральну сміливість надавати навіть небажані за своїм змістом, але такі, що відповідають праву та ситуації, поради; має застерігати від потенційно незаконних варіантів дій і водночас указувати на наявність законних альтернатив.

Юридичний радник забезпечує діяльність командира незалежно від діяльності пункту управління, до складу якого його включено. Юридичний радник має постійно бути доступним для командира та офіцерів Пункту Управління. Обов'язки юридичного радника, зазвичай, охоплюють кілька напрямів діяльності ПУ. Володіючи знаннями щодо плану операції, юридичні радники вживають заходи щодо їх відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням, особливо тим, що стосуються захисту цивільного населення.

У рамках роботи за напрямом операційного права юридичний радник забезпечує ведення операцій, зберігаючи ситуаційну обізнаність і надаючи консультації щодо визначення та ураження цілей (з особливим акцентом на дотриманні норм МГП), реалізації правил застосування сили та поведження із захопленими особами тощо.

Доктриною передбачено, що юридичний радник забезпечує процес ухвалення військових рішень шляхом: підготовки правових висновків; розроблення архітектури правового забезпечення; написання правових додатків до планів; допомоги у розробленні та навчанні з питань застосування сили; перевірки планів і наказів на предмет відповідності національному законодавству та нормам МГП.

Окрім того, Доктриною виділяються такі особливості правового забезпечення ведення бойових дій (операції) на різних рівнях ведення воєнних дій.

На стратегічному рівні, як правило, здійснюється виділення зі складу юридичного підрозділу окремих осіб для забезпечення роботи начальника юридичного підрозділу на кожному ПУ. Для оперативного рівня характерне динамічне поєднання підходів, що застосовуються на стратегічному та тактичному рівнях. Обсяг завдань, які виконуються начальником юридичного підрозділу як юридичним радником є значно більшим, ніж на тактичному рівні.

На тактичному рівні начальник юридичного підрозділу, зазвичай, концентрує зусилля особового складу юридичного підрозділу на здійсненні правового супроводу повсякденної діяльності військ (сил) і представництві інтересів, а завдання юридичного радника виконує особисто [3, с. 16].

Окремою увагою, Доктриною виділяється правове забезпечення здійснення заходів щодо відсічі та стримування збройної агресії проти України.

Так, під час широкомасштабних бойових дій підрозділи та органи управління діють на визначеній території, зазвичай, на значній відстані від пунктів постійної дислокації. Юридичні підрозділи мають бути готові здійснювати заходи правового забезпечення незалежно від умов перебування; бути постійно готовими до переміщення.

Начальник юридичного підрозділу має розраховувати сили та засоби так, щоб бути готовим забезпечити багатофункціональний юридичний супровід. Персонал, що бере участь у бойових діях, має бути ознайомлений з порядком отримання юридичного супроводу з питань застосування МГП, а також управлінських питань.

При цьому, згідно з Доктриною юридичний радник відіграє ключову роль у інформуванні військового командування про порядок законного використання сили та застосування зброї, а також про те, як ці принципи слід застосовувати на практиці [3, с. 17].

Згідно з особистим досвідом автора, набутого під час проходження військової служби в окремій важкій механізованій бригаді, зокрема, при формуванні тексту

Положення про юридичну службу бригади акцентувалося, що юридична служба у своїй діяльності керується: Конституцією та законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, цим Положенням, а також іншими нормативно-правовими актами, зокрема: законами України: «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. (№ 1934-ХІІ); «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. (№ 2232-ХІІ); «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. (№ 389-VІІІ); «Про основи національного спротиву» 16 липня 2021 р. (№ 1702-ІХ); указами Президента України: «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 р.; «Про загальну мобілізацію» № 69/2022 від 24 лютого 2022 р.; «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» № 1153/2008 від 10 грудня 2008 р.; іншими нормативно-правовими актами: Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 р. (№ 548-ХІV); Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 30.03.2021 р. № 80; Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»; Додаткового протоколу I до Женевської конвенції 1949 р. «Про захист жертв війни» від 8 червня 1977 р. заради забезпечення порад командирам на відповідному рівні про застосування іншого міжнародного законодавства та законодавства України; іншими нормами законодавства України із врахуванням норм міжнародного права, які діють на території України. З питань організації правової роботи юридична служба керується вказівками юридичної служби вищого рівня. Так, юридична служба є структурним підрозділом військової частини та підпорядковується безпосередньо командирі військової частини. Юридична служба за сферою професійного (фахового) підпорядкування підпорядковується безпосередньо начальнику юридичної служби вищого рівня. З питань організації правової роботи начальник юридичної служби керується вказівками начальника юридичної служби вищого командування.

Водночас згідно з Доктриною, виконуючи свої обов'язки юридичний радник, особливо під час здійснення заходів щодо відсічі та стримування збройної агресії проти України, має виходити з того, що: застосування сили та зброї є відповідальністю командування; юридичний радник допомагає всім у вертикалі управління належно розуміти положення законодавства та правила застосування сили; на кожному етапі процесу вибору та ураження цілей командир та персонал, що бере участь у процесі, повинні бути переконаними в законності своїх дій.

Отже, метою юридичного супроводу повсякденної діяльності військ (сил), за Доктриною, є сприяння правильному застосуванню, неухильному дотриманню та запобігання невиконанню вимог законодавства України в ході повсякденної діяльності органів військового управління та підрозділів ЗС України. Доктрина зазначає, що юридичний супровід повсякденної діяльності охоплює, зокрема: погодження проєктів документів, що надаються на підпис командирі; надання правової оцінки фактам порушення військової дисципліни; опрацювання матеріалів службових розслідувань (перевірок); погодження матеріалів на списання тощо.

З метою захисту законних прав та інтересів військових організаційних структур у юрисдикційних органах, Доктриною визначається, що начальник юридичного підрозділу організовує діяльність, яка охоплює: підготовку, одержання та складання документів, необхідних для пред'явлення позовів; підготовку необхідних документів

для забезпечення належного самопредставництва, представництва інтересів Міноборони та Збройних Сил України в судах (заперечення, відзиву, заяви, скарги, клопотання, пояснення та інші процесуальні документи, які передбачені законодавством України); безпосереднє самопредставництво, представництво інтересів Міноборони та Збройних Сил України в судах тощо [3, с. 19].

Щодо юридичної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей, то Доктриною передбачено те, що юридичні підрозділи надають правову допомогу посадовим особам служб супроводу в дотриманні законодавства з питань соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Також юридичні підрозділи всіх рівнів здійснюють юридичний супровід заходів міжнародного співробітництва в частині, що стосується залучення до участі в таких заходах представників військових організаційних структур, до яких вони належать.

У розділі шостому Доктрини передбачається механізм реалізації завдань доктрини. При цьому загальну координацію впровадження положень Доктрини здійснює ЦЮУ ГШ ЗС України [3, с. 21–22].

У сьомому розділі Доктрини вказується на проблему недостатньої інтеграції ролі юридичного радника в керівних документах, що стосуються планування і ведення операцій і бойових дій. Вказане приводить до того, що юридичний радник зазвичай ознайомлюється з документами за своїм напрямом діяльності і практично не впливає на командні рішення по веденню воєнних (бойових) дій.

На думку авторів Доктрини, наскрізна інтеграція правового аналізу до процедур управління забезпечує дотримання норм права та мінімізує ризики. У Доктрині зазначено потребу внесення змін, зокрема, в доктринальні та керівні документи, що стосуються складу та діяльності пунктів управління, процесів планування, процедур документального оформлення ведення операцій і бойових дій [3, с. 22].

Останнім восьмим розділом Доктрини встановлюється, що життєвий цикл цієї Доктрини становить три роки. Після зазначеного строку ця Доктрина підлягає розгляду та аналізу для подальшого прийняття рішення щодо необхідності внесення відповідних змін, скасування або видання нової редакції цієї Доктрини [3, с. 24].

Висновки. Всі посадові особи юридичних служб (юридичні радники) Збройних Сил України залучаються до повного аналізу та надання своїх правових висновків чи пропозицій під час усіх процесів основної діяльності військових частин чи військових формувань, а саме до виконання завдань різної спрямованості заради досягнення високоякісного правового забезпечення військ (сил) в усіх видах операцій.

Проаналізувавши вказані нормативні та доктринальні положення доходимо висновку, що, реалізуючи Стратегію воєнної безпеки України – її закономірним розвитком є теоретико-доктринальні основи правового забезпечення діяльності військ (сил) під час підготовки та ведення національного спротиву, оборони України та інших видів операцій, які викладені в Доктрині.

Такі особливості слід ретельно використовувати юридичними радниками при реальному веденні воєнних (бойових) дій, а також при здійсненні збору, фіксації та правильному оформленні доказів вчинення ворогом воєнних злочинів на полі бою.

Базовим поняттям цієї теми є «воєнна безпека» як всеохоплююча оборона, яка є однією зі засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей.

Всеохоплююча оборона України відповідає закріпленому Статутом ООН суверенному невід'ємному праву кожної держави на самооборону від агресії.

Соціально-політичні, економічні та інші умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва впливають на високий рівень правової та політичної культури українського суспільства, громадянську відповідальність, набуття Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони досвіду ведення бойових дій, цивільно-військового співробітництва та взаємодії з волонтерським рухом, системний розвитку сил оборони заради об'єднання євроатлантичних принципів і стандартів.

Для усвідомлення повноти та значення ролі юридичних радників у діяльності Збройних Сил України важливою є поява нової Доктрини, яка створена робочою групою представників Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних Сил України разом з іншими органами військового управління ЗС України, яка погоджена із заінтересованими ОВУ ЗС України, структурними підрозділами Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України.

Доктринальний правовий аналіз місця та ролі у діяльності військових формувань юридичних радників у системі Збройних Сил України підтверджує їх функціональну здатність здійснювати правове забезпечення функціонування військ та сил і на «полі бою», і глибоко в тилу.

На думку автора, важливим є доведення до командирів (начальників) усіх рівнів Збройних Сил України теоретико-доктринальних основ правового забезпечення діяльності військ (сил) під час підготовки та ведення національного спротиву, оборони України та інших видів операцій.

Це дозволить належно забезпечувати у правовому полі усю діяльність відповідних військових організаційних структур планування та проведення операцій і бойових дій.

Список використаних джерел

- 1 Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
- 2 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
- 3 Правове забезпечення діяльності військ (сил) : Доктрина : затв. Начальником Генерального штабу Збройних Сил України 05.10.2025 р. Київ : Центральне юридичне управління ГШ ЗСУ, 2025. 37 с.
- 4 Правове забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях : Доктрина. *Генеральний штаб Збройних Сил України (2020)*. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/2_%D0%92%D0%9A%D0%9F-3-002703.01-%D0%94%D0%9E%D0%9A-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92-%D0%97%D0%90%D0%91-%D0%92%D0%86%D0%99%D0%A1%D0%90%D0%92-%D0%9E%D0%91-%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%A0.pdf.
- 5 Закон України Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
- 6 Наказ Міністерства оборони України Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

- 7 Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF>.

References

- 1 Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy (21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
- 2 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiu voiennoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy (25 bereznia 2021 r. № 121/2021). *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
- 3 *Pravove zabezpechennia diialnosti viisk (syl) : Doktryna : zatv. Nachalnykom Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy 05.10.2025 r.* Kyiv : Tsentralne yurydychne upravlinnia HSH ZSU, 2025.
- 4 Doktryna Pravove zabezpechennia viisk (syl) v obiednanykh operatsiiakh : Doktryna., *Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrayiny (2020)*. Retrieved from https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/2_%D0%92%D0%9A%D0%9F-3-002703.01-%D0%94%D0%9E%D0%9A-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92-%D0%97%D0%90%D0%91-%D0%92%D0%86%D0%99%D0%A1%D0%98%D0%9B-%D0%92-%D0%9E%D0%91-%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%A0.pdf.
- 5 Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy» : Zakon Ukrainy (24 bereznia 1999 r. № 548-XIV). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
- 6 Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannya norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy : Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy (23 bereznia 2017 r. № 164). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
- 7 Pro utvorennia Mizhvidomchoi komisii z pytan zastosuvannia ta realizatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (26 kvitnia 2017 r. № 329). *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF>.

THEORETICAL AND DOCTRINAL FOUNDATIONS OF LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF TROOPS (FORCES) DURING THE PREPARATION AND CONDUCT OF NATIONAL RESISTANCE, DEFENSE OF UKRAINE, AND OTHER TYPES OF OPERATIONS

Andrii Koval

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
(mobilized officer of the Armed Forces of Ukraine)
e-mail: afkoval@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0003-2448-2756

The main objective of the article is the scientific substantiation of the decisive role and importance of legal support for the activities of the Defense Forces of Ukraine in modern

conditions. In the article, the author aims to analyze the theoretical and doctrinal foundations of the legal service's functioning, based on the provisions of the Military Security Strategy of Ukraine and the updated Doctrine of the Armed Forces of Ukraine "Legal Support of the Activities of Troops (Forces)" of 2025.

Particular attention is paid to determining the place and role of legal advisors in the process of planning and conducting operations, as well as during the implementation of national resistance measures.

The research is based on a comprehensive analysis of regulatory legal acts and military publications. A systematic approach is used to study the structure of the legal service at the strategic, operational, and tactical levels. The article also takes into account the author's practical experience regarding the legal support of a tactical group in conditions of large-scale armed aggression.

In the course of the study, it is established that legal support under the updated 2025 Doctrine is a purposeful and synchronized activity that goes beyond purely administrative work. The key functions of a legal advisor are defined: from providing precise legal advice to the commander to direct participation in the military decision-making process and documenting evidence of war crimes on the battlefield. It is proven that the independence of the head of the legal unit in forming a legal position is a critical condition for minimizing legal risks for the command.

In the article, the author concludes that the implementation of updated doctrinal provisions is a logical stage in the execution of the Military Security Strategy of Ukraine. Theoretical and doctrinal foundations of legal support create the necessary legal framework for the effective activity of troops during state defense and national resistance. The significance of the research lies in strengthening the rule of law within the system of the Armed Forces of Ukraine and ensuring interoperability with the leading NATO member states, which is an important factor in Ukraine's Euro-Atlantic integration.

Keywords: legal support; legal advisor; military security; Doctrine of the Armed Forces of Ukraine; national resistance.

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

STRUCTURE AND EVOLUTION OF THE GERMAN TAX COURT SYSTEM

Volodymyr Reshota

Human Rights Laboratory named after

*Academician Petro Rabinovych of the Research Institute of State Building
and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,*

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000

e-mail: volodymyr.reshota@lnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-9235-2262

This article investigates the institutional architecture and procedural framework of the financial jurisdiction (*Finanzgerichtsbarkeit*) in the Federal Republic of Germany, positioning it as a highly specialised and autonomous branch of the broader administrative justice system. Through a comprehensive doctrinal, historical, and structural analysis, the study explores the distinctive two-tier model of the German tax court system, which uniquely operates without an intermediate appellate instance, comprising the regional Financial Courts (*Finanzgerichte*) at the state level and the Federal Fiscal Court (*Bundesfinanzhof*) solely at the federal apex. By scrutinising the historical evolution, tracing back to the establishment of the Reich Finance Court, and the contemporary legal paradigm governed by the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung*), this research elucidates the rigorous procedural mechanisms that guarantee effective legal protection for individuals and corporate entities against sovereign tax authorities. The findings demonstrate that the specialised nature of the German financial judiciary not only facilitates a high degree of jurisprudential consistency in complex matters of taxation and customs but also strikes an optimal balance between judicial efficiency and the meticulous adjudication of public revenue disputes. Consequently, the German model serves as a profound paradigm for the functional differentiation of administrative judiciaries in modern constitutional states.

Keywords: financial jurisdiction, taxes, tax policy, tax system, administrative justice, appellate authority, public revenue disputes.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.208>

Introduction. The contemporary architecture of administrative justice in the Federal Republic of Germany represents a highly differentiated and autonomous branch of state power, rigorously separated from the constitutional, civil, and labour judiciaries. Within this broader institutional framework, a distinguishing hallmark of the German legal paradigm is the existence of specialised tribunals, most notably the social and financial courts, which operate under their own distinct organisational and procedural rationales. The financial jurisdiction (*Finanzgerichtsbarkeit*), which is tasked with adjudicating complex disputes pertaining to taxation and customs authorities, is structurally delineated by its unique two-tier system. Unlike the tripartite structure of general administrative courts, the fiscal judiciary comprises only the regional financial courts (*Finanzgerichte*) operating at the state level as tribunals of first instance, and the Federal Fiscal Court (*Bundesfinanzhof*) in Munich, which serves as the supreme appellate and cassation authority.

The genesis of this highly specialised tax court system is profoundly rooted in the historical evolution of German administrative law and the structural imperatives of the early twentieth century. Historically, the adjudication of tax disputes was characterised by fragmented legal processes across different states, precluding the development of a consolidated national jurisprudence. The critical imperative to unify this fragmented application of tax law and to ensure judicial consistency culminated in the establishment of the Reich Finance Court (*Reichsfinanzhof*) in 1918, which became fully operational during the early Weimar Republic. This monumental institutional reform provided the indispensable foundation for a standardised judicial review of sovereign financial actions, deeply influencing the contemporary structural dichotomy of the financial courts. Today, the specialised nature of the German fiscal judiciary not only guarantees a high degree of jurisprudential expertise in complex revenue matters but also epitomises a fundamental balance between rigorous individual legal protection and the state's sovereign fiscal prerogatives. Consequently, this study aims to provide a comprehensive analysis of the institutional framework, procedural dynamics, and the contemporary significance of the financial jurisdiction within the modern German state.

Literature review and objective. The study of the German administrative justice system has been the focus of numerous academic works. General organisational principles and the functioning of German administrative courts have been thoroughly analysed by Paslavska [1, p. 96; 2, p. 189], who highlights the clear separation between general and specialised administrative jurisdictions. Furthermore, Reshota [3, p. 215] provided a valuable comparative analysis of administrative justice, emphasising the constitutional guarantees under Article 19(4) of the German Basic Law. The historical development of this legal framework, including the creation of early specialised courts, was extensively documented by Sommermann and Schaffarzik [14, p. 143], as well as in the historical reviews by Hien [11]. Additionally, Leithoff [12, p. 23–30] outlined the basic structure of public administrative jurisdiction, mentioning the independence of specialised branches like social and financial courts.

However, despite these important scholarly contributions, most researchers focus primarily on the general administrative courts. The highly specialised system of financial courts (*Finanzgerichtsbarkeit*) is often discussed only briefly within broader legal contexts. Therefore, there is a noticeable gap in the literature regarding a detailed structural analysis of the tax court system.

The main objective of this article is to fill this gap by providing a comprehensive analysis of the institutional structure, legal framework, and procedural features of the German financial courts. Specifically, the study aims to examine the unique two-tier judicial model established by the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung*) and evaluate its practical role in resolving tax disputes.

The methodological foundation of this study is predicated upon a comprehensive application of both general scientific and specialised legal methods. The formal-dogmatic method was instrumental in analysing the statutory provisions of the German Basic Law (*Grundgesetz*), the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung*), and the Fiscal Code (*Abgabenordnung*). Furthermore, the historical-legal method facilitated the examination of the evolutionary trajectory of the specialised financial jurisdiction, tracing its origins from the establishment of the Reich Finance Court to its contemporary structural configuration. Finally, the comparative-legal approach was used, particularly in the concluding section, to contextualise the German adjudicative model within the broader European paradigm and to extrapolate structural lessons for the ongoing modernisation of Ukraine's administrative justice system.

Main material presentation. The organisational structure of the German tax court system differs significantly from that of the general administrative justice system. While general administrative courts usually have a three-tier structure (administrative courts, administrative appeals courts, and the Federal Administrative Court) [2, p. 189–193; 12, p. 23], the financial jurisdiction operates strictly on a two-tier model. This system is legally governed by the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung*, hereinafter FGO), which establishes the procedural rules for tax disputes.

At the first level, regional Financial Courts (*Finanzgerichte*) act as the courts of first instance. However, their legal and institutional status is elevated to the level of higher state courts (*obere Landesgerichte*). This means there is no traditional intermediate appellate court in the financial justice system. The main legislative rationale for this shortened structure is the need to resolve tax disputes as quickly and efficiently as possible, thereby ensuring legal certainty in tax administration and the effective resolution of public revenue disputes without unnecessary delays.

Due to the absence of a separate appellate instance for a full factual review, the regional Financial Courts bear a heavy procedural burden. They are the only courts in this system that deeply examine the facts of a case and collect evidence. Usually, after a mandatory pre-trial administrative appeal process (*Einspruchsverfahren*), taxpayers bring their cases directly to these regional courts. The decisions of the *Finanzgerichte* can only be challenged by a specific appeal on points of law (*Revision*) to the Federal Fiscal Court (*Bundesfinanzhof*) in Munich. It should be noted, however, that access to the Federal Fiscal Court is not automatic; it is generally subject to the explicit admission of the revision by the lower court, against whose refusal a specific complaint (*Nichtzulassungsbeschwerde*) may be filed. As the highest judicial authority in financial matters, the Federal Fiscal Court does not reexamine the facts of the case. Instead, it only ensures that federal tax and customs laws are interpreted correctly and applied consistently across all German states. This functional separation helps maintain high legal standards and equal taxation.

The procedural framework of German financial jurisdiction is deeply rooted in the inquisitorial principle, commonly known as the principle of official investigation (*Amtsermittlungsgrundsatz*). Enshrined in Section 76(1) of the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung*) [9, § 76], this fundamental rule mandates that the court must investigate the facts of the case *ex officio*.

Unlike civil litigation, which predominantly relies on the adversarial principle (*Beibringungsgrundsatz*) where the parties dictate the factual scope of the trial, tax courts are not strictly bound by the evidence or the factual claims presented by the taxpayer or the revenue authority [12, p. 23–29; 13]. This proactive judicial role is not merely a procedural preference but a constitutional necessity. It is required to uphold the principle of the legality of administration (*Gesetzmäßigkeit der Verwaltung*), which is firmly guaranteed by Article 20(3) of the German Basic Law (*Grundgesetz - GG*) [3, p. 215; 10, Art. 20]. Because taxes are levied by the state under statutory law rather than private agreements, the court must ensure that tax liability is determined objectively and accurately, regardless of the parties' procedural tactics.

However, the financial court's duty to independently investigate the truth is not absolute. It is balanced with the taxpayer's statutory duty to cooperate (*Mitwirkungspflicht*). According to Section 90 of the German Fiscal Code (*Abgabenordnung - AO*) [4, § 90] and explicitly reinforced in Section 76(1) sentence 2 of the FGO [9, § 76], both parties are legally obligated to assist the court in establishing the facts. The taxpayer must disclose relevant circumstances completely and truthfully and provide the necessary documents.

In judicial practice, the interaction between the court's investigative duty and the taxpayer's duty to cooperate creates a dynamic burden of proof. As highlighted in German tax law doctrine, particularly in the authoritative commentary [15], if a taxpayer fails to fulfil their obligations, especially in complex cases involving cross-border transactions where the court's investigative reach is geographically limited, the court may reduce its investigative efforts. In such scenarios, the procedural disadvantage falls upon the uncooperative party. This balanced approach ensures that, while the German state bears the ultimate responsibility for lawful taxation, the judicial process remains efficient and protected against parties withholding information.

To fully comprehend the practical application of the inquisitorial principle in German tax disputes, it is imperative to examine the established case law of the Federal Fiscal Court (*Bundesfinanzhof*, hereinafter BFH). While Section 76(1) of the FGO mandates the court to investigate the facts *ex officio*, the BFH has consistently ruled that this duty is not absolute; rather, it is intrinsically limited by the taxpayer's statutory duty to cooperate (*Mitwirkungspflicht*).

In a highly illustrative and legally significant ruling (*BFH, Order of 20 September 2022, VI B 1/22*), the supreme tax court explicitly clarified the boundaries of judicial investigation. The BFH established that the regional Financial Courts are not obliged to pursue remote or speculative factual assumptions if they are not explicitly raised by the parties. The court emphasised that a procedural complaint regarding insufficient factual investigation (*Sachaufklärungsrüge*) cannot replace the evidentiary motions that a professionally represented taxpayer could and should have reasonably submitted during the oral hearing [7].

This jurisprudential paradigm was further reinforced in subsequent decisions, including the *BFH Order of 10 January 2024 (XI B 24/22)*, which confirmed that the financial court's procedural duty is closely intertwined with the taxpayer's procedural behaviour. If a taxpayer fails or refuses to fulfil their cooperative obligations, such as withholding crucial documents or providing unsubstantiated claims, the court's burden of factual clarification is proportionally reduced. Consequently, modern German case law meticulously balances the state's procedural responsibility to establish the objective truth with the individual's duty to actively and honestly participate in the dispute-resolution process, thereby preventing procedural abuses and ensuring judicial efficiency [6].

The organisational and decision-making structure of the German financial courts is another distinctive feature of this specialised jurisdiction. Unlike lower civil or criminal courts that may operate with a single judge, the regional Financial Courts (*Finanzgerichte*) and the Federal Fiscal Court (*Bundesfinanzhof*) make their decisions in collegiate bodies known as Senates (*Senate*). The composition of these Senates is legally designed to ensure both high professional expertise and democratic legitimacy.

According to Section 15 of the Financial Court Code (*Finanzgerichtsordnung - FGO*) [9, § 15], a Senate at the regional Financial Court typically consists of three professional judges (*Berufsrichter*) and two honorary judges (*ehrenamtliche Richter*) during oral hearings. The professional judges are highly qualified legal experts, usually with extensive prior experience in tax administration, legal practice, or academia. Their judicial independence, which is a cornerstone of the rule of law, is strictly protected by Article 97 of the German Basic Law (*Grundgesetz - GG*) [10, Art. 97] and further detailed in the German Judiciary Act (*Deutsches Richtergesetz - DRiG*) [8]. As emphasised by Leithoff [12], this constitutional guarantee ensures that judges are subject only to the law and are free from any political or administrative interference, which is

particularly crucial when adjudicating disputes against the state's own financial authorities.

The mandatory inclusion of honorary judges is a vital procedural element in the German tax court system. Honorary judges are laypersons appointed from the local community. They are not required to have formal legal education; instead, they are selected to bring practical life experience, commercial understanding, and civic common sense into the courtroom [5].

During deliberation and voting, honorary judges have the same voting rights as professional judges. This means they are fully involved in assessing the facts of the case and applying the law. The participation of honorary judges serves a dual purpose: it prevents the tax justice system from becoming overly isolated in complex legal and technical matters and enhances the public's trust in the fairness of tax dispute resolution. This synergy between profound legal expertise and practical economic reality ensures that the judgments of the financial courts are both legally sound and socially acceptable.

Conclusions. The institutional and procedural framework of the German financial jurisdiction represents a highly effective and meticulously balanced model of specialised administrative justice. By employing a truncated two-tier system, comprising only the regional Financial Courts and the Federal Fiscal Court, the German legislator has successfully reconciled the state's essential interest in rapid tax revenue collection with the citizen's fundamental right to effective judicial protection. Furthermore, the procedural reliance on the inquisitorial principle ensures an objective establishment of facts independent of the parties' tactical manoeuvring, while the mandatory inclusion of honorary judges in the decision-making Senates infuses the highly technical tax adjudication process with practical economic insight and democratic legitimacy.

From a comparative legal perspective, the structural achievements of the German financial courts hold profound practical significance for the ongoing modernisation of the administrative justice system in Ukraine. As recent comparative studies indicate [3, p. 215–220], while the Ukrainian administrative judiciary was initially modelled upon general German principles, it currently faces severe structural challenges, including overwhelming caseloads and prolonged dispute resolution times, particularly in tax and customs matters. The German specialised approach, characterised by a strict functional separation from general administrative courts, the elimination of repetitive factual reviews through an intermediate appellate instance, and a mandatory pre-trial administrative appeal mechanism, offers a valuable strategic blueprint. Adapting these specific institutional features rather than mechanically copying them could significantly alleviate the burden on the Ukrainian judicial system, expedite the resolution of complex financial disputes, and ultimately strengthen the rule of law in the financial relations between the state and its citizens.

Acknowledgement. This article was prepared within the framework of my research on administrative justice reform and its role in strengthening the rule of law and European integration of Ukraine. The study was made possible thanks to the financial support of Dr. Andreas Knaul, the DAAD-Stiftung, and the DAAD e.V., whose generosity enabled me to carry out academic research in Germany. I am sincerely grateful to Prof. Dr. Torben Ellerbrok and the team of the Freie Universität Berlin for their academic guidance, valuable discussions, and access to the university's library resources, which greatly contributed to the development of this work.

Список використаних джерел

- 1 Паславська Н. Т. Адміністративна юстиція Німеччини: перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 96–103.
- 2 Паславська Н. Т. Система адміністративних судів ФРН: організація і функціонування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 189–195.
- 3 Решота В. Administrative Justice in Germany and Ukraine: a comparative analysis. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2025. Вип. 81. С. 215–224.
- 4 Abgabenordnung (AO) vom 16. März 1976. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/BJNR006130976.html.
- 5 Bohne E., Bauer C. *Verwaltungswissenschaft. Bd 2: Grundzüge der öffentlichen Verwaltung in Deutschland*. Wiesbaden : Springer VS, 2023. 353 s.
- 6 Bundesfinanzhof (BFH). Beschluss vom 10. (Januar 2024). XI B 24/22. URL: <https://datenbank.nwb.de/Dokument/1036362/>.
- 7 Bundesfinanzhof (BFH). Beschluss vom 20. (September 2022) VI B 1/22. URL: <https://www.bundesfinanzhof.de/de/entscheidung/entscheidungen-online/detail/STRE202250172/>.
- 8 Deutsches Richtergesetz (DRiG) vom 8. September 1961. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/drig/BJNR016650961.html>.
- 9 Finanzgerichtsordnung (FGO) vom 6. (Oktober 1965). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/fgo/BJNR014770965.html>.
- 10 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. (May 1949). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.
- 11 Hien E. 150 Jahre deutsche Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berlin ; Boston : Hubert & Co. GmbH & Co. KG, Göttingen, 2013. 32 s.
- 12 Leithoff R. Introduction to the Public Administrative Jurisdiction in Germany. *Hrvatska Javna Uprava*. god. 6. 2006. Br. 3. S. 23–34.
- 13 Reimer P. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. Berlin : Springer, 2024. 625 s.
- 14 Sommermann K.-P., Schaffarzik B. (Hrsg.). *Handbuch der Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland und Europa*. Berlin: Springer, 2019. 2538 s.
- 15 Tipke K., Kruse H.-W. *Abgabenordnung, Finanzgerichtsordnung: Kommentar*. Köln : Verlag Dr. Otto Schmidt, 1991.

References

- 1 Paslavska, N. T. (2023). Administrative justice of Germany: prospects for development. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*, 78(2), 96–103.
- 2 Paslavska, N. T. (2024). The system of administrative courts of the Federal Republic of Germany: organization and functioning. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*, 81(2), 189–195.
- 3 Reshota, V. (2025). Administrative Justice in Germany and Ukraine: a comparative analysis. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 81, 215–224.
- 4 *Abgabenordnung* [Fiscal Code]. (1976). Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/BJNR006130976.html.
- 5 Bohne, E., & Bauer, C. (2023). *Verwaltungswissenschaft. Bd 2: Grundzüge der öffentlichen Verwaltung in Deutschland*. Wiesbaden : Springer VS.

- 6 Bundesfinanzhof [Federal Fiscal Court]. (2024). *Beschluss vom 10.* (Januar 2024). XI B 24/22 [Order of January 10, 2024, XI B 24/22]. Retrieved from <https://datenbank.nwb.de/Dokument/1036362/>.
- 7 Bundesfinanzhof [Federal Fiscal Court]. (2022). *Beschluss vom 20.* (September 2022). VI B 1/22 [Order of September 20, 2022, VI B 1/22]. Retrieved from <https://www.bundesfinanzhof.de/de/entscheidung/entscheidungen-online/detail/STRE202250172/>.
- 8 *Deutsches Richter-gesetz* [German Judiciary Act]. (1961). Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/drig/BJNR016650961.html>.
- 9 *Finanzgerichtsordnung* [Financial Court Code]. (1965). Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/fgo/BJNR014770965.html>.
- 10 *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* [Basic Law for the Federal Republic of Germany]. (1949). Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR00010949.html>.
- 11 Hien, E. (2013). *150 Jahre deutsche Verwaltungsgerichtsbarkeit*. Berlin ; Boston : Hubert & Co. GmbH & Co. KG, Göttingen.
- 12 Leithoff, R. (2006). Introduction to the Public Administrative Jurisdiction in Germany. *Hrvatska Javna Uprava.*, god. 6, br. 3, 13–25.
- 13 Reimer, P. (2024). *Allgemeines Verwaltungsrecht*. Berlin : Springer.
- 14 Sommermann, K.-P., & Schaffarzik, B. (2019). *Handbuch der Geschichte der Verwaltung sgeri chtsbarkeit in Deutschland und Europa*. Berlin : Springer.
- 15 Tipke, K., & Kruse, H.-W. (1991). *Abgabenordnung, Finanzgerichtsordnung: Kommentar*. Köln : Verlag Dr. Otto Schmidt

СТРУКТУРА ТА ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПОДАТКОВИХ СУДІВ НІМЕЧЧИНИ

Володимир Решота

*Лабораторія прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volodymyr.reshota@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9235-2262*

Проведено комплексне дослідження системи, історичного розвитку та процесуальних особливостей функціонування фінансової юстиції у Федеративній Республіці Німеччина. Актуальність тематики зумовлена тим, що розгляд складних публічно-правових спорів у сфері оподаткування та митних зборів у ФРН традиційно здійснюється у межах автономної гілки спеціалізованої адміністративної юстиції, яка структурно відокремлена від загальних судів. Метою роботи є детальний аналіз унікальної двоступеневої судової моделі, запровадженої Положенням про фінансові суди (*Finanzgerichtsordnung*), та оцінка її практичної ролі у забезпеченні ефективного правосуддя.

Методологічну основу становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Завдяки формально-догматичному підходу проаналізовано Основний закон ФРН, Положення про фінансові суди та Податковий кодекс. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію спеціалізованої юрисдикції від моменту створення Імперського фінансового суду (*Reichsfinanzhof*) у 1918 р. Порівняльно-правовий підхід застосовано для екстраполяції німецького досвіду на реалії правової системи України.

Доведено, що головною інституційною відмінністю німецької моделі податкового судочинства є її «скорочена» двоступенева структура. На відміну від загальних адміні-

стративних судів, спеціалізована фінансова ланка функціонує без традиційної проміжної апеляційної інстанції. Регіональні фінансові суди (*Finanzgerichte*) діють як органи першої інстанції на рівні федеральних земель: саме вони здійснюють повне та вичерпне з'ясування фактичних обставин справи і аналіз доказів. Натомість Федеральний фінансовий суд (*Bundesfinanzhof*) у Мюнхені виконує виключно функції касаційного перегляду, фокусуючись на правильному застосуванні норм права. Така оптимізована ієрархія дозволяє максимально оперативно вирішувати спори без зайвих процесуальних затримок, оминаючи рівень апеляційної інстанції.

Особливу увагу приділено специфіці доказування, що ґрунтується на принципі офіційного з'ясування обставин справи (*Amtsermittlungssatz*), який зобов'язує суддів самостійно (*ex officio*) встановлювати об'єктивну істину. На основі аналізу новітньої практики вищої судової інстанції Німеччини (зокрема, ухвал 2022 та 2024 рр.), встановлено, що цей обов'язок не є безмежним. Він динамічно збалансований із законодавчим обов'язком платника податків щодо активної співпраці (*Mitwirkungspflicht*). Якщо приватна особа ухиляється від надання інформації чи приховує документи, стандарти та глибина офіційного судового розгляду пропорційно знижуються.

Розкрито специфіку формування судових колегій (сенатів), до складу яких під час усних слухань входять троє професійних і двоє почесних суддів (*ehrenamtliche Richter*). Залучення представників громадськості забезпечує гармонійну синергію глибоких академічних знань із практичним досвідом, що суттєво підвищує суспільну довіру до правосуддя.

Зроблено висновок про високу функціональну ефективність німецької моделі. В контексті реформування адміністративного судочинства в Україні, яке потерпає від надмірного навантаження у податкових та митних спорах, аргументовано доцільність обережної рецепції окремих елементів німецького досвіду. Зокрема, потребує додаткового вивчення можливості запровадження усунення дублюючого перегляду фактів через скорочення інстанційності та посилення ролі обов'язкового досудового врегулювання, що може суттєво розвантажити вітчизняні адміністративні суди та зміцнити гарантії захисту прав осіб приватного права у відносинах з публічною адміністрацією.

Ключові слова: фінансова юрисдикція, податки, податкова політика, податкова система, адміністративна юстиція.

*Стаття: надійшла до редакції 20.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 342.9

**ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ОСІБ,
ЯКІ СПРИЯЮТЬ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ,
ЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Наталія Янюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: nataliya.yanyuk@lnu.edu.ua
ORCID.ID:0000-0001-6427-2599*

Принцип офіційності, закріплений у Законі України «Про адміністративну процедуру», зобов'язує адміністративний орган вжити всі необхідні заходи для встановлення обставин, що мають значення для справи і прийняття рішення. Важливо враховувати аргументи тих, хто має інтерес у справі, та залучати тих, хто не має такого інтересу, але чия інформація про обставини справи або чий професійні знання допоможуть оцінити факти.

Загалом не існує відмінностей в адміністративно-процедурному законодавстві і в адміністративному чи інших процесах у видах осіб, які сприяють розгляду справи, до них належать: свідок, експерт, спеціаліст, експерт і перекладач. Проте відмінність є у правах, обов'язках та їхній відповідальності.

Аналіз адміністративно-процедурного законодавства дає підстави зробити висновок про те, що два види залучення осіб, які сприяють у вирішенні адміністративної справи, – обов'язкове, визначене законом, і факультативне. Адміністративний орган має нести відповідальність за своєчасність залучення таких осіб до адміністративного провадження.

Ключові слова: адміністративна процедура, експертиза, свідки, перекладач, адміністративний орган, адміністративне судочинство.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.216>

Закон України «Про адміністративну процедуру» [1] (далі – ЗАП), який почав діяти з 15 грудня 2023 р., запровадив нову форму взаємовідносин приватної особи з носієм владних повноважень, який названий «адміністративним органом». Вирішуючи справу в межах адміністративної процедури, важливо врахувати всі докази, які можуть підтвердити чи спростувати факти, що мають значення для справи. Згідно з принципом офіційності адміністративний орган зобов'язаний вжити всі необхідні заходи для встановлення обставин, що мають значення для справи (ст. 16 ЗАП). Саме з метою ґрунтовного вирішення будь-якої справи важливо заслухати не лише аргументи тих, хто має в ній інтерес, а й залучити тих осіб, які такого інтересу не мають, але обізнані з фактами справи (*свідок*) або професійні знання яких сприятимуть в оцінці обставин справи (*експерти, спеціалісти*), залучення перекладача допоможе вести комунікацію адміністративного органу з учасниками провадження. Все це дозволить розглянути справу всебічно, в розумні строки і прийняти обґрунтоване рішення.

Адміністративний орган зобов'язаний і з власної ініціативи, і за клопотанням учасника провадження (ч. 1 ст. 28; ч. 8 ст. 53 ЗАП) збирати документи та інші докази, отримувати погодження та висновки, необхідні для вирішення справи. Серед переліку засобів доказування названі пояснення свідків, висновки або

пояснення експертів, консультації або роз'яснення спеціалістів. Це зумовлює залучення до адміністративного провадження таких осіб, як: свідка, експерта, спеціаліста, перекладача (ст. 29 ЗАП). Нічого нового щодо переліку осіб, які сприяють розгляду справи, законодавець у ЗАП не зробив, проте статус цих осіб в адміністративному провадженні має деякі особливості, порівняно з процесуальним законодавством, зокрема й в адміністративному процесі.

На відміну від процесуальних галузей права, в науці адміністративного права недостатньо уваги приділено питанням статусу свідка, експерта, спеціаліста, експерта і перекладача. Деякі аспекти висвітлені в працях вчених-адміністративістів. Цікавим є підхід, запропонований О. В. Кузьменко в монографії «Теоретичні засади адміністративного процесу» (2005) щодо поділу осіб, які сприяють розгляду справи, на дві групи: «суб'єкти, що сприяють встановленню об'єктивної істини шляхом надання компетентним органам (посадовим особам) відповідної інформації щодо обставин справи» і «суб'єкти, які мають спеціальні знання та навички і залучаються для дослідження з їх використанням фактичних даних, що фігурують у справі» [2, с. 180]. Вчені І. О. Каргузова й А. Ю. Осадчий у навчально-методичному посібнику «Адміністративно-процедурне право» (2008) цих осіб віднесли до «третьої групи суб'єктів адміністративних процедур, що сприяють здійсненню процедури» і «зобов'язані брати участь у процедурі відповідно до вимог адміністративного органу» [3, с. 40]. Заслугує на увагу позиція В. П. Тимощука, який у монографії «Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії» (2010), зазначив, що особи, які сприяють розгляду справи, «залучаються для надання допомоги у розгляді справи, і не мають особистої заінтересованості у результаті її вирішення», а іноді їх залучення зумовлене службовими обов'язками у певному органі [4, с. 149]. Про це йдеться і в Науково-практичному коментарі до Закону України «Про адміністративну процедуру», підготовленому авторським колективом за загальною редакцією В. П. Тимощука [5, с. 156–164].

Мета статті – визначити особливості статусу осіб, які сприяють розгляду адміністративної справи, згідно з оновленим адміністративно-процедурним законодавством, і порівняти із статусом цих осіб в адміністративному процесі (судочинстві).

Спочатку доречно розкрити зміст поняття «адміністративної процедури» та адміністративно-процедурного законодавства, яким врегульовано статус тих осіб, які сприяють розгляду адміністративної справи. В адміністративно-правовій науці термін «адміністративна процедура» з'явився майже три десятки років тому і був пов'язаний із заходами адміністративної реформи в Україні. В Концепції адміністративної реформи була задекларована ідея прийняття Адміністративно-процедурного (процедурального) кодексу України. Термін «процедура» стосується упорядкованості дій, вчинюваних адміністративним органом, при вирішенні конкретної справи, це порядок надання органами публічної влади адміністративних послуг (вживалися терміни «державні (управлінські) послуги», «адміністративний менеджмент»), а також з «механізмом позасудового способу захисту прав і свобод громадян» [6]. Дефініцію поняття закріплено у п. 5 ч. 1 ст. 2 ЗАП, згідно з яким: «адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи». ЗАП забезпечує захист прав та інтересів фізичної чи юридичної особи від безпідставного зволікання адміністративного органу при розгляді справи. Водночас ЗАП є певним дороговказом для адміністративних органів і, згідно із Преамбулою ці органи мають вжити всіх заходів для «вирішення

адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина» [1].

Адміністративна процедура є алгоритмом дій, які дозволяють швидко і ефективно вирішити справу, а це сприятиме реалізації прав, свобод і законних інтересів приватної особи, а також сприятиме досудовому врегулюванню конфліктів з адміністративним органом, якщо вони будуть. В умовах формування правової держави особливого значення набуває правове визначення процедури діяльності органу публічної адміністрації, оскільки виступає гарантією для тих осіб, хто бере участь в адміністративній справі.

Прийняття ЗАП стало підставою для внесення змін до кількох сотень нормативно-правових актів з метою узгодження їх норм. Адміністративно-процедурне законодавство має певні особливості. По-перше, часто один акт поєднує у собі і матеріальні, і процедурні норми. По-друге, воно є відносно новим і, як слушно наголошує професор А. М. Школик, «адміністративно-процедурне законодавство, зрештою як і загалом адміністративне законодавство, не має такої тривалої історії формування та розвитку, якою може похвалитись до прикладу цивільне законодавство» [7, с. 10]. По-третє, адміністративно-процедурне законодавство регулює відносини, які виникають у позасудовій площині, на відміну від процесуального законодавства, яке регулює відносини за участю суду, який розглядає справу і приймає рішення по суті справи (вид суду залежить від виду процесу).

У ст. 29 ЗАП визначено підстави залучення до адміністративного провадження особи, яка сприяє розгляду справи, та участь якої є необхідною для такого розгляду. Припис дає підстави виділити два випадки залучення таких осіб: по-перше, щоб отримати необхідні докази, які забезпечують повноту розгляду справи і сприяють прийняттю обґрунтованого рішення, і, по-друге, участь яких є обов'язковою, що обумовлено змістом самої процедури і передбачено законом. Наприклад, у ч. 3 ст. 7 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» визначено, що *«обов'язковою умовою державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів є наявність відповідної документації щодо їх безпечного застосування, включаючи позитивну еколого-експертну оцінку матеріалів, поданих для реєстрації пестицидів та агрохімікатів»* [8].

Згідно зі ст. 19 ЗАП адміністративне провадження ведеться державною мовою, а з метою гарантування права участі особи в адміністративному процесі учаснику надається право користуватися послугами перекладача, зокрема й перекладача жестової мови (ч. 2 ст. 19 ЗАП). Це право має особа, яка «не володіє або недостатньо володіє державною мовою». Перекладач, на відміну від інших осіб, які сприяють розгляду справи, доказів не надає, але забезпечує переклад на державну мову, якою здійснюється адміністративне провадження, що відповідає принципу верховенства права (ст. 5 ЗАП). Завдяки фаховому перекладу особа, яка не володіє державною мовою, розуміючи суть адміністративної справи, може реалізувати свої права чи виконати обов'язки. У ч. 2 ст. 19 ЗАП зазначено, що послугами перекладача може користуватися учасник адміністративного провадження, його представник, а також особа, яка сприяє розгляду справи, і яка не володіє або недостатньо володіє державною мовою, або має вади слуху (ч. 2 ст. 19 ЗАП). Згідно із Державним стандартом соціальної послуги перекладу жестовою мовою, затвердженим наказом Міністерства соціальної політики від 06 травня 2021 р. № 220, перекладачем

жестової мови є «фахівець у сфері перекладу між жестовою мовою і словесною мовою, який має відповідну освіту і кваліфікацію» (п. 1 Розділ 1). Переклад жестовою мовою віднесено до базових соціальних послуг, які надаються органами соціального захисту (п. 14 ч. 6 ст. 16 ЗУ «Про соціальні послуги»).

Залучення до справи перекладача сприяє дотриманню принципу рівності перед законом учасникам справи, незалежно від мовних ознак, а також надає додаткові гарантії реалізації їх прав в адміністративному провадженні (ст. 7 ЗАП). У деяких випадках залучення перекладача є обов'язковим. Згідно із ст. 5 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [9] особі, яка має намір отримати статус біженця в Україні, або особи, яка потребує додаткового захисту, *«орган Державної прикордонної служби України повинен забезпечити перекладача з мови, якою така особа може спілкуватися»*. Про перекладача йдеться і в абз. 6 ч. 1 ст. 6-1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»: *«особі, яка подає заяву про визнання особою без громадянства та не володіє українською мовою, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, безоплатно забезпечує перекладача з мови, якою володіє така особа, а також письмовий переклад її документів»* [10].

ЗАП не закріплює вимоги до перекладача, на відміну від ст. 71 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [11], де визначено, що ним може бути особа, яка «вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми». До того ж «участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху». Кваліфікація перекладача підтверджується встановленим законодавством документом.

До осіб, які сприяють розгляду справи, належить свідок. У науковій літературі висловлюється думка про те, що: «свідок повинен усвідомлювати значення та роль своїх показань; ... коли мова йде про свідка, то в першу чергу, мова йде не про дозволу поведінку, а про необхідну;...обов'язки свідка – це встановлені законодавством міра можливої та необхідної поведінки особи, яка володіє інформацією по суті справи» [12, с. 802]. Також наголошується на тому, що при визначенні статусу свідка законодавець враховує дві ознаки – «обізнаність особи про обставини справи» і «повинна бути викликана для дачі показань у якості свідка», тобто залучена за певною процедурою. Запропоновано поняття «свідок – це особа, яка має інформацію, сприйняту ним особисто, безпосередньо чи опосередковано, про обставини, що мають значення для розслідування і вирішення справи» [13, с. 274].

Згідно зі ст. 56 ЗАП «пояснення свідка – це повідомлення особи про відомі їй обставини, що мають значення для вирішення справи», проте, якщо свідок не може назвати джерело своєї обізнаності щодо обставин, то його пояснення не є доказом (ч. 2 ст. 56 ЗАП). Але деякі обставини можуть підтверджуватися лише у визначений законодавством спосіб, а не поясненнями свідка. У ЗАП, як і в процесуальному законодавстві, визначено підстави для відмови свідка в наданні пояснень (ч. 4 ст. 56 ЗАП).

Водночас закони визначають випадки, в яких повідомлення свідків мають вагомe значення, вони допомагають встановити/підтвердити факти, що впливають на подальший статус фізичної особи, і прирівнюються до документів. Наприклад, згідно із ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [14] підставою для надання статусу учасника бойових дій особа є «не виключно документи», але й свідчення (заяви) свідків. До уваги беруться свідчення (заяви) свідків, яким вже встановлено статус учасника бойових дій, при цьому, їх підпис має бути засвідчений нотаріально. Закон визначає: *«для осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, – свідчення (заява) не менше ніж 3-х свідків; для осіб, які отримали поранення, контузії, каліцтва, – свідчення (заява) не менше ніж 2-х свідків про період безпосередньої участі такої особи у виконанні завдань антитерористичної операції»* (ст. 6). А згідно зі ст. 7 цього Закону, до підстав для надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни віднесено клопотання керівника добровольчого формування, до складу якого входила така особа, до якого *«додаються документи, що підтверджують участь особи в антитерористичній операції, або письмові свідчення не менш як 2-х свідків з числа осіб, які спільно з такою особою брали участь в антитерористичній операції та отримали статус учасника бойових дій, або особи з інвалідністю внаслідок війни, або учасника війни відповідно до цього Закону»*.

Про залучення свідків йдеться й у ст. 3 Закону України «Про закордонних українців»: *«українське етнічне походження або походження з України заявник підтверджує відповідними документами або свідченнями громадян України, закордонних українців чи громадських організацій закордонних українців»* [15]. У п. 3 Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця від 17.11.2004 р. № 1531 уточнено, що до документів *«можуть додаватися письмові свідчення громадян України або закордонних українців (не менш як 3-х осіб), які підтверджують українське етнічне походження або походження з України заявника, а також характеристика-клопотання громадської організації закордонних українців, членом якої є заявник»*.

Про можливість залучення до провадження свідків зазначено у ч. 6 ст. 4 Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [16]. При прийнятті рішення про встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, про визнання особи членом сім'ї особи Комісія з питань встановлення таких фактів *«заслуховує пояснення осіб, стосовно яких подані документи та/або відомості, та/або свідків, законного представника особи, іншої близької особи, адвоката чи іншого представника заявника, які надали Комісії свідчення, інформацію, відомості»*.

До осіб, які сприяють розгляду справи, належить експерт. Згідно із ст. 57 ЗАП призначення експертизи спрямоване на «з'ясування обставин справи та надання їм оцінки», якщо це потребує спеціальних знань. Відповідно, адміністративний орган призначає експерта чи експертну установу і формує питання експертизи. Він робить це і з власної ініціативи, і за клопотанням учасника провадження. Хоча в ЗАП визначено додаткову, повторну, комісійну експертизу, проте в галузевих законах розширено й уточнено їх види. У деяких випадках висновок експерта чи спеціаліста визначено основним доказом для вирішення адміністративної справи.

Наприклад, згідно з ч. 1. ст. 16 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [17]: *«експертиза заявки складається з попередньої експертизи, формальної експертизи та, за заявкою стосовно патенту на винахід (секретний винахід), – кваліфікаційної експертизи і проводиться НОІВ (Національний орган інтелектуальної власності) відповідно до цього Закону та правил, встановлених на його основі центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності»*. Саме на підставі обґрунтованого висновку експертизи НОІВ *«приймає рішення про державну реєстрацію винаходу (корисної моделі) або рішення про відмову в такій реєстрації»* (ч. 3 ст. 16).

Згідно із Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [18] обов'язковій державній експертизі підлягають культурні цінності, які заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) та повернуті після тимчасового вивезення, а відмова заявника (фізичної чи юридичної особи) від передачі культурних цінностей на обов'язкову експертизу розглядається як відмова від їх вивезення з країни. Згідно з ч. 3 ст. 11 Закону *«за результатами державної експертизи заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, вносить їх до Державного реєстру національного культурного надбання незалежно від згоди особи, яка подала заяву про вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей»*. Відповідно до Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343, експертом є *«працівник державного сховища культурних цінностей, музею, бібліотеки, реставраційної або науково-дослідної організації, архівної установи, інший фахівець, який має високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо проводить мистецтвознавчу експертизу та несе персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованих рекомендацій»*. У законі визначено просту, складну, попередню, первинну, повторну, додаткову, контрольну наукову і науково-технічну експертизи. Важливо, що переміщення культурних цінностей через митний кордон можливе лише за наявності свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей і лише протягом його дії.

За результатами експертизи готується висновок, який у Науково-практичному коментарі до ЗАП України запропоновано розуміти як *«документ, який складається за результатами проведення експертизи у письмовій (в тому числі електронній) формі, який містить детальний опис проведених досліджень, їх результатів, а також відповіді на запитання, якщо такі були поставлені адміністративним органом у рішенні про призначення експертизи»* [4, с. 326]. У ЗАП України безпосередньо не встановлена форма висновку експерта, проте з аналізу законодавства можна стверджувати, що висновок експерта може мати паперову (письмову) та електронну форму. Порівнюючи з КАС України, в ст. 101 визначено, що, крім письмової форми висновку, суд має право за заявою учасників справи чи з власної ініціативи викликати експерта для надання усних пояснень щодо його висновку (ч. 5) [11]. Експерт також має право включити до висновку і свої міркування щодо тих питань, які не були йому поставлені, якщо вважатиме, що вони мають значення для відповідної справи (ч. 8). Хоча галузеве законодавство конкретизує вимоги щодо статусу і висновку експерта в певній сфері, проте в ЗАП це питання викладено надто узагальнено. Отже, варто

переглянути норми ЗАП і провести конкретизацію у частині процедурних прав експерта, на зразок з КАС України.

Призначення експертизи може бути підставою зупинення адміністративного провадження до одержання її результатів, що визначено в п. 4 ч. 2 ст. 64 ЗАП. Сьогодні це положення не узгоджується з підставами зупинення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що визначені у ст. 277 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Оскільки адміністративно-деліктне провадження є різновидом адміністративних проваджень, тому, як видається, варто уніфікувати підходи щодо участі експерта в розгляді адміністративних справ [19, с. 171].

Згідно зі ст. 28 ЗАП до кола осіб, які сприяють розгляду справи, віднесено спеціаліста, яким може бути фізична особа, яка володіє певними професійними знаннями, що дозволяє об'єктивно оцінити обставини справи. У п. 7. ч. 2 ст. 53 ЗАП до засобів доказування названо консультації або роз'яснення спеціалістів. Проте спеціалісти можуть залучатися і для проведення експертизи. Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про ветеринарну медицину» визначено, що до проведення ветеринарно-санітарної експертизи залучаються спеціалісти державної служби ветеринарної медицини. Ветеринарно-санітарні заходи і відповідні процедури, які їх супроводжують, чи імпорт товарів тваринного походження не можуть обійтися від участі спеціалістів, до яких належать дипломовані лікарі та фельдшери.

Прикладом залучення спеціалістів є участь в атестаційних процедурах здобувачів наукового ступеня. У ч. 4. ст. 6 Закону України «Про вищу освіту» [20] визначено, що атестація осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, здійснюється на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації разовою спеціалізованою вченою радою, яка утворюється у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку із залученням опонентів, які надають експертну оцінку наукової роботи. Захист відбувається за умови надання офіційними опонентами позитивних висновків на дисертацію.

Аналізуючи статус осіб, які сприяють розгляду справи, В. П. Тимошук слушно наголошує на тому, що в адміністративній процедурі «окремі категорії, які сприяють розгляду справи (зокрема, експерти, спеціалісти, перекладачі) залучаються насамперед в силу службового статусу», на відміну від судово-процесуальної сфери [4, с. 150]. Залучення таких осіб відбувається у двох випадках – за законом і за наявності мотивації адміністративного органу або за клопотанням учасника провадження (мотивацією учасника). Остаточне рішення приймає адміністративний орган, який має це зробити своєчасно і водночас не допустити затягування розгляду шляхом залучення таких осіб.

Важливо, щоб особи, які сприяють розгляду справи, не мали власного інтересу в справі, оскільки це є підставою відводу (самовідводу). У ст. 20 ЗАП визначено дві підстави: «якщо стосовно такої особи існують обставини, що: 1) вказують на наявність приватного інтересу такої особи у результатах розгляду та/або вирішенні справи; 2) викликають чи можуть викликати сумнів у безсторонності (неупередженості) такої особи». Рішення про відвід (самовідвід) приймає адміністративний орган невідкладно, а «за наявності обґрунтованих причин – не пізніше 3-х робочих днів з дня отримання клопотання чи виявлення обставин». Рішення викладається у письмовій формі та має зберігатися в матеріалах адміністративної справи.

Висновки. Аналіз адміністративно-процедурного законодавства дає підстави резюмувати, що є два види залучення осіб, які сприяють у вирішенні адміністративної справи, – обов'язкове, визначене законом, і похідне (мотиваційне). У другому випадку – рішення приймає адміністративний орган, зважаючи на характер справи і

потребу в додаткових дослідженнях обставин справи, і це можливе з власної ініціативи або за клопотання учасника адміністративного провадження. На адміністративний орган покладається відповідальність за доцільність і своєчасність залучення до адміністративного провадження осіб, які сприяють розгляду справи. Зволікання вважати бездіяльністю адміністративного органу, що є предметом оскарження. Крім цього, ЗАП варто поширити на відносини, що виникають з провадження в справах про адміністративні правопорушення, що сприятиме уніфікації адміністративної процедури, різновидом якої є адміністративно-юрисдикційна процедура.

Список використаних джерел

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
2. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. Київ: Атіка. 2005. 352 с.
3. Картузова І. О., Осадчий А. Ю. Адміністративно-процедурне право : навч.-метод. посібник. Одеса : Юридична література. 2008. 288 с.
4. Тимошук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ: «Конус-Ю». 2010. 296 с.
5. Про адміністративну процедуру : Науково-практичний коментар до Закону України / авт. кол.: О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко та ін. ; за заг. ред. В. П. Тимошука. Київ, 2023. 545 с. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74413.pdf>.
6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Концепція адміністративної реформи, затв.Указом Президента України від 22 липня 1998 року, №. 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
7. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство та його систематизація : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2020. 306 с.
8. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
10. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
11. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
12. Расторгуєв О. В. Обов'язки свідка в адміністративно-деліктному провадженні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 801–804.
13. Боднарчук І. О. Особливості інституту свідка в адміністративному та господарському процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 273–276.
14. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України 22.10.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
15. Про закордонних українців : Закон України від 04.05.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
16. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

17. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
18. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України 21 вересня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
19. Янюк Н. Участь експерта в адміністративно-деліктному провадженні: проблеми правового регулювання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Вип. 79. С. 166–174. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12537/12883>.
20. Закон України Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

References

1. Pro administratyvnu protseduru : Zakon Ukrainy (17.02.2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
2. Kuzmenko, O. V. (2005). *Teoretychni zasady administratyvnoho protsesu* : monohrafiia. Kyiv : Atika.
3. Kartuzova, I. O., Osadchyi, A. Iu. (2008). *Administratyvno-protsedurne pravo* : navchalno-metodychni posibnyk. Odesa : Yurydychna literatura.
4. Tymoshchuk, V. P. (2010). *Administratyvni akty: protsedura pryiniattia ta prypynennia dii* : monohrafiia. Kyiv : «Konus-Yu».
5. Pro administratyvnu protseduru : Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy / avt. kol. : O. F. Andriiko, V. M. Bevzenko ta in. ; za zah. red. V. P. Tymoshchuka. Kyiv, 2023. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74413.pdf>.
6. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini : Kontseptsiiia administratyvnoi reformy, zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy (22.07.1998). No. 810/98. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
7. Shkolyk, A. M. (2020). *Administratyvno-protsedurne zakonodavstvo ta yoho systematyzatsiia* : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka».
8. Pro pestytsydy i ahrokhimikaty : Zakon Ukrainy (02.03.1995). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu : Zakon Ukrainy (08.07.2011). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
10. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva : (22 veresnia 2011). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
12. Rastorhuiev O. V. (2023). Oboviazky svidka v administratyvno-deliktному provadzhenni Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 801–804.
13. Bodnarchuk, I. O. (2025). Osoblyvosti instytutu svidka v administratyvnomu ta hospodarskomu protsesakh. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 273–276.
14. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu : Zakon Ukrainy (22.10.1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
15. Pro zakordonnykh ukraintsv : Zakon Ukrainy (04.03.2004). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
16. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst osib, stosovno yakykh vstanovleno fakt pozbavlennia osobystoi svobody vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy, ta chleniv yikhnikh simei : Zakon Ukrainy

- (26.01.2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
17. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli : Zakon Ukrainy 15.12.1993. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
18. Pro vyvezennia, vvezennia ta povernennia kulturnykh tsinnostei : Zakon Ukrainy (21.09.1999). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).
19. Ianiuk, N. (2024). Uchast eksperta v administratyvno-deliktnomu provadzhenni: problemy pravovoho rehuliuвання. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, 79, 166–174. Retrieved from <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/12537/12883>.
20. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy (01.07.2014). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia: 31.10.2025).

**PECULIARITIES OF THE STATUS OF PERSONS
WHO FACILITATE THE CONSIDERATION
OF THE CASE, ACCORDING TO THE ADMINISTRATIVE-
PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE**

Nataliia Yaniuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, ua – 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: nataliya.yanyuk@lnu.edu.ua
ORCID.ID:0000-0001-6427-2599*

Purpose of this article is to determine the features of the status of persons who contribute to the consideration of an administrative case, in accordance with the updated administrative-procedural legislation, and to compare it with the status of these persons in the administrative process (judicial proceedings).

The administrative procedure defines an algorithm of actions that enables a prompt and efficient resolution of a case, contributing to the protection of the rights, freedoms, and lawful interests of a private individual, as well as facilitating the pre-trial settlement of conflicts with an administrative body. For the purpose of comprehensively resolving an administrative case, it is important to consider all evidence that may confirm or refute facts relevant to the case.

The principle of officiality, enshrined in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", obliges the administrative body to take all necessary measures to establish the circumstances relevant to the case and make a decision. When deciding a case, it is important to consider the arguments of those, who have an interest in the case and to involve those who do not have such an interest, but whose information about the circumstances of the case or whose professional knowledge will help assess the factual side of the case. It is the involvement of persons, who are not interested in the specific outcome of the case in advance that makes it possible to comprehensively consider the case and make a well-founded decision.

According to the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the administrative body is obliged, both on its own initiative and at the request of a participant in the proceedings, to collect documents and other evidence, obtain conclusions necessary to resolve the administrative case. There are no differences in administrative procedural legislation and in administrative or other processes in their types, which include: witness, expert, specialist, expert and translator. The person, who assists in the consideration of a case, may not have a personal interest in such a case. If there are circumstances indicating the existence of a private interest in the consideration and/or resolution of the case, or if there are doubts about the impartiality of such a person, a

participant in administrative proceedings has grounds to apply to the administrative authority with a request to recuse this person. These circumstances are grounds for self-recusal.

Based on the analysis of administrative procedural legislation, two types of involvement of persons who assist in resolving an administrative case are identified: mandatory, as defined by law, and optional. In the latter case, the decision is made by the administrative body either on its own initiative or at the request of a participant in the administrative proceedings. If the legislation establishes the mandatory participation in administrative proceedings of persons who contribute to the consideration of the case, it is the administrative body that is responsible for their timely involvement in the case.

Keywords: administrative procedure, expertise, witness, translator, administrative body, administrative justice.

*Стаття: надійшла до редакції 01.11.2025
прийнята до друку 16.04.2026*

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.72

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ПРАВА НА ДИВІДЕНДИ УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Олесь Шевчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: oles.shevchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-8450-5587*

Розглянуто питання можливості передачі права на дивіденди учасника господарського товариства іншим особам, крізь призму взаємозв'язку права на дивіденди із таким фундаментальним правом людини, як право власності.

Відзначено, що право на дивіденди варто розглядати як реальне та ідеальне право. Ідеальне право на дивіденди існує постійно, в абстрактній площині, належить виключно учаснику господарського товариства та не може передаватися іншим особам. З іншого боку, реальне право на дивіденди (право на отримання дивідендів) виникає з моменту прийняття загальними зборами учасників господарського товариства рішення про виплату дивідендів та набуває ознак «законного очікування», на яке поширюється право власності, невід'ємною правомочністю якого є можливість на власний розсуд розпоряджатися майном. Відтак, закономірною, логічною та правильною виглядає наявність в учасника господарського товариства можливості вільно передавати своє реальне право на дивіденди іншим особам. Водночас, незважаючи на наявність судової практики, яка таку можливість підтверджує, чинне законодавство досі залишається дещо нечітким у цьому питанні, на що у статті акцентовано увагу та запропоновано можливі шляхи усунення такої нечіткості.

Як підсумок зазначено, що наявність в учасника господарського товариства можливості розпорядження реальним правом на дивіденди є правильною та обґрунтованою. Відповідно, акцентовано на позитивній тенденційній орієнтованості судової практики щодо цього питання. Ба більше, відзначено, що з метою дотримання принципу правової визначеності та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні, чинне законодавство в частині повноцінної реалізації права на дивіденди потребує певного вдосконалення.

Ключові слова: право на дивіденди учасника господарського товариства, реальне право на дивіденди, ідеальне право на дивіденди, право на отримання дивідендів, право власності.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.227>

Постановка проблеми. Сучасне українське право перебуває на етапі глибоких трансформацій, змін і перетворень, обумовлених і загальносвітовими, і внутрішньодержавними чинниками. З одного боку, економічна глобалізація диктує власні правила гри, генеруючи проблему модернізації ринкових відносин (зокрема, щодо використання цифрових технологій, ШІ тощо), а з іншого – невизначеність міжнародно-правової політики в умовах російсько-української війни, інших воєн

та геополітичних загроз загострює проблему гармонізації національних інтересів, серед яких економічні стають надзвичайно чутливим, а господарюючі суб'єкти – особливо кризово вразливими. За таких умов та обставин на правову систему України покладається особлива трансформаційна місія – компенсація та максимальне пом'якшення і політичної, і соціально-економічної напруженості суспільних відносин. Екзистенційно важливо, щоб навіть у таких умовах зберегли свою продуктивну дієздатність бюджетоформуючі підприємства та бізнес, на усіх можливих його рівнях. Важливим елементом такого функціоналу держави, яка перебуває в економічно-виснажливому стані війни, є системне удосконалення національного законодавства, зокрема в частині прав і можливостей учасників господарського товариства щодо вільного розпорядження належним їм правом на дивіденди.

Одним із фундаментальних прав людини, завдяки якому людство здійснило якісний стрибок у цивілізаційному розвитку та сформувало сучасні економічно розвинуті правові держави з активно функціонуючим громадянським суспільством, є право власності, зміст якого становлять правомочності володіння, користування та розпорядження. Власне, можливість на свій розсуд розпоряджатися майном, тобто вирішувати його юридичну і фактичну долю, на нашу думку, є ключовим елементом права власності, який відрізняє його від інших цивільно-правових інститутів, зокрема оренди, та є драйвером економічних відносин, оскільки забезпечує їх динаміку. На це, зокрема, натякає і Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), зазначаючи, що «право розпоряджатися своїм майном становить традиційний і фундаментальний аспект права власності» [1].

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово зазначав, що право власності поширюється не лише на «майно» в його класичному розумінні, а й на «законне очікування» на отримання певного активу, яке в деяких випадках може розглядатися як майно. Так, ЄСПЛ вважає, що право власності може бути «існуючим майном» або коштами, включаючи позови, для задоволення яких позивач може обґрунтовувати їх принаймні «законними очікуваннями» щодо отримання можливості ефективного використання права власності [2]. Своєю чергою, Верховний Суд (ВС), базуючись на практиці ЄСПЛ, при аналізі питання щодо права на дивіденди, виснував, що «сплата акціонеру дивідендів, щодо виплати яких було прийнято рішення загальними зборами товариства, надає акціонеру, на користь якого таке рішення прийняте, законне очікування, що йому будуть такі дивіденди виплачені. Невиплата товариством таких дивідендів акціонеру прирівнюється до порушення права останнього на мирне володіння майном» [3].

Відповідно, якщо розглядати право на дивіденди учасника господарського товариства як «законне очікування», на яке поширюється право власності, логічною виглядає наявність в учасника права розпоряджатися таким «законним очікуванням», тобто передавати його будь-яким іншим особам. Ба більше, чинне законодавство України нині належно це питання не врегулює, залишаючи простір для спорів та дискусій.

Стан дослідження. У сучасній вітчизняній правничій науці питання можливості передачі права на дивіденди учасника господарського товариства іншим особам не отримало належного системного висвітлення та опрацювання. Водночас, певні аспекти цієї проблематики розглядалися у публікаціях адвоката О. Єфімова. Своєю чергою вагомий внесок у дослідження самого права на дивіденди, його правової природи, характерних рис, зроблено такими вітчизняними науковцями, як

О. Яворська, В. Цікало, В. Коссає, М. Суханов, О. Бігняк, О. Кібєнко, О. Зозуляк, Л. Сіщук, В. Васильєва, В. Луць, Н. Вінтоняк, А. Смітюх та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (ЗУ «Про ТОВ») виплата дивідєндів здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства особам, які були учасниками товариства на день прийняття рішення про виплату дивідєндів, пропорційно до розміру їхніх часток [4]. Дивідєнд – це частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу (ч. 1 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства» (ЗУ «Про АТ») [5]. Учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивідєнди) (п. 2 ч. 1 ст. 116 Цивільного кодексу України (ЦК України) [6]. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» (застосовується щодо повних та командитних товариств) встановлює, що учасники товариства мають право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивідєнди) [7]. Отже, нормативно-правові акти у відповідних нормах узгоджено передбачають таку характерну рису права на дивідєнди, як те, що дивідєнди виплачуються (отримуються) саме учаснику господарського товариства, тобто особі, яка набула частку у статутному капіталі товариства та зарєєстрована як учасник такого товариства в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців станом на день прийняття рішення про виплату дивідєндів.

З огляду на предмет дослідження, вважаємо за доцільне відзначити, що право на дивідєнди варто концептуально розглядати крізь призму реального та ідеального права. Як ідеальне право, право на дивідєнди існує постійно як правова константа, в абстрактній площині, та належить виключно учаснику господарського товариства без зазначення будь-якої його передачі іншим особами. Водночас з моменту, коли загальні збори приймають рішення про виплату дивідєндів, таке право стає конкретним, реальним (правом на отримання дивідєндів) [8, с. 82]. Власне, саме таке реальне право і набуває ознак «законного очікування», на яке поширюється право власності, а відтак, учасник, що набув це право, мав би мати змогу вільно, без обмежень, реалізувати щодо нього свою правомочність розпорядження. При розгляді права на дивідєнди як реального права, однією з фундаментальних його ознак виступає те, що прийняття рішення про виплату дивідєндів має диспозитивний характер та залежить виключно від волі загальних зборів учасників товариства. Так, у постанові від 04.09.2019 р. у справі № 910/10585/18 КГС ВС зазначив, що «обов'язок товариства сплатити на користь власника простих акцій дивідєнди, зокрема у випадках, якщо акціонером є держава, пов'язується лише з фактом прийняття загальними зборами рішення про визначення розміру, порядку та строків виплати дивідєндів господарськими організаціями. Без прийняття такого рішення, що є виключною компетенцією загальних зборів акціонерного товариства, виплата дивідєндів не здійснюється» [9]. А в постанові від 01.03.2023 р. у справі № 522/22473/15-ц ВП ВС висувала, що «положення п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦК України означає, що учасник товариства уповноважений брати участь у вищому органі товариства при вирішенні ним питання про розподіл прибутку, в тому числі при вирішенні питання про виплату за рахунок прибутку дивідєндів учасникам. Зазначене повноваження не є суб'єктивним правом на одержання дивідєндів, і таке повноваження належить

учаснику в силу закону. Лише у разі прийняття товариством (в особі вищого органу) рішення про виплату учасникам дивідендів у певному розмірі, яке є одностороннім правочином товариства, спрямованим на виникнення прав учасників товариства, в учасників виникає суб'єктивне право – вимоги до товариства щодо сплати сум дивідендів у визначеному рішенням товариства розмірі» [10]. Варто зауважити, що в подальшому ВП ВС відступила від висновку, висловленого у постанові від 01.03.2023 р., але лише в частині правової природи рішення про виплату учасникам дивідендів. Так, у постанові від 18.12.2024 р. у справі № 916/379/23, вказано, що рішення про виплату дивідендів повинно розглядатися не як односторонній правочин, а як акт ненормативного характеру (індивідуальний акт) – такі рішення забезпечують здійснення корпоративного управління та діяльності товариства, можуть породжувати права та обов'язки в обмеженого кола осіб та вичерпують свою дію фактом виконання [11]. Очевидно, незалежно від того чи розглядатимемо ми такі рішення як односторонні правочини чи як акти ненормативного характеру, вони в будь-якому випадку є юридичними фактами, які породжують зобов'язання, зміст якого становитиме саме право вимоги до товариства щодо виплати дивідендів та обов'язок товариства таку виплату здійснити.

Відповідно до ч. 1 ст. 510 ЦК України сторонами у зобов'язанні є боржник та кредитор. Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою, зокрема, внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги) (п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦК України). Власне, таке відступлення права вимоги (цесія) може об'єктивуватися договором купівлі-продажу (ч. 3 ст. 656 ЦК України), договором дарування (ч. 2 ст. 718 ЦК України), договором міни (ст. 715 ЦК України), договором факторингу (ст. 1077, 1078 ЦК України) тощо. За загальним правилом цесія можлива в будь-яких зобов'язаннях, окрім тих, що нерозривно пов'язані з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 515 ЦК України) [6]. Ще одним обмеженням є заборона відступлення майбутніх невизначених вимог. Так, у постанові від 24.04.2018 р. у справі № 914/868/17 КГС ВС вказав, що «чинне законодавство не забороняє відступлення майбутніх вимог, за умови їх визначеності, тоді як передача за правочином невизначених, позбавлених конкретного змісту вимог, у тому числі й на майбутнє, тягне за собою наслідки у вигляді неукладеності відповідного правочину, оскільки його сторонами не досягнуто згоди щодо предмета правочину або такий предмет не індивідуалізовано належним чином» [12]. Варто відзначити, що в контексті реального права на дивіденди, право вимоги виникає не після спливу строку, визначеного в рішенні загальних зборів про виплату дивідендів, а вже в момент самого прийняття такого рішення. Позаяк момент виникнення права вимоги визначається моментом виникнення підстави його існування незалежно від того, коли настає строк виконання відповідного обов'язку боржником, адже коли такий строк настає, вже належне кредитору право вимоги лише трансформується, набуваючи ознаки можливості примусової реалізації, виникло ж це право вимоги значно раніше [13].

Відтак, реальне право на дивіденди є зобов'язальним правовідношенням між товариством та його учасником, за яким право вимоги виникає в момент прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. З нашого погляду, не вбачається підстав вважати, що саме реальне право на дивіденди є таким, що нерозривно пов'язане з особою кредитора. Отож прямої законодавчої заборони (обмеження) щодо відступлення реального права на дивіденди іншим особам

немає. Згідно з ч. 1 ст. 514 ЦК України до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом [6]. Так, КГС ВС у постанові від 04.06.2020 р. у справі № 910/1755/19 зазначив, що «у зв'язку із заміною кредитора в зобов'язанні саме зобов'язання зберігається цілком і повністю, змінюється лише його суб'єктний склад у частині кредитора» [14]. Тобто заміна сторони у зобов'язанні не змінює самої суті зобов'язання, а відповідно виплачені, внаслідок такої заміни, кошти іншій особі, а не безпосередньо учаснику товариства, у будь-якому випадку повинні зберігати правову якість дивідендів.

Утім, з огляду на недостатню правову визначеність законодавства, існують і протилежні позиції. Зокрема, зазначається, що «виключно володілець корпоративних прав має право на отримання дивідендів, які є одночасно однією із форм реалізації таких корпоративних прав. Будь-якій іншій особі, яка не володіє корпоративними правами, закон не надає права та можливості отримувати дивіденди» [15]. Суддя КГС ВС В. О. Вронська дотримується подібного розуміння, зазначаючи у своїй окремій думці від 10.12.2019 р. у справі № 910/13891/18, що право на дивіденди (яке включає й право вимагати їх виплати) є частиною корпоративних прав акціонера, його неможливо відокремити та передати іншій особі без переходу статусу акціонера. Лише особа зі статусом акціонера є суб'єктом корпоративних відносин, стороння особа не може стати повноцінним кредитором щодо виплати дивідендів [16].

Вважаємо за потрібне не погодитися з такою позицією, оскільки, з нашої точки зору, її прихильники не здійснюють розмежування між описаними вище ідеальним та реальним правами на дивіденди. Безсумнівно, сформована ними позиція є конструктивною у контексті власне ідеального права на дивіденди, яке є «чистим» корпоративним правом, а тому не може бути відокремлене та передане іншій особі без набуття нею частки у статутному капіталі товариства, а відтак, може вважатися нерозривно пов'язаним з особою учасника господарського товариства (окрім цього ідеальне право на дивіденди не можна передати і як майбутню вимогу, тому що вона буде невизначеною – невідомо коли, в якому розмірі і чи взагалі буде прийнято рішення про виплату дивідендів). З іншого боку, реальне право на дивіденди, по суті, поєднує в особі ознаки корпоративного права, законного очікування, на яке поширюється право власності та зобов'язального правовідношення. Передача реального права на дивіденди жодним чином не впливатиме на наявне в учасника ідеальне право на дивіденди, яке в будь-якому випадку залишатиметься у нього до моменту втрати статусу учасника, адже, по суті, учасник передаватиме не «чисте» корпоративне право, а лише вимогу до товариства про виплату дивідендів у певному розмірі за певний період.

Окрему увагу потрібно звернути на питання щодо права на дивіденди за привілейованими акціями. При володінні привілейованими акціями право на дивіденди гарантується законом, не залежить від прийняття загальними зборами відповідного рішення та виникає саме на підставі закону, а не рішення, а тому, в цьому контексті, доцільно говорити про перманентне посідання (злиття) ідеального та реального права на дивіденди. У такому випадку передача права на отримання дивідендів також не може вважатися передачею права нерозривно пов'язаного з особою кредитора, оскільки знову ж таки ми не передаємо корпоративне право на дивіденди загалом, а лише вимогу на отримання певної суми, тобто реальну частинку такого права.

Суди наразі теж не заперечують проти можливості відступлення права вимоги на отримання дивідендів. У постанові від 10.12.2019 р. справі № 910/13891/18 КГС ВС вказав, що «рішення загальних зборів про виплату дивідендів може бути підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у розумінні ст. 11 ЦК України, а зобов'язання здійснити таку виплату є грошовим. ВС звертає увагу, що чинне законодавство України не забороняє акціонеру товариства відступити третій особі належне йому право грошової вимоги на дивіденди, рішення про виплату яких було прийнято акціонерним товариством, та не встановлює жодних заборон на можливість заміни кредитора у відповідному зобов'язанні. Таке зобов'язання є грошовим і внаслідок заміни кредитора в такому зобов'язанні не змінюється характер грошового зобов'язання. Таким чином, зобов'язання з виплати дивідендів не є таким, що нерозривно пов'язане з особою кредитора, тому заборона, встановлена у ст. 515 ЦК України, на спірні правовідносини не поширюється» [17].

У постанові від 29.01.2025 р. у справі № 910/2886/24 КГС ВС виснував, що «реалізація учасником своїх корпоративних прав на отримання дивідендів, які, на думку скаржника, нерозривно пов'язані з особою акціонера, не обмежує такого акціонера як кредитора у грошовому зобов'язанні щодо виплати йому дивідендів (за встановлених судами обставин щодо наявності рішення про виплату таких дивідендів та невиконання товариством свого обов'язку щодо їх виплати), відступити своє право вимоги на користь іншої особи, зокрема шляхом укладення договору факторингу. Внаслідок відступлення права грошової вимоги у зобов'язанні з виплати дивідендів до нового кредитора переходить право грошової вимоги до акціонерного товариства щодо виплати грошових коштів. При тому, що за акціонером і надалі зберігаються всі інші його права, як акціонера, встановлені законодавством та статутом товариства, зокрема ті, які дійсно нерозривно пов'язані з особою акціонера, зокрема, на участь в управлінні акціонерним товариством тощо, а до нового кредитора переходить лише право грошової вимоги до акціонерного товариства. Тобто внаслідок заміни кредитора в такому грошовому зобов'язанні акціонер не позбавляється своїх невід'ємних корпоративних прав» [15].

Попри відсутність чіткої визначеності у законодавстві, така тенденційна орієнтованість судової, з нашої точки зору, йому не суперечить та, більше того, є доцільною у контексті правових гарантій функціонування ефективної ринкової економіки та розвитку України як інвестиційно привабливої держави, та функціонально відповідає духу права, принципам справедливості та непорушності права власності. Так, у постанові КС ВС від 16.06.2021 р. у справі № 554/4741/19 окреслено виняткову важливість загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України): «тлумачення, як статті 3 ЦК України загалом, так і пункту 6 частини першої статті 3 ЦК України, свідчить, що загальні засади (принципи) приватного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, у першу чергу, акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії та повинні враховуватися, зокрема, при тлумаченні норм, що містяться в актах цивільного законодавства» [18]. У контексті реалізації учасником господарського товариства права на дивіденди, зокрема відступлення права вимоги на їх отримання іншим особам, особливу увагу варто акцентувати на таких принципах, як справедливість, добросовісність та розумність, непорушність права власності (неприпустимість позбавлення права власності).

Принцип справедливості, добросовісності та розумності полягає в тому, що тексти законів, правочинів та їх застосування суб'єктами цивільних правовідносин

мають бути належними і справедливими та відповідати загально визначеним нормам обороту. З позицій природного права справедливість – це застосування моральних вимог як вимог правових до актів цивільного законодавства, це поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності людини і її прав. Дуже часто справедливість розуміють як рівність пропорцій, або як концепцію пропорційності обраних засобів поставленій меті. При цьому сферою застосування справедливості є «виправлення закону там, де він має недоліки через свою загальність» [19], зокрема запобігання надмірному формалізму.

Щодо принципу непорушності права власності, то його потрібно розглядати в системній єдності зі ст. 41 Конституції України, ст. 319 ЦК України, а також із ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (КЗПЛ). Ст. 41 Конституції України зокрема передбачає, що право приватної власності є непорушним [20], а ст. 319 ЦК України – що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону; держава не втручається у здійснення власником права власності; діяльність власника може бути обмежена чи припинена лише у випадках і в порядку, встановлених законом [6].

Аналізуючи відповідне конституційне положення, Конституційний Суд України у рішенні від 05.06.2019 р. №№ 3-р(І)/2019 вказав, що «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [21]. Ст. 1 Протоколу 1 до КЗПЛ встановлює, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти (поняття «володіння» має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві та не обмежується правом власності на фізичні блага [22]) своїм майном [23]. Втручання у здійснення особою права власності, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, можливе у випадку його відповідності так званому «трискладовому тесту»: законність (наявність нормативної основи у національному законодавстві та передбачуваність наслідків застосування), легітимна мета (втручання повинно служити суспільним інтересам), пропорційність (повинен бути дотриманий справедливий баланс між суспільними та приватними інтересами).

Так, оскільки реальне право на дивіденди є «законним очікуванням», на яке поширюється право власності, то неможливість розпорядитися таким «законним очікуванням» (передати його іншій особі) становитиме обмеження (втручання) здійснення особою права власності, а відтак таке обмеження повинно, зокрема, мати легітимну мету. І в цьому випадку, очевидно, що суспільний інтерес полягатиме не в тому, щоб встановлювати додаткові обмеження учаснику господарського товариства, а навпаки, в тому, щоб учасник міг вільно розпоряджатися своїм реальним правом на дивіденди, а саме передавати його іншим особам, оскільки це в допустимих межах лібералізуватиме вітчизняне регулювання права на дивіденди, надаючи учаснику додаткову варіативність шляхів реалізації такого права. Така лібералізація сприятиме формуванню ефективної політики заохочення інвесторів масштабувати інвестиційну діяльність в Україні, що позитивно впливатиме на економічне зростання та відповідатиме державним і загальносуспільним інтересам. Ба більше, оскільки законодавство прямо не забороняє особі відчужувати право

вимоги на отримання дивідендів, то відсутня і нормативна підстава для такого обмеження. Тому обмеження учасника господарського товариства у можливості вільно розпоряджатися своїм реальним правом на дивіденди, таким чином, становитиме неправомірне втручання у право власності особи та, відповідно, суперечитиме цивільному законодавству, Конституції та міжнародним зобов'язанням України, а посилання на використання основними нормативно-правовими актами категорії «виплата дивідендів» лише в контексті учасника господарського товариства – надмірний формалізм. Своєю чергою, гарантування учаснику такої можливості буде розумним та справедливим, оскільки повною мірою відповідатиме цивілізаційному розумінню сутності права власності. У зв'язку з цим, на нашу думку, зазначені позиції судів є справедливими та обґрунтованими.

Однак, хоч судова практика наразі є позитивною, її наявність лише додатково підкреслює певну нечіткість законодавства в цьому аспекті, що не зовсім відповідає принципу правової визначеності (який вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, з метою забезпечення передбачуваності ситуацій та праввідносин [24]), а відтак може спричиняти спори та негативно впливати на процес прийняття рішення інвестором при розгляді питання інвестування в Україні. Доречною є позиція судді КГС ВС Юрія Чумака, який вважає, що «ніхто не йде інвестувати в країну тільки через те, що там сильний судовий захист. Інвестиції вкладають у країну, в якій створені сприятливі умови для бізнесу, законодавство є стабільним, а правила діяльності – прозорими та чесними для всіх» [25].

У світлі вдосконалення чинного законодавства, важливим є правильне розуміння різниці між термінами виплата (термін, який власне використовується у законодавстві в контексті дивідендів) та нарахування дивідендів. Так, підставою для виплати дивідендів, безсумнівно, є рішення загальних зборів господарського товариства про їх виплату. За загальним правилом, виплата дивідендів здійснюється протягом 6 місяців з моменту прийняття відповідно рішення, якщо інший строк не встановлено загальними зборами. Тобто, як правило, прийняття рішення про виплату дивідендів та фактична виплата дивідендів можуть суттєво різнитися у часі здійснення відповідних дій. Щодо нарахування, то його підставою також є рішення загальних зборів, але відбувається воно саме на дату прийняття такого рішення. Тобто, якщо рішення про виплату дивідендів прийнято наприклад 1 березня, то нарахування дивідендів учаснику відбудеться саме 1 березня, а виплата може бути здійснена до 1 вересня. Більше того, саме на дату нарахування визначається ставка оподаткування дивідендів, а сама сплата податку відбуватиметься одночасно з виплатою (або не пізніше 30 числа наступного місяця за місяцем нарахування, якщо дивіденди виплачуватимуться пізніше). Отож відмінність між нарахуванням та виплатою дивідендів є доволі суттєвою та важливою. Власне, до моменту прийняття рішення про виплату дивідендів, а відповідно і їх нарахування, що об'єктивує право на дивіденди як реальне, право на дивіденди існує лише як ідеальне право, а вже після цього і до моменту виплати дивідендів, воно є реальним.

У зв'язку з вищеописаним, доцільним видається внесення змін у законодавство в контексті встановлення, що право на нарахування дивідендів має саме учасник господарського товариства, а виплата дивідендів може бути здійснена або самому учаснику, або будь-якій іншій особі, якій такий учасник передасть право вимоги отримання дивідендів. Такий підхід забезпечить правову визначеність та дозволить, з одного боку, належно ідентифікувати ідеальне право на дивіденди як «чисте» корпоративне право, яке не може бути передано окремо без передачі (набуття) статусу учасника господарського товариства, а з іншого – надасть

учаснику господарського товариства чітке розуміння щодо можливості розпорядження ним своїм реальним правом на дивіденди, на яке поширюється право власності.

Висновки. Попри нечіткість та неоднозначність національного законодавства щодо вільного розпорядження правом на дивіденди учасника господарського товариства, тенденційна орієнтованість судової практики, на нашу думку, є правильною та обґрунтованою, і з погляду формального права, і його духу, оскільки дозволяє передачу права вимоги дивідендів іншим особам, тобто реального права на дивіденди, зокрема відображаючи сутність принципу справедливості, повноти та непорушності права власності. Водночас акцентуємо увагу на тому, що ідеальне право на дивіденди окремо відчувуватися учасником господарського товариства, а саме відділятися від інших корпоративних прав, не може. Але, з метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності, усунення можливості виникнення конфліктних ситуацій та спорів, чинне законодавство потребує подальшого системного цілеспрямованого вдосконалення у контексті конкретизації чіткого закріплення можливості учасника господарського товариства передавати право вимоги дивідендів іншим особам, зокрема шляхом розмежування категорій «нарахування дивідендів» та «виплата дивідендів» і відповідно їх диференціації у правовому механізмі практичної реалізації права на дивіденди. Лібералізація законодавчого регулювання усіх складових права на дивіденди є необхідною з огляду на його соціально-економічну сутність, євроінтеграційну спрямованість вітчизняної економіки та особливу важливість у світлі формування ефективної державної політики заохочення інвестиційної діяльності та, як наслідок, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні загалом. Водночас така лібералізація повинна здійснюватися на засадах розумності та справедливості, виваженості, доцільності та поміркованості, гармонійно поєднуючи у механізмі правового регулювання державні, загально-суспільні та приватні інтереси.

Список використаних джерел

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Маркс проти Бельгії» від 13.06.1979. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57534%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57534%22]}).
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федоренко проти України» від 01.06.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11.08.2020 у справі № 910/13193/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936140>.
4. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06 лютого 2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13.
5. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 18–19.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
7. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49.
8. Шевчук О. Учасник господарського товариства як суб'єкт права на дивіденди : тези доповідей XXIV Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи (25 квітня 2025 року)». Львів, 2025. С. 79–83.

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.09.2019 у справі № 910/10585/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84039578>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.03.2023 у справі № 522/22473/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231822>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2024 у справі № 916/379/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039>.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.04.2018 у справі № 914/868/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73730399>.
13. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді, проректора ПВНЗ «Харківський інститут кадрів управління», кандидата юридичних наук Ю. В. Мица. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_2_910_10741_21.pdf.
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.06.2020 у справі № 910/1755/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89868748>.
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29.01.2025 у справі № 910/2886/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808673>.
16. Окрема думка судді Верховного Суду Вронської Г. О. від 10.12.2019 у справі № 910/13891/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86332935>.
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.12.2019 у справі № 910/13891/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86332908>.
18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903488>.
19. Науково-практичний коментар до статті 3 Цивільного кодексу України. *ЛІГА:ЗАКОН*. 15.11.2007. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK000873?land=UA&context=UA&an=1>.
20. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
21. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 05.06.2019 № 3-р(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>.
22. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Анхойзер-Буш Інк. проти Португалії» від 11.01.2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-78981%22%5D%7D>.
23. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20.03.1952 р.
24. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) про правовладдя від 25-26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).
25. Чи потрібен Україні інвестиційний суд – думка суддів ВС. URL: <https://zib.com.ua/ua/155543.html>.

References

1. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Marks proty Belhii»* [Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Marckx v. Belgium»]. (1979, June 13). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57534%22%5D%7D>.
2. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Fedorenko proty Ukrainy»* [Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Fedorenko v. Ukraine»]. (2006, June 1). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text.

3. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court]. (2020, August 11). Case No. 910/13193/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936140> [in Ukrainian].
4. *Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu : Zakon Ukrainy* [On Limited and Additional Liability Companies : Law of Ukraine]. (2018, February 6). No. 2275-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 13 [in Ukrainian].
5. *Pro aktsionerni tovarystva : Zakon Ukrainy* [On Joint Stock Companies: Law of Ukraine]. (2022, July 27). No. 2465-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2023, 18–19 [in Ukrainian].
6. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy* [Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine]. (2003, January 16). No. 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44 [in Ukrainian].
7. *Pro hospodarski tovarystva : Zakon Ukrainy* [On Business Associations : Law of Ukraine]. (1991, September 19). No. 1576-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 49 [in Ukrainian].
8. Shevchuk, O. (2025, April 25). Uchasnyk hospodarskoho tovarystva yak subiekt prava na dyvidendy [Participant of a business association as a subject of the right to dividends] : *Proceedings from XXIV Mizhnarodna studentsko-aspirantska naukova konferentsiia «Aktualni problemy prav liudyny, derzhavy ta pravovoi systemy»* (pp. 79–83). Lviv [in Ukrainian].
9. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court]. (2019, September 4). Case No. 910/10585/18. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84039578> [in Ukrainian].
10. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2023, March 1). Case No. 522/22473/15-ts. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231822> [in Ukrainian].
11. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2024, December 18). Case No. 916/379/23. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> [in Ukrainian].
12. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court]. (2018, April 24). Case No. 914/868/17. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73730399> [in Ukrainian].
13. Mytsa, Yu. V. (n.d.). *Naukovyi vysnovok chlena Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi* [Scientific opinion of a member of the Scientific Advisory Council at the Supreme Court]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_2_910_10741_21.pdf [in Ukrainian].
14. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court]. (2020, June 4). Case No. 910/1755/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89868748> [in Ukrainian].
15. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial Court]. (2025, January 29). Case No. 910/2886/24. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808673> [in Ukrainian].
16. Vronska, H. O. (2019, December 10). *Okrema dumka suddiv Verkhovnoho Sudu* [Dissenting opinion of the Supreme Court judge]. Case No. 910/13891/18. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86332935> [in Ukrainian].
17. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Commercial

- Court]. (2019, December 10). Case No. 910/13891/18. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86332908> [in Ukrainian].
18. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu* [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Cassation Civil Court]. (2021, June 16). Case No. 554/4741/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903488> [in Ukrainian].
  19. *Naukovo-praktychnyi komentar do statti 3 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on Article 3 of the Civil Code of Ukraine]. (2007, November 15). *LIHA:ZAKON*. Retrieved from <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK000873?land=UA&context=UA&an=1> [in Ukrainian].
  20. *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy* [Constitution of Ukraine : Law of Ukraine]. (1996, June 28). No. 254k/96. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30 [in Ukrainian].
  21. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Pershyi senat)* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (First Senate)]. (2019, June 5). No. 3-r(I)/2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text> [in Ukrainian].
  22. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Ankhoizer-Bush Ink. proty Poruhalii»* [Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Anheuser-Busch Inc. v. Portugal»]. (2007, January 11). Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-78981%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-78981%22]).
  23. *Protokol No. 1 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (1952, March 20).
  24. *Dopovid Yevropeiskoi komisii «Za demokratsiu cherez pravo» (Venetsiiska komisii) pro pravovladdia* [Report of the European Commission «For Democracy through Law» (Venice Commission) on the Rule of Law]. (2011, March 25–26). Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) [in Ukrainian].
  25. *Chy potriben Ukraini investytsiyni sud – dumka suddiv VS* [Does Ukraine need an investment court – the opinion of Supreme Court judges]. (n.d.). Retrieved from <https://zib.com.ua/ua/155543.html> [in Ukrainian].

ON THE POSSIBILITY OF TRANSFERRING THE RIGHT TO DIVIDENDS OF A SHAREHOLDER OF A BUSINESS ENTITY

Oles Shevchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: oles.shevchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-8450-5587*

The article examines the issue of the possibility of transferring the right to dividends of a shareholder of a business entity to other persons through the prism of the relationship between the right to dividends and such a fundamental human right as the right of ownership. It is noted that the right to dividends should be considered as a real and an ideal right. The ideal right to dividends exists constantly in an abstract plane, belongs exclusively to a shareholder of a business entity, and cannot be transferred to other persons. On the other hand, the real right to dividends (the right to receive dividends) arises from the moment the general meeting of shareholders of a business entity adopts a decision on the payment of dividends and acquires

the characteristics of a "legitimate expectation," which is covered by the right of ownership, an inherent power of which is the ability to dispose of property at one's own discretion.

Thus, the existence of the possibility for a shareholder of a business entity to freely transfer their real right to dividends to other persons appears natural, logical, and correct. At the same time, despite the existence of judicial practice confirming such a possibility, current legislation remains somewhat unclear on this issue, to which the article draws attention and suggests possible ways to eliminate such ambiguity. In conclusion, it is stated that the existence of the possibility for a shareholder of a business entity to dispose of the real right to dividends is correct and justified. Accordingly, emphasis is placed on the positive trend-oriented nature of judicial practice regarding this issue. Nevertheless, it is noted that in order to comply with the principle of legal certainty and ensure a favorable investment climate in Ukraine, current legislation regarding the full implementation of the right to dividends needs some improvement.

Keywords: the right to dividends of a shareholder of a business entity, real right to dividends, ideal right to dividends, right to receive dividends, right of ownership.

*Стаття: надійшла до редакції 18.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ЄДИНОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ У СВІТЛІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Владислав Ямковий*, *Кирило Ланткевич***

**Державний університет економіки і технологій,
вул. Медична, 16, м. Кривий Ріг,
e-mail: advokatvladyslav@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5662-7951*

***Державний університет економіки і технологій,
вул. Медична, 16, м. Кривий Ріг,
e-mail: kirilllantkevic@gmail.com*

Присвячено дослідженню еволюції правового регулювання співвідношення земельної ділянки та розташованих на ній об'єктів нерухомості в цивільному праві України, а також перспектив запровадження принципу «єдиного об'єкта» в контексті рекодифікації цивільного законодавства. Актуальність теми зумовлена тривалою трансформацією українського приватного права після здобуття незалежності, що спрямована на відхід від пострадянських правових підходів і формування правової системи, заснованої на принципах континентальної європейської традиції.

Проаналізовано чинний принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованих на ній об'єктів нерухомості, закріплений у земельному та цивільному законодавстві України, а також практику його застосування судами. Розглянуто історію формування цього принципу, зокрема вплив радянської правової доктрини, яка штучно відокремилася правовий режим земельної ділянки від об'єктів нерухомості, що на ній розміщені. Особливу увагу приділено науковим підходам до цієї проблематики, представленим у працях українських учених-цивілістів.

Досліджено концепцію переходу від принципу «єдиної юридичної долі» до принципу «єдиного об'єкта», що передбачає розгляд земельної ділянки разом із розташованими на ній будівлями та спорудами як єдиного об'єкта права власності. Висвітлено положення проєкту Цивільного кодексу України, в якому пропонується закріпити правило, відповідно до якого будівлі та споруди визнаються складниками земельної ділянки, а їх відчуження можливе лише разом із земельною ділянкою. Проведено порівняльний аналіз із законодавством європейських держав, у яких принцип *superficies solo cedit* давно реалізований і забезпечує стабільність цивільного обороту.

Зроблено висновок, що запровадження принципу «єдиного об'єкта» сприятиме підвищенню правової визначеності у сфері обороту нерухомості, зменшенню кількості судових спорів, а також створенню умов для розвитку інвестиційної діяльності, будівництва, іпотечного кредитування та ринку нерухомості. Водночас наголошено на необхідності комплексного оновлення суміжного законодавства, зокрема земельного та іпотечного, для забезпечення послідовного впровадження нового підходу до правового регулювання нерухомості.

Ключові слова: єдиний об'єкт, єдина юридична доля, нерухомість, земельна ділянка, право власності.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.240>

Вступ. Після здобуття Україною незалежності відбувається постійна трансформація українського приватного права від постсоціалістичної прорадянської правової

концепції до моделі, заснованої на принципах континентальної європейської правової традиції та правових стандартах Європейського Союзу.

Важливим напрямом модернізації приватного права в умовах рекодифікації стає системне оновлення інститутів цивільного права. Одним із таких напрямів є цивільно-правовий оборот земельних ділянок та розташованих на них будівель та споруд. Роз'єднаність юридичної долі земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна, кваліфікація їх як самостійних об'єктів нерухомості нерідко призводить до колізій між правами їх власників, що на практиці спричиняє виникнення спорів та обумовлює потребу вдосконалення механізмів правового регулювання нерухомого майна та його складників.

Постановка проблеми. Прийняття Верховною Радою України за основу проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [1] стало важливим кроком на шляху до наближення українського цивільного законодавства до європейської правової культури в контексті курсу України на гармонізацію свого законодавства із правом Європейського Союзу та імплементацію європейських стандартів у різних галузях права, зокрема приватного. Визнання у проєкті земельної ділянки єдиною нерухомою річчю, право власності на яку поширюється й на вагомій складові цієї речі, пов'язані зі землею, має вирішити проблему роз'єднаності юридичної долі земельної ділянки та будівель або споруд, що на ній розташовані, та стабілізувати відносини власності, порядок обтяжень та передачі прав, зменшити конфліктність у земельно-будівельній сфері та підвищити передбачуваність інвестиційного та іпотечного ринків. Тому особливо важливим є висвітлення еволюції регулювання принципу «єдиного об'єкта» та перспектив його законодавчого запровадження в Україні в контексті рекодифікації цивільного законодавства з урахуванням відповідного досвіду іноземних країн, зокрема країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Давно відомий речовому праву фундаментальний принцип «єдиного об'єкта» неодноразово був предметом наукових досліджень вітчизняних цивілістів. Зокрема, аналізу принципу єдиної юридичної долі земельної ділянки та об'єктів, що на ній розташовані, історії становлення та проблемам невизначеності правового регулювання принципу «єдиного об'єкта» в національному законодавстві приділяли увагу такі науковці, як П. Ф. Кулинич, А. О. Лесько, Р. А. Майданик, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, А. І. Ріпенко, В. І. Федорович, М. В. Шульга, М. С. Щербина та ін.

Мета даного дослідження – проаналізувати основні положення запропонованої моделі єдності земельної ділянки та розташованих на ній об'єктів нерухомості, виявити потенційні колізії її застосування у національній правовій системі, а також визначити проблемні аспекти правозастосування, що потребують наукового осмислення та нормативного уточнення.

Вклад основного матеріалу. Цивільне законодавство України тривалий час ігнорувало принцип «єдиного об'єкта» або ж намагалося створити такі нормативні концепти, які хоча й втілюють ідею вказаного принципу, однак не повною мірою. Встановити єдиний правовий режим земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна, що відповідатиме класичній європейській правовій моделі, покликане запровадження у проєкті Цивільного кодексу України (далі – проєкт ЦК) принципу «єдиного об'єкта». Відповідно до запропонованого в проєкті ЦК комплексно врегулювання цього питання основним напрямом змін у регулюванні цивільно-правового обороту земельних ділянок та розташованих на них будівель

(споруд) має стати відступ від принципу «єдиної юридичної долі» і перехід до принципу єдиної нерухомої речі.

Метою запровадження принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані, закріпленого в ст. 120 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [2], ст. 377 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], ст. 6 Закону України «Про іпотеку» [4], ст. 7 Закону України «Про оренду землі» [5] було введення таких правил поведінки, за якими при переході права власності на будівлю чи споруду автоматично переходило б право на земельну ділянку.

Проте, як зазначає П. Ф. Кулинич, розглядаючи принцип «єдиної юридичної долі» як юридичну цілісність майна, що складається із земельної ділянки та розміщеної на ній будівлі (споруди) [6, с. 280], існує проблема неузгодженості юридичної долі земельних ділянок і розміщених на них будівель (споруд), зокрема, роз'єднаності їх власнісного статусу [7, с. 672].

М. С. Щербина також вважає, що принцип єдиної юридичної долі не реалізований повною мірою, оскільки існує можливість набуття у власність будівель на чужій землі; є недоліки в механізмі реалізації цього принципу при переході права власності чи права користування земельною ділянкою при відчуженні об'єктів нерухомості, які на ній розташовані; у випадку із багатоквартирними будинками принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані, взагалі не впроваджено [8, с. 4].

Як слушно зазначає Р. А. Майданик, застосовуваний правом України принцип «єдиної юридичної долі» є незадовільним із законодавчо-технічного погляду і суперечливим юридико-економічним явищем, що породжує перешкоди у цивільному обороті і призупиняє усталений економічний зв'язок. Праву України слід йти шляхом визнання єдиного права власності на земельні ділянки і пов'язаних із нею об'єктів, що позитивно сприятиме розвитку земельного кредитування і будівельної діяльності [9, с. 504].

Про існування проблематики в застосуванні наведеного принципу наголошує і Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС), яка зазначає в постанові від 04.12.2018 у справі № 910/18560/16 [10], що правові норми, які визначали долю земельної ділянки, наданої у власність чи користування, у разі відчуження розташованих на ній будівель чи споруд неодноразово змінювалися. Так, при відчуженні об'єктів нерухомого майна під час дії ст. 30 ЗК України в редакції 1992 р. закон передбачав автоматичний перехід права власності на земельну ділянку до набувача з необхідністю подальшого оформлення набувачем цього права. Згідно зі ст. 120 ЗК України в редакції від 25.10.2001 (у період з 01.01.2002 до 20.06.2007) при відчуженні об'єкта нерухомого майна, розташованого на відповідній ділянці, до набувача могло переходити право на цю земельну ділянку. Водночас автоматичний перехід права на земельну ділянку при відчуженні будівлі чи споруди передбачала ст. 377 ЦК України; ст. 120 ЗК України (в редакції Закону України № 997-V від 27.04.2007) знову закріпила автоматичний перехід права на земельну ділянку при відчуженні будівлі чи споруди. Поточна редакція ст. 120 ЗК України (зі змінами, внесеними Законом України № 1702-VI від 05.11.2009) також передбачає автоматичний перехід права на земельну ділянку при відчуженні будівлі або споруди.

Отже, вища судова інстанція визнає, що хоча чинне земельне та цивільне законодавство і передбачає перехід права на земельну ділянку в разі набуття права

власності на об'єкт нерухомості, що відображає принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди, проте він безпосередньо в законі не закріплений, а міститься лише в загальному вигляді.

Одночасно ВП ВС у постанові від 22.06.2021 у справі № 200/606/18) [11] наголошує, що принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованої на ній будівлі або споруди відомий ще за часів Давнього Риму (лат. *superficies solo cedit* – збудоване приростає до землі), а тому цей принцип має фундаментальне значення та глибокий зміст, який продиктований і потребами обороту, і загалом самою природою речей, невіддільністю об'єкта нерухомості від земельної ділянки, на якій він розташований. Отже, об'єкт нерухомості та земельна ділянка, на якій цей об'єкт розташований, за загальним правилом мають розглядатися як єдиний об'єкт права власності, а штучний правовий відрив об'єктів нерухомості від земельних ділянок, на яких вони розміщені, відбувся за радянських часів з ідеологічних мотивів. На думку ВП ВС, у разі, якщо право власності на об'єкт нерухомості та на земельну ділянку, на якій цей об'єкт розташований, належать одній особі, подальше відчуження об'єкта нерухомості окремо від земельної ділянки, а також земельної ділянки окремо від об'єкта нерухомості не допускається.

Отже, наявний сьогодні принцип «єдиної юридичної долі», який визнає можливість існування права власності на два окремих об'єкти, що фактично разом утворюють функціональну єдність, потребує вдосконалення шляхом запровадження більш прогресивного підходу – принципу «єдиного об'єкта», який полягатиме в тому, щоб поєднати не тільки «юридичні долі» земельної ділянки та об'єктів нерухомості, що на ній розташовані, а й взагалі розглядати їх як один єдиний об'єкт, а саме земельну ділянку зі складовими її частинами – об'єктами нерухомості, що на ній розташовані, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення, утворюючи їх функціональну єдність. Адже відомий з часів римського приватного права принцип «*superficies solo cedit*» вже тоді тлумачився у тому значенні, що земля є головною річчю, а інші розташовані на ній об'єкти нерухомості є нічим іншим як її складниками.

Окрім того, принцип єдиного об'єкта запроваджено в законодавстві більшості розвинутих європейських держав. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 94 Цивільного кодексу Німеччини [12] до важливих частин земельної ділянки належать речі, міцно з'єднані зі землею, зокрема будівлі, а також продукти земельної ділянки, поки вони пов'язані зі землею. Насіння стає вагомою складовою земельної ділянки з моменту посіву, рослина – з моменту її посадки. Складові частини речі, які не можуть бути відділені одна від одної без того, щоб якась із них не була зруйнована чи змінена у своїй сутності, не можуть бути предметом окремих прав (ст. 93 Цивільного кодексу Німеччини).

Подібна норма міститься і в Цивільному кодексі Нідерландів, де земельна ділянка складає єдиний об'єкт нерухомості. Ч. 1 ст. 5:20 Цивільного кодексу Нідерландів [13] передбачає, що, якщо законодавством не встановлено інше, право власності на земельну ділянку охоплює: а) верхній шар ґрунту; б) шари землі під верхнім шаром ґрунту; в) підземні води, які виходять на поверхню природним шляхом або через споруди; г) наземні водойми, якщо вони не охоплюють собою чужі земельні ділянки; г) будівлі та споруди, постійно прикріплені до землі (безпосередньо або через зв'язок з іншими будівлями чи спорудами), якщо вони не є складовою чужої нерухомої речі; д) рослини та дерева, прикріплені до землі.

Отже, в Нідерландах також нерухомим майном є земельна ділянка, а все, що на ній та під нею – її складові.

Аналогічні положення містяться у нормативно-правових актах й інших європейських країн, зокрема, Естонії (Закон про загальну частину Цивільного кодексу Республіки Естонія [14]), Італії (ст. 934 Цивільного кодексу Італії [15]), Польщі (ст. 48 Цивільного кодексу Республіки Польщі [16]), Хорватії (ч. 3 ст. 2 Закону «Про право власності та інші речові права» [17]), Швейцарії (ст. 667 ЦК Швейцарської Конфедерації [18]) та ін.

Отже, провідними європейським державами давно напрацьований принцип «єдиного об'єкта», що на практиці позитивно впливає на цивільний обіг загалом та на сферу капітального будівництва зокрема, роблячи її зрозумілішою і привабливішою для залучення інвестицій. Ба більше, неабияке значення має вказаний принцип і на іпотечні та орендні правовідносини.

На думку М. С. Щербини, концепція єдиного об'єкта нерухомості, впроваджена в законодавство більшості країн, загалом не відрізняється від принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані, за своїми правовими наслідками, оскільки обидва забезпечують одночасний перехід прав на земельну ділянку та на будівлі чи споруди, які на ній розташовані. Основна відмінність між ними полягає в методах їх реалізації. Метод реалізації принципу «єдиного об'єкта» полягає в тому, що земельна ділянка є основним об'єктом нерухомості, а всі інші об'єкти, що на ній розміщені та тісно з нею пов'язані, є складовими її, і сукупно вказане є єдиним об'єктом і відчуження одного без іншого звичайно є недопустимим. На відміну від вказаного, принцип «єдиної юридичної долі» вказує на те, що земельна ділянка та будівлі і споруди, що на ній розміщені, є по своїй правовій суті окремими об'єктами, однак беруть участь в обороті одночасно. Успішна реалізація принципу єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані, створює базу, яка в майбутньому сприятиме формуванню єдиного об'єкта нерухомості. Проте передача земельної ділянки власнику будівлі чи споруди, яка на ній розташована – це лише перший етап на цьому шляху. Для формування єдиного об'єкта нерухомості необхідно об'єднати не лише юридичні долі, а самі об'єкти (земельну ділянку та розташовані на ній будівлі чи споруди) в один єдиний об'єкт нерухомості – земельну ділянку [19, с. 157–164].

Аналізуючи проблемні аспекти реалізації принципу «*superficies solo cedit*», Верховний Суд (далі – ВС) в ухвалі від 30.07.2020 у справі № 910/32643/15 [20] також наголосив, що діючий в Україні порядок переходу права власності на житловий будинок, будівлю, споруду та прав на земельну ділянку під ними є діаметрально протилежним принципу «*superficies solo cedit*», оскільки за ЦК та ЗК України саме земельна ділянка слідує за будинком, спорудою, будівлею, а не навпаки.

Отже, і науковцями, і судовою практикою визнається, що внаслідок застосування принципу «єдиної юридичної долі» відбулася певна підміна принципу «*superficies solo cedit*», оскільки за чинними нормами права саме земельна ділянка слідує за будинком, спорудою, будівлею, а не навпаки, що точно не сприяє нормалізації цивільного обороту.

На необхідності впровадження у законодавстві принципу єдиної нерухомої речі, відповідно до якого земельна ділянка є єдиною нерухомою річчю, право власності на яку поширюється й на істотні складові цієї речі, пов'язані зі землею,

наголосили ще в 2020 р. й автори Концепції оновлення Цивільного кодексу України, вказавши про це у п. 3.6 Концепції [21].

Отже, відступ від принципу «єдиної юридичної долі» та заміна його принципом «єдиного об'єкта» стали одним із концептуальних напрямів рекодифікації цивільного законодавства, направленим на зміну підходу до регулювання правового зв'язку між земельними ділянками та об'єктами нерухомості, що на них розташовані, і закріплення послідовного додержання принципу «поверхня слідує за ґрунтом», згідно з яким власнику земельної ділянки належать будівлі, споруди та інше нерухоме майно, розміщене на ній, якщо іншого не встановлено законом.

Це знайшло своє відображення, зокрема, в таких нормах проєкту ЦК, як ст. 387 «Земельна ділянка як нерухома річ», ст. 391 «Складники нерухомої речі», ст. 474 «Земля (земельна ділянка) як об'єкт права власності» та деяких інших.

Так, відповідно до ч.ч. 3, 6 ст. 474 проєкту ЦК право власності на земельну ділянку поширюють на поверхневий (ґрунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній наявні, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд... Власник земельної ділянки є власником будівель і споруд, що на ній наявні, крім випадків, що їх встановлює цей Кодекс та/або інший закон. Відчуження земельної ділянки її власником, який також є власником будівель і споруд, що наявні на земельній ділянці, заборонено без одночасного відчуження цих будівель і споруд.

Ця норма узгоджується зі змістом ч. 1 ст. 391 проєкту ЦК, відповідно до якої складниками земельної ділянки як нерухомої речі є речі, що тісно пов'язані з земельною ділянкою, такі як будівлі, споруди, підземні споруди (зокрема ті, що їх поширюють на інші ділянки), відокремлені водойми, багаторічні насадження, незібраний врожай. Цей припис застосовують, навіть якщо ці складники були окремо зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Відповідно до ч. 5 ст. 391 проєкту ЦК земельна ділянка і розташовані на ній будівля, споруда, об'єкт незавершеного будівництва, що належать на праві власності одній особі, визнаються єдиним об'єктом і є однією нерухомою річчю (*superficies solo cedit*).

Наведене узгоджується і з ч. 3 ст. 483 проєкту ЦК, відповідно до якої відчуження будівлі або споруди її власником, який також є власником земельної ділянки, на якій розташована ця будівля або споруда, заборонено без одночасного відчуження цієї земельної ділянки.

Відтак, автори законопроєкту нарешті змінили підхід до регулювання правового зв'язку між земельною ділянкою та об'єктами нерухомості, поставивши долю будівлі та споруди в залежність від долі земельної ділянки, а не навпаки, як це існує на сьогодні. Водночас, очевидно, що для досягнення послідовного та комплексного впровадження вказаного принципу єдиного об'єкта зміні підлягає й низка інших нормативно-правових актів, зокрема, ЗК України, законів України «Про іпотеку», «Про оренду землі».

Проте, окремої уваги, на наш погляд, потребує норма ст. 479 проєкту ЦК, положення якої є майже аналогічними змісту чинної редакції ст. 377 ЦК України, що містить принцип «єдиної юридичної долі». Відповідно до вказаної норми до особи, яка набула право власності на об'єкт нерухомого майна (житловий будинок (окрім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, право власності на який зареєстровано у визначеному законом порядку, або частку у

праві спільної власності на такий об'єкт, одночасно переходить право власності (частка у праві спільної власності) або право користування земельною ділянкою, на якій розміщений такий об'єкт, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для відчужувача (попереднього власника) такого об'єкта, в порядку та на умовах, визначених Земельним кодексом України.

Утім, на відміну від ст. 377 ЦК України, ст. 479 проєкту ЦК доповнена положенням про те, що істотною умовою договору, який передбачає перехід права власності на об'єкт нерухомого майна (житловий будинок (окрім багатоквартирного), іншу будівлю або споруду), об'єкт незавершеного будівництва, який розміщений на земельній ділянці і перебуває у власності відчужувача, є умова щодо одночасного переходу права власності на таку земельну ділянку (частку у праві спільної власності на неї) від відчужувача (попереднього власника) відповідного об'єкта до набувача такого об'єкта. Це зобов'язує власника будівлі чи споруди відчужувати разом з нею і земельну ділянку, на якій вони розташовані, без включення якої в предмет договору, він буде вважатися неукладеним.

Однак, на нашу думку, положення ст. 479 проєкту ЦК потребує уточнення в частині того, що її дія поширюється як виняток лише на правовідносини, в яких земельна ділянка та будівлі чи споруди, що на ній розташовані, зареєстровані як окремі об'єкти, а їх власниками є різні особи. При цьому неврегульовано залишається ситуація, коли відчуження будівлі чи споруди без земельної ділянки відбувається поза волею власника, наприклад у порядку примусового звернення стягнення на майно власника як боржника. Таке набуття права власності на будівлю чи споруду слід вважати неправомірним, враховуючи заборону відчуження складових земельної ділянки без одночасного її відчуження (ст. 483 проєкту ЦК), що потребує введення прямої заборони такого відчуження.

Висновки. Виходячи із зазначеного, цілком обґрунтовано можна стверджувати, що, запроваджуючи принцип єдиної нерухомої речі, Україна йде шляхом трансформації застарілих радянських концептів у дієві та зрозумілі для європейських держав. Впровадження принципу «єдиного об'єкта» є позитивним моментом процесу рекодифікації цивільного законодавства. Але не слід забувати, що для комплексного врегулювання цього питання одночасно змін потребує не тільки ЦК України, а й ЗК України, закони України «Про іпотеку», «Про оренду землі» тощо. Прогресивним є запровадження у проєкті ЦК поняття складників земельної ділянки як нерухомої речі, заборони відчуження земельної ділянки без одночасного відчуження розташованих на ній будівель і споруд, якщо їх власником є одна й та сама особа. Проте уточненню в проєкті ЦК підлягають положення про можливість застосування раніше діючого принципу «єдиної юридичної долі» у випадку, коли земельна ділянка та розташована на ній будівля чи споруда сформовані як окремі об'єкти нерухомості, що належать різним власникам, а також у разі примусового відчуження складників земельної ділянки. Крім того, в Перехідних положеннях проєкту ЦК доречно визначити граничний період, протягом якого власник земельної ділянки та розташованої на ній будівлі, що сформовані як окремі об'єкти нерухомості, має зареєструвати їх як єдиний об'єкт і одну нерухому річ, незалежно від наміру їх відчуження.

Список використаних джерел

1. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) : Проєкт Закону України від 22 січня 2026 р. № 14394. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 19.03.2026).
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 19.03.2026).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.03.2026).
4. Про іпотеку : Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 19.03.2026).
5. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 19.03.2026).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 грудня 2018 р. у справі № 910/18560/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80427441> (дата звернення: 19.03.2026).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 червня 2021 р. у справі № 200/606/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483110> (дата звернення: 19.03.2026).
8. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : монографія / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, В. М. Єрмоленко [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинич. Київ : Ред. журн. «Право України» ; Харків : Право, 2013. 372 с.
9. Кулинич П. Ф. Земельні кодекси УСРР–УРСР. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemelni_kodeksy_USRR_URSР (дата звернення: 19.03.2026).
10. Щербина М. С. Принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. 189 с.
11. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
12. German Civil Code. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html (дата звернення: 19.03.2026).
13. Civil Code of Netherlands (The Burgerlijk Wetboek). URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook055.htm> (дата звернення: 19.03.2026).
14. General Part of the Civil Code Act of the Republic of Estonia of 17 April 2002 No. 144. URL: <http://www.zakony.ee/index.php?id=24> (дата звернення: 19.03.2026).
15. Civil Code of the Republic of Italy. *The Cardozo Electronic Law Bulletin*. URL: http://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv/home.html (дата звернення: 19.03.2026).
16. Civil Code of the Republic of Poland. URL: <http://www.lex.pl/akt-prawny/-/akt/dz-u-2014-121-u49> (дата звернення: 19.03.2026).
17. Act «On Ownership and Other Real Rights» (2 October 1996). URL : <http://pak.hr/cke/propisi,%20zakoni/en/OwnershipandOtherRealRights/EN.pdf> (дата звернення: 19.03.2026).
18. Swiss Civil Code of 10 December 1907. URL : <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html> (дата звернення: 19.03.2026).
19. Щербина М. С. Принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані, в доктрині земельного права України. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 157–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_1_25 (дата звернення: 19.03.2026).
20. Ухвала Верховного Суду від 30 липня 2020 р. у справі № 910/32643/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90774898> (дата звернення: 19.03.2026).
21. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ, 2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf> (дата звернення: 19.03.2026).

References

1. Draft Civil Code of Ukraine (Code of Private Law) : Draft Law (2026, January 22). No. 14394. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528?utm_source=chatgpt.com.
2. *Land Code of Ukraine*. (2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. *Civil Code of Ukraine*. (2003). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. *On Mortgage* : Law of Ukraine No. 898-IV. (2003). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
5. *On Land Lease* : Law of Ukraine No. 161-XIV. (1998). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
6. Semchik, V. I., Kulynych, P. F., Yermolenko, V. M., et al. (2013). Problems of development of agrarian and land law of Ukraine. *Law of Ukraine; Law*.
7. Kulynych, P. F. (2005). Land codes of the Ukrainian SSR–Ukrainian SSR / in V. A. Smolii (ed.). *Encyclopedia of the history of Ukraine, 3. Scientific opinion*. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Zemelni_kodeksy_USRR_URSR.
8. Shcherbina, M. S. (2016). *The principle of unity of legal fate of a land plot and real estate objects located on it (Dissertation of the Candidate of Law)*.
9. Majdanyk, R. A. (2019). *Rechove pravo*. Alerta.
10. Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, December 4). *Resolution in case*. No. 910/18560/16. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80427441>.
11. Grand Chamber of the Supreme Court. (2021, June 22). *Resolution in case*. No. 200/606/18. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483110>.
12. German Civil Code. (1896). *Federal Ministry of Justice and Consumer Protection*. Retrieved from http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html.
13. *Civil Code of the Netherlands*. (1992). Retrieved from <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook055.htm>.
14. *Law on the General Part of the Civil Code of the Republic of Estonia*, 144. (2002, April 17). Retrieved from <http://www.zakony.ee/index.php?id=24>.
15. Civil Code of Italy. (1942). *The Cardozo Electronic Law Bulletin*. Retrieved from http://www.jus.unitn.it/cardozo/Obiter_Dictum/codciv/home.html.
16. *Civil Code of Poland*. (2014). Retrieved from <http://www.lex.pl/akt-prawny/-/akt/dz-u-2014-121-u>.
17. Act on Ownership and Other Real Rights. (1996, October 2). *Judicial Academy of Croatia*. Retrieved from <http://pak.hr/cke/propisi,%20zakoni/en/OwnershipandOtherRealRights/EN.pdf>.
18. Swiss Civil Code. (1907, December 10). *Federal Council of Switzerland*. Retrieved from <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html>.
19. Shcherbina, M. S. (2015). The principle of the unity of the legal fate of a land plot and real estate objects located on it in the doctrine of land law of Ukraine. *Pravo.ua, (1)*, 157–164. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_1_25.
20. The Supreme Court. (2020, July 30). *Ruling in case*. No. 910/32643/15. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90774898>.
21. Concept of updating the Civil Code of Ukraine. (2020). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf>.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF A SINGLE IMMOVABLE THING IN THE CONTEXT OF THE RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION

Vladyslav Yamkovyy*, Kyrylo Lantkevych**

**State University of Economics and Technology,
16 Medychna St., Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: advokatvladyslav@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5662-7951*

***State University of Economics and Technology,
16 Medychna St., Kryvyi Rih, Ukraine
e-mail: kirilllantkevic@gmail.com*

The article is devoted to the study of the evolution of the legal regulation of the relationship between a land plot and real estate objects located on it in the civil law of Ukraine, as well as the prospects for introducing the principle of a "single object" in the context of the recodification of civil legislation. The relevance of the topic is due to the ongoing transformation of Ukrainian private law after independence, which is aimed at moving away from post-Soviet legal approaches and forming a legal system based on the principles of the continental European tradition.

The article analyzes the current principle of the unity of the legal fate of a land plot and real estate objects located on it, enshrined in the land and civil legislation of Ukraine, as well as the practice of its application by courts. The history of the formation of this principle is considered, in particular, the influence of the Soviet legal doctrine, which artificially separated the legal regime of a land plot from real estate objects located on it. Special attention is paid to scientific approaches to this issue presented in the works of Ukrainian civil scientists.

The concept of transition from the principle of "single legal fate" to the principle of "single object" is studied, which involves considering a land plot together with the buildings and structures located on it as a single object of property rights. The provisions of the draft of the new Civil Code of Ukraine are highlighted, which propose to establish a rule according to which buildings and structures are recognized as integral parts of a land plot, and their alienation is possible only together with the land plot. A comparative analysis is conducted with the legislation of European countries, in which the principle of superficies solo cedit has long been implemented and ensures the stability of civil turnover.

It is concluded that the introduction of the principle of "single object" will contribute to increasing legal certainty in the sphere of real estate turnover, reducing the number of litigation, as well as creating conditions for the development of investment activities, construction, mortgage lending and the real estate market. At the same time, the need for a comprehensive update of related legislation, in particular land and mortgage legislation, is emphasized to ensure the consistent implementation of a new approach to the legal regulation of real estate.

Keywords: single object, unity of legal fate, immovable property, land plot, right of ownership.

*Стаття: надійшла до редакції 19.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.2

ДОСУДОВИЙ ПОРЯДОК ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ КОМІСІЄЮ ПО ТРУДОВИХ СПОРАХ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тетяна Парпан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: tetyana.parpan@lnu.edu.ua
ORC ID: 0000-0002-3151-0180*

Присвячено проблемам діяльності комісій по трудових спорах. Відзначено, що існує потреба змінити підходи до порядку вирішення індивідуальних трудових спорів, зважаючи на досі наявні рудименти радянських часів для врегулювання індивідуальних трудових спорів, євроінтеграційні процеси та воєнний стан у країні. Важливо, не лише усунути законодавчі недоліки, а й змінити ставлення сторін трудових відносин до самої процедури вирішення трудових спорів.

Проаналізовано європейські підходи до досудового (альтернативного) врегулювання трудових спорів та визначено їх суттєві відмінності.

Розглянуто питання обов'язковості та доцільності роботи комісії по трудових спорах. Обґрунтовано законність обов'язкового досудового врегулювання індивідуальних трудових спорів.

Виділено та проаналізовано переваги та недоліки роботи комісії по трудових спорах. До переваг, зокрема, віднесено: наділення комісії по трудових спорах юрисдикційними повноваженнями; обов'язковість прийнятого нею рішення та відсутність необхідності його додаткового затвердження; прийняття рішення у стислі строки.

Серед недоліків комісій по трудових спорах відзначено: не завжди фаховість членів комісії у правових питаннях; законодавчо не закріплена паритетність щодо складу комісії; недосконалість процедур вирішення комісією спорів тощо.

Зроблено висновки, що сьогодні комісії по трудових спорах не є авторитетним органом, рішення якого здебільшого задовольняли б сторони трудового спору. Рішення повинно прийматися на паритетній основі між працівником та роботодавцем або їх представниками. Врегулювання індивідуального трудового спору має здійснюватися взаємоприйнятним для сторін чином, щоб в результаті сторони остаточно визнавали, що не мають одна до одної претензій.

Ключові слова: трудові відносини, реформування трудового законодавства; трудовий спір; працівник; роботодавець.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.250>

З метою реалізації своїх власних інтересів у трудових відносинах, працівник та роботодавець добровільно беруть на себе відповідні зобов'язання. Недотримання останніх може призвести до суперечностей між сторонами, а отже, трудового

спору. Найвний нині порядок вирішення індивідуальних трудових спорів іноді складно назвати об'єктивним та швидким. Враховуючи правові засади, на яких повинен будуватися розгляд індивідуальних трудових спорів, є потреба переглянути на удосконалити підходити до цієї процедури.

У правничій літературі, чимало уваги присвячено проблемам врегулювання трудових спорів. Серед вітчизняних науковців, які їх досліджували, зокрема: В. Я. Бурак, В. С. Венедиктов, С. І. Запара, П. Д. Пилипенко, М. В. Сокол, Г. І. Чанишева. Втім, зважаючи на досі наявні рудименти радянських часів для врегулювання індивідуальних трудових спорів, затягнутий процес реформування трудового законодавства, євроінтеграційні процеси, воєнний стан у країні – все це дає підстави для пошуку нових, оптимальних підходів для усунення не лише існуючих законодавчих недоліків, а й спроби змінити саме ставлення сторін трудових відносин до самої процедури вирішення трудових спорів.

Сьогодні, трудові відносини продовжують виконувати роль своєрідного фільтру, який поглинає усі перетворення, пов'язані зі соціально-економічними трансформаціями в суспільстві. Це, своєю чергою, спричиняє зміни в інтересах, поглядах, мотивації, ставленні до роботи, а також у рівні відповідальності сторін, які укладають трудовий договір, та створює підґрунтя для виникнення між сторонами трудового спору.

Індивідуальні трудові спори – це неврегульовані під час взаємних переговорів суперечності, що виникають між сторонами трудових відносин щодо застосування трудового законодавства, встановлення чи зміни умов праці. Враховуючи особливості, передбачені Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України), такі спори можуть вирішуватися у судовому (місцевими загальними судами) та досудовому порядку. Відповідно до ст. 221 КЗпП України, досудове вирішення індивідуального трудового спору здійснюється шляхом: звернення до комісії по трудових спорах (далі – КТС) та/або медіації, відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-ІХ.

Зауважимо, що на вимогу ч. 2 ст. 224 КЗпП України, працівник та роботодавець шляхом безпосередніх переговорів, повинні спробувати врегулювати суперечності, які можуть постати в процесі реалізації працівником його трудових обов'язків, ще до того, як сторони скористаються досудовим чи судовим порядком вирішення трудового спору. З цього приводу, слушним вважаємо зауваження, що ці «взаємні переговори», очевидно, необхідно розглядати як першу стадію (етап) вирішення трудового спору [1, с. 16]. Отже, трудовими спорами повинні визнаватися не лише ті спори, розгляд яких здійснюється у відповідних юрисдикційних органах, визначених законодавством, а й ті, які сторони намагатимуться врегулювати шляхом взаємних переговорів.

З цього приводу, звернімо увагу на новий проєкт Трудового кодексу України (далі – проєкт ТК) (2026), у якому автори змінили звичний підхід до досудового врегулювання індивідуальних трудових спорів, відмовившись загалом від КТС, та визначивши «безпосередні переговори між сторонами трудового договору (їх представниками)» як один зі способів врегулювання та вирішення індивідуального трудового спору (ст. 237 Проєкту) поряд з медіацією [8].

Сьогодні, згідно зі ст. 224 КТС є обов'язковим первинним органом по розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях, за винятком спорів, які підлягають безпосередньому розглядові в суді. КТС вправі вирішувати доволі широке коло трудових спорів, наприклад, щодо: виплати заробітної плати та інших виплат (за виконання надурочних робіт); застосування

дисциплінарних стягнень; порушення умов трудового договору. Такий спектр повноважень КТС дає змогу цьому органу до певної міри бути і залишатися дієвим юрисдикційним органом [4, с. 80].

Незважаючи на це, питання обов'язковості та, загалом, доцільності роботи КТС не раз ставало предметом для обговорень. Так, О. Терех вважає, що сьогодні інститут функціонування КТС здебільшого є декларативним і на практиці не працює. На багатьох підприємствах, якщо такі комісії створюються, проте лише «на папері» й не здійснюють розгляд трудових спорів, якщо такі виникають [7, с. 64]. На підтримку КТС висловлюється Г. І. Чанишева, яка зазначає, що при виникненні трудового спору багато хто з працівників прагне відразу подати позов до суду, навіть не намагаючись як слід розібратися у проблемі, тоді як більшість спорів можна вирішити цілком мирним шляхом і в межах самого підприємства, установи, організації чи структурного підрозділу [9, с. 210].

Так, В. М. Павліченко та О. В. Павліченко вбачають проблематику щодо первинності та обов'язковості статусу КТС. Зокрема, автори наголошують на тому, що працівник повинен винятково за власним бажанням звертатися за захистом своїх прав до КТС у разі її утворення за місцем його роботи. Пріоритетним повинен бути саме судовий порядок врегулювання індивідуального трудового спору, а розгляд спорів у комісії повинен розглядатися як альтернативна форма врегулювання, що застосовуватиметься лише в разі наявності добровільної згоди обох сторін конфлікту [5, с. 57–58].

З такою позицією авторів можна погодитися, але з певними застереженнями. Відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. Але, ч. 3 цієї ж статті вказується, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [3], а отже, в цьому аспекті обов'язковість КТС не повинна викликати жодних сумнівів.

До того як редакція ст. 124 Основного Закону України була змінена 02.06.2016 р., такі застереження мали ґрунт, адже вимоги щодо первинності та обов'язковості КТС містила лише ст. 224 КЗпП України. Тому, вимога обов'язковості звернення до КТС часто була предметом судового розгляду. Зокрема, це питання розглянув і Конституційний Суд України. У своєму рішенні від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) він зазначив, що обрання певного засобу правового захисту, зокрема і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист [6].

Нині законність обов'язкового досудового врегулювання трудових спорів закріплена Конституцією України. Проте проблема необхідності звернення до КТС, а також перевага судового розгляду таких справ залишаються актуальними.

Досудове (альтернативне) врегулювання трудових спорів є звичайною практикою для європейських країн. Але, механізми та підходи, які використовуються при цьому відрізняються від українських. Наприклад, в Естонії позасудове вирішення індивідуальних трудових спорів здійснюється комісіями з трудових спорів, які діють на постійній основі при інспекціях праці. Порядок розгляду трудових спорів цими комісіями здійснюється відповідно до Закону про вирішення трудових спорів (Töövaidluse lahendamise seadus), який набрав чинності на початку 2018 р.

Завданням комісій з трудових спорів є ефективне, в міру можливості просте, швидке та з малими витратами вирішення трудового спору. Комісія повинна зробити все від неї залежне, щоб трудовий спір був вирішений шляхом досягнення компромісу або іншим способом, визначеним сторонами. Поряд із цим, зазначеним законом, також надається можливість вирішити трудовий спір шляхом примирення. У цьому процесі голова комісії з трудових спорів виступає безпосереднім примирителем, підтримуючи діалог між сторонам спору, та допомагає їм укласти письмову примирну угоду [2, с. 298–299].

Загалом сенсом функціонування системи правосуддя у європейських країнах є врегулювання спору, а не застосування закону, як це здебільшого відбувається в українському правосудді. Водночас врегулювання спору повинно здійснюватися взаємоприйнятним для сторін чином, щоб у результаті сторони визнали, що не мають одна до одної претензій. Останнє майже неможливе при судовому розгляді. В суді сторони вимушені дотримуватися формальних позицій, на яких, зрештою, ґрунтується і думка судді. Але за цими формальними речами дуже часто ховаються справжні інтереси сторін, які залишаються прихованими від суду [1, с. 104].

На основі наведених спостережень європейського досвіду досудового врегулювання трудових спорів, вбачається потреба в переосмисленні загального підходу до розуміння важливості та мети використання досудового (альтернативного) врегулювання індивідуальних трудових спорів, орієнтованого на досягнення примирення між сторонами на взаємоприйнятних умовах.

Як зазначалося, у проєкті ТК автори віддали перевагу досудовому врегулюванню індивідуальних трудових спорів шляхом примирення (безпосередніх переговорів між роботодавцем та працівником (їх представниками)), відмовившись від утворення КТС. Чи буде корисною така відмова від КТС, покаже час, за умови, що цей Проєкт буде прийнято. Наразі з'ясуємо, які сьогодні є переваги та недоліки цього інструменту вирішення індивідуальних трудових спорів між працівником та роботодавцем.

Насамперед, перевагою КТС є те, що цей орган наділений юрисдикційними повноваженнями, що надає значущості його рішенням. Комісія має належні повноваження для розгляду трудового спору по суті та прийняття вмотивованого рішення. Рішення КТС має обов'язкову юридичну силу і не потребує додаткового затвердження зі сторони будь-яких органів [4, с. 79]. До того ж досудове врегулювання спору є доречним, зважаючи на велику завантаженість судів.

Окрім того, розгляд трудового спору не є занадто формалізованим та фінансово обтяжливим для сторін. Він відбувається на тому ж підприємстві, установі та організації, де здійснюється трудова діяльність працівника. Розглядається та прийняття рішення КТС у стислі строки, передбачені ст. 226 КЗпП України.

Серед недоліків роботи КТС можна виділити наступні аспекти: 1) члени КТС не завжди є кваліфікованими, а отже, фаховість та обґрунтованість прийнятого ними рішення, часто ставиться під сумнів; 2) відсутність впевненості в неупередженості (незалежності) членів КТС стосовно сторін трудового спору, незважаючи на те, що члени комісії мають кредит довіри від членів трудового колективу, які їх обирають; 3) не завжди належне організаційно-технічне забезпечення діяльності КТС; 4) законодавчо не закріплена паритетність щодо формування комісії. Крім того, досі існує квота, яка передбачає у складі комісії не менше половини робітників; 5) порушується принцип рівності сторін трудового спору, оскільки трудовим законодавством не закріплено право звернення роботодавця до КТС; 6) недосконалість процедур вирішення спорів, зокрема

десятиденний строк розгляду. І хоча, як вказувалося, це, з одного боку, є позитивним моментом, натомість, через різні обставини (наприклад, тимчасова непрацездатність більшості членів КТС) комісія не може в такий короткий термін вирішити спір; 7) законодавством не передбачено створення КТС у роботодавця-фізичної особи.

Підсумовуючи зазначимо, що через значну кількість недоліків порівняно з перевагами в поточному варіанті функціонування КТС, вона виглядає не перспективною. Водночас досудовий порядок врегулювання суперечностей між сторонами трудових відносин сьогодні є важливим та корисним, та не лише, зважаючи на значну завантаженість судів, а й завдяки спрощеній процедурі врегулювання трудового спору. Але, при цьому, сторони мають прагнути досягти компромісного рішення, яке б задовольнило їх інтереси, навіть якщо прийдеться йти на деякі поступки. Таке рішення повинно прийматися на паритетній основі між працівником та роботодавцем або їх представниками.

Список використаних джерел

- 1 Буряк В. Я., Кулачок-Тітова Л. В., Пилипенко П. Д., Чудик-Білоусова Н. І. Альтернативні способи вирішення трудових спорів / під ред. У. Гелльманна, П. Д. Пилипенка. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права. 2015. 172 с.
- 2 Венедіктов С. В. Міжнародне та порівняльне трудове право : підручник. 2-ге вид. переробл. і допов. Київ : ДІА, 2025. 316 с. URL: <https://www.academia.edu/129795402>.
- 3 Конституція України : Закон України від 28 червня 1996. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- 4 Костюк В. Л. Проблеми трудової правосуб'єктності КТС за чинним трудовим законодавством України. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 75–81. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnbpcajpcgclclefindmkaj/https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6dab8cf3-3c08-4272-89be-f0f9e2238107/content>.
- 5 Павліченко В. М. та Павліченко О. В. Теоретичні та практичні проблеми врегулювання індивідуальних та колективних трудових спорів : монографія. Харків : Факт, 2024.
- 6 Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v015p710-02>.
- 7 Терех О. Альтернативні способи розв'язання трудових спорів: практика України та ЄС. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 2 (113). С. 61–66.
- 8 Трудовий Кодекс України : Законопроект від 19.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516?fbclid=IwY2xjawPeHkRleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFUQXhCbGRUbhVpMjNYZXcwc3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHij_YtBХ-kjBdagcR0vh6POYoZN-XtL7gXCDRPVYVm-Wap3_aem_GTLClGIR07g33kmi0QBprQ.
- 9 Чанишева Г. І. Трудове право України : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс. 2022. 282 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510>.

References

- 1 Burak, V. Ya., Kulachok-Titova, L.V., Pylypenko, P. D., Chudyk-Bilousova, N. I. (2015). *Al'ternatyvni sposoby vyrishennia trudovykh sporiv* / pid red. U. Hell'manna, P. D. Pylypenka. Khmel'nyts'kyj : Khmel'nyts'kyj universytet upravlinnia ta prava.

- 2 Venediktov, S. V. (2025). *Mizhnarodne ta porivnial'ne trudove pravo* : pidruchnyk. 2-he vyd. pererobl. i dopov. Kyiv : DIA. Retrieved from <https://vvv.atsademia.edu/129795402>.
- 3 *Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy (28 chervnia 1996). No. 254k/96*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/tsard/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- 4 Kostiuk, V. L. (2009). Problemy trudovoi pravosub'iektnosti KTS za chynnym trudovym zakonodavstvom Ukrainy. *Sudova apeliatsiia*, 2 (15), 75–81. Retrieved from <chrome-ekhtension://efaidnbmnnnibptsajptsjglslefindmkaj/https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/tsore/bitstreams/6dab8tsf3-3ts08-4272-89be-f0f9e2238107/tsontent>.
- 5 Pavlichenko, V. M. ta Pavlichenko, O. V. (2024). *Teoretychni ta praktychni problemy vrehuliuvannia indyvidual'nykh ta kolektyvnykh trudovykh sporiv* : monohrafiia. Kharkiv : Fakt.
- 6 *Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy (09 lypnia 2002 r.). No. 15-rp/2002 u spravi za konstytutsijnym zvernenniam Tovarystva z обмеженоiu vidpovidal'nistiu «Torhovyj Dim «Kampus Kotton klub» schodo ofitsijnoho tlumachennia polozhennia ch.2 st. 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dosudove vrehuliuvannia sporiv)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/tsard/v015p710-02>.
- 7 Terekh, O. (2020). Alternatyvni sposoby rozv'iazannia trudovykh sporiv: praktyka Ukrainy ta YeS. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 2 (113), 61–66.
- 8 *Trudovyj Kodeks Ukrainy : Zakonoproiekt (19.01.2026)*. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Tsard/69516?fbtslid=IwY2xjawPeHkRleHRuA2FlbQIXMABicmlkETFUQXhCbGRUbHVpMjNYZxcwc3JOYwZhcHBfaWQQMjIyMDM5M Tc4ODIwMDg5MgABHij_YtB X-kjBdagcR0vh6POYoZN-XtL7gXCDRPVYVvWap3_aem_GTLClGIR07g33kmi0prQ.
- 9 Chanyшева, H. I. (2022). *Trudove pravo Ukrainy* : navch.-metod. posibnyk. Odesa : Feniks. Retrieved from <http://dspatse.onua.edu.ua/handle/11300/22510>.

PRE-TRIAL SETTLEMENT OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES BY LABOR DISPUTE COMMISSIONS: REALITIES AND PROSPECTS

Tetyana Parpan

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, UA – 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: tetyana.parpan@lnu.edu.ua
ORC ID: 0000-0002-3151-0180*

The article addresses the issues surrounding the operation of Labor Dispute Commissions (LDCs) as a compulsory pre-trial body for resolving individual labor disputes. It is noted that the persistence of Soviet-era remnants in labor dispute resolution, alongside European integration processes and the current state of martial law in Ukraine, necessitates a fundamental shift in the approaches to resolving individual labor disputes. It is crucial not only to eliminate legislative gaps but also to transform the attitude of the parties to labor relations toward the dispute resolution procedure itself.

The study examines the mandatory nature and expediency of LDCs, providing a legal justification for compulsory pre-trial settlement. Specifically, it is argued that pursuant to Part 3 of Article 124 of the Constitution of Ukraine, the law may establish a mandatory pre-trial dispute resolution procedure; thus, the requirement to refer disputes to LDCs is constitutionally sound.

European approaches to alternative (pre-trial) labor dispute resolution are analyzed, highlighting that these mechanisms differ significantly from domestic Ukrainian practices. Consequently, the author proposes a conceptual rethinking of the importance and objectives of alternative individual labor dispute resolution.

The article identifies the following advantages and disadvantages of LDCs:

– Advantages: LDCs are vested with jurisdictional powers; their decisions are binding and do not require additional certification; disputes are resolved directly at the workplace; and decisions are rendered within tight deadlines, which alleviates the workload of the court system.

– Disadvantages: Members of the commission often lack legal expertise; the law does not guarantee the principle of parity in the commission's composition; and the procedural framework for resolving disputes remains flawed; organizational and technical support for the activities of LDC is not always adequate. In addition, the law does not provide for the creation of an LDC by a physical person employer.

The author concludes that currently, Labor Dispute Commissions lack the necessary authority to consistently satisfy the parties involved. It is recommended that decisions be made on a parity basis between the employee and the employer (or their representatives). The settlement of individual labor disputes should be achieved in a mutually acceptable manner, ensuring that both parties ultimately waive any further claims against each other.

Keywords: labor relations, labor law reform, labor dispute, employee, employer.

*Стаття: надійшла до редакції 01.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 349.22:331.45:341.242.2(477)

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ ТА ЗДОРОВІ УМОВИ ПРАЦІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Оксана Стасів*, Христина Плєсканка**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: stasivoksana2304@gmail.com
ORCID ID:0000-0002-4846-7035*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: kristinapleskanka@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-7086-4906*

Присвячено аналізу права на безпечні та здорові умови праці як ключової складової професійної безпеки в контексті євроінтеграційних зобов'язань України. Значна увага приділена нормативному дослідженню права на безпечні та здорові умови праці у Європейському Союзі, зокрема в Рамковій директиві 89/391/ЄЕС «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі», та деяких країнах європейського союзу зокрема.

Доведено, що для ефективної гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС необхідно перейти до системного превентивного підходу, за яким пріоритет віддається запобіганню професійним ризикам, що покладається здебільшого на роботодавця. Обґрунтовано ключові аспекти такого реформування, яке має включати можливість участі працівників чи їхніх представників в управлінні підприємством, установою, організацією. При цьому важливо розглядати психосоціальні ризики як складову права безпеки та здоров'я на роботі.

На основі аналізу досвіду деяких держав-членів, де превентивна модель поєднує правові, організаційні та соціальні інструменти, доведено доцільність впровадження в Україні комплексного системного підходу до умов праці, які базуються на європейських стандартах. Водночас підкреслено, що просте формальне перенесення норм недостатнє – держава зобов'язана створити реальні механізми їх виконання, посилити роль соціального діалогу, інспекційного нагляду та стимулювання роботодавців до інвестицій у безпеку.

Ключові слова: безпека праці, охорона праці, європейські стандарти, працівник, роботодавець.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.257>

Постановка проблеми. Право на безпечні та здорові умови праці є однією з фундаментальних засад трудового законодавства, поряд із принципами соціального захисту та рівності сторін трудових відносин. Ці засади належать до визнаних європейських цінностей, закріплених, зокрема, в Хартії основних прав Європейського Союзу, де підкреслюється: «Кожен робітник має право на умови праці, які поважають його здоров'я, безпеку та гідність» (ст. 31). Необхідність реформування цієї сфери зумовлена євроінтеграційними зобов'язаннями України, які передбачають не лише формальну гармонізацію норм, а й адаптацію національ-

них інститутів до стандартів ЄС. Вітчизняне законодавство у сфері охорони праці значною мірою успадкувало радянську модель, де акцент робився на компенсація після настання шкоди, а працівник залишався пасивним учасником трудових відносин. Це суперечить європейським стандартам, закріпленим у Рамковій директиві 89/391/ЄЕС, які вимагають активної участі працівників у запобіганні ризикам та чіткого визначення їхніх прав, як-от на відмову від небезпечної роботи.

Окрему проблему становить процес гармонізації трудового законодавства України з правом Європейського Союзу. Незважаючи на взяті державою зобов'язання у межах Угоди про асоціацію з ЄС, імплементація положень рамкових директив ЄС у сфері безпеки та гігієни праці відбувається фрагментарно та без належного концептуального переосмислення ролі працівника як суб'єкта трудових правовідносин. За даними Держпраці, у 2024–2025 рр. кількість зареєстрованих нещасних випадків залишається високою (понад 4–5 тис. щорічно), а реальний рівень травматизму, за оцінками експертів МОП, у 2–3 рази вищий через недооблік. Тому питання реформування права на безпечні та здорові умови праці в євроінтеграційному контексті, безумовно, потребує комплексного наукового аналізу з урахуванням євроінтеграційних процесів та досвіду країн-членів Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання трудових прав і обов'язків працівників, зокрема в контексті професійної безпеки та гармонізації з міжнародними стандартами, розглядається в науковій літературі. Зокрема, Л. П. Амелічевої, Ю. Б. Бек, О. М. Рим, О. В. Стасів та інших. У публікаціях постійно порушується питання про те, наскільки ефективне національне правове регулювання у сфері охорони праці і чи відповідає воно європейським стандартам, що робить актуальним подальший аналіз і пошук шляхів для вдосконалення.

Метою статті є дослідження стандартів ЄС щодо безпеки та здоров'я працівників на роботі, а також законодавства окремих країн Європейського Союзу.

Завданням статті є виявлення дискусійних питань у науковій літературі та чинному законодавстві щодо охорони праці загалом та права на безпеку і здоров'я на роботі зокрема, аналіз їх реалізації на практиці, порівняння українських та європейських підходів, а також формування пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання трудових відносин в Україні.

Вклад основного матеріалу. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 р. та подання заявки на членство в ЄС держава зобов'язалася адаптувати законодавство до *acquis communautaire* – сукупності правових норм ЄС. Це стосується насамперед галузей соціальної політики, охорони праці, умов праці та захисту трудових прав працівників, які визначено як ключові складові європейських стандартів праці [8].

Європейська модель трудових відносин суттєво відрізняється від традиційної української системи. У ЄС домінує превентивна концепція управління ризиками, яка передбачає системну оцінку небезпек на робочому місці, активну участь працівників у гарантуванні безпеки праці та відповідальність роботодавця за створення умов, які мінімізують ризики до їх виникнення. Натомість в Україні система охорони праці досі переважно орієнтована на реагування після настання інцидентів, а не на їх запобігання.

Становлення європейських принципів у сфері трудових прав та обов'язків – це не тільки правове зобов'язання України в рамках Угоди про асоціацію, а й необхідна умова для забезпечення конкурентоспроможності національного ринку

праці, соціального захисту працівників і створення сталих моделей управління ризиками на робочих місцях.

Працівники реалізують свої трудові права шляхом укладення трудового договору, що гарантує право на здорові та безпечні умови праці; гідне ставлення з боку роботодавця та колег тощо [5, с. 116–120]. Обов'язки працівника включають: виконання роботи особисто та належно; проходження інструктажів та навчання з питань охорони праці; дотримання правил техніки безпеки та користування засобами колективного та індивідуального захисту; співпрацю з роботодавцем для створення безпечних умов праці; своєчасне повідомлення керівництва про небезпечні ситуації; проходження медичних оглядів [5, с. 67–68].

Реалізація цих прав та обов'язків на національному рівні значною мірою залежить від законодавчих норм та практики їх виконання. У Європейському Союзі для цього створено системну модель, яка забезпечує мінімальні стандарти безпеки і здоров'я на робочих місцях у всіх державах-членах та водночас формує культуру превентивного підходу [13]. Основою цієї моделі стала Рамкова Директива Ради 89/391/ЄЕС. Вона не лише встановлює юридичні рамки, а й закріплює принцип активної участі працівників в управлінні професійними ризиками – від права на інформацію та консультації до можливості обирати своїх представників з питань безпеки праці та безпосередньо брати участь в організації цих заходів. Превентивний підхід до безпеки праці є основою цієї Директиви [8; 9].

Основні принципи Директиви Ради 89/391/ЄЕС включають обов'язки роботодавця забезпечувати безпечні та здорові умови праці, усувати потенційні та реальні небезпечні фактори, своєчасно інформувати працівників про ризики та консультувати їх у питаннях професійної безпеки [8].

Практичне застосування директиви в різних країнах ЄС демонструє ефективність цих принципів. Так, у Швеції працівник має право в будь-який момент залишити робоче місце, якщо вважає, що його життя або здоров'я під загрозою. У такому випадку роботодавець зобов'язаний негайно усунути загрозу перед відновленням роботи, а будь-які дисциплінарні заходи щодо працівника за таку дію заборонені [6]. Подібні механізми діють у Німеччині, Австрії та Польщі, де інтеграція директиви в національне законодавство забезпечує високий рівень безпеки та ефективного управління ризиками [8].

Важливим аспектом сучасної європейської моделі є розширення сфери уваги на психологічні загрози та нові виклики, пов'язані з цифровою та дистанційною роботою. У рамках стратегії ЄС 2021–2027 передбачено врахування стресу, психоемоційного навантаження, організаційних змін та нових технологічних викликів [14]. Працівники, які працюють дистанційно, мають право на інструктаж щодо роботи на технічних засобах, які надаються роботодавцем, профілактики стресу та доступ до психологічної підтримки.

Порівняно з українською системою охорони праці, яка регламентується здебільшого Законом «Про охорону праці» та КЗпП [1; 2], європейська модель відзначається більшою системністю та превентивністю. У цьому контексті, як зазначає О. В. Стасів національне законодавство України, попри значні зусилля з адаптації до вимог ЄС, все ще характеризується відсутністю єдиного підходу до імплементації європейських принципів, що проявляється у термінологічних невідповідностях та дублюванні норм. Зокрема, авторка підкреслює, що «національний законодавець, імплементуючи у національне законодавство принципи та норми ЄС, нерідко не дотримується єдиного підходу до розуміння змісту цих принципів, а часто використовує різні терміни щодо позначення одних і

тих самих понять, чим провокує різне трактування та застосування норм» [16, с. 75]. Це призводить до фрагментарної реалізації директив ЄС, таких як 89/391/ЄЕС, де радянський спадок поняття «охорона праці» конфліктує з європейським розумінням безпеки праці та охорони здоров'я працівників, вимагаючи комплексних реформ, включаючи об'єднання нормативних актів та вилучення застарілих заборон (наприклад, щодо роботи жінок у шкідливих умовах праці), а також посилення профілактичних та попереджувальних механізмів запобігання професійним ризикам для повної гармонізації з *acquis communautaire*.

Аналіз європейського досвіду дозволяє виокремити кілька напрямів для вдосконалення українського законодавства: по-перше, чітке визначення обов'язку роботодавця усунути небезпеку до відновлення роботи; по-друге, інтеграція психологічної безпеки та управління стресом; по-третє, формалізація права працівників на відмову від небезпечної роботи без ризику для кар'єри та належної участі у процесах управління ризиками [7; 8].

У контексті євроінтеграції України, аналіз досвіду країн Європейського Союзу (ЄС) щодо прав та обов'язків працівників з професійної безпеки є ключовим для розуміння ефективних механізмів професійної безпеки та превентивної культури безпеки.

Німецька модель безпеки праці є зразком поєднання суворого законодавства з розвиненою системою соціального страхування, що відповідає принципам Європейського стовпа соціальних прав [8]. Основним нормативним актом є Закон про охорону праці, який зобов'язує роботодавців проводити регулярні оцінки ризиків, їх виявлення та попередження, а також забезпечувати навчання та засоби індивідуального захисту (ЗІЗ).

У 2025 р., відповідно до оновлень коаліційної угоди, акцент робився на цифровізацію процесів, зменшення бюрократії та гнучкості робочого часу, з обмеженням робочого дня до 8 годин (з можливістю подовження до 10 год за згодою), що узгоджується з Директивою ЄС про робочий час (2003/88/ЄС). Працівники мають право відмовитися від небезпечної роботи без дисциплінарних наслідків, а представники з безпеки праці беруть активну участь в аудитах та усуненні ризиків, що знижує кількість нещасних випадків на 15–20% порівняно зі середньоевропейськими показниками, за даними EU-OSHA [11]. За даними Eurostat за 2023 рік рівень нещасних випадків у Німеччині становить менше 1.0 на 100 000 працівників, що нижче середнього по ЄС (1.63) [18].

Соціальні гарантії в Німеччині включають обов'язкове страхування від нещасних випадків та професійних захворювань через DGUV (Deutsche Gesetzliche Unfallversicherung), яке покриває лікування, реабілітацію та компенсацію втрати працездатності. Станом на 2026 рік мінімальна заробітна плата становить € 13.90 за годину (з підвищенням до € 14.60 у 2027 р.). Для вразливих груп, як вагітні працівниці, передбачено спеціальний захист від звільнення та адаптацію робочих місць, що відповідає Директиві ЄС про гендерну рівність (2019/1158). Наприклад, у разі витoku хімічних речовин, алгоритм реагування включає негайну евакуацію, виклик інспекції праці та проведення аудиту, з обов'язковим залученням працівників до аналізу причин, що мінімізує повторні інциденти.

Шведська модель, відома як «скандинавська», акцентує на колективних переговорах та партнерстві між профспілками, роботодавцями та державою, що узгоджується з принципами соціального діалогу в Європейському стовпі соціальних прав [8]. Закон «Про робоче середовище» зосереджений на оцінці професійних ризиків та їхньому виявленні, при цьому основна відповідальність за

створення безпеки праці і фізичної, і психологічної покладається на роботодавця, а контроль є посиленним зі сторони держави. Так, у 2025 р. Шведське агентство з робочого середовища посилило нагляд за дотриманням законодавства про безпеку праці, застосовуючи цифрові інструменти моніторингу дотримання норм праці. Представники працівників є фактично на кожному підприємстві та мають право стежити за дотриманням умов праці роботодавцем, а також можуть зупинити роботу підприємства, якщо є загроза життю чи здоров'ю людей. Рівень нещасних випадків тут один із найнижчих у ЄС, а саме нижче 1.0 на 100 000 працівників за даними Eurostat 2023 [18].

Соціальні гарантії фокусуються на балансі роботи та життя: працівники мають право на 25 днів оплачуваної відпустки, до 120 днів оплачуваного догляду за хворою дитиною та скорочений робочий день для батьків дітей до 8 років. Відсутність національної мінімальної зарплати компенсується колективними угодами, які охоплюють 90% працівників, забезпечуючи середню зарплату на рівні €3 500–4 000 щомісяця [8]. Як показують результати досліджень – такий підхід знижує стрес та помилки на роботі, зменшуючи професійне вигорання на 25% порівняно з країнами з менш розвиненими гарантіями [7]. Наприклад, при виявленні ризику, як поломка обладнання, представник працівників може зупинити процес, викликати інспекцію та вимагати усунення, з обов'язковим навчанням після інциденту, що посилює колективну відповідальність.

Австрійська система безпеки праці поєднує державне регулювання з колективними угодами, відповідаючи Директиві 89/391/ЄЕС [9]. Закон «Про безпеку та здоров'я на роботі» вимагає від роботодавців регулярних аудитів, надання засобів індивідуального захисту та залучення працівників до оцінки ризиків, з посиленням у 2026 р., через нові правила для дистанційної праці, права на відключення та алгоритмічне управління [9]. Працівники мають право на відмову від небезпечної роботи та участь в управлінні безпекою праці, що знижує травматизм. Так, рівень професійних захворювань тут на 12% нижчий за середній по ЄС, а саме за даними Eurostat 2023 р. нещасні випадки трапляються 3.0 на 100 000 [18].

Соціальні гарантії включають 25–30 днів відпустки, 13-ту та 14-ту зарплати та обов'язкове страхування від нещасних випадків. Мінімальна зарплата регулюється колективними угодами (від € 1500–2000 залежно від сектору), без національного мінімуму. Сучасні тенденції розвитку трудового законодавства включають цифровізацію кадрової документації та електронний облік робочого часу, що сприяє більш ефективному контролю дотримання норм робочого часу і запобіганню надмірним перепрацюванням. У разі настання інциденту (наприклад, отруєння) проводиться оперативний аудит за участю інспекції праці, з акцентом на превентивні заходи та компенсації через систему соціального страхування, що мотивує роботодавців активніше вкладати кошти в безпеку праці.

Польська модель, як країни, що пройшла швидко євроінтеграцію, демонструє трансформацію від пострадянських норм до європейських стандартів. Трудовий кодекс регулює обов'язки з безпеки праці, включаючи право на відмову від небезпечної роботи та обов'язкові медичні огляди. Державна інспекція праці здійснює контроль, а рівень нещасних випадків знизився на 10% завдяки впровадженню превентивних заходів EU-OSHA. Нещасні випадки на виробництві трапляються зі статистикою близько 2.0 на 100 000 [18].

Соціальні гарантії охоплюють оплачувані лікарняні, 20–26 днів відпустки та мінімальну зарплату PLN 4806 брутто щомісяця (PLN 31.40 за годину) у 2026 р. Як показують результати досліджень такі регулярні огляди дозволяють вчасно виявляти ризики, зменшуючи професійні захворювання на 15% [7]. Наприклад, при травмі комісія розслідує інцидент, з фокусом на відповідальність роботодавця, що стимулює превенцію, але досі потребує посилення для повної гармонізації з ЄС.

Для України в умовах євроінтеграції особливу цінність становить досвід Польщі – країни, яка не просто формально імплементувала директиви ЄС у своє законодавство, а й поступово перебудувала національні інституції, щоб забезпечити реальне виконання цих норм. Було переглянуто підходи до державного нагляду, посилено роль державної інспекції праці, запроваджено ризикоорієнтований підхід перевірок та широко залучено соціальних партнерів до обговорення питань безпеки праці. На початкових етапах оцінка професійних ризиків часто здійснювалася формально, без реального аналізу умов праці. Частина роботодавців сприймала нові вимоги як додаткове адміністративне навантаження, а малий і середній бізнес мав обмежені можливості для інвестування у превентивні заходи. Крім того, відчувалася нестача підготовлених фахівців та ресурсів для ефективного інспекційного контролю. Польський підхід показує, наскільки важливий еволюційний шлях реформ у сфері трудового законодавства: коли зміни не обмежуються лише увідповідненням текстів законів до європейських вимог, а супроводжуються реальним посиленням нагляду за дотриманням правил, розвитком повноцінного соціального діалогу та створенням стимулів для роботодавців інвестувати в безпечні та здорові умови праці.

Ці та інші особливості правового регулювання були враховані в Проекті Закону України «Про безпеку та здоров'я на роботі працівників», який визначає в пріоритеті ризикоорієнтований підхід до організації безпеки праці роботодавцем, а також покладає на роботодавця низку обов'язків, пов'язаних із запровадженням цього підходу. Зокрема, це стосується управління професійними ризиками. А саме ідентифікації небезпек; проведення їх відповідних аналізів, оцінки; планування заходів, спрямованих на зниження професійних ризиків; нагляд, періодичний контроль тощо [15, ст. 16].

В проєкті згадуваного закону також посилюється й відповідальність роботодавців за невиконання норм щодо безпеки та здоров'я на роботі, шляхом встановлення посиленої адміністративної та кримінальної відповідальності. Водночас роботодавцю даються можливості щодо вибору самостійно найефективніших способів організації безпеки працівників, проте за доцільність такого вибору вони нестимуть матеріальну відповідальність.

Висновки. Дослідивши особливості встановлення права на безпеку та здоров'я на роботі в ЄС та деяких європейських країнах та порівнявши проведену роботу на шляху прийняття євроінтеграційного Закону України «Про безпеку та здоров'я на роботі» вважаємо, що проєкт цього закону має бути прийнятий якнайшвидше, оскільки він відповідає європейським стандартам. Адже чинний Закон України «Про охорону праці», а також інша величезна кількість діючих нормативно-правових актів з охорони праці не відповідає сучасним потребам ринку праці, а також євроінтеграційному курсу нашої країни. Ризикоорієнтовний підхід до організації праці, наскільки це можливо в реаліях чинного законодавства, застосовується і зараз Державною службою України з питань праці, але запрацює він тільки за умови оновлення законодавства щодо безпеки праці.

Список використаних джерел

- 1 Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
- 2 Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- 3 Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
- 4 Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2021. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis-2.pdf>.
- 5 Трудове право України : навч. посіб. / В. Е. Теліпко, О. Г. Дутова ; за заг. ред. В. Е. Теліпко. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 456 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/43-Trydove_pravo_Ukr-Telipko.pdf.
- 6 Baykuş N. Role of the Regulation Framework in Occupational Safety: A Comparative Analysis. Safety. 2024. Vol. 10, No. 4. Art. 87. URL: <https://www.mdpi.com/2313-576X/10/4/87>.
- 7 Bazan-Bulanda A. Impact of Occupational Health and Safety Regulations on the Employee's Decision to Take up Employment. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/332101209_Impact_of_Occupational_Health_and_Safety_Regulations_on_the_Employee's_Decision_to_Take_up_Employment.
- 8 Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/391/oj/eng>.
- 9 Directive 89/391/EEC – Framework Directive on occupational safety and health. EU-OSHA. URL: <https://osha.europa.eu/en/legislation/directives/the-osh-framework-directive/1>.
- 10 Directive 89/654/EEC – Minimum safety and health requirements for the workplace. EU-OSHA. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/rights-work/health-and-safety-work_en.
- 11 Facts and figures. EU-OSHA. URL: <https://osha.europa.eu/en/facts-and-figures>.
- 12 Act on the Implementation of Measures of Occupational Safety and Health (Arbeitschutzgesetz – ArbSchG). *Gesetze-im-Internet*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_arbschg/.
- 13 Occupational Safety and Health Convention. (No. 155). 1981. ILO. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312300.
- 14 Walters D. Participation in safety and health in European workplaces. *European Journal of Industrial Relations*. 2020. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/00119835670>.
- 15 Про безпеку та здоров'я працівників на роботі : Проект Закону України від 17.08.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>.
- 16 Стасів О. В. Трансформація розуміння конституційного права на безпечні та здорові умови праці в умовах євроінтеграції. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 3. С. 72–80. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2022/transformatiia-rozuminnia-konstytutsiinoho-prava-bezpechni-zdorovi-umovy-pratsi/>.
- 17 Occupational safety and health in Europe: state and trends 2023. EU-OSHA. URL: https://osha.europa.eu/sites/default/files/OSH_in_Europe_state_trends_report_2023_en.pdf.
- 18 Accidents at work statistics – Statistics Explained. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Accidents_at_work_statistics.

References

- 1 *Pro okhoronu pratsi : Zakon Ukrainy (14.10.1992 № 2694-XII)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
- 2 *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy (10.12.1971 № 322-VIII)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- 3 *Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy (23.09.1999 № 1105-XIV)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
- 4 Rym, O. M. (2021). *Trudove pravo Yevropeiskoho Soiuzu ta yoho vplyv na rozvytok trudovoho prava Ukrainy (Doctoral dissertation, specialty 12.00.05)*. Lviv. Retrieved from <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis-2.pdf>.
- 5 Telipko, V. Ye., & Dutova, O. H. (2009). *Trudove pravo Ukrainy*. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/43-Trydove_pravo_Ukr-Telipko.pdf.
- 6 Baykuş, N. (2024). *Role of the Regulation Framework in Occupational Safety: A Comparative Analysis*. *Safety*, 10(4), Art. 87. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2313-576X/10/4/87>.
- 7 Bazan-Bulanda, A. (2019). *Impact of Occupational Health and Safety Regulations on the Employee's Decision to Take up Employment*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/332101209_Impact_of_Occupational_Health_and_Safety_Regulations_on_the_Employee's_Decision_to_Take_up_Employment.
- 8 *Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/391/oj/eng>.
- 9 *Directive 89/391/EEC – Framework Directive on occupational safety and health. EU-OSHA*. Retrieved from <https://osha.europa.eu/en/legislation/directives/the-osh-framework-directive/1>.
- 10 *Directive 89/654/EEC – Minimum safety and health requirements for the workplace. EU-OSHA*. Retrieved from https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/rights-work/health-and-safety-work_en.
- 11 *Facts and figures. EU-OSHA*. Retrieved from <https://osha.europa.eu/en/facts-and-figures>.
- 12 *Act on the Implementation of Measures of Occupational Safety and Health (Arbeitsschutzgesetz – ArbSchG). Gesetze-im-Internet*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_arbschg/.
- 13 *Occupational Safety and Health Convention*, 155, 1981. ILO. Retrieved from https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312300.
- 14 Walters, D. (2020). *Participation in safety and health in European workplaces. European Journal of Industrial Relations*. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0959680119835670>.
- 15 *Pro bezpeku ta zdorovia pratsivnykiv na roboti : Proiekt Zakonu Ukrainy (17.08.2022)*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>.
- 16 Stasiv, O. V. (2022). *Transformatsiia rozuminnia konstytutsiinoho prava na bezpechni ta zdorovi umovy pratsi v umovakh yevrointehratsii. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, (3), 72–80. Retrieved from <https://www.constjournal.com/pub/3-2022/transformatsiia-rozuminnia-konstytutsiinoho-prava-bezpechni-zdorovi-umovy-pratsi/>.
- 17 *Occupational safety and health in Europe: state and trends 2023. EU-OSHA*. Retrieved from https://osha.europa.eu/sites/default/files/OSH_in_Europe_state_trends_report_2023_en.pdf.
- 18 *Accidents at work statistics – Statistics Explained. Eurostat*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Accidents_at_work_statistics.

**PECULIARITIES OF REFORMING THE RIGHT TO SAFE
AND HEALTHY WORKING CONDITIONS IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN INTEGRATION: A COMPARATIVE ASPECT**

Oksana Stasiv*, Khrystyna Pleskanka**

**Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79007,
e-mail: stasivoksana2304@gmail.com*

ORCID ID:0000-0002-4846-7035

***Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79007,
e-mail:kristinapleskanka@gmail.com*

ORCID ID: 0009-0006-7086-4906

The study is devoted to the analysis of the right to safe and healthy working conditions as a key component of occupational safety in the context of Ukraine's European integration commitments. Significant attention is given to the normative examination of the right to safe and healthy working conditions in the European Union, in particular within the Framework Directive 89/391/EEC "on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work", as well as in selected EU Member States.

It is argued that, in order to effectively harmonize Ukrainian legislation with the EU *acquis*, it is necessary to shift to a systemic preventive approach, in which priority is given to the prevention of occupational risks and the primary responsibility for which lies with the employer. The key aspects of such reform are substantiated; this reform must include the possibility for workers or their representatives to participate in the management of the enterprise, institution, or organization. At the same time, it is essential to treat psychosocial risks as an integral part of the right to safety and health at work.

Drawing on the experience of certain Member States, where the preventive model integrates legal, organizational, and social instruments, the study demonstrates the advisability of implementing in Ukraine a comprehensive systemic approach to working conditions based on European standards. Simultaneously, it is emphasized that a mere formal transposition of norms is insufficient — the state is obliged to establish real mechanisms for their enforcement, strengthen the role of social dialogue, inspection supervision, and incentives for employers to invest in safety.

Keywords: occupational safety, labour protection, European standards, worker, employer.

*Стаття: надійшла до редакції 02.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.2.01

ВПЛИВ ІДЕЙ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ШКІЛ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Володимир Бурдін

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volodymyr.burdin@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0736-0159*

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. була створена Комісія з питань правової реформи (на жаль, але на момент підготовки цієї публікації вона була ліквідована Указом Президента України № 223/2026 від 5 березня 2026 р.). У складі цієї Комісії були створені кілька робочих груп робота яких спрямована на реформування законодавства в різних сферах. Серед таких груп функціонує і група з питань реформування кримінального законодавства. Вже на початку своєї роботи Робоча група сформувала Концепції проекту нового КК. Звісно, що в її змісті ми не знайдемо вказівок на те, який саме напрям чи положення якої школи кримінального права покладені в її основу. В Концепції проекту задекларовані ідеї, спрямовані на гуманізацію кримінальної відповідальності, систематизацію норм, запровадження принципів європейського права, проступків (кримінальних правопорушень) та зменшення репресивності. При цьому чітко декларується перехід від «карального» до «відновного» правосуддя, коли основний акцент робиться на відшкодуванні шкоди потерпілому, а не лише на карі для винного, що, на думку членів Робочої групи, має сприяти швидшому відновленню соціальної справедливості. Такий підхід до роботи над проектом, коли Робочою групою спочатку були задекларовані основні ідеї, які мають бути покладені в його основу, видається цілком правильним, адже важливо дати відповідь на питання про те, чого очікує суспільство від кримінального закону на певному етапі свого розвитку. Саме ця відповідь є визначальною не тільки для формування основного змісту нового закону, а й поточних змін до законодавства і для судової практики. З погляду теорії кримінального права сукупність таких ідей, які відображають певну парадигму кримінального права на певному етапі і орієнтовані на відносно тривалий період свого існування і застосування, зазвичай, називають певною «школою кримінального права» або «кримінально-правовим напрямком». Звісно, що марно було би очікувати від Робочої групи визначення в Концепції назви школи основні ідеї якої будуть покладені в основу проекту нового КК. Адже таке твердження викликало би багато зауважень і питань з огляду на те, що і самі назви шкіл, і їхні основні постулати, сформовані лише в теорії кримінального права і є доволі неоднозначними і, крім того, сьогодні для більшості європейських держав і Україна в цьому не є винятком спостерігається певний еkleктичний підхід щодо впровадження у кримінальне законодавство цих різних положень. Проаналізовано положення чинного КК України та Проекту через призму ідей окремих кримінально-правових шкіл.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення, покарання, пробація, школа кримінального права.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.266>

© Бурдін В., 2026

Аналіз наукових досліджень, проведених протягом останніх років, які присвячені проблемам кримінального права, і на рівні окремих статей, монографій, і на рівні дисертацій, свідчить про те, що теорія кримінального права зосереджена, здебільшого, на позитивістських підходах до його дослідження, тобто аналізі законодавства, зокрема доволі динамічних і хаотичних змінах до КК, кількість яких давно вийшла за межі здорового глузду, а також судової практики (окремих рішень) на різних її рівнях. Це, своєю чергою, суттєво впливає і на дидактичні аспекти викладання і вивчення кримінального права як навчальної дисципліни на сучасному етапі, коли незнання (наголошує не завжди йдеться про розуміння) окремих положень кримінального закону, позицій Верховного Суду або рішень ЄСПЛ дає підстави поставити здобувачеві негативну оцінку на іспиті з відповідної навчальної дисципліни. Непоодинокі випадки, коли навіть аргументована незгода з позицією Верховного Суду є підставою для негативної оцінки під час конкурсів на посади суддів. З погляду національної правової системи такий підхід до оцінювання є дещо дивним, адже у нас немає Ради мудреців, які би остаточно тлумачили певні норми, надаючи цьому тлумаченню не тільки остаточного, а й священного значення, незгода яким загрожувала би анафемою. Можливо, певною мірою можна було би погодитися з таким підходом, якщо мати тверду впевненість у стабільності кримінального законодавства і судової практики. Водночас такої впевненості немає, про що свідчать не тільки постійні зміни до КК, а й також робота над проектом нового КК, яку веде Робоча група з питань розвитку кримінального права, аргументовано обстоюючи позицію про необхідність прийняття нового КК.

З погляду європейської цивілізації і світосприйняття твердження *«errare humanum est, sed perseverare diabolicum»* більш точно відображає парадигму не тільки будь-якої правової теорії, а й судової практики. До речі, в цьому відношенні сучасний позитивістський підхід до вивчення кримінального права ще більше видається не тільки неправильним, але й суто з дидактичного погляду може виявитися просто шкідливим, якщо припустити, що студенти почнуть вивчення кримінального права в період дії одного кримінального закону, а закінчать тоді, коли набере чинності інший. Ймовірність такої ситуації точно не можна виключати, ба більше, що щось подібне вже мало місце, коли 1 вересня 2001 р. набрав чинності діючий КК України і втратив чинність КК 1960 р. Звісно, що не йдеться про те, що викладання навчального курсу дисципліни «кримінальне право» повинно перетворитися на викладання курсу філософії кримінального права (не впевнений, що така дисципліна взагалі десь у навчальних планах існує), проте рефлексія таких змін повинна бути і не тільки в навчальному процесі. В цьому відношенні складно недооцінити підтримку наших міжнародних партнерів ОБСЄ, Консультативної місії Європейського Союзу, які фінансують різні зустрічі Робочої групи з питань реформування кримінального законодавства з представниками судових та правоохоронних органів, з науковою спільнотою з метою ознайомлення і обговорення положень проекту нового КК України. Так чи інакше, але саме в такий спосіб відбувається ознайомлення правничої спільноти з певними новелами Проекту.

Доречно нагадати, що Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. була створена Комісія з питань правової реформи (на жаль, але на момент підготовки цієї публікації вона була ліквідована Указом Президента України № 223/2026 від 5 березня 2026 р.). У складі цієї Комісії були створені кілька робочих груп робота яких спрямована на реформування законодавства в різних сферах. Серед таких груп функціонує і група з питань реформування криміналь-

ного законодавства. Вже на початку своєї роботи Робоча група сформувала Концепцію проєкту нового КК. Звісно, що в її змісті ми не знайдемо вказівок на те, який саме напрям чи положення якої школи кримінального права покладені в її основу, що загалом цілком логічно. Щоправда, в Концепції проєкту задекларовані ідеї, спрямовані на гуманізацію кримінальної відповідальності, систематизацію норм, запровадження принципів європейського права, проступків (кримінальних правопорушень) та зменшення репресивності. Водночас чітко декларується перехід від «карального» до «відновного» правосуддя, коли основний акцент робиться на відшкодуванні шкоди потерпілому, а не лише на карі для винного, що, на думку членів Робочої групи, повинно сприяти швидшому відновленню соціальної справедливості. Такий підхід до роботи над Проєктом, коли Робочою групою спочатку були задекларовані основні ідеї, які мають бути покладені в його основу, видається цілком правильним, адже, мабуть, не буде помилкою, якщо стверджувати, що саме відповідь на питання про те, чого очікує суспільство від кримінального закону на певному етапі свого розвитку є визначальним не тільки для формування його основного змісту, поточних змін до законодавства, а й для судової практики. З погляду теорії кримінального права сукупність таких ідей, які відображають певну парадигму кримінального права на певному етапі і орієнтовані на відносно тривалий період свого існування і застосування, зазвичай називають певною «школою кримінального права» або «кримінально-правовим напрямком». Звісно, що марно було би очікувати від Робочої групи визначення в Концепції назви школи основні ідеї якої будуть покладені в основу проєкту нового КК. Адже таке твердження викликало би багато зауважень і питань з огляду на те, що і самі назви шкіл, і їхні основні постулати, сформовані лише в теорії кримінального права і є доволі неоднозначними і, крім того, сьогодні для більшості європейських держав і Україна в цьому не є винятком простежується певний еkleктичний підхід щодо впровадження у кримінальне законодавство цих різних положень.

Разом з тим, як зазначалося, розробка нового кримінального кодексу, внесення змін у діючий, а також і ефективність застосування кримінально-правових норм значною мірою залежить від усвідомлення того, які очікування у суспільства від кримінального закону. І відповідь на це питання неминуче призведе нас не до позитивістського погляду на кримінальне право, а до філософських розмірковувань над призначенням кримінально-правових норм у суспільстві на певному етапі, тобто знову ж таки до історично сформованих шкіл кримінального права. На жаль, але треба відзначити, що дидактичні підходи до вивчення і викладання кримінального права призвели до того, що в сучасних підручниках це питання практично не згадується (щоправда, треба відзначити, що є і поодинокі винятки), а студенти, подеколи, навіть не розуміють суті цього питання, коли просиш сформулювати хоча би основні ідеї найбільш відомих кримінально-правових шкіл. Як я вже відзначав, що пов'язано це з тим, що освітній процес у вивченні цієї дисципліни (і, мабуть, не тільки цієї) зосереджений, передусім, на вивченні чинного законодавства. Водночас треба відзначити, що наші зарубіжні колеги не ігнорують цієї теми і доволі розлого описують її у своїх підручних, згадуючи і школи, і їх представників, і основні ідеї цих шкіл, а також вплив цих ідей на сучасне кримінальне законодавство [1, с. 73–78]. Цікавим буде нагадати маловідому історію про те, що свого часу науковий спір між прихильниками класичної та соціологічної школи кримінального права, який точився у науці кримінального права в кінці XIX на початку XX ст., призвів до того, що відомому польському вченому Ю. Макаревичу не вдалося захистити на вченій раді Ягеллонського

університету докторську дисертацію. Вчений змушений був відкинути свої ідеї впровадження положень соціологічної школи кримінального права до тодішнього кримінального законодавства і подав до захисту нову дисертаційну роботу на абсолютно іншу тему [2, с. 82]. Щоправда, переконання у своїй правоті щодо ідей соціологічної школи виявилися настільки сильними, що згодом, коли Ю. Макаревич очолив кодифікаційну комісію щодо розробки нового кримінального кодексу, практично всі свої ідеї він втілював у новому КК Польщі 1932 р., який дістав навіть неформальну назву «Кодекс Макаревича».

Так, що ж очікує суспільство від кримінального права і чи змінюються ці очікування залежно від розвитку суспільства? Впевнений, що, відповідаючи в найбільш загальних рисах на це питання за основу можна взяти твердження норвезького криминолога Н. Крісті, яке він сформулював щодо суті одного з центральних понять для кримінального права – покарання. На думку вченого, покарання завжди було, є і буде карою для злочинця і не буде нічим іншим навіть в самому цивілізованому і демократичному суспільстві. Це твердження жодним чином не виключає того, що розвиток суспільства неминуче призводить до відмови від тілесних покарань, покарань, які призводять до неможливої подальшої інтеграції засудженого в суспільство після відбуття покарання, розширення покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, пошуку нових заходів кримінально-правового впливу і гуманізації кримінального права загалом. Водночас очевидним є те, що кримінальний кодекс не повинен сприйматися як «кодекс милосердя», коли основним завданням буде передбачити в його змісті якомога більше можливостей для того, щоб пом'якшити долю особи, яка порушила кримінально-правову заборону, він повинен бути маленьким за змістом і злим по своїй суті. Звісно, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не повинна бути затаврована на все життя, звісно, що суспільство очікує її нормальної реінтеграції. І в цьому відношенні, дійсно, важливо шукати такі заходи кримінально-правового характеру, які би не призвели до ще більшої її деморалізації і озлобленості. Сумнівів немає у тому, що врахування особливостей особи винного, оцінка потенційних загроз вчинення ним нового суспільно небезпечного діяння, а також пошук нових заходів кримінально-правового характеру, які би не були пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, повинні привертати особливу увагу і вчених, і законодавця. І тут доречним буде згадати основні ідеї соціологічної школи кримінального права, прихильники якої обґрунтовували необхідність приділення особливій уваги не стільки тяжкості вчиненого діяння, скільки характеристикам особи винного і тим некаральним заходам, які зможуть якщо не нейтралізувати остаточно, то хоча би суттєво знизити ступінь суспільної небезпеки особи в майбутньому. До речі, саме вплив соціологічної школи обумовлював те, що тривалий час у науковій літературі, присвяченій проблемі покарання, кара як самостійна мета покарання взагалі заперечувалася. І тільки в КК 2001 р. кару як самостійну мету покарання закріпили в кримінальному законі. Хоча і цьому рішенню передували доволі гострі дискусії, про що свідчить порівняльна таблиця тоді ще проєкту КК України 2001 р. Збережена ця мета і в ст. 3.2.1. проєкту нового КК.

Разом з тим, треба відзначити, що окремі доволі радикальні положення соціологічної школи кримінального права розвиваються і не тільки у вітчизняному кримінальному законодавстві, а й в окремих актах ЄС. У цьому відношенні можна навести приклад окремих директив ЄС, які стосуються застосування окремих заходів кримінально-правового характеру, зокрема так званої спеціальної конфіскації. Так, зокрема, нова Директива ЄС 2024/1206 про заморожування та

конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі, яка ґрунтується на ст. 82 (2) та ст. 83 (1) Договору про функціонування Європейського Союзу, передбачає положення, спрямовані на розширення підстав для застосування спеціальної конфіскації навіть у тих випадках, коли вина особи у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння не встановлена. Але це не зупиняє авторів директиви, оскільки така конфіскація розглядається ними, передусім, як засіб безпеки суспільства, а не каральний захід впливу на засудженого. Так, зокрема, ст. 14 Директиви вимагає від національного законодавця ухвалення положень щодо розширеної конфіскації так, щоб майно особи, засудженої за злочин, який, ймовірно, прямо або опосередковано приносить економічну вигоду, могло бути конфісковано повністю або частково також і тоді, коли національний суд переконаний, що відповідне майно було отримане в результаті (подальшої) злочинної діяльності. При цьому засудження за таку злочинну діяльність не є обов'язковою передумовою застосування такої конфіскації. Ба більше, в ст. 16 Директиви запроваджується так звана автономна конфіскація, тобто конфіскація майна невідомого походження у зв'язку зі злочинною діяльністю, коли відсутні всі інші підстави для конфіскації, але національний суд переконаний, що виявлене майно було отримано в результаті злочинної діяльності в рамках злочинного угруповання і що ця діяльність, ймовірно, прямо або опосередковано принесе значні економічні вигоди. Мабуть, з погляду основних ідей соціологічної школи, такі положення є прийнятними, проте застосування таких заходів до особи, винуватість у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння не встановлена рішенням суду, явно суперечить класичним підходам у кримінальному праві.

Взагалі, розвиваючи окремі ідеї соціологічної школи кримінального права, незважаючи на всю їхню привабливість, насамперед, з погляду гуманного ставлення до особи, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, важливо не потрапити в так звану пастку крайніх соціологічних ідей, які, як свідчить історія, можуть суттєво деформувати сутність кримінального права і, як це не дивно, призвести не до лібералізації кримінального законодавства по відношенню до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а до суттєвого порушення її же прав. У цьому відношенні доцільно згадати КК УРСР 1927 р., в якому ідеї соціологічної школи кримінального права в розрізі історії вітчизняного кримінального законодавства набули максимального втілення, що призвело до можливості застосування аналогії до нівелювання самостійного значення поняття покарання і ототожнення його з іншими «заходами соціального захисту», як їх тоді називали в КК 1927 р., а також до можливості їх застосування до особи не тільки за вчинення конкретного діяння, а й тоді, коли сама собою особа буде визнана судом небезпечною у зв'язку зі своїм оточенням (ст. 34 КК). Окрім того, саме ідеї цієї школи, реалізовані в КК 1927 р. дозволяли продовжувати строк позбавлення волі без конкретного терміну його закінчення. Звісно, з урахуванням сучасного розвитку кримінально-правової науки до таких радикальних підходів в кримінальному законі навряд чи дійде, але все ж таки ідеями соціологічної школи захоплюватися не варто.

Разом з тим, треба визнати, що сьогодні окремі положення соціологічної школи міцно укріпилися у вітчизняному кримінальному законодавстві і знаходять свій подальший розвиток і в Проекті. Йдеться, насамперед, про зміну (зміщення) акцентів від інституту покарання до альтернативних некаральних заходів кримінально-правового характеру. В Проекті КК не тільки зберігаються положення про так звані заходи безпеки, а й формалізується сам термін «заходи безпеки» і, крім того, цим заходам приділяється цілий Розділ 3.7, в якому до таких заходів віднесено

обмежувальні заходи, примусову психіатричну допомогу, а також оприлюднення інформації про засудження особи. Щоправда, цілком аргументовано виключно з Проекту детальне регламентування застосування примусових заходів медичного характеру, які в Проекті позначаються і примусова психіатрична допомога, адже ці питання докладно регламентуються Законом України «Про психіатричну допомогу» і не мають нічого спільного з цілями кримінального права. Натомість, і в чинному КК України, і в Проекті збережені положення про застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, що також доволі сумнівно співвідноситься з цілями кримінального права і в більшості європейських держав ці питання регламентуються окремими законами.

Розширення сфери некарального впливу на особу, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, в Проекті КК спостерігається не тільки у запровадженні окремого інституту заходів безпеки і збільшенні їх видів, але й в появі окремого розділу 3.6, присвяченого засобам пробації. В цьому відношенні доцільно звернути увагу, що інститут пробації сьогодні привертає до себе дедалі більшу увагу і формуванню цього інституту присвячені Правила Ради Європи про пробацію. Загалом його існування не є новими для вітчизняного кримінального законодавства, адже якщо абстрагуватися від нового терміна «пробація» у різних своїх проявах цей інститут реалізовувався у КК 1960 р. і в межах «умовного засудження», і в межах «відстрочки виконання вироку», а в чинному КК України основні його положення реалізуються у межах інституту «звільнення від відбування покарання з випробуванням». Сумнівів немає у тому, що в тій чи іншій формі, але пробація повинна існувати як певний засіб впливу на особу, яка вчинила кримінально-протиправне діяння. Проте переоцінювати її ефективність, а тим більше вважати панацеєю серед інших засобів кримінально-правового впливу не варто. З одного боку, дійсно, сьогодні реальні пенетенціарні дослідження переконливо доводять, що покарання у виді позбавлення волі не є ідеальним знаряддям у боротьбі зі злочинністю і негативні наслідки відбування цього покарання є більш ніж очевидні, особливо коли йдеться про неповнолітніх злочинців. У цьому відношенні треба наголосити, що Мінімальні стандарти правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), категорично вимагають від держав, щоб позбавлення волі до неповнолітніх злочинців застосовувалося як крайній засіб кримінально-правового впливу. Мінімальні стандарти правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, непов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), також вимагають наявності широкого спектру кримінально-правових заходів впливу, непов'язаних з ув'язненням і щодо дорослих злочинців [3, с. 159–160]. Проте, з іншого боку, розширення сфери застосування пробації сьогодні обумовлюється, зазвичай, необхідністю розвантаження виправних установ, які переповнені засудженими, значними витратами на їх утримання і взагалі необхідністю скорочення випадків застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, і переходу до так званих майнових покарань. Думаю, що така аргументація, яка відволікає увагу не тільки від реформування покарання у виді позбавлення волі, а й від необхідності реформування інституту покарання загалом, є неприйнятною. Якщо держава визнає свою неспроможність ефективно реалізовувати певний вид покарання це зовсім не свідчить про його потенційну неефективність, імовірно, це свідчить про неефективність роботи кримінально-виконавчої системи в державі. Сумнівів немає у тому, що пробація, яка на сьогодні реалізується у межах інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, повинна залиши-

тися у кримінальному законі, адже такий своєрідний «мікс», з одного боку, призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а з іншого – можливість особи реально не відбувати це покарання має високу превентивну ефективність, насамперед, якщо говорити про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення вперше і не можуть бути засуджені до інших покарань, не пов'язаних з ізоляцією.

Якщо проаналізувати чинний КК України, то певний вплив ідей соціологічної школи кримінального права є очевидним, якщо проаналізувати не тільки види заходів кримінально-правового характеру некарального впливу, але й кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, що в окремих випадках також пропонують розглядати як своєрідні різновиди цих заходів. Так, у чинному кримінальному законі передбачено сьогодні 14 видів покарань. З одного боку це не маленький перелік, проте з урахуванням кількості видів звільнень він не такий вже і розлогий. Так, зокрема, в КК передбачено тридцять спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 114 «Шпигунство», ч. 5 ст. 158³ «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму», ч. 5 ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму», ч. 3 ст. 175 «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», ч. 4 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ч. 4 ст. 212¹ Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», ч. 6 ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», ч. 2 ст. 255² «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», ч. 6 ст. 258 «Терористичний акт», ч. 2 ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ч. 3 ст. 258⁴ «вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму», ч. 4 ст. 258⁵ «Фінансування тероризму», ч. 4 ст. 258⁶ «Перетинання державного кордону України з терористичною метою», ч. 6 ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ч. 3 ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (імовірно, законодавець тут припустився помилки адже, вочевидь, має йтися саме про звільнення від відповідальності), ч. 4 ст. 265 «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ч. 4 ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом», ч. 4 ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ч. 4 ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту», ч. 4 ст. 311 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів», ч. 5 ст. 321 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», ч. 4 ст. 321¹ «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів», ч. 5 ст. 354 (ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368³ «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 368⁴ «Підкуп особи, яка надає

публічні послуги», ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», ст. 369² «Зловживання впливом», ч. 4, 5 ст. 401 «звільнення військовослужбовців»), шість загальних (ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», ст. 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, ст. 47 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки», ст. 48 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки», ст. 49 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності», ст. 97 «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру»). Окрім того, передбачено дванадцять видів звільнення від покарання або його відбування (ч. 4, 5 ст. 74), звільнення від відбування покарання із випробуванням (ст.ст. 75, 79), звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, ст. 81¹), заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84), звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84¹), звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85)). Така кількість норм, які надають можливість особі уникнути кримінальної відповідальності або покарання чи його реального відбування свідчить, що сьогодні покарання як захід кримінально-правового впливу не є в пріоритеті законодавця. Переконаний, що така позиція законодавця не є правильним напрямом розвитку кримінального права. Аналіз Проекту нового КК свідчить про те, що в ньому простежується подібна тенденція. Водночас, незважаючи на те, що автори Проекту цілком слухно відмовляються від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, фактично він не зникає остаточно з кримінального закону, а трансформується у різні види звільнення від покарання практично з такими ж підставами, за наявності яких сьогодні відбувається звільнення від кримінальної відповідальності.

Так чи інакше але для вирішення питання про те, у якому напрямі має розвиватися кримінальне законодавство ми повинні попередньо дати відповідь на питання, яке фактично є наріжним каменем, який відрізняє класичну школу кримінального права від соціологічної. Йдеться про те, чи кримінальне право і увесь репресивний потенціал санкцій повинен бути співрозмірний, насамперед, з тяжкістю вчиненого діяння і спрямований на відплату (кару) за вчинене чи все ж таки відплата не є першочерговою метою застосування заходів кримінально-правового характеру, а такою метою повинна бути якнайшвидша ресоціалізація особи, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, усіма можливими некаральними засобами і повернення її нестигматизовану до нормального життя у суспільстві вже без згадки про її попереднє засудження. Відповідь на це питання дозволить визначитися з тими інститутами кримінального права, які потребують реформування та розширення сфери застосування, і тими, які мають залишатися так би мовити в тіні. Тобто чи ми повинні зосередитися на реформуванні і удосконаленні системи покарань чи, навпаки, маємо шукати нові заходи кримінально-правового впливу, які би не містили в собі елементів кари, а були зосереджені не на тяжкості вчиненого діяння, а на особливостях особи винного.

Не претендуючи на остаточне вирішення цього питання, яке, мабуть, і не може бути вирішене однозначно, адже в різні історичні періоди його вирішення може

відбуватися абсолютно по-різному з урахуванням неоднакових соціальних умов, все ж таки спробую подати своє бачення. На моє глибоке переконання, кримінальний кодекс повинен викликати «благоговійний страх» і це цілком нормальне почуття, коли в суспільстві говорять про кримінальне право, адже кримінально-правові норми починають застосовувати, здебільшого, лише тоді, коли грубо порушується нормальний порядок у суспільстві, а порушнику загрожує кримінальна відповідальність, термін, який також повинен викликати тільки негативні почуття, принаймні в тих, хто думає порушити заборону або вже її порушив. Кримінальний кодекс – це закон відплати і спокути. Той, хто заподіяв зло, повинен за це зло відповісти, зазнаючи певних страждань, спокутуючи в такий спосіб свою провину, і в ідеальному варіанті стати законослухняним громадянином. Як би ми не намагалися гуманізувати кримінальне законодавство, але принцип таліону все таки повинен залишитися стрижнем кримінального права. Мабуть, не буде помилкою, якщо стверджувати, що цей, як його називають «архаїчний принцип» все одно реалізується, щоправда, під більш благозвучним за своєю назвою принципом справедливості або принципом пропорційності за термінологією Проекту (ст. 1.3.4.). Але і тут нема як втекти від відплати, адже цей принцип навіть у сучасній його інтерпретації вимагає призначення винному заходу кримінально-правового характеру співрозмірного, насамперед, з тяжкістю вчиненого ним діяння, а вже потім з урахуванням характеристик особи винного.

Особливу увагу сьогодні приділяють захисту потерпілого від кримінального правопорушення. Відсутність згоди потерпілого в окремих видах звільнення від кримінальної відповідальності може бути суттєвою перешкодою для застосування певного виду звільнення. Кримінальне процесуальне законодавство взагалі передбачає можливість закриття провадження у певних випадках за наявності угоди винного з потерпілим або відмови потерпілого підтримувати обвинувачення у справах так званого приватного обвинувачення. Звісно, що не можна забувати про потерпілого від кримінального правопорушення, адже, окрім цілком природнього бажання відплати винному за заподіяну йому шкоду, він прагнучиме і якнайшвидшого відновлення своїх порушених прав. Проте таке відновлення можливе і поза сферою кримінального права, адже питання про відшкодування шкоди повністю може бути вирішене в межах цивільного права. І в цьому відношенні окремі інститути кримінального права можуть відігравати роль своєрідного каталізатора, який буде прискорювати процес відшкодування, адже завдяки швидкому повному або частковому відшкодуванню винний може претендувати на застосування до нього різних норм, які даватимуть йому можливість або уникнути кримінальної відповідальності взагалі, або створювати підстави для суттєвого пом'якшення покарання чи якихось інших кримінально-правових «пільг». Водночас досягнення майнової реституції не є першочерговою метою кримінального права, адже в більшості випадків внаслідок особливостей заподіяної шкоди вона взагалі ніколи не може бути досягнута. І крім того, таке відшкодування має приватно-правовий характер і реалізується, зазвичай, у межах цивільного права.

Саме вплив ідей соціологічної школи кримінального права трішки відривав законодавця і вчених від реалій застосування кримінально-правових норм у тій частині, коли йшлося про формулювання цілей покарання і переводив вирішення цього питання у сферу філософування і схоластики. Як зазначалося, у певні періоди були спроби взагалі заперечити кару як самостійну мету покарання. Натомість, які тільки терміни не придумувалися для того, щоб максимально благозвучно сформулювати цілі покарання з урахуванням тогочасної ідеології. Йшлося і про

виправлення, і про перевиховання особи. Замість того, щоб визнати ці слова синонімами, як це безпосередньо і впливає зі словників синонімів української мови, відбувалися малопродуктивні наукові дискусії про співвідношення і розмежування цих понять. Так чи інакше, але мета ресоціалізації або виправлення чи перевиховання засудженої особи видається значною мірою декларативною. Доцільно звернути увагу, що і в Проєкті КК мета виправлення збережена як самостійна мета покарання, а мета кари слугує так би мовити проміжною метою у цьому процесі. Для того, щоб не втягуватися у суто теоретичну дискусію про те, як співвідносяться між собою поняття «виправлення», «перевиховання», «ресоціалізація» спробуємо максимально прагматично подивитися на цю проблему, змодельовавши цілком реалістичну ситуацію, коли засуджений відбув свій, наприклад, п'ятнадцятирічний термін ув'язнення і напередодні свого звільнення декларує, що він абсолютно не шкодує про вчинене і, ба більше, готовий, наприклад, вбивати чи гвалтувати і надалі. До речі, в цьому відношенні варто відзначити, що не існує приладів, які би засвідчували факт виправлення особи після відбуття нею певного покарання, а отже, констатація виправлення відбувається з моментом закінчення відбування призначеного покарання. Мабуть, у цьому відношенні існує неписана презумпція, що таке виправлення повинно мати місце, але сумнівів немає у тому, що така презумпція є спростовною. Що можна зробити в тому випадку, коли засуджений декларує, що він не виправився і чи тоді варто «посипати голову попелом» і стверджувати, що кримінальне право виявилось цілком неефективним і не досягло своїх цілей? Незважаючи на те, що сумнівно чи таку ситуацію можна вважати оптимістичною, але продовжувати строк покарання чи застосовувати інші додаткові заходи кримінально-правового впливу немає юридичної підстави. З іншого боку, якщо реалістично дивитися на цілі покарання, то і в цьому випадку можна стверджувати, що кримінальне право все ж таки досягло своєї мети – особа була покарана, страждала, адже певний період зазнавала суттєвих обмежень своїх прав і свобод.

Звісно, що питання про цілі покарання заслуговують значно більше уваги ніж кілька абзаців і так у невеликій за обсягом статті, разом з тим, наведені міркування спонукають до висновку про те, на розвиток і реформування яких інститутів повинна бути, зазвичай, спрямована увага законодавця. Тобто чи не єдиною реалістичною метою у випадку застосування до особи санкції кримінально-правової норми є мета відплати (кари) за вчинене нею діяння. Тільки в такому випадку кримінальне право не втратить свого публічно-правового характеру й образу в очах пересічних членів суспільства як «караючого меч». Звісно, що такого підходу реформуванню і розвитку підлягає, передусім, інститут покарання. Саме на ньому повинна бути зосереджена основна увага законодавця, якщо говорити про негативні наслідки вчиненого кримінально-протиправного діяння.

Сьогодні в чинному КК України міститься перелік із чотирнадцяти видів покарань. Щоправда, аналіз судової практики свідчить про те, що найчастіше застосовуються лише деякі з них, а про інші створюється враження, що суди просто забули. Серед тих покарань, які найчастіше застосовували суд протягом останніх десяти років, які свідчать відкриті джерела статистичної інформації, традиційно домінують штраф, громадські роботи, обмеження волі і позбавлення волі на певний строк. Певною мірою підхоплює цю статистику і Робоча група, яка в Проєкті КК у ст. 3.2.2., скорочуючи загальний перелік покарань, порівняно з чинним КК України, залишає серед основних покарань: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження свободи; 4) строкове ув'язнення; 5) довічне ув'язнення. Водночас треба визнати, що аналіз Проєкту КК свідчить про те, що основна ідея

Робочої групи зорієнтуватися на двох покараннях – штрафі та позбавленні волі на певний строк (строковому ув'язненні). Загалом більшість держав Європейського Союзу дотримуються при формуванні системи покарань саме такого підходу. Звісно це не означає, що в кримінальному законодавстві не буде інших заходів впливу на злочинця. Вони будуть і їх буде чимало, проте визначення їх змісту, підстав застосування, можливість поєднання з покаранням регламентуватиметься у межах інших кримінально-правових інститутів – заходів безпеки, обмежувальних заходів тощо. Що ж до покарань у виді позбавлення волі (ув'язнення) та штраф, то в новому кримінальному кодексі важливо правильно зберегти баланс між цими двома видами покарання. Якби негативні наслідки не спричинило покарання у виді позбавлення волі, але навряд чи є достатні підстави вважати, що невідомі законодавець відмовиться від його застосування.

Водночас, якщо говорити про перспективи системи покарань у новому кримінальному кодексі, то, на мій погляд, не варто захоплюватися і альтернативним до позбавлення волі покаранням у виді штрафу. Його застосування також має певні негативні аспекти. Так, з одного боку, його застосування не пов'язане з тими негативними наслідками, які мають місце у випадку засудження особи до позбавлення волі, з іншого – не повинно створюватися враження про те, що держава готова торгувати злочинами. Розширення можливості призначення штрафу підтримується міжнародними експертами. Так, зокрема, у висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно Проекту закону № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 12 жовтня 2018 р. використовується навіть своєрідний термін – «монетизація» покарань. Дійсно, така «монетизація» покарання сприймається як гуманізація кримінальної відповідальності, сприятиме розвантаженню переповнених місць позбавлення волі. Водночас захоплення покаранням у виді штрафу має певний ризик того, що вчинення злочину або в будь-якому разі певної категорії злочинів може стати привілеєм багатіїв, які матимуть можливість без особливої шкоди для себе відкупитися перед державою. При всіх позитивних моментах застосування штрафу як виду покарання, а це, як зазначалося, і скорочення «тюремного населення», і наповнення державного бюджету, важливо, щоб новий кримінальний кодекс не нагадував меню в ресторані, коли рішення особи про вчинення злочину може залежати від наявності певної суми грошей, яку вона готова заплатити за його вчинення [4, с. 207].

Треба відзначити, що ні система покарань, їх види, ні зміст окремих видів покарань не є сталим явищем. І те, що на певному етапі розвитку суспільства з тих чи інших причин окремі покарання втрачають свою ефективність не повинен призводити до простої відмови від цих покарань, а має бути аргументом для пошуку нових, можливо навіть тих, які ще не мали своїх історичних зразків. З розвитком суспільства, зі зміною правового статусу особи в конкретній державі змінюється також система покарань та їхнє наповнення конкретними правообмеженнями. На такі зміни впливають чимало чинників, які формують кримінально-правову політику держави на певному етапі. Взагалі розуміння кари як примусового спричинення страждань, які є невід'ємною частиною покарання при всіх сучасних гуманістичних тенденціях, нерозривно пов'язане зі зміною соціальних цінностей у суспільстві. Так, для прикладу, якщо буквально ще кілька десятків років тому назад «найгіршим покаранням» для дітей за їхні провини була батьківська заборона погуляти разом з друзями на подвір'ї, то для більшості сучасних підлітків «найгіршим покаранням» є

заборона користуватися різними електронними гаджетами, які дають можливість долучатися до різних віртуальних соціальних мереж, грати в комп'ютерні ігри тощо. В багатьох випадках віртуальна реальність має більше значення ніж реальне життя і фізичне спілкування зі своїми однолітками [3, с. 159–160]. Епідемія коронавірусу, коли більшість часу потрібно було проводити вдома емпірично довела потенційну ефективність покарання у виді домашнього арешту, який не тільки може бути доброю альтернативою позбавленню волі на певний строк у випадку вчинення нетяжких злочинів і проступків, а й звільнить державу від обов'язку утримувати засудженого і фінансових витрат, які з цим пов'язані.

Певні ідеї щодо розвитку покарань виникають при аналізі окремих змін до чинного КК України. Так, зокрема, після доповнення КК України ст. 111¹ і встановленні в санкціях усіх її частин або основного, або додаткового обов'язкового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виникає питання, що саме хотів передбачити законодавець (які саме обмеження) для осіб, які будуть засуджені за колабораціонізм? Очевидно, що йдеться не про заборону продавати морозиво або керувати транспортним засобом, займатися лікарською чи адвокатською практикою. В ст. 111¹ КК України йдеться про так зване політичне кримінальне правопорушення і наслідки для особи повинні бути також політично обмежувального характеру, зокрема, заборона проживати в певних місцях, брати участь у виборах і референдумах, бути членом політичних партій тощо. В цьому відношенні цілком слушною є думка вчених про те, що зміст покарання повинен виводитися і відповідати природі злочину. Фактично колабораціоністи – це так звані тихі диверсанти, які не вчиняють агресивних насильницьких руйнівних діянь, проте все ж таки заподіюють шкоду основам національної безпеки держави, підриваючи її зсередини, руйнуючи ідею опору або структуру її попередньої діяльності. На мій погляд, зміст правообмежень, які передбачені у ст. 55 КК у чинній її редакції, не дозволяє реалізувати задум законодавця щодо цього покарання, зокрема, за кримінальні правопорушення, передбачені у ст. 111¹ КК України. Адже громадян, які зрадили свою державу в буквальному значенні цього слова, що повною мірою відноситься і до колабораціоністів, потрібно відлучати (ізолювати), насамперед, від політичного життя цієї держави, від можливості брати участь у формуванні органів державної влади, здійснювати функції представників влади, впливати на суспільну думку з метою формування у населення антидержавницьких ідей тощо. Тільки в такому випадку можна погодитися зі застосуванням до колабораціоністів покарання у виді обмеження певних прав та можливостей здійснювати певні види діяльності, а також збільшених строків цього покарання до п'ятнадцяти років. Окрім того, з метою розширення і уточнення змісту правообмежень розглядуваного виду покарання можна запропонувати виділення у межах ст. 55 КК України окремих пунктів, у яких вказати про які саме обмеження і яких прав йдеться, адже застосування цього покарання передбачає найрізноманітніші обмеження і в трудових, і в цивільних правах. Ці обмеження також можуть бути розширені з тим, щоб могли бути застосовані до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, наприклад, з використанням різних небезпечних предметів, тварин тощо. Зокрема, певні обмеження цілком могли би застосовуватися до осіб винних у знущаннях над тваринами, в незаконному поводженні з певними предметами шляхом заборони мати їх у власності чи володінні [3, с. 162–163].

Отож, реформуючи кримінальне законодавство, а ба більше, розробляючи Проект нового КК потрібно чітко розуміти не тільки тактичні плани змін, які

стосуються окремих норм чи інститутів, а й у загальних рисах розуміти так звану стратегічну мету кримінального права на певному етапі розвитку суспільства. Потрібно чути і відчувати суспільний запит щодо кримінально-правових норм для розуміння того, які кримінально-правові інституту повинні знаходитися у центрі уваги. І в цьому відношенні суттєву допомогу зможуть надати не тільки наукові дослідження, які стосувалися якихось окремих проблем кримінального права, а й ті, які на межі філософії кримінального права намагалися визначитися з фундаментальними парадигмами кримінального права як галузі права на певних історичних етапах розвитку суспільства.

Список використаних джерел

- 1 Prawo karne materialne / red. naukowa Jan Kulesza. Warszawa : Wolters Kluwer, 2023. 596 s.
- 2 Wojcech Bańczyk Luliusz Makarewicz (1872–1955) – professor, senator, kodyfikator. *Jurysprudencja Lwowska* / publikacja pokonferencyjna. Poznań : Kolo Naukowe Prawa Rzymskiego «Bona Fides», 2012. S. 81–89.
- 3 Бурдін В. М. Деякі міркування щодо реформи покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (в контексті ст. 111¹ КК України). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 74. С. 156–166.
- 4 Бурдін В. М. До питання про сучасну кримінально-правову політику України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. № 70. С. 196–210.

References

- 1 Kulesza, J. (ed.). (2023). *Prawo karne materialne*. Wolters Kluwer.
- 2 Bańczyk, W. (2012). Luliusz Makarewicz (1872–1955) – professor, senator, kodyfikator. *In Jurysprudencja Lwowska* (pp. 81–89). Koło Naukowe Prawa Rzymskiego Bona Fides.
- 3 Burdin, V. M. (2022). Deiaci mirkuvannia shchodo reformy pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiimaty pevni posady abo zaimatisia pevnoiu diialnistiu (v konteksti st. 111¹ KK Ukrainy). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (74), 156–166.
- 4 Burdin, V. M. (2020). Do pytannia pro suchasnu kryminalno-pravovuu polityku Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (70), 196–210.

THE INFLUENCE OF THE IDEAS OF VARIOUS SCHOOLS OF CRIMINAL LAW ON THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW AT THE PRESENT STAGE

Volodymyr Burdin

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: volodymyr.burdin@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0736-0159*

By Decree of the President of Ukraine No. 584/2019 of 7 August 2019, the Commission on Legal Reform was established (unfortunately, at the time of writing, it had been dissolved by Presidential Decree No. 223/2026 of 5 March 2026). Several working groups were established within this Commission, whose work is aimed at reforming legislation in various areas. Among these groups is the working group on the reform of criminal legislation. Early in its work, the Working Group formulated the Concept of the draft new Criminal Code. Naturally, its text contains no indication of which specific school of criminal law or which of its tenets form the basis of the draft. The draft concept sets out ideas aimed at humanising criminal liability, systematising legal norms, introducing principles of European law, the concept of misdemeanours (criminal

offences), as well as reducing the repressive nature of the system. At the same time, a clear transition is declared from 'punitive' to 'restorative' justice, where the main emphasis is placed on compensating the victim for the harm suffered, rather than merely punishing the guilty party, which, in the opinion of the Working Group members, should contribute to a swifter restoration of social justice. This approach to working on the draft, whereby the Working Group first set out the core principles that should underpin it, appears entirely appropriate, as it is important to answer the question of what society expects from criminal law at a particular stage of its development. It is precisely this answer that is decisive not only for shaping the main content of the new law, but also for ongoing amendments to legislation and for judicial practice. From the perspective of criminal law theory, a set of such ideas, which reflect a particular paradigm of criminal law at a certain stage and are oriented towards a relatively long period of their existence and application, is usually referred to as a particular 'school of criminal law' or 'criminal law movement'. Of course, it would be futile to expect the Working Group to define in the Concept the name of the school whose main ideas will form the basis of the draft of the new Criminal Code. After all, such a statement would provoke many comments and questions, given that both the names of the schools themselves and their main tenets are formed solely within the theory of criminal law and are rather ambiguous; moreover, at present, for most European states—and Ukraine is no exception—there is a certain eclectic approach to the implementation of these various provisions in criminal legislation. This article attempts to analyse the provisions of the current Criminal Code of Ukraine and the Draft through the prism of the ideas of individual schools of criminal law.

In answering, in the broadest terms, the question of society's expectations of criminal law, the article draws on the assertion of the Norwegian criminologist N. Christie, who maintains that criminal law should be directed towards achieving a punitive effect when it comes to the implementation of prohibitive criminal law provisions. This assertion in no way precludes the fact that the development of society inevitably leads to the abandonment of corporal punishment, punishments that make the subsequent reintegration of the convicted person into society impossible after serving their sentence, the expansion of punishments not involving isolation from society, the search for new means of criminal law enforcement, and the humanisation of criminal law as a whole. At the same time, it is evident that the Criminal Code should not be perceived as a 'code of mercy', where the primary objective is to provide as many opportunities as possible within its provisions to mitigate the fate of a person who has violated a criminal law prohibition. The Criminal Code must be concise in content and severe in nature. The view is well-founded that an excessive fascination with the ideas of the sociological school of criminal law leads to the distortion of criminal law, where its content is unjustifiably filled with a large number of provisions that provide for the possibility of a person who has committed a criminal offence to avoid criminal liability or punishment. A corresponding trend is observed both in the current Criminal Code of Ukraine and in the Draft.

Keywords: exemption from criminal liability, criminal offence, punishment, probation, school of criminal law.

*Стаття: надійшла до редакції 03.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.14; 343.985

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРИМУСОВОГО ОТРИМАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Юрій Мирошниченко

*Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області,
вул. Літуна Андрія, 13, Мукачево, Україна, 89603,
e-mail: zaruba264@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9114-1495*

Присвячено дослідженню правової природи та меж легітимності примусового отримання біологічних зразків для експертизи в кримінальному провадженні. Проаналізовано трансформацію наукової доктрини від ототожнення надання фізичних параметрів особи із самовикриттям до сприйняття зразка як об'єктивної даності, що існує незалежно від волі суб'єкта. Особливу увагу приділено аналізу практики Верховного Суду та прецедентного права ЄСПЛ, зокрема крізь призму концепції «уявної добровільності». Розкрито дуалізм судових підходів – від «суворого процесуалізму» до «функціонального прагматизму». Автором запропоновано «каскад критеріїв» правомірного примусу (пропорційність, доказова значущість, мінімальна інвазивність та процесуальний контроль), а також обґрунтовано роль безперервної відеофіксації як гарантії верифікації реальної волі особи. Сформульовано конкретні пропозиції щодо нормативного впорядкування алгоритму примусового відібрання зразків задля забезпечення процесуальної стійкості доказів.

Ключові слова: експертиза, ідентифікація особи, ДНК-відбиток, самовикриття.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.280>

Вступ. Ефективність сучасного кримінального судочинства безпосередньо залежить від якості доказової бази, де отримання зразків для експертизи виступає основним етапом формування об'єктивного знання про подію злочину. Важливість цього дослідження обумовлена необхідністю подолання методологічного дуалізму в судовій практиці та пошуку балансу між інтересами правосуддя і гарантіями тілесної недоторканності особи. Такий підхід дозволяє перетворити отримання зразків на надійний фундамент для експертного висновку, що забезпечує сталість усієї системи доказування.

Постановка проблеми. Трансформація кримінального процесуального законодавства України в напрямі гармонізації із європейськими стандартами актуалізує переосмислення традиційних інститутів доказування. Сучасна доктрина відходить від застарілих уявлень, що ототожнювали надання фізичних параметрів особи з актом самовикриття. Натомість утверджується підхід за якого зразок розглядається як об'єктивна даність, що існує незалежно від волі особи, а його отримання – як техніко-криміналістична дія, спрямована на доступ до джерела інформації, а не на примушування до визнання вини. Проте динамічна судова практика Верховного

Суду та прецедентне право ЄСПЛ висувають нові вимоги до легітимності процесуальної форми та якості закону в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика отримання зразків для експертизи характеризується значним рівнем наукової опрацьованості. Чільне місце тут посідає дисертація Д. В. Сидоренка, де предметом дослідження є правова природа цієї слідчої дії, її місце в системі кримінального процесу та гарантії прав учасників. Автор пропонує вдосконалення процедури з позицій нормативного регулювання [1]. Предмет досліджень Р. Л. Степанюка та В. В. Кікінчука охоплює стратегічні напрями адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ЄС (зокрема щодо ДНК-аналізу) та техніко-криміналістичні аспекти роботи з біологічним матеріалом як основою для експертної ідентифікації [2]. О. В. Кравчук аналізує правові прогалини при вилученні зразків з матеріальних об'єктів [3]. О. Г. Резніков досліджує межі допустимого втручання у права особи [4]. Н. В. Максимів фокусується на функціональних обов'язках суб'єктів під час відібрання біологічних зразків [5]. Предмет методичних розробок колективу авторів Дніпровського державного університету внутрішніх справ обмежений алгоритмізацією примусу за ухвалою слідчого судді та аналізом типових помилок, що ведуть до недопустимості доказів [6].

Попри значну кількість наукових розробок, правовий режим отримання зразків усе ще містить суттєві прогалини, що породжують «правовий вакуум» у правозастосовній діяльності й обумовлює потребу в теоретичному обґрунтуванні та нормативному впорядкуванні процедури отримання зразків як прозорої техніко-криміналістичної процедури, що балансує між публічним інтересом і приватною недоторканністю особи.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу сучасної судової практики Верховного Суду та прецедентного права ЄСПЛ:

– з'ясувати правову природу отримання зразків для експертизи як об'єктивної техніко-криміналістичної процедури, що не порушує права особи на свободу від самовикриття;

– охарактеризувати критерії легітимності та пропорційності застосування примусу під час відібрання біологічного матеріалу;

– виявити ризики «уявної добровільності» при отриманні згоди на проведення процесуальної дії та запропонувати механізми їх нівелювання через технологічні засоби верифікації волі;

– сформулювати пропозиції щодо нормативного впорядкування алгоритму примусового отримання зразків для забезпечення процесуальної стійкості доказів.

Виклад основного матеріалу. Одним із найскладніших аспектів у теорії отримання зразків є правомірність і межі застосування примусу, що безпосередньо корелює з конституційним правом особи не свідчити проти себе. Проблема полягає в тому, що закон лише згадує про можливість примусового отримання біологічного матеріалу (ст.ст. 241, 245 КПК України), проте не регламентує порядок здійснення цієї операції та не дає чіткої відповіді: чи є надання такого зразка під примусом формою самовикриття?

Позиція сторони захисту в кримінальному провадженні часто ґрунтується на розширеному тлумаченні ст. 63 Конституції України, згідно з яким будь-яка дія особи, що сприяє обвинуваченню, є актом самовикриття. Проте сучасне судове тлумачення проводить чітку межу між комунікативним актом (свідченням) та матеріальним об'єктом.

Засадничою у цьому сенсі є позиція Верховного Суду у справі № 212/7057/18. Суд вказав, що отримання доказів, які є об'єктивними (наприклад, зразків крові),

не може розглядатися як порушення права особи зберігати мовчання. Порушення права на захист у контексті самовикриття можливе лише під час допиту, де особу змушують до інтелектуальних операцій, тоді як зразок – це фізична реальність, що існує незалежно від волі особи [7].

Слід зауважити, що сучасне розуміння допустимості примусу при отриманні зразків пройшло певну еволюційну трансформацію. Ще порівняно недавно в судовій практиці домінував підхід, згідно з яким біологічні зразки могли бути отримані поза згодою особи лише за умови, що метою їх відібрання не є отримання доказів обвинувачення цієї ж особи [8].

Ми свого часу критикували таку позицію, оскільки вона створювала непереборні перешкоди для розслідування тяжких злочинів та фактично наділяла підозрюваного правом на «абсолютне блокування» ідентифікації [9, с. 241–243]. Аналіз сучасної практики Верховного Суду підтверджує правильність нашого прогнозу: Суд скоригував свій підхід.

У новітніх рішеннях акцент зміщено з «мети отримання» на «природу інформації». Якщо раніше Суд вбачав загрозу в самому факті використання зразка проти особи, то тепер він чітко розрізняє: використання об'єктивних фізичних даних особи для її ж обвинувачення є правомірним, оскільки такі дані не є «свідченнями» у сенсі права на мовчання. Це значною мірою легітимізує отримання зразків для експертизи як засіб доказування винуватості, а не лише як інструмент виправдання. Отримання зразка є доступом до «джерела інформації», а не примушуванням до «визнання вини». Свобода від самовикриття захищає особу від примусу до інтелектуальних операцій (надання показань), але не створює імунітету проти дослідження її фізичних параметрів.

Додатковим підтвердженням того, що надання зразків не є «свідченням проти себе», є можливість їх отримання у свідка (що згодом став підозрюваним) чи особи, яка не має процесуального статусу [10]. З позицій нашого дослідження, отримання зразків – це техніко-криміналістична дія, а допустимість відібрання зразків у необмеженого процесуальним статусом кола осіб підкреслює їхню природу як об'єктивних даних щодо яких у держави є право на доступ в інтересах правосуддя. Доречно зауважити, що участь захисника не є визначальною для допустимості результату цієї слідчої дії, оскільки його присутність не впливає на зміст біологічної інформації.

Отже право на свободу від самовикриття захищає «дух і волю» особи (її право мовчати), але не перешкоджає отриманню її біологічного матеріалу чи фізичних даних, які існують незалежно від волі суб'єкта. Примус при отриманні зразків є правомірним інструментом правосуддя, якщо він спрямований на отримання об'єктивної інформації та здійснюється у спосіб, що не принижує людську гідність.

Отже, якщо надання зразка не є самовикриттям, виникає питання про межі фізичного примусу при його отриманні. Відсутність детальної законодавчої регламентації вимагає застосування каскаду критеріїв, що базуються на практиці ЄСПЛ та доктринальних напрацюваннях. Пропонуємо виокремити такі умови легітимності примусу:

- а) ступінь суспільної небезпеки – застосування примусу має бути пропорційним тяжкості правопорушення;
- б) доказова значущість – необхідність отримання саме цього зразка для встановлення істини (відсутність інших способів ідентифікації);

в) мінімальна інвазивність та медична безпека – процедура не повинна загрожувати здоров'ю особи чи завдавати надмірного фізичного болю (стандарт справи «Jalloh v. Germany») [11];

г) процесуальний контроль – примусове відібрання біологічного матеріалу має здійснюватися виключно фахівцем (медиком) під контролем прокурора; відеозапис процедури відібрання зразків є найкращою гарантією відсутності неправомірного тиску¹.

Важливим індикатором у встановленні меж правомірного втручання при отриманні зразків є практика ЄСПЛ, зокрема рішення у справі «Dragan Petrović v. Serbia» [12]. У цій справі Суд дійшов висновку, що згода особи на надання біологічного матеріалу (мазок з порожнини рота) не може вважатися дійсною, якщо вона була отримана під тиском або загрозою застосування більш інвазивних методів (у цьому випадку – примусового відбору крові).

Цей прецедент є надзвичайно вагомим з огляду на два аспекти:

1. *Концепція «уявної добровільності»*. ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 Конвенції навіть за відсутності прямого фізичного насильства. Суд встановив, що попередня заява поліції про намір застосувати силу в разі відмови паралізує волю особи, перетворюючи «сприяння слідству» на прихований примус. Це підтверджує нашу тезу про те, що за наявності відмови або ознак «вимушеної згоди» слідчий зобов'язаний ініціювати судовий контроль у порядку ч. 3 ст. 245 КПК України, а отримані без такого дозволу результати підлягають оцінці як недопустимості.

2. *Критерій «якості закону»*. Суд звернув увагу на те, що загальні норми сербського законодавства про «інші медичні процедури» не були достатньо чіткими та передбачуваними для санкціонування відбору ДНК. Цей висновок корелює з нашими пропозиціями щодо необхідності вичерпного нормативного переліку інвазивних дій у вітчизняному кримінальному процесуальному законі.

Отже, зазначена справа детермінує межі правомірності примусу, що проходить не лише по лінії «фізичного болю», а й по лінії належної правової процедури. Використання альтернативи «або добровільно, або силою» без належного судового контролю нівелює правову природу згоди та робить отриманий доказ вразливим з погляду критерію допустимості.

Окрему увагу ЄСПЛ приділив процесуальній фіксації дії, зауваживши, що органи влади не склали офіційного протоколу процедури, чим порушили вимоги передбачуваності закону. В контексті вітчизняного судочинства цей висновок корелює з імперативом ст.ст. 104 та 241 КПК України. Відсутність детального протоколу отримання зразків (особливо примусового) суттєво обмежує можливість подальшої судової оцінки правомірності застосованого тиску.

Так, порушення процедурної форми, констатоване у справі Петровіча, слугує для нас додатковим аргументом, відповідно до якого недокументований примус – це свавілля. Будь-яка маніпуляція з біологічним матеріалом особи поза межами офіційного протоколу, навіть за наявності «усної згоди», створює непереборні сумніви в легітимності отриманого зразка та, як наслідок, ставить під загрозу допустимість результатів подальшої експертизи.

¹ Відеофіксація примусового відібрання зразків має обмежуватися критеріями поваги до гідності особи. Зокрема, процедури, пов'язані з оголенням інтимних частин тіла, не підлягають відеозйомці, оскільки це порушує право на приватність. У таких випадках легітимність маніпуляцій забезпечується не технічними засобами, а залученням медичного працівника як гаранта дотримання професійних стандартів та безпеки особи («сегментований підхід» до фіксації).

Питання про обов'язковість дотримання формальної процедури освідчування (ст. 241 КПК України) при отриманні біологічних зразків залишається однією з найгостріших точок зіткнення у судовій практиці. Аналіз судової практики дозволяє виокремити два протилежні підходи до оцінки допустимості таких доказів.

Перший підхід (суворий процесуалізм) ґрунтується на імперативній наявності постанови суб'єкта досудового розслідування. Так, у справі № 758/13214/18 Верховний Суд визнав недопустимими змиви з рук та зрізи з нігтів, відібрані під час огляду місця події без постанови прокурора та протоколу освідчування. Суд наголосив, що отримання об'єктів у позапроцесуальний спосіб є суттєвим порушенням прав особи, яке не може бути виправдане технічною необхідністю [13]. Ця позиція корелює з рішенням ЄСПЛ у справі «Dragan Petrović v. Serbia» щодо важливості офіційного протоколювання та якості закону.

Другий підхід (функціональний прагматизм) акцентує увагу на природі доказу та наявності згоди. У справі № 127/17418/17 Верховний Суд застосував іншу логіку [14]. Попри відсутність постанови прокурора, змиви з рук, здійснені під час обшуку, були визнані допустимими. Основними аргументами стали: а) об'єктивна природа доказу – змиви існують незалежно від волі особи; б) добровільність – наявність запротоколюваної згоди особи на проведення відповідної дії.

Мусимо критично оцінити цей дуалізм. Якщо вважати змиви з рук «фактичним освідчуванням»¹, то ігнорування постанови дізнавача, слідчого чи прокурора за наявності згоди виглядає логічним кроком до спрощення процесу (режим ст. 93 КПК України). Однак, посилаючись на справу Петровіча, маємо застерегти: згода повинна бути «реальною», а не «уявною». У справі № 127/17418/17 добровільність була підтверджена активною поведінкою особи (видача наркотиків), що, як з'ясувалося, їй дозволило суду «вбачити» відсутність постанови.

Наполягаємо на тому, що за відсутності офіційного протоколу освідчування та постанови суб'єкта розслідування, будь-яка маніпуляція з біоматеріалом на підставі лише «усної згоди» становить суттєве порушення процесуальної форми, що нівелює гарантії правомірності втручання у права особи. Проте технологічний розвиток змушує нас уточнити цей імператив. Вважаємо, що безперервний відеозапис виступає найвищою гарантією верифікації волі. Якщо усна згода особи зафіксована технічними засобами відеозапису, це нейтралізує ризики «уявної добровільності», описаної ЄСПЛ у справі «Dragan Petrović v. Serbia».

Відеофіксація дозволяє суду переконатися, що згода була надана без «прихованого примусу» чи погроз. За відсутності постанови та належного протоколу освідчування маніпуляція з біологічним матеріалом на підставі лише «усної згоди», зафіксованої словами правоохоронців, становить вагомє порушення процесуальної форми. Водночас безперервна відеофіксація може виступати додатковою гарантією перевірки добровільності та відсутності прихованого примусу. Проте така відеофіксація не замінює процесуальної підстави дії. Вона може впливати на

---

¹ У межах цього дослідження ми розмежуємо «змиви» за їхньою морфологічною природою: як спосіб отримання біологічного матеріалу самої особи (клітин епітелію, поту тощо) та як засіб вилучення сторонніх речовин (нашарувань), що лише тимчасово знаходяться на поверхні її тіла. Якщо об'єктом пошуку є не генетичний код людини (біологічний зразок), а сторонні сліди (залишки пострілу, хімікати), така дія не охоплюється поняттям «отримання біологічних зразків особи», оскільки режим втручання визначається інформаційною метою маніпуляції, а не самим фактом контакту з тілом.

оцінку ступеня порушення та його істотності, але не трансформує імперативну вимогу щодо постанови суб'єкта досудового розслідування у факультативну.

Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про наявність суттєвої прогалини – закон лише констатує можливість примусового відібрання біологічних зразків (ч. 3 ст. 241, ч. 2 ст. 245 КПК України), але жодним чином не регламентує техніку та межі здійснення такої операції. Це створює ризики і для прав особи, і для процесуальної стійкості доказів.

На нашу думку, для подолання «правового вакууму» та мінімізації суб'єктивізму правоохоронних органів, необхідне впровадження спеціального нормативно-правового акту (або деталізація положень КПК), який би унормував такі положення:

1) суб'єктний склад – чітке визначення, що примусове відібрання біологічного матеріалу, пов'язане з інвазивним втручанням, має здійснюватися виключно спеціалістом (медиком) під безпосереднім контролем прокурора;

2) технологія примусу – регламентація допустимих засобів фізичного впливу, які виключають катування, приниження гідності або заподіяння шкоди здоров'ю, що відповідає стандартам ЄСПЛ;

3) алгоритм фіксації – обов'язкове застосування безперервного відеозапису примусового освідування чи відібрання зразків дозволить суду об'єктивно оцінити не лише результат майбутньої експертизи, а й «ступінь фізичного впливу» та відповідність дій правоохоронців критерію пропорційності, тобто допустимості дослідницького матеріалу;

4) мотивування відмови – встановлення обов'язку слідчого фіксувати мотиви відмови особи від надання зразків та оцінювати можливість альтернативних (неінвазивних) способів отримання ідентифікаційної інформації (наприклад, через вільні зразки чи предмети, якими особа користувалася).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що поки відповідне нормативне впровадження не впроваджене, межею правомірному примусу має слугувати правило, згідно з яким будь-який доказ, отриманий через жорстокість чи поводження, що принижує гідність, є безумовно недопустимим. Водночас право на свободу від самовикриття не повинно перетворюватися на інструмент блокування правосуддя, але й примус не може бути свавільним – він має бути чітко зваженим на вагах пропорційності між публічним інтересом розслідування та приватною недоторканністю особи.

Дослідження гносеологічної природи та процесуального режиму отримання зразків дозволяє констатувати, що ця сфера кримінальної юстиції перебуває у стані активної трансформації. Відмова від застарілих доктринальних обмежень, які штучно ототожнювали надання фізичних зразків із самовикриттям, відкрила шлях до більш прагматичного та ефективного розслідування. Ключем до балансу між публічним інтересом та правами особи є не стільки формальна наявність відповідної постанови суб'єкта досудового розслідування, скільки гарантована добровільність та об'єктивна фіксація процесу. Такий підхід слід розглядати як розвиток критерію істотності порушення, а не як його заперечення. Сучасна судова практика, еволюціонуючи від суворого формалізму до функціонального аналізу, дедалі частіше визнає пріоритет реальної волі особи та технологічної достовірності над бюрократичними алгоритмами.

Водночас виявлені прогалини у правовій регламентації примусового втручання у тілесну сферу вказують на те, що «процесуальний прагматизм» не може бути безмежним. Межею правомірності тут виступає людська гідність та медична безпека. Запропонований нами каскад критеріїв – пропорційність суспільній

небезпеці, доказова значущість, мінімальна інвазивність та процесуальний контроль – конкретизує оцінку важливості втручання і спрямований на нормативне впорядкування отримання зразків. Отож отримання зразків постає не як інструмент тиску, а як необхідний зв'язок між подією минулого та науково обґрунтованою істиною, що встановлюється експертним шляхом.

Список використаних джерел

- 1 Сидоренко Д. В. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. : 081. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2024. 240 с.
- 2 Степанюк Р. Л., Кікінчук В. В. Напрями вдосконалення правового регулювання та практики проведення судово-генетичної експертизи в Україні в контексті інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 2 (97). С. 136–147.
- 3 Кравчук О. В. Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні: критичний аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2023. № 2. С. 450–454.
- 4 Резніков О. Г. Отримання зразків для експертизи за КПК України: окремі аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 105. С. 176–182
- 5 Максимів Н. В. Процесуальні та криміналістичні аспекти отримання зразків для експертизи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 184–188.
- 6 Порядок примусового вилучення біологічних зразків у особи : метод. рек. / уклад. : О. В. Лускатов та ін. Дніпро : ДДУВС, 2017. 36 с.
- 7 Постанова Верховного Суду від 16.10.2023 р. у справі № 212/7057/18. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114513575> (дата звернення: 07.02.2026).
- 8 Постанова Верховного Суду від 10.02.2022 р. у справі № 163/2245/17. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283297> (дата звернення: 07.02.2026).
- 9 Мирошниченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: теоретичні основи та прикладні аспекти / за ред. проф. А. В. Волобуєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 456 с.
- 10 Постанова Верховного Суду від 06.07.2023 р. у справі № 470/27/21. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112117947> (дата звернення: 07.02.2026).
- 11 Jalloh v. Germany : Case of (Application no. 54810/00) : Judgment of the European Court of Human Rights, 11 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125204&filename=CASE%20OF%20JALLOH%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf> (дата звернення: 07.02.2026).
- 12 Dragan Petrović v. Serbia : Case of (Application no. 75229/10) : Judgment of the European Court of Human Rights, 14 April 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-202345%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202345%22]}) (дата звернення: 07.02.2026).
- 13 Постанова Верховного Суду від 06.04.2021 р. у справі № 758/13214/18. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208162_ (дата звернення: 07.02.2026).
- 14 Постанова Верховного Суду від 18.01.2024 р. у справі № 127/17418/17. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512508> (дата звернення: 07.02.2026).

References

- 1 Sydorenko, D. V. (2024). *Otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy u kryriminalnomu provadzhenni* [Obtaining samples for examination in criminal proceedings] (Doctoral dissertation). Kharkiv : V. N. Karazin Kharkiv National University.
- 2 Stepaniuk, R. L., & Kikinuk, V. V. (2022). Napriamy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання ta praktyky provedennia sudovo-henetychnoi ekspertyzy v Ukraini v konteksti intehtatsii do Yevropeiskoho Soiuzu [Directions for improving legal regulation and practice of forensic genetic examination in Ukraine in the context of integration into the European Union]. *Visnyk KhNUVS*, 2(97), 136–147.
- 3 Kravchuk, O. V. (2023). Poriadok vidybrannia zrazkiv z rechei i dokumentiv dlia ekspertyzy u kryriminalnomu provadzhenni: krytychnyi analiz [The procedure for taking samples from things and documents for examination in criminal proceedings: A critical analysis]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 2, 450–454.
- 4 Reznikov, O. H. (2017). Otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy za KPK Ukrainy: okremi aspekty [Obtaining samples for examination under the CPC of Ukraine: Certain aspects]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 105, 176–182.
- 5 Maksymiv, N. V. (2020). Protseusualni ta kryriminalistychni aspekty otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy [Procedural and forensic aspects of obtaining samples for examination]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*, 3, 184–188.
- 6 Luskatov, O. V. (ed.). (2017). *Poriadok prymusovoho vyluchennia biolohichnykh zrazkiv u osoby: metod. rek.* [Procedure for the compulsory seizure of biological samples from a person: Methodological recommendations]. DDUVS.
- 7 Supreme Court of Ukraine. (2023, October 16). *Postanova u spravi No. 212/7057/18* [Judgment in case No. 212/7057/18]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114513575>.
- 8 Supreme Court of Ukraine. (2022, February 10). *Postanova u spravi No. 163/2245/17* [Judgment in case No. 163/2245/17]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283297>.
- 9 Myroshnychenko, Yu. M. (2023). *Kryriminalistychni zabezpechennia sudovoho provadzhennia: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty* [Forensic support of judicial proceedings: theoretical foundations and applied aspects] (A. V. Volobuiev, ed.). RIK-U.
- 10 Supreme Court of Ukraine. (2023, July 6). *Postanova u spravi No. 470/27/21* [Judgment in case No. 470/27/21]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112117947>.
- 11 *Jalloh v. Germany* [GC], No. 54810/00, ECHR 2006-IX. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125204>.
- 12 *Dragan Petrović v. Serbia*, No. 75229/10, ECHR 2020. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202345>.
- 13 Supreme Court of Ukraine. (2021, April 6). *Postanova u spravi No. 758/13214/18* [Judgment in case No. 758/13214/18]. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208162>.
- 14 Supreme Court. (2024, January 18). *Postanova u spravi No. 127/17418/17* [Judgment in case No. 127/17418/17]. Yedynyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512508>.

LEGITIMACY OF FORCED OBTAINING BIOLOGICAL SAMPLES IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DOCTRINAL AND PRACTICAL ASPECTS

Yurii Myroshnychenko

*Mukachevo District Court of Zakarpattia Region,
13 Lituna Andriia St., Mukachevo, Ukraine, 89603
e-mail: zaruba264@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9114-1495*

The transformation of criminal procedural legislation in Ukraine, aimed at harmonization with European standards, necessitates a re-evaluation of traditional evidence collection. The study addresses the legal vacuum surrounding the compulsory extraction of biological material, where procedural pragmatism often conflicts with the right to protection against self-incrimination.

The research is based on a systemic-structural analysis of the Supreme Court's jurisprudence and the European Court of Human Rights (ECHR) case law. The author employs a functional approach to distinguish between biological samples as objective data and testimonial evidence.

The study finds that modern doctrine is moving away from the obsolete view that equates the provision of physical parameters with an act of self-incrimination. Instead, biological samples (DNA profiles, blood, etc.) are treated as objective data existing independently of the subject's will. The author identifies a significant "procedural dualism" in current judicial practice, oscillating between "strict formalism" (demanding absolute adherence to prosecutor's orders) and "functional pragmatism" (accepting samples obtained via perceived consent).

A central contribution of the research is the development of a "cascade of criteria" for the legitimacy of compulsory interference. These include: 1) proportionality to the gravity of the crime; 2) evidentiary significance; 3) minimal invasiveness (medical safety); and 4) rigorous procedural control. The author critically analyzes the phenomenon of "perceived voluntariness," referencing the ECHR case *Dragan Petrović v. Serbia*, and argues that consent obtained under the threat of force lacks legal validity.

To neutralize these risks, the author justifies the necessity of continuous video recording as the supreme guarantee for verifying the actual will of the individual. This technological tool transforms the extraction process from a potential conflict zone into a transparent technical-forensic procedure. The study further clarifies that the procedural status of the person (witness vs. suspect) does not affect the admissibility of samples if they are obtained as objective data, thus ensuring the "procedural integrity" of the evidence.

The study concludes that the legitimacy of compulsory sampling depends not on bureaucratic algorithms but on a balanced approach between public interest and private inviolability. The proposed regulatory framework ensures that the extraction of biological material serves as a reliable bridge between a past event and scientifically proven truth, maintaining the stability of evidence in the digital age.

Keywords: examination, personal identification, DNA fingerprint, self-disclosure.

*Стаття: надійшла до редакції 09.02.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

УДК 343.143

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ ВРАЗЛИВИХ СВДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Володимир Фігурський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: volodymyr.fihurskyu@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5329-8985*

Присвячено науковій розвідці правового регулювання перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих у судовому розгляді відповідно до кримінального процесуального права України та інших держав англо-американської та романо-германської систем права.

Звернено увагу на те, що поряд з очевидною ефективністю перехресного допиту, він має вагомий недолік – нав'язливість, що спотворює істину. Цей засіб доказування може бути використаний не лише для з'ясування дійсного стану речей, а й для приховання правди. Традиційний перехресний допит не є надійним механізмом перевірки показань ні дітей, ні осіб з фізичними вадами. Очевидно, що показання, отримані під час перехресного допиту, можуть бути неточними та неповними, якщо свідок належить до такої категорії допитуваних.

Стверджено, що віднедавна традиційне розуміння перехресного допиту, як найкращого засобу для встановлення істини, дедалі більше ставиться під сумнів. Однак вразливі свідок, потерпілий не можуть бути вилучені із судового процесу, зокрема, ще й тому, що їх показання є важливим, а іноді єдиним джерелом доказів. Водночас можливо мінімізувати стрес цих суб'єктів, пов'язаний з їх участю у допиті, шляхом обмеження чи уникнення контакту з обвинуваченим.

Констатовано, що хоча згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод аксіоматично, що обвинувачений має фундаментальне та абсолютне право на справедливий суд, поняття і зміст справедливого суду виходять за межі інтересів обвинуваченого та охоплюють загал інтересів, тобто зумовлюють необхідність урахування позиції обвинуваченого, потерпілого та його родини, а також громадськості.

Зазначено, що перехресний допит вважається однією з найважливіших доказових гарантій загальної системи права та невідчужуваним правом обвинуваченого. Водночас право обвинуваченого на перехресний допит не повинно виправдовувати використання методів, які можуть заплутати або ввести в оману вразливих свідків і потерпілих, особливо якщо це може спричинити до надання неточних показань.

Наголошено, що визнання того, що право обвинуваченого на перехресний допит може і повинно бути обмежене за певних обставин, спричинило до запровадження у кримінальному процесуальному регулюванні низки держав правил перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих.

Констатовано, що в кримінальному процесуальному праві та правозастосуванні зарубіжних держав закріплено чимало заходів для сприяння отримання показань вразливих свідків і потерпілих та удосконалення порядку перехресного допиту. Серед них затребуваним є створення посередницьких програм.

Обґрунтовано, що опосередковане ставлення запитань свідку обвинуваченим відповідає принципу справедливого судового розгляду. Поряд із моделлю перехресного

допиту «захист» є підстави для виокремлення моделі «найкращих доказів», яка обмежує цей вид судового допиту винятково перевіркою достовірності показань свідків і потерпілих.

Зазначено, що континентальний підхід до захисту вразливих свідків і потерпілих, на відміну від змагального, характеризується радикальністю – від постановки судом запитань, поданих сторонами, до повної заборони перехресного допиту таких суб'єктів.

Оцінка українського унормування судового допиту однієї з категорій вразливих свідків і потерпілих – неповнолітніх (ст. 354 КПК України), дає підстави стверджувати про його невідповідність міжнародним стандартам урегулювання проведення цієї процесуальної дії за участі таких суб'єктів.

Зважаючи на виражену парадигму змагальності, запроваджену у КПК України 2012 р., з погляду *de lege ferenda* українського кримінального процесуального регулювання доречно взяти до уваги інститут посередництва при перехресному допиті вразливих свідків і потерпілих.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судовий розгляд, судовий допит, змагальність, право обвинуваченого на справедливий суд.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.289>

Вступ. Тривалий час перехресний допит вважався невід'ємним елементом судового розгляду змагальної моделі кримінального процесу. Однак, починаючи з ХХ ст., психологи та мовознавці дедалі частіше почали оспорювати аксіому про те, що така процесуальна дія є золотим стандартом перевірки показань. Це стало поштовхом до переосмислення ролі перехресного допиту в системі кримінального правосуддя. Внаслідок цього, у законодавстві низки держав запроваджені заходи захисту окремих категорій свідків – неповнолітніх, осіб з обмеженими когнітивними здібностями, а також потерпілих від сексуальних злочинів. У такий спосіб природа перехресного допиту вказаних суб'єктів зазнала змін.

Постановка проблеми. Упродовж двох десятиліть прагнення допомогти вразливим свідкам і потерпілим надати свої найкращі показання проникло в саму природу судового допиту.

У процесуальній літературі під вразливістю розуміють відносно стабільний особистий або юридично значущий стан, який систематично знижує процесуальну дієздатність людини на одному або кількох етапах провадження. Вразливістю забезпечують основу для процесуального захисту, який спрямовує процесуальне ставлення до особи протягом усього судового розгляду або доки вони не втратять актуальності. Процесуально релевантні вразливістю поділяють на три групи: а) особисті (когнітивні та вразливістю розвитку, фізіологічні, медичні та емоційні); б) вразливістю, пов'язані з навколишнім середовищем (соціальні, соціально-економічні та навколишні, культурні, мовні та інші ідентифікаційно-релевантні вразливістю); в) вразливістю, що впливають з правового статусу [1, с. 369–378].

У кримінології аксіоматичним вважається положення про те, що неодноразовий допит вразливих свідків і потерпілих спричиняє повторну віктимізацію, яка є небезпечнішою, ніж саме кримінальне правопорушення. Умови, в яких відбувається судовий процес (гласність, усність, безпосередність, змагальність), не пристосовані для розгляду кримінальних справ, у яких беруть участь такі учасники судового провадження. Тому допит цих суб'єктів становить одну із найскладніших процесуальних дій під час судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на чималу кількість публікацій (від тез доповідей до дисертаційних і монографічних досліджень),

присвячених судовому допиту, проблематика перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих належить до маловивчених в українській кримінальній процесуальній доктрині. Утім, в англо-американській правничій літературі означена сфера становить неабиякий інтерес і в теорії, і у правозастосуванні.

Метою статті є з'ясування зарубіжного досвіду кримінального процесуального регулювання перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих, характеристика вітчизняного унормування цього виду судового допиту, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення його законодавчої регламентації.

Виклад основного матеріалу. Змагальна модель кримінального процесу наділяє суд повноваженнями контролювати і, навіть, обмежувати проведення перехресного допиту. Такі повноваження є дискреційними, оскільки суд вирішує, що вважається неналежним допитом у конкретному кримінальному провадженні. Незважаючи на це, суд не може запобігти або усунути всі проблеми, що виникають під час перехресного допиту. Суд також неохоче втручається у перехресний допит, який проводить сторона захисту, побоюючись поставити під загрозу право обвинуваченого на справедливий суд.

Перехресний допит дітей та свідків із психічними вадами може призвести до суперечливих та неточних показань, а також завдати повторної душевної травми потерпілим. Це пов'язано з характером перехресного допиту, тактикою, яку часто використовують суб'єкти його проведення, тоном та формулюванням запитань. Зала судових засідань, місце для свідків викликають у таких допитуваних додаткові тривоги та занепокоєння.

Результати проведених досліджень засвідчують, що перехресний допит є важким випробуванням для багатьох потерпілих від сексуального насильства. Спосіб життя, поведінка, зовнішній вигляд і, навіть, інтимне життя потерпілих становить предмет ретельної оцінки під час цього виду судового допиту. Захисники зображають їх як безчесних, розпусних і мстивих. У такий спосіб фактично відбувається цькування потерпілих, які повторно вимушені відчувати себе жертвою [2, с. 93–94].

Перехресний допит означених суб'єктів є болісним, а іноді принизливим та ганебним. Цей інструмент нерідко використовують для виведення допитуваних із рівноваги, їх заплутування та налаштування проти суб'єкта проведення допиту. Тож наявний конфлікт між інтересами вразливих свідків і потерпілих та правилами проведення перехресного допиту.

Вважається, що позбавлення суду, сторін кримінального провадження можливості спостерігати за поведінкою свідка, потерпілого під час допиту позначається на оцінці достовірності їхніх показань. При цьому, беруться до уваги стереотипи належної поведінки допитуваного. На її підставі формується помилкове припущення про типову, справжню реакцію на кримінальне правопорушення. Так, сльози та емоції інтерпретують як ознаку ширості, а стриманість – як байдужість, тобто неправдоподібність. Однак така поведінка в останньому випадку цілком може бути наслідком стресу. Також відсутні переконливі дані, що публічний допит у нав'язливій атмосфері сприяє одержанню достовірних показань у суді. Проте стан стресу, що супроводжує судовий допит вразливих свідків і потерпілих, може негативно позначитися на з'ясуванні обставин кримінального провадження [2, с. 111–112, 118].

Не випадково віднедавна традиційне розуміння перехресного допиту, як найкращого засобу для встановлення істини, дедалі більше ставиться під сумнів.

В англо-американській процесуальній доктрині зазначається, що перехресний допит є невідповідним засобом перевірки достовірності показань вразливих свідків та потерпілих [2, с. 263]. Також стверджується, що методи перехресного допиту спеціально розроблені для того, аби знецінити значення показань свідка, наданих під час прямого допиту. Досвідчений суб'єкт проведення перехресного допиту в кращому випадку доведе чесного свідка до стану розгубленості, а в гіршому – виставить брехуном. Ця теза набуває особливої актуальності щодо вразливих свідків. Дискредитація показань свідків, з огляду на особливості їх розвитку чи когнітивні чинники, підриває цінності та концепції, що лежать в основі системи кримінального правосуддя. Під час перехресного допиту суб'єкт його проведення наділений владою, використовуючи яку, може легко заплутати, залякати, зманіпулювати та, навіть, зацькувати дітей та свідків із психічними вадами [3, с. 551–552].

Коли діти стають тривожними, точність їхніх показань, зазвичай, знижується через труднощі у відтворенні сприйнятого. Навіть коли їх допитують неагресивні суб'єкти захисту та обвинувачення, діти часто не розуміють поставлених їм запитань. Ситуація ускладнюється ще й тим, що такі свідки навряд чи звертатимуться за роз'ясненнями, коли не розуміють запитань. Окрім того, діти та особи з психічними вадами можуть погоджуватися з твердженнями, з якими вони насправді не згодні. Проте, з огляду на здійснювані сторонами кримінальні процесуальні функції, дискредитація такого свідка сприймається як цілком законний метод проведення перехресного допиту [3, с. 553].

Поряд з очевидною ефективністю перехресного допиту, він має суттєвий недолік – нав'язливість, що спотворює істину. Цей засіб доказування може бути використаний не лише для з'ясування дійсного стану речей, а й для приховання правди. Традиційний перехресний допит не є надійним механізмом перевірки показань ні дітей, ні осіб з фізичними вадами. Очевидно, що показання, отримані під час перехресного допиту, можуть бути неточними та неповними, якщо свідок належить до такої категорії допитуваних.

Зокрема, австралійський комітет з перегляду законодавства дійшов висновку, що перехресний допит далеко не ефективний засіб перевірки достовірності показань вразливих свідків: «щодо отримання точних показань, то це, мабуть, найгірший з методів, що використовується наразі в судах загального права» [2, с. 117].

Однак вразливий свідок, потерпілий не можуть бути вилучені із судового процесу, зокрема, ще й тому, що їх показання є важливим, а іноді єдиним джерелом доказів. Водночас можливо мінімізувати стрес цих суб'єктів, пов'язаний з їх участю у допиті, шляхом обмеження чи уникнення контакту з обвинуваченим.

Так, відповідно до ч. 15 ст. 352 та абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Утім такий підхід стосовно перехресного допиту неминуче пов'язаний з обмеженням процесуальних гарантій сторони захисту.

Так, згідно з п. «ф» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ) право на справедливий суд охоплює право обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й

свідків обвинувачення [4]. Тож право на перехресний допит свідків становить складову права на справедливий суд. Крім того, право на перехресний допит свідків сторони обвинувачення не залежить від відмови давання показань чи відповідей на запитання самим обвинуваченим.

Хоча згідно з КЗПЛ аксіоматично, що обвинувачений має фундаментальне та абсолютне право на справедливий суд, поняття і зміст справедливого суду виходять за межі інтересів обвинуваченого та охоплюють загал інтересів, тобто зумовлюють необхідність урахування позиції обвинуваченого, потерпілого та його родини, а також громадськості.

В англо-американському праві визнано, що право на перехресний допит є невід'ємним елементом змагального кримінального процесу, а не правом, яке потребує прямого дозволу. Перехресний допит вважається однією з найважливіших доказових гарантій загальної системи права та невідчужуваним правом обвинуваченого. Водночас право обвинуваченого на перехресний допит не повинно виправдовувати використання методів, які можуть заплутати або ввести в оману вразливих свідків і потерпілих, особливо якщо це може спричинити до надання неточних показань.

Визнання того, що право обвинуваченого на перехресний допит може і повинно бути обмежене за певних обставин, спричинило до запровадження у кримінальному процесуальному регулюванні низки держав правил перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих.

У кримінальному процесуальному праві та правозастосуванні зарубіжних держав закріплено чимало заходів для сприяння отримання показань вразливих свідків і потерпілих та удосконалення порядку перехресного допиту. Вони охоплюють обмеження права обвинуваченого особисто допитувати свідків у певних справах; напрацювання рекомендацій щодо найкращої практики; навчання для правників; дозвіл вразливим свідкам давати показання поза судом через системи відеоспостереження; дозвіл мати поруч із собою особу для підтримки під час давання показань; допуск у суді досудового аудіовізуального запису частини або всіх показань вразливих свідків; створення посередницьких програм.

Рекомендації щодо найкращої практики мають на меті забезпечити, щоб запитання ставилися у відповідному стилі та форматі, який дає змогу уникнути проблематичних моментів допиту вразливих свідків і потерпілих. Крім того, вони містять поради та стандарт для допомоги судам ефективніше контролювати перехресний допит.

Наприклад, австралійські рекомендації щодо перехресного допиту дітей та осіб з психічними вадами, визначають, що питання повинні бути простими, а свідків не слід звинувачувати у брехні [3, с. 564].

Хоча рекомендації виконують освітню функцію та встановлюють орієнтир для належної практики, проте усталена культура змагальності розмиває їхню цінність. Тому рекомендації, про які йдеться, мають обмежений вплив на проведення перехресного допиту вразливих свідків. Оскільки суб'єкти проведення цього виду судового допиту діють в інтересах сторони, яку представляють, вони вдаються до використання вразливості свідків під час їх перехресного допиту.

Нині у всіх юрисдикціях Австралії діє практика надання і фіксації показань окремих свідків під час досудового розгляду за відсутності присяжних, які потім відтворюють у суді [3, с. 567].

До переваг попереднього запису всіх показань вразливих свідків належать: уникнення свідками стресу, пов'язаного з даванням показань у традиційному судовому

середовищі; проведення допиту в той час, коли подія ще свіжа у пам'яті свідка; надання показань у вільному наративі, що забезпечує їх повноту [3, с. 567–570].

Запроваджено кілька нормативних моделей посередництва при допиті вразливих свідків.

За *англійської моделі* посередники виконують комунікаційні функції до та під час судового розгляду, готують звіти для суду про когнітивні здібності свідків, відповідні стилі допиту. Посередник може знаходитися поряд зі свідком у залі судового засідання та звертати увагу суду на запитання, які потребують перефразування. Посередників на основі їхньої спеціалізації, зазвичай, призначає суд. Наприклад, вони можуть мати досвід роботи з людьми із синдромом Дауна або аутизмом [3, с. 571–573].

На відміну від англійської, *південноафриканська модель* надає посередникам обмеженішу функцію інтерпретації. Зазвичай посередники перебувають в іншому приміщенні зі свідком і слухають запитання представників обвинувачення та захисту (які знаходяться у залі суду) через аудіо гарнітуру, перед зверненням з ними до свідків. Суд може спостерігати за свідком, але останній не може бачити чи чути, що відбувається у залі суду. Якщо посередник перефразує запитання, адаптуючи його до свідка, це не вважатиметься порушенням справедливості судового розгляду [3, с. 573–574].

Згідно з *австралійською моделлю* функція посередника обмежена наданням емоційної підтримки вразливим свідкам і не поширюється на допомогу їм у даванні показань [3, с. 574–575].

За правилами *норвезької моделі* закон (sec. 239 КПК Королівства Норвегії) визначає процедуру допиту вразливих свідків у справах про сексуальні злочини або коли цього вимагають інтереси свідка. Вразливого свідку під час допиту допомагає висококваліфікована особа або допит проводиться висококваліфікованою особою, яка перебуває під контролем суду. Добре кваліфіковані особи проходять навчання із найкращих практик для отримання повних і точних показань. Допит здійснюється за допомогою відеозв'язку сторонами обвинувачення та захисту, які перебувають у залі суду. Після того, як інтерв'юєр всебічно розповість про подію, прокурор, захисник, які спостерігають за цим через відеозв'язок, мають можливість попросити інтерв'юєра поставити свідку додаткові запитання від їхнього імені. Вони не формулюють точних запитань та не ставлять їх безпосередньо свідку. Цей процес повторюється доки обидві сторони не будуть переконані, що показання вичерпні. Відеозапис інтерв'ю може бути прийнятий у суді як сукупність доказів, без необхідності присутності дитини або перехресного допиту. На відміну від програм, які використовують посередників як квазіперекладачів або надають їм роль інтервенціона, щоб забезпечити доречність поставлених запитань, навчені інтерв'юєри в Норвегії несуть відповідальність за отримання показань від вразливих свідків. Оскільки метою інтерв'ю є отримання від свідка достовірних показань, і це робиться у спосіб, щоб уникнути проблем, що виникають під час традиційного перехресного допиту, то інтерв'юєрам немає потреби виконувати різні ролі (на стороні обвинувачення чи захисту). Це може допомогти уникнути будь-яких потенційно негативних наслідків для свідків у разі такої зміни ролі. Норвезький кримінальний процес допускає проведення розширених допитів за клопотанням будь-якої зі сторін [5].

Ця модель участі представника в допиті вразливих свідків відповідає законним цілям, яких покликаний досягти перехресний допит. Адже він надає обвинуваченому належну можливість оспорити зміст та достовірність показань свідків обвинувачення, наданих під час їх прямого допиту [3, с. 579–580].

У цьому контексті варто зазначити про правову позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо подібного унормування у Королівстві Швеції. Зокрема, Суд ухвалив, що шведське кримінальне процесуальне регулювання не порушує право обвинуваченого на допит свідка та відповідає принципу справедливого судового розгляду. У справі *С. Н. проти Швеції* Суд дійшов висновку, що не було порушення КЗПЛ. Ця справа стосувалася сексуального насильства над 10-річним хлопчиком. Його двічі допитувала поліція, а записані показання були заслухані в суді. Захиснику було дозволено перевірити показання потерпілого, ставлячи йому запитання через поліцейського, який проводив допит на досудовому розслідуванні. Було встановлено, що ця процедура надала захисту достатню можливість прокоментувати достовірність показань потерпілого та оспорити його версію події. Судовий розгляд було визнано справедливим. ЄСПЛ наголосив на особливостях судових процесів, пов'язаних із сексуальними злочинами, та зазначив, що у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту жертви за умови, що вони повинні бути узгоджені з належним та ефективним здійсненням права на захист [6].

Тож опосередковане ставлення запитань свідку обвинуваченим відповідає принципу справедливого судового розгляду.

На відміну від англо-американського регулювання, у континентальній системі права судовий допит вразливих свідків і потерпілих віком до 14–15 років, зазвичай, не проводиться. Указаний вік визначений з урахуванням загальноприйнятого емоційного рівня розвитку дитини. Замість цієї процесуальної дії, суд може обмежитися або постановкою їм запитань, сформульованих сторонами, або зачитуванням протоколу допиту цих учасників кримінального провадження, здійсненого під час досудового розслідування. Якщо ж суд ухвалив рішення про допит такої категорії свідків і потерпілих, то до його виконання залучаються спеціалісти – психологи, соціальні працівники. При цьому, спеціаліста залучають до допиту неповнолітнього незалежно від психічного стану здоров'я, рівня розумового розвитку допитуваного, його здатності сприймати та відтворювати побачене і почуте. Допит означеної категорії осіб має відбутися один раз, але ґрунтовно, з використанням психологічних і кримінологічних знань.

Так, відповідно до **§ 290 КПК Естонської Республіки** свідки віком до 14 років не підлягають перехресному допиту. Суд може залучити до слухання свідка віком до 14 років посадову особу з питань захисту дітей, соціального працівника, вчителя або психолога, які можуть ставити свідку запитання з дозволу головуючого. Головуючий пропонує неповнолітньому свідку віком до 14 років розповісти суду все, що йому відомо щодо кримінальної справи. Після того, як неповнолітній свідок віком до 14 років надасть показання, його допитують прокурор та адвокат у порядку, визначеному судом. З дозволу суду свідку можуть бути поставлені навідні питання. Обвинувачений може ставити свідку запитання через адвоката. Беручи до уваги психічний або фізичний стан свідка, суд може заборонити перехресний допит та допитати свідка з власної ініціативи або на основі письмових запитань, підготовлених сторонами судового провадження [7].

Положення подібного змісту закріплені у ч. 5 § 331 КПК Республіки Словенія. Зокрема, безпосередній допит потерпілих віком до 15 років дозволяється під час судового розгляду лише у виняткових випадках, в іншому разі суд зачитує протокол їх допиту, проведеного під час досудового розслідування. За необхідності суд також діє у такий же спосіб щодо інших неповнолітніх потерпілих та щодо потерпілих, які потребують особливого захисту [8].

У чч. 4 art. 498 КПК Італійської Республіки зазначено, що допит неповнолітнього свідка проводиться головуючим на основі запитань, сформульованих сторонами. Під час допиту головуючий може скористатися допомогою родича неповнолітнього або експерта з дитячої психології. Допит неповнолітнього потерпілого або психічно хворого дорослого потерпілого проводиться за клопотанням їх адвоката поза візуальним спостереженням із системою внутрішнього зв'язку [9].

Свою чергою, згідно з ч. 4 § 261 КПК Словацької Республіки головуючий може вирішити самостійно допитати свідка, якщо останній є особою, яка не досягла 15 років, хворим, травмованим внаслідок злочину, або якщо допит свідка сторонами не буде доцільним чи повним з інших причин [10].

Такі причини конкретизовані у КПК Республіки Польща.

Перше. У справах про злочини, вчинені із застосуванням насильства або погрози його застосування, особа, якій на момент допиту не виповнилося 15 років, допитується як потерпілий лише у випадку, якщо її показання можуть мати важливе значення для вирішення справи, і лише один раз, якщо не з'являться важливі обставини, що потребують нового допиту, або якщо задоволено клопотання про допит потерпілого обвинуваченого, який не мав захисника під час першого допиту такого потерпілого (art.art. 185a, 185b, 185c) [11].

Друге. Якщо свідок страждає на психічні розлади або має вади розвитку, порушення здатності сприймати або відтворювати побачене і почуте, та існує обґрунтоване побоювання, що допит може негативно вплинути на його психічний стан, свідка допитують лише у випадку, якщо його показання можуть мати суттєве значення для вирішення справи, і лише один раз, якщо не виникнуть вагомні обставини, що вимагають повторного допиту, або якщо задоволено клопотання обвинуваченого, який не мав захисника під час першого допиту свідка, про допит такого свідка (art. 185e) [11].

Понад те, польське кримінальне процесуальне регулювання встановлює місце, умови та обстановку проведення допиту вразливих свідків і потерпілих. Зокрема, відповідно до art. 185f КПК Республіки Польща, допит свідка і потерпілого проводять у відповідно обладнаних приміщеннях суду або за його межами. Допит можуть проводити в іншому місці, якщо це виправдано індивідуальними потребами свідка та якщо є можливість зафіксувати хід допиту за допомогою аудіо- та відеозапису. Перед першим допитом особа отримує інформацію про хід, порядок та умови проведення цієї процесуальної дії. Інформація повинна мати описовий або графічний характер. При цьому, між наданням інформації та запланованою датою допиту має пройти щонайменше три дні, якщо цьому не перешкоджають інтереси кримінального провадження. На міністра юстиції Республіки Польща покладено обов'язок встановити нормативним актом спосіб підготовки та проведення допиту таких осіб та умови, яким повинні відповідати приміщення, призначені для проведення допиту, включаючи їх технічне обладнання, враховуючи необхідність забезпечення свободи слова та відчуття безпеки осіб, яких допитують, а також індивідуальні потреби цих осіб [11].

Як видно, континентальний підхід до захисту вразливих свідків і потерпілих, на відміну від змагального, характеризується радикальністю – від постановки судом запитань, поданих сторонами, до повної заборони перехресного допиту таких суб'єктів.

Доречно зазначити про напрацьовані міжнародні стандарти та норми «м'якого права», які відображають консенсус щодо того, як слід поводитися з вразливими свідками і потерпілими у кримінальному процесі. Хоча стандарти не вказують на

те, як саме необхідно давати показання, вони зосереджені на необхідності забезпечення їхньої ефективної участі.

Зокрема, міжнародні документи вимагають від держав вживати заходи для захисту конфіденційності жертв сексуального насильства у кримінальному провадженні та запобігання використанню гендерних стереотипів і хибних уявлень щодо згвалтування та сексуальності [12]. Існують також стандарти, які зобов'язують держави адаптувати свої системи юстиції для забезпечення ефективного доступу до правосуддя для людей з інвалідністю на рівних умовах [13]. Своєю чергою, Директива 2012/29/ЄС, яка запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, вимагає від держав-членів належно враховувати вік та зрілість дітей під час надання ними показань, а також захищати жертв та членів їхніх сімей від вторинної та повторної віктимізації [14].

Згідно з пп. 57, 59, 64, 65, 67-69, 71,72 Керівних принципів про правосуддя, дружнього до дітей, затверджених резолюцією Комітету міністрів Ради Європи № 2005/20 від 17 листопада 2010 р. при заслуховуванні або опитуванні дитини під час судових та позасудових розглядів, а також під час інших заходів, судді та інші фахівці повинні спілкуватися з дитиною з повагою та делікатністю. Методи опитування, такі як відео- або аудіозапис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази. Опитування та отримання відомостей від дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали показання у найсприятливішому оточенні, з урахуванням віку, зрілості та рівня розвитку, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати. Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оспорення змісту таких заяв. Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх тривалість має бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього. Діти повинні мати можливість давати показання у кримінальній справі за відсутності обвинуваченого. Існування менш суворих правил щодо надання показань, таких як відсутність вимоги присяги або інших подібних заяв, або інших дружніх до дітей процесуальних заходів, не повинно само по собі зменшувати значення, яке надається показанням дитини. Повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини, та реалізовані як основа для підкріплення їх показань. Належить уникати навідних запитань. З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей, повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати показання [15, с. 29–31].

Окрім вимоги до держав забезпечувати свідкам можливість ефективно брати участь у кримінальному провадженні, міжнародні кримінальні трибунали також зобов'язані захищати потерпілих і свідків у міжнародних кримінальних процесах, а Статут Міжнародного кримінального суду є прикладом цього. Його правила та процедури встановлюють низку заходів, зокрема надання свідками і потерпілими показань у прямому ефірі або показань, записаних за допомогою аудіо- чи відеозв'язку, а також присутність осіб, що їх підтримують, під час давання показань (ст. 68) [16]. Судові палати також повинні бути пильними у запобіганні будь-яким переслідуванням або залякуванню свідків під час допиту, особливо потерпілих від сексуального насильства. Палатам також надається значна свобода дій у рамках правил для розвитку практики, наприклад, щодо того, чи повинні

адвокати мати можливість готувати свідків до допиту та перехресного допиту за допомогою так званої підготовки свідків, та щодо того, як показання свідків повинні бути представлені в суді (правила 87, 88) [17].

Наведені вище рекомендації викликали занепокоєння, що такі заходи можуть перешкоджати праву обвинуваченого на справедливий суд. Загальноприйняту норму становлять показання свідка під присягою у відкритому судовому засіданні у присутності обвинуваченого та суду, який розглядає факти. Але міжнародні судові органи вважають, що такі принципи можна врахувати, не завдаючи шкоди праву обвинуваченого на справедливий суд. Зокрема, ЄСПЛ постановив, що п. «f» ч. 3 ст. 6, який гарантує обвинуваченому «допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення», закріплює принцип, що всі докази проти нього, як правило, мають бути представлені в його присутності на публічному слуханні з метою змагальності сторін [18]. Але, як і до інших прав, Суд застосував підхід пропорційності до обмежень цього принципу та визнав, що у відповідних випадках засади справедливого судочинства вимагають, щоб інтереси захисту були збалансовані з інтересами свідків або потерпілих, яких викликають для давання показань, зокрема, коли йдеться про життя, свободу чи особисту безпеку або інтереси, що загалом підпадають під дію ст. 8 КЗПЛ [19]. Визнання цих інтересів спонукало Суд прийняти модель справедливого судочинства «доказування за участю сторони», яка заохочує держави-члени розробляти менш змагальну практику, щоб створити свідкам і потерпілим умови для надання своїх найкращих показань.

Тобто поряд із моделлю перехресного допиту «захист» є підстави для виокремлення моделі «найкращих доказів», яка обмежує цей вид судового допиту винятково перевіркою достовірності показань свідків і потерпілих.

Оцінка українського унормування судового допиту однієї з категорій вразливих свідків і потерпілих – неповнолітніх (ст. 354 КПК України), дає підстави стверджувати про його невідповідність міжнародним стандартам урегулювання проведення цієї процесуальної дії за участі таких суб'єктів. Окрім положення про можливість допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції, чинне кримінальне процесуальне регулювання майже аналогічне тому, що було закріплене у ст. 307 КПК України 1960 р. Тож вітчизняну регламентацію судового допиту вразливих свідків і потерпілих необхідно увідповіднити до сучасних доктринальних і правотворчих підходів у цьому питанні.

Вітчизняні дослідники справедливо зауважують, що не встановлено жодних обмежень щодо допустимості перехресного допиту окремих категорій свідків та потерпілих, таких як малолітніх осіб, осіб, які мають фізичні чи розумові вади, потерпілих у справах щодо злочинів сексуального характеру тощо. Допитувач має змогу в процесі перехресного допиту дитини заплутати і створити певні невідповідності у її показаннях. Тому на головуючого повинні покладатися повноваження щодо втручання у таких випадках і запобігання неправильному допиту. Також пропонується закріпити в чинному КПК України заборону на проведення перехресного допиту окремих свідків чи потерпілих безпосереднього обвинуваченим [20, с. 64, 77, 78, 80].

Висновки. У справедливому судовому процесі має бути забезпечений належний баланс між інтересами обвинувачених та вразливих свідків і потерпілих. Зважаючи на виражену парадигму змагальності, запровадженої у КПК України

2012 р., з погляду *de lege ferenda* українського кримінального процесуального регулювання, доречно взяти до уваги інститут посередництва при перехресному допиті такої категорії суб'єктів. Повна заборона перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих, як це встановлено у кримінальному процесуальному праві низки європейських держав, не виправдана.

З урахуванням вищенаведеного, КПК України доречно доповнити ст. 354¹ такого змісту: «**Стаття 354¹. Особливості перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих**

1. Перехресний допит неповнолітнього свідка і потерпілого, свідка і потерпілого з психічними вадами, потерпілого від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи проводиться сторонами кримінального провадження поза візуальним спостереженням того, хто допитує.

2. На час допиту свідки, потерпілі, зазначені в частині першій цієї статті, повинні знаходитись за межами зали судового засідання – в іншому спеціально обладнаному приміщенні суду або поза межами будівлі суду. Суд та учасники судового провадження мають можливість спостерігати за допитуваним, але останній не може бачити та чути, що відбувається у залі судового засідання.

3. Постановка запитань та відповіді на них здійснюється через посередника, призначеного судом. Посередник знаходиться поряд зі свідком, потерпілим, зазначеним у частині першій цієї статті, використовує аудіогарнітуру та може перефразувати запитання, адаптуючи його до допитуваного.

4. З дозволу головуючого свідкам, потерпілим, зазначеним у частині першій цієї статті, можуть бути поставлені навідні питання.

5. Перехресний допит свідків, потерпілих, зазначених у частині першій цієї статті, проводиться один раз».

Список використаних джерел

- 1 Pushkarova I. Procedurally Relevant Vulnerabilities of Children in Criminal Proceedings: Adapted and Child-Sensitive Procedural Models. *Access to Justice in Eastern*. 2026. Iss. 1. P. 362–396.
- 2 Ellison Louise Elaine. A Comparative Study of Rape Trials in Adversarial and Inquisitorial Criminal Justice Systems. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Full-time PhD. University of Leeds. 1997. 354 p.
- 3 Bowden P., Henning T. and Plater D. Balancing Fairness to Victims, Society and Defendants in the Cross-Examination of Vulnerable Witnesses: An Impossible Triangulation. *Melbourne University Law Review*. 2014. Vol. 37. P. 539–584.
- 4 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- 5 The Criminal Procedure Act of Norway. URL: <https://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19810522-025-eng.pdf>.
- 6 Case of SN v. Sweden (34209/96). European Court of Human Rights (2004). §§ 43-54. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60564%22%5D%7D>.
- 7 Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>.
- 8 Zakon o kazenskem postopku. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362>.
- 9 Codice di Procedura Penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-settimo/titolo-ii/capo-iii/art498.html>.
- 10 Trestný poriadok. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>.
- 11 Kodeks postępowania karnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.

- 12 The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>.
- 13 Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
- 14 Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 р. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%20%D0%BA%DD0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf>.
- 15 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, дружнього до дітей. Страсбург, 2013. 95 с.
- 16 Римський Статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
- 17 The Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.
- 18 Case of Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom (26766/05 and 22228/06). European Court of Human Rights (2011). §§ 89–93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-108072%22%5D%7D>.
- 19 Case of Doorson v. The Netherlands (20524/92). European Court of Human Rights (1996). § 70. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57972%22%5D%7D>.
- 20 Когутич І. І., Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 160 с.

References

- 1 Pushkarova, I. (2026). Procedurally Relevant Vulnerabilities of Children in Criminal Proceedings: Adapted and Child-Sensitive Procedural Models. *Access to Justice in Eastern, 1*, 362–396.
- 2 Ellison Louise Elaine. *A Comparative Study of Rape Trials in Adversarial and Inquisitorial Criminal Justice Systems. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Full-time PhD. University of Leeds*. 1997.
- 3 Bowden, P., Henning, T. and Plater, D. (2014). Balancing Fairness to Victims, Society and Defendants in the Cross-Examination of Vulnerable Witnesses: An Impossible Triangulation. *Melbourne University Law Review, 37*, 539–584.
- 4 *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- 5 The Criminal Procedure Act of Norway. URL: <https://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19810522-025-eng.pdf>.
- 6 *Case of SN v. Sweden (34209/96). European Court of Human Rights (2004). §§ 43-54*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-60564%22%5D%7D>.
- 7 *Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia*. Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>.
- 8 *Zakon o kazenskem postopku*. Retrieved from <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362>.
- 9 *Codice di Procedura Penale*. Retrieved from <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-settimo/titolo-ii/capo-iii/art498.html>.
- 10 *Trestný poriadok*. Retrieved from <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>.
- 11 *Kodeks postępowania karnego*. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.
- 12 *The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>.

right to a fair trial, the concept and content of a fair trial go beyond the interests of the accused and encompass all interests, i.e. they necessitate the consideration of the position of the accused, the victim and his family, as well as the public.

It is noted that cross-examination is considered one of the most important evidentiary guarantees of the general legal system and an inalienable right of the accused. At the same time, the right of the accused to cross-examination should not justify the use of methods that may confuse or mislead vulnerable witnesses and victims, especially if this may lead to inaccurate testimony.

It is emphasized that the recognition that the right of the accused to cross-examination can and should be limited in certain circumstances has led to the introduction of rules for the cross-examination of vulnerable witnesses and victims in the criminal procedural regulations of a number of states. It is noted that criminal procedural law and law enforcement in foreign countries have established many measures to facilitate the obtaining of testimony from vulnerable witnesses and victims and to improve the procedure for cross-examination. Among them, the creation of mediation programs is particularly popular. It is argued that the indirect approach to questioning a witness by the accused complies with the principle of a fair trial. Along with the “defense” cross-examination model, there are grounds for distinguishing the “best evidence” model, which limits this type of judicial examination exclusively to verifying the reliability of the testimonies of witnesses and victims.

It is noted that the continental approach to the protection of vulnerable witnesses and victims, in contrast to the adversarial approach, is characterized by radicalism – from the court asking questions submitted by the parties to a complete ban on cross-examination of such subjects.

An assessment of the Ukrainian regulation of the judicial interrogation of one of the categories of vulnerable witnesses and victims – minors (Article 354 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) gives grounds to assert its inconsistency with international standards for regulating the conduct of this procedural action with the participation of such subjects.

Given the clearly expressed paradigm of adversarial nature introduced in the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, from the point of view of *de lege ferenda* of Ukrainian criminal procedural regulation, it is appropriate to take into account the institution of mediation during cross-examination of vulnerable witnesses and victims.

Keywords: criminal justice, trial, judicial interrogation, adversarial nature, the right of the accused to a fair trial.

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Добрянський Святослав, Колішко Віктор</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ПЕРСПЕКТИВИ.....	3
<i>Древаль Юрій, Заїка Світлана</i> СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРАВА ЯК «ПРАВА ДРУГОГО ПОКОЛІННЯ»: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	12
<i>Зварич Анастасія</i> ПРІОРИТЕТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НАД НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ (АНАЛІЗ ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ).....	21
<i>Косович Віталій</i> ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ОНОВЛЕННЯМ (РЕКОДИФІКАЦІЄЮ) ПОЛОЖЕНЬ КНИГИ ПЕРШОЇ»: ВІДПОВІДНІСТЬ ВИМОГАМ ДО ЗМІСТУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА	36
<i>Новак Дмитро</i> ДО ПИТАННЯ ПРО АВТОНОМНУ КОНЦЕПЦІЮ ЛЕГІТИМНОСТІ В ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОМУ ПРАВознавстві.....	49

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Бойко Ігор, Тицик Борис, Ковальчук Іван</i> ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	56
<i>Гутів Богдан, Петришин Владислав</i> АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ ЯК ДЕКЛАРАТИВНО-ПРАВОВА ПІДСТАВА НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ПІДПІЛЛІ	73
<i>Кахнич Володимир</i> МОДЕЛІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ДЕЯКИХ АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ ТА ЇХНЯ РЕЛЕВАНТНІСТЬ ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ.....	85
<i>Кобилецький Микола</i> ЛЕОПОЛЬД КАРЛ ГЕТЦ – ДОСЛІДНИК РУСЬКОЇ ПРАВДИ, ТЕОЛОГ ТА СЛАВІСТ	95
<i>Мандрусяк Марко</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ «СУСПІЛЬСТВО–НАЦІЯ–ДЕРЖАВА» У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО... 105	

Пирій Назар

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ЛЕВА РЕБЕТА
ПРО СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ 118

Радченко Еллі

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРИПІЛЬСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ І ПРАВО..... 130

Штинда Олег

АВСТРІЙСЬКЕ ТИМЧАСОВЕ ПОЛОЖЕННЯ
ПРО АДВОКАТСЬКИЙ ПОРЯДОК 1849 Р.: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ
ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 139

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО***Гринчак Володимир***

ЗАКОНОДАВЧА ЮРИСДИКЦІЯ ЯВИЩА СУВЕРЕНІТЕТУ
В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 150

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО*****Тарасенко Леонід***

ПРАВОВИЙ СТАТУС АПЕЛЯЦІЙНОЇ ПАЛАТИ УКРНОІВІ..... 160

**АДМІНІСТРАТИВНЕ, ВІЙСЬКОВЕ,
МИТНЕ І ФІНАНСОВЕ ПРАВО*****Гудз Богдан***

ПЕРЕВІРКА ТА ПЕРЕГЛЯД АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА
СУБ'ЄКТОМ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ЩО ЙОГО ВИДАВ,
НА ПРЕДМЕТ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ЗАКОННОСТІ..... 171

Заболотна Галина

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ, ЛЮДСЬКИЙ НАГЛЯД
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ 182

Коваль Андрій

ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬК (СИЛ)
ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ,
ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВИДІВ ОПЕРАЦІЙ 193

Решота Володимир

СТРУКТУРА ТА ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ
ПОДАТКОВИХ СУДІВ НІМЕЧЧИНИ..... 208

Янюк Наталія

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ,
ЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 216

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Шевчук Олесь

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ПРАВА НА ДИВІДЕНДИ УЧАСНИКА
ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА..... 227

Ямковий Владислав, Ланткевич Кирило

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ЄДИНОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ
У СВІТЛІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... 240

СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Парпан Тетяна

ДОСУДОВИЙ ПОРЯДОК ВРЕГУЛЮВАННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ КОМІСІЄЮ
ПО ТРУДОВИХ СПОРАХ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 250

Стасів Оксана, Плесканка Христина

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ
ТА ЗДОРОВІ УМОВИ ПРАЦІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ 257

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Бурдін Володимир

ВПЛИВ ІДЕЙ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ШКІЛ
НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ..... 266

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Мирошниченко Юрій

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРИМУСОВОГО ОТРИМАННЯ
БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ..... 280

Фігурський Володимир

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ ВРАЗЛИВИХ СВІДКІВ
І ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 289

CONTENTS

GENERAL THEORY OF LAW AND THE STATE

Dobrianskyi Sviatoslav, Kolishko Viktor

LEGAL REGULATION OF REPRODUCTIVE RIGHTS IN UKRAINE:
CURRENT STATE, PROBLEMS, AND PROSPECTS 3

Dreval Yurii, Zaika Svitlana

SOCIAL AND LABOR RIGHTS AS “SECOND-GENERATION RIGHTS”:
THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT..... 12

Zvarych Anastasiya

THE PRIORITY OF INTERNATIONAL LAW OVER DOMESTIC LAW
(ANALYSIS OF THE CASE LAW OF THE CONSTITUTIONAL COURT
OF UKRAINE AND THE SUPREME COURT)..... 21

Kosovych Vitaliy

DRAFT LAW OF UKRAINE “ON AMENDMENTS TO THE CIVIL CODE
OF UKRAINE IN CONNECTION WITH THE UPDATE (RECODIFICATION)
OF THE PROVISIONS OF BOOK ONE”: COMPLIANCE WITH
THE REQUIREMENTS FOR THE CONTENT OF A NORMATIVE LEGAL ACT 36

Novak Dmytro

TOWARD AN AUTONOMOUS CONCEPTION
OF LEGITIMACY IN GENERAL LEGAL THEORY..... 49

HISTORY OF THE STATE AND LAW

Boyko Ihor, Tyshchuk Borys, Kovalchuk Ivan

DIPLOMATIC ACTIVITY OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS 56

Hutiv Bogdan, Petryshyn Vladyslav

THE ACT OF PROCLAMATION OF THE RENEWAL OF THE INDEPENDENCE
OF UKRAINE OF JUNE 30, 1941 AS A DECLARATIVE AND LEGAL BASIS
FOR NATIONAL STATE-BUILDING IN THE UNDERGROUND..... 73

Kakhnych Volodymyr

MODELS OF LEGAL EDUCATION IN SOME ENGLISH-SPEAKING
JURISDICTIONS AND THEIR RELEVANCE TO THE REFORM
OF THE UKRAINIAN LAW SCHOOL 85

Kobyletsyky Mykola

LEOPOLD KARL GOETZ: RESEARCHER OF RUS’KA PRAVDA,
THEOLOGIAN, AND SLAVIST..... 95

Mandrusiak Marko

THE INTERRELATION OF THE CONCEPTS
“SOCIETY–NATION–STATE” IN THE POLITICAL AND LEGAL VIEWS
OF VOLODYMYR STAROSOLSKYI..... 105

Pyrrii Nazar

POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF LEV REBET
ON THE SOVEREIGNTY OF THE PEOPLE..... 118

Radchenko Elli

ON THE ISSUE OF TRYPILLIAN STATEHOOD AND LAW 130

Shtynda Oleh

THE AUSTRIAN PROVISIONAL REGULATION
ON THE BAR OF 1849: MAIN PROVISIONS AND SIGNIFICANCE
FOR THE LEGAL REGULATION OF ADVOCACY..... 139

CONSTITUTIONAL LAW*Hrynychak Volodymyr*

LEGISLATIVE JURISDICTION AS AN ASPECT
OF STATE SOVEREIGNTY IN INTERNATIONAL LAW..... 150

**INTELLECTUAL PROPERTY, INFORMATION
AND CORPORATE LAW***Tarasenko Leonid*

LEGAL STATUS OF THE APPELLATE CHAMBER OF IP-OFFICE 160

**ADMINISTRATIVE, MILITARY, CUSTOMS,
AND FINANCIAL LAW***Hudz Bohdan*

EXAMINATION AND REVIEW OF AN ADMINISTRATIVE ACT
BY THE PUBLIC AUTHORITY THAT ADOPTED
IT AS TO ITS LEGALITY AND LAWFULNESS..... 171

Zabolotna Halyna

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS:
RISK CLASSIFICATION, HUMAN OVERSIGHT, AND PROSPECTS
FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE 182

Koval Andrii

THEORETICAL AND DOCTRINAL FOUNDATIONS
OF LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF TROOPS (FORCES) DURING
THE PREPARATION AND CONDUCT OF NATIONAL RESISTANCE,
DEFENSE OF UKRAINE, AND OTHER TYPES OF OPERATIONS 193

Reshota Volodymyr

STRUCTURE AND EVOLUTION OF THE GERMAN TAX COURT SYSTEM 208

Yaniuk Nataliia

PECULIARITIES OF THE STATUS OF PERSONS
WHO FACILITATE THE CONSIDERATION OF THE CASE, ACCORDING
TO THE ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE..... 216

**CIVIL, COMMERCIAL,
AND CIVIL PROCEDURAL LAW**

Shevchuk Oles

ON THE POSSIBILITY OF TRANSFERRING THE RIGHT TO DIVIDENDS
OF A SHAREHOLDER OF A BUSINESS ENTITY 227

Yamkovyy Vladyslav, Lantkevych Kyrlo

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF A SINGLE IMMOVABLE THING
IN THE CONTEXT OF THE RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION 240

SOCIAL LAW AND ENVIRONMENTAL LAW

Parpan Tetyana

PRE-TRIAL SETTLEMENT OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES BY LABOR
DISPUTE COMMISSIONS: REALITIES AND PROSPECTS 250

Stasiv Oksana, Pleskanka Khrystyna

PECULIARITIES OF REFORMING THE RIGHT TO SAFE
AND HEALTHY WORKING CONDITIONS IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN INTEGRATION: A COMPARATIVE ASPECT 257

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Burdin Volodymyr

THE INFLUENCE OF THE IDEAS OF VARIOUS SCHOOLS
OF CRIMINAL LAW ON THE DEVELOPMENT
OF CRIMINAL LAW AT THE PRESENT STAGE 266

**LAW OF CRIMINAL PROCEDURE
AND CRIMINALISTICS**

Myroshnychenko Yurii

LEGITIMACY OF FORCED OBTAINING BIOLOGICAL SAMPLES
IN CRIMINAL PROCEEDINGS: DOCTRINAL AND PRACTICAL ASPECTS 280

Figursky Volodymyr

FEATURES OF CROSS-EXAMINATION OF VULNERABLE WITNESSES
AND VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS 289